T(Soome)
JOE

RbL 2.20

4

VIIMSI RAAMATUKOGU
1511 007226

Eeva Joenpelto

ESIKUTESSE JA KÜNNISTELE

18383

EEVA JOENPELTO

ESIKUTESSE JA KÜNNISTELE

Eeva Joenpelto

ESIKUTESSE JA KÜNNISTELE

KUSTUTATUD
10. 05. 2026
Viimsi Raamatukogu

TALLINN
KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
1987

A, S

T(Soome)
J51

Originaal:

Eeva Joenpelto
ETEISIIN JA KYNNYKSILLE
Romaani
Werner Söderström Osakeyhtiö
Porvoo — Helsinki — Juva
[1980]

TÕLKINUD HELLA-MARE MÄNNAMAA
KUJUNDANUD HELMUT POLBERG

KUSTUTATUD 18383
S. M. Kirovi nim. Kalurikolhoosi
10. 05. 2026
RAAMATUKOGU
Viimsi Raamatukogu

J $\frac{4703000000-063}{901(15)-87}$ TL—11—14—86

© Eeva Joenpelto 1980
© Tõlge eesti keelde.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1987

I.

Suu lukus, sõnad kinni. Seisab küütsakil õues, kuivetu vana mees. Viipab riistakuuri poole, osutab salvedele, rehib paremale ja vasakule, pillub käsi otse enda ette. Rapsib õhku nagu sülelaps, kes veel usub, et kui ainult armu andmata lahmida, peab ilmakorras küll miski järele andma. Ja miks ei võiks inimene vaikida, kui midagi öelda pole? Milleks tühje sõnu loopida, kui ise ka nende sisu ei taju, kuigi iga kuulja usuks küll mõistvat — ja mõistaks valesti. Ja lõpuks, öelda on nii palju, et seda pole enam üldsegi.

Aga inimesed eksivad, kui kujutlevad, et vaikiv mees ei vestlegi. Ta peakolus käib lakkamatu jutusumin, küsitakse ja vastatakse, vaieldakse ja karjutakse vahele, ei anta järele, kas või nui neljaks. Pea on tungil täis, sellest see hapu, tusane, tüdinud pilk. Ja mure, et pea tühjeneb, et probleeme ei suuda lahendada, isegi mitte korralikult peos hoida, sest nagu vanadel inimestel sageli, olid küsimused kogu aeg minema lipsamas. Asjata kurvastada, muresid oli turjal kuhjaga, kui üks kadus, hüppas teine asemele.

Vana talu kevadtöid suutis kas või ainult käeviibetega juhtida. Hobused ilmusid valjastatuina tallist ja läksid põllule, millal äke, millal külvimasin taga, ja sulased vantsisid kõrval. Lehmad tilgutasid piima, sinakasvalged seapõrsad muutusid hallideks ja karvasteks, märjaninalised vasikad uskusid end ka kedagi olevat ja olidki, omaenda elu keskpunkt. Ja alati riputas keegi pesu kuivama, alati kõpitses keegi peenramaal, alati tassiti täis ja tühje ämbreid. Karjatalitaja istus sõstrapõõsa kõrval pingil, toibudes möödunud magamata ööst ja valmistudes järg-

miseks niisama rahutuks. Virtin hõikas peretoa trepilt midagi sigala poole. Kostis kindlasti, kohe ilmus üks teenija uksele ja hõikas vastu. Ikka asja pärast, asja pärast. Plika lippas kõikjal, naeris, turtsus ja liirutas laulda. Ilma selle ühetagi oli lärmi küllalt. Ja veel kõik need linnud.

Kuni õu hommikuste askelduste järel tühjenes, ainult karjatalitaja jäi tukkuma toolil, mille jalad vähehaaval mulda vajusid. Vaikusest alles ärkasidki. Milleks tema, vana mees ja paljajalu, ikka siin. Polnud enam asja isegi viibata. Veel korra kergitas Julin kätt, hõõrus pead, et seegi rahuneks. Tulutult. Ta pööras ringi, isegi kõhatamata, ja läks otsustaval kinnisel näol sisse.

«Läheksite vähemalt koosolekule . . .» Küllalt ruttu ei õnnestunud tal läbi peretoa kambrite rahusse jõuda. Virtin seisis seal ja oli alustamas üht nendest hommikujutlustest, millega ta inimesi proovile pani. Julin põikas temast kõrvale, läks kaares ümber tolle hülliva, valjuhäälse liha. «Te pole kaks kuud koosolekul käinud . . .»

Ülejärgmisse tuppa seda ei kostnud, niisiis võis Julin talle kinnisi sui vastata, öelda need viimased sõnad, mida ta kas volikogu või meierei või panga või teab mis koosolekul oli öelnud: «Laske oma rumalustel tulla, aga kuulake neid vahepeal kah!» Ja: «Suud ainult käivad, aga mõistust pole mõhkugi!» Neid sõnu ta nüüd kappkella üles tõmmates järas. Ta põsed olid õhku täis, lahja nahk tuksles rütmiliselt. Ja kui pendel oli ühtlaselt liikuma hakanud, sealt kuidagi viisaka ettevaatlikkusega ukselinke vajutades edasi ja viimaks oma tuppa. Viimaks oma kiiktoolis, aga sealgi polnud rahu. Rahuajad olid nüüd lihtsalt läinud. Või hakkas ta peast segi minema? Teatavasti polnud mingit sõda. Ja oli ometi. Või oli see ka vanadus? Kas sellest ei aidanud, et käsi värises ja magu tõrkus? Samuti jõudepäevade kirkast nukrusest, et elu oli kuidagi lihtsalt elamata jäänud ja et sinna polnud enam midagi parata? Ei, sellest ei paistnud veel küll olevat. Seegi tuli veel järele proovida, et elu enam õieti analüüsida ei mõistnud. See hajus kuhugi. Ja kui katsusid süüd otsida, leidsid seda vaid kõikjalt peale tükkivatest uutest inimestest. Jah, ja need uued inimesed pöörasid tähelepanu ainult nendele, keda võisid ninapidi vedada!

Julin ei pannud tooli kiikuma, kuigi oli just see hetk. Ta kallutas selle ette, jäi põrandat silmitsema. Siia oli see koer maetud, sellest ei saanud üle. Vanadus või mitte,

teda püüti lihtsalt ninapidi vedada. Ta polnud inimesi varemgi eriti usaldanud, ettevaatlik, sündimisest, kaugest lapsepõlvest saadik ette vaatama õpetatud talupoeg. Aga nüüd polnud enam peaaegu kellessegi uskuda, noh, vahest Sylvisse, kuni temastki suur ja kes teab missugune saab. Või — ja ta hakkas otsima põhjusi, veel pidi põhjusi leiduma. Ehk polnud ta talvisest palavikust toibunud? Ehk oli tal lihtsalt mööduv nõrkus? Aga veel? Kas ta leiab veel midagi?

Ei. Ja nüüd oli nii vaikne, et oma taskukella tiksuminegi häiris. Katted kisti maha, jah, kiht-kihilt, ja inimesed nügiti esikutesse ja künnistele tegude ja rumaluste eest vastust andma. Noh, see oli õige ja nõnda ju pidigi. Aga kellele vastust andma? Kõikvõimalikele sahkerdajatele. Anda vastust kergel käel karistavale jumalale või niinimetatud karmile saatusele — see oleks olnud õige, seal poleks olnud mingit nurisemist. Aga anda vastust kõikjalt lähenevatele libekeelsetele inimkujulistele ebainimestele, kelle kuuetaskuis oli paljutõotavaid pabereid, aga püksitaskuis juba varuks tulehakatis ja leinalindid.

Tool tahapoole kaldu, vaade igituttavale laepaberile, siis silmad kinni. Seda rahvast küll, mida siingi oli voorinud . . . See rahvas oli muutunud. Poole aasta jooksul kümne inimese hulgas ehk keskeltläbi üks, kellel tõsiselt asja. Teised kõik puha see paberitega vägi. Ja need tõelisedki asjad hakkasid olema üle mõistuse ja hiljaksjäänud. Nagu see Henrikssoni lugu kevadtalvel. Seda nõdrameelselt irvitavat nägu ei suutnud unustada. Mis ei tähendanud, et mees poleks kannatanud.

Miks tegi seegi nii kõvasti haiget, temale, kel oli talu alles ja maad käes? Teadagi sellepärast, et maa pidi kuuluma nendele, kes olid selle kallal eluaeg rassinud, ega mitte — jah — sahkerdajatele. Keegi Henriksson, kes ei mõistnud vist lugedagi, kes kümme aastat tagasi polnud raha õieti näinudki. Tookord nimemärk paberile — see oli veel aus paber — ja mõni hommiku- ja õhtuhetk investamist, sellega harjumist, et kõnnid omal maal, oma metsades ega pea minema tallu päevi tegema. Napilt kümme aastat varasemast teisemaigulisemat rügamist, vaevalt mingit eluhõlpugi veel. Ja algas vananemine, kulumine, aga oli ometi lapsi kasvamas ja lootus kergemale eluõhtule. Kuid just siis oleks pidanud leiduma hoiataja. Just õigustatud ootus võib tühja joosta. Või oli

hoopis niimoodi olnud, et häbelikkus võitis sünnipärase umbusu, häbelikkus keelduda, kui ohtrasõnaliselt kinnitati, et head tuleb aina juurde. Nimesid, nimemärke uutele paberitele ja olidki osanikuna kalli masina, sinu arvates peaaegu igiliikuri omanik, mis pidi sind elu lõpuni labidavarre orjusest päästma, nii nagu olid ühe paberiga vabanenud popsikohaorjusest. Popsikoha vabaksostulaenudega olid üle noatera toime tulnud, kuid nüüd hakkas paugupealt uut sorti pabereid tulema. Teist värvi protsendi- ja võlakustutamisnõudeid, ning masinat polnud jõudnud veel proovidagi, sest lumi ja kelts sulasid alati omal ajal, mingeist tehinguist hoolimata. Ja et mees kümne aasta eest polnud raha sama hästi kui näinudki... Ja et ta polnud harjunud rahaga mängima, ei mõistnud ta hädas ka kusagilt abi otsida, kõige vähem pangast või laenu- ja hoiuühisusest, kuhu tema arust ainult viidi ja kust midagi ei saadud. Võib-olla ei võtnud ta noid uusi pabereid isegi tõsiselt, keeras neid ainult, turtsatas ja pani aknalauale, unustas seniks, kuni saabus uusi. Aga siis kiskus juba kevadesse ja oli käes aeg aknast välja vaadata ja jälgida, kuidas omaenda õues hakkasid hanged pealelõunapäikeses sinerdama ja tasapisi madalamaks vajuma ning vesi kaevus tõusma. Mõningaid kummalisi külastusi, küsimusi, millele ei osanud vastata. Ja kui lund oli veel õige pisut ainult lauda taga, polnudki see laut enam sinu. Ning su väike koht samuti. Su kari, vanker, alandlikud nigelad tööriistad, naise kangaspuud, kõik müüdi, ja kähku. Ja ei saanud peremehele kurtma minna, sest olid ise enda peremees. Ei saanud kurta, et sind popsikohast välja aeti, sest popsikohta enam ei olnud. Olid olnud iseseisev väikepõllumees, viivu. Seejärel maata ja rahata ja maanteel ühe suurushullu riistapuu pärast, mida vaevalt kasutada oleksid osanud. Pööre oli tõesti järsk.

See oli puha rammus maa olnud, Julin mäletas hästi. Liiga hilja oli Henriksson tema kambrisse ilmunud, haamrimehed olid oma töö juba teinud. Seal õues oli seisnud terve perekond, olukorra kohta sobimatult tüse naine, mitu peaaegu täisealist poega ja ainus koduloom kass korvist kotitüki alt välja tikkumas ja nende kõigi eest mäugumas. Öömaja oli neile antud, nad olid seal mitugi ööd olnud ja siis kuhugi kadunud.

Nii et asjadele, käijatele mõeldes... Henrikssonil oli asja olnud, ebameeldivat küll, aga ikkagi asja. Ja siis oli

neid, kellele täna laenasid ja kes homme tulid juurde paluma. Niisuguseid ei suutnud taluda. Teised kõik olid nende libekeelsete hulgast, keda näis aeg-ajalt maast siginevat ja keda oleks pidanud pika vikatiga maha niitma. Suupruukijad ja muidulubajad, kõik taskud tuult täis.

Kohvi oodates ja vaikimisnõu kinnitamiseks meenutas Julin hommikut, mil ta oli Henrikssoni õues käinud. Kõik tühi, uksed kinni, mõni aken katki, vedelevaid tarberiistu, haisev sõnnikuhunnik. Põllud Henrikssoni päevil künnud, aga mitte märkigi, et keegi oleks neist pärast seda hoolinud. Künniviilud olid juba halliks kuivanud. Mets oli ilusasti kohisenud, kuusekasvud ellu ärganud ja sirgumist alustanud. Keegi enampakkumisel koha omandanud hangeldaja müüb vist millalgi, kui meelde tuleb, kõik edasi.

Teenija tõi kohvikandiku lauanurgale, jäi seisma ja Julinit nagu eset vaatama. See ei seganud kuigivõrd.

«On helistatud,» ütles tüdruk. «Pangast, ja Passi ka. Ütlesin, et ütlen. Ja nüüd olen öelnd.»

Julin noogutas ja vaatas kandikut, ei vastanud. Tüdruk seisis ja ootas. Julin kergitas end suhkrut tassi panema, tudises veidi ja istus uuesti, ootama, et suhkur sulaks ja tüdruk läheks.

«Kästi öelda... Ei tea, ei mõista siin isegi miskit öelda. Seesamune, et ei räägita. On, nigu oleks toad karmu täis. Varsti enam mitte keegi miskit...»

Tüdruk lahkus kähku, kõmmutas ust ja klõbistas kandu. Julin kallutas pead, kuulatas, näis viivu imestavat, vajus siis jälle mõtteisse, mõlgutas saia närides kõikvõimalikke asju, Henriksson oli juba ununenud. Siis võpatas, ehmus. Lühikese viivu jooksul ei leidnud ta peast ainsatki mõtet, mille kallal mõlgutada. Ta tõusis ja läks raamaturiiuli juurde seisma. Ta ei saanud aru nimedest raamatuselgadelgi, luges, aga ei mõistnud. Ta pööras ringi, jõi püstijalu kohvi, läks, pages uuesti oma tooli. Pea vajus seljatoele. Ta puhkab pisut, kui saaks õige pisutki puhata! Siis tuleks jälle peakolu väsimatut jahvatamist kuulata, kuni leiaks sealt üheainsagi edasiarendatava mõtte. Igatahes, korrutas ta otsekui oma väsinud ajusid loputades, inimest ei või selle eest süüdistada, mida ta ei ütle. Niisiis ei ütle, ainult olen.

Mingil ajal kutsuti ta sööma, sest niisugune pruuk oli. Ta sõi nii kiiresti, nagu oleks ainult nina nuusanud, kuid istus oma kohal, silmad maas, nagu tähelepanelikult teiste taldrikute kolinat kuulates. Ega liigutanud ripsmekarvagi, kuigi kambris helises telefon. See helises järelejätmatult ja lõpuks läks plika, Sylvi, vastama.

«Julin, telefonile!» Kuidas ta ometi röökida oskas! Ja siis seisis siin, kiskus traksidest nagu looma päitseist. «Nüüd olgu mindud! Lähed küll!»

Julini pilk oli tõre, ta haaras lusika järele, aga tüdruk laksas talle vastu kätt.

«Jaa-ah, jaa-ah, nüüd hakatakse juba rebima...»

«Sa ju oskad rääkida, ajad ainult jonni. Noh, telefonile!»

Jõud näis olevat Julini sootuks maha jätnud, ta läks, kuid tõmbas ukse enda järel kinni. Lusikas taldrikul täitus vesise piimaga, kört tükastus ja võttis ruttu naha pealt. Kambrist ei kostnud midagi, ei uratust ega ärakella andmist. Kusagil ettevaatlik ukseavamine, aga hääl võis sama hästi väljast või keldrist kosta. Pere lõpetas söömise ja läks õue vahtrate varju leiba luusse laskma. Tüdrukud kraamisid laua, kuid jätsid Julini kõrditaldriku alles. Seda tõsteti niipalju, kui lauapühkimiseks vaja oli.

«Roppa igal pool,» ütles tüdruk ja korjas põrandalt kartulitüki. «Miks ta söömist lõpetama ei tule.»

«Sylvi!» Virtin keeras kannapeal ümber. Plika oli kõhuli pingile heitnud, kõlgutas jalgu õhus ja keeras ajalehte ega teinud kuulmagi. «Lähed vaatad, kus ta on. Lähed kohe vaatama, kas ta tuleb sööma või ei. Et saaks taldriku minema.»

«Üks taldrik...»

«Jäta targutamine. Lähed ilusti vaatama, mis vigureid ta nüüd teeb. Ja hea oleks, kui sa ei õpiks nina liiga püsti ajama. Sa oled alles jõnglane, mis sellest, et tema pailaps. Lähed ja vaatad. Ja tuled tagasi, ei lähe eestrepi kaudu välja.»

«Alati mina, alati mina...»

«Justament. Alati sina. Ja mispärast, seda tahaksin minagi teada. Aga kui see kord juba sedasi on. Siin on üht ja teist nähtud ja nüüd siis säherdust. Aga mine nüüd.

Äkki on rabanduse saand. Rabanduse ta võibki saada. Ega inimene kõnelemata kaua ela.»

«Kui kõnelemine... Sina ei sure siis iialgi.»

«Lähed!»

«Jaa, jaa.»

Tüdruk tõusis laisalt ja läks läbi tubade rändama. Ta ei näinud neid, ainult läks ja ajas põrandariideid kergelt käkra. Julin istub kiiktoolis, mis seal ikka vaadata. Aga ei istunud, polnudki oma töötoas, polnud käinudki. Sylvi tuli tagasi saali ja kuulis siis kurgust, vist jõudeseismisest kuivanud häälepaeltest tulevat kõõksatust. Ta pöördus ja läks teise kambrisse, seisis lävel ja vaatas sealt. Julin lamas otsast lahtitõmmatavas voodis. Ta oli kingad, ülikonnapüksid ja kuue ära võtnud, need maha visanud, pilla-palla põrandale poetanud, nagu oleks tal lausa tuline rutt olnud. Peal oli tal vähemalt kolmekordne tekivirn.

«Mis, kas sa oled haige? Praegu on päev. Mis sa päevaajal sängis teed?»

Julin köhatas jälle, ajas käe teki alt välja ja näitas riietele. Sylvi korjas need põrandalt üles ja pani toolile, kingad voodi alla ja jäi siis vanameest vaatama. Ei olnud silmad peas pahupidi, laup higine ega keel suust väljas. Paberõhuke nahk põskedel tõmbles.

«Teed jälle vigureid. Tyyne arvas, et hakkad juba surema.»

«Kui olekski nii. Aga ei ole. Hakkan ainult teistele jalgu jääma. Aga mis sellestki.»

«Miks sa rääkida ei või?» Sylvi hääl oli kuri, kannatamatu ja muutus järsku kaeblikuks. Näost nägi, et ta võitles pealetikkuva nutuga. «Siin on kõik nii tobe. Ja ma olen päris üksi, täitsa üksipäini.»

«Millas ma palju rääkind olen? Või kas sul siis minust miskit seltsi on?»

«Mullu tegid mulle veel saunavihagi. Tänavu mitte miskit. Hakkad sa nüüd vähemalt rääkima?»

Julin ohkas, sedagi polnud pikka aega keegi kuulnud.

«Ära ainult midagi päri. Ega sa pärigi. Läksin sängi, kui... Mul on häbi. Mul on ennegi häbi olnd, aga nüüd häbenen iseennast. Rumalust, jah. See, noh, käib üle jõu. Ja ma olen nõutu. Kellele ma enam suudan nõu anda, kui olen isegi rumal olnd. Sai mõeldud, et kui see vähenegi

on nende jaoks nii tähtis, siis anname selle vähese. Aga nii see on, anna väike sõrm ja... Kui annad, ripuvad selle otsas ja pigistavad lisa. Nii see on, ma lihtsalt häbenen, iga päevaga ikka enam ja enam.»

«Kas sa pidid sellepärast riidedki ära võtma?»

«No kui ma ei jäksa inimesi vastu võtta. Nad tulevad siia, sest mina sinna ei lähe. Ei jäksa minna, jah. Mõtlesin, et kui lähen teki alla ja... Kuigi... Ma häbenen seda kah. Aga ehk lähevad rutem minema.»

Sylvi vahtis ainiti taati. Väljas lõõskas nii, et see ei paistnud ilmaski lõppevat, paari päevaga jõudis sellest kõrini tüdineda. Sees vanas kambris oli parajalt jahe ja hõngas millegipärast haudunud nõgeste järele, otsekui oleksid need muldrist läbi kasvanud. Oli suvi, õunapuudki valges õievahus. Või mis sellestki, nii lihtsalt üteldi.

«Pind on kuidagi alt läind. Ma olen olnd vihane ja vait, aga vihane pääasjalikult iseenda pääle, ja siis veel see, et on häbi. Ma olen tühi mis tühi. Ja see on nagu kivi kaelas.»

«Ega siis tühjus midagi kaalu?»

«Minagi mõtlesin varem nii. Aga kaalub. Ja siis pole jututuju. Noh, nüüd rääkisin. Ütle peretoas kah, et ta oskab rääkida küll, kui tal ainult midagi rääkida on. Ja kui need inimesed siia tulevad, siis ei saa ma sinna miskit parata. Kui haigevoodi äärdegi tulevad, siis tulgu. Aga et ma nii viletsaks pidin jääma.»

«Mis ma neile ütlen? Et mis sul viga on?»

«Ütle...» Aga siis keeras Julin näo seina poole ja tükk aega polnud midagi kuulda. Ent kui tüdruk seisis, ootas ja nuutsataski, ohkas Julin sügavalt ja lisas: «Jah, mida tahad, ütle just, mida tahad.»

Ei olnud sulased veel õuest lahkuda jõudnud ega toas nõusid kappidesse saadud, kui õue sõitis üksteise kannul kaks autot, teine neist takso, ja seegi jäi ootama. Pühapäevarõivais peremehed, kaabu peas, ja paar isandamoelisemat, põsed peaaegu verele kraabitud, pugesid välja.

Virtin ei kiirustanud põlle vahetama. Inimestel oli kombeks mõnda aega õues viivitada ja alles siis uksi otsima hakata. Aga need hakkasid silmapilk sisse tulema,

mitte just jultunult, kuid nii, nagu minnakse mõnda avalikku asutusse, hoolimatult. Üks isandaohtu meestest rääkis verandal kogu aeg nii valjusti, et aknaruudud tärisesid, patras kellestki Mussolinist, kes oli käskinud kõigil itaalia üliõpilastel õlgkübarat kanda, et õlgkübaratööstus jalad alla saaks. «Vaat sedasi oli õige! Diktaator on sellel maal siin kah puudu!» — «Mine tea,» püüdis üks peremeestest pidurdada, hoogu maha võtta, vaigistada, keerutas oma kübarat sõrme otsas ringi, enne kui selle nagisse heitis. «Siinne rahvas on siiski veidi teistsugune, makaronisööjaid siin pole.» — «Kahtlen, kahtlen küll. Inimesed on kõikjal ühesugused. Kui kirikuõpetajaid ei usu enam keegi peale vanamuttide ja liigne haridus on inimesed õnnetuks teinud, kui kõik ideaalid on unustatud ja kõikide riikide majanduselu niisugune, nagu ta on... Nojah. Siis järgnevad inimesed meelsasti kas või niisugusele mehele nagu see Mussolini. Kui ta vaid usu tagasi annab, et mees on mees ja looduse kroon ja et õiguse eest tasub võidelda ja et alles ohtlik elu on see...» — «Jah, jah, ja siis õlgkübarad pähe. Kas niiviisi? Aga võtame nüüd asjad ükshaaval, päris rahulikult käsile. Julinile ei maksa sihukest juttu küll...»

«Kogukonnanõunik on haige!»

Virtin seisis sõjakalt saali viival uksel. Värvilised klaasid heitsid ta laubale siniseid, otsekui kääridega lõigatud laike. Ühelgi õigel perenaisel maailmas ei saanud olla niisugust võimukust ja hingamisrütmi nagu temal. Isandatelgi lõigati sõnad suust.

«Noneh!» Passi peremees rühkis ette ja tegi asjaliku, tõsise näo. «Midagi ta telefonis vastu pomises. Aga nüüd, nüüd võiks minna ja kohvi keeta. See oleks Tyynest ilus. Võta paremad tassid nagu alati ja kata saali. Kuigi kiiret ei ole. Aga võiks minna ja tule alla teha. See võtab ka oma aja. Mis siin ikka, häh, nagu soldat seista. Julin teab, et me tuleme.»

«Aga ta on ometi haige!»

«Vaatame, vaatame. Järsku paraneb, kui saab külalisi. No mine nüüd. Sul ei pruugi teed näidata. Küllap me oskame.»

Tuli siis tagurpidi saali tõmbuda ja vaadata, kuidas need mehed, isandatel portfellidki käes, läksid häid vaipu mustaks tallama, omavahel jälle juttu kõmistades, nagu poleks see tõesti olnud kellegi kodu, vaid vallamaja või

mingi hääletamiskoht. Ja kuna nad ukse enda järel lahti jätsid, järgnes Tyyne neile kikivarvul, ettevaatlikult. Nad võtsid saalist toole kaasa, kavatsesid vist kaua seal väikeses kambris viibida. Ja selle ukse sulgesid nad enda järel küll. Virtin järgnes neile ukseni, suur inimene, kuid sammud nüüd vägagi kerged, ja jäi plekkahju vastu nõjatudes seisma, seades mõlemad käed siibrinööri le, nagu oleks seda kinni või lahti tõmbamas, kui keegi juhtuks üllatama.

Kuna teda oli ta enda meelest häbistatud, pöördus kogu viimaste nädalate tusk vanalt Julinilt vimmaks nonde sissetungijate vastu. Ta kuulab igatahes ära, mida hirmus tähtsat neil nüüd õige oli, millega nad kavatsesid piinata peremeest, kellele tema juba paarkümmend aastat oleks tahtnud anda kõikvõimalikku tuge ja soojust, mis ta avarat rüppe ja südant täitis. Kõige meelsamini laulatatult, kuid laulatamatultki, kui vaid oleks heaks peetud. Ükskõik kuidas see mees vahel hinge täis ajas. Või nimelt sellepärast, et neid vihatud omadusi välja kitkuda. Nagu naistel kombeks, uskus ta kõvasti oma parandaja- ja ravitsejavõimeisse. Aga ei olnud Julinile pähe turgatanud maksta ustavale virtinale palka muus kui rahas. Ent eks võinud ta siiski veel lootust hellitada? Mis oleks suutnud seda takistada. Julini kitsas lesevoodi, kui asetaks sinna natuke lavendlioksi ja . . .

No teadagi, saeveskiasjad. Üks isandatest, keda nüüd esitleti, oli siis saeveski uus juhataja.

«Kas sa siis ei mäleta, sel viimasel korral, kui sa koosolekul käisid. Otsustati, et on vaja uut meest, energilist ja kogenut. Nüüd juhuslikult saime. Mäkisel on kõik tarvilikud teadmised, ta tunneb masinaid, oskab metsa hinnata, teab, kuidas osta ja müüa, laeva juures või laeval, tunneb raamatupidamist ja on usaldatav. Kas mäletad seda koosolekut?»

Hääl oli virtinale võõras, Passi see igatahes polnud. Liigutati toole, seati end istuma, riided sahisesid, avati portfelle.

«Nagu läbi une.» Jah, see oli Julini kannatav hääl.

«Pärast pole sa enam tulnud.»

«Ei, ei ole jah. Tuleb ikka midagi ette . . . Nüüdki, näe, voodi jagu, nagu öeldakse. Külm ja kuum vaheldumisi.»

Puha vale ja puru silmaajamine. Tyynel oli temast kahju.

Siis vist see uus imetegija Mäkinen: «Kas arst on käinud?»

Prantsatus kostis nii äkki ja valjult, et Tyyne käed lendasid siibrinööri küljest rinnale kokku. Siis ta taipas ja naeratus vedas suu kõrvuni. Peremees oli kas kiusu pärast või lihtsalt hooletusest pikad jalad välja sirutanud ja voodi oli laiali lagunenud, nii et lauad kolksatasid põrandale. Taat ukerdas end sealt lohkuvajunud madratsilt püsti ajada, tekke kõrvale tõugates. Et ta ka ei soostunud voodit vahetama, otsustanud eluaeg sama vaeva taluda! Ja nüüd siis viis-kuus meest seda heitlust pealt vaatamas, mille õige aeg oli südaöösel, mitte keskpäeval. Kostis ähkimist ja puhkimist, kui Julin vist voodilaudu kokku lükkas, kogu kaadervärki teisest otsast togis ja siis kindlasti aluspükste väel selle songermu servale istus. Mehed taipasid vähemalt vait olla.

«Noh. Olgu. Jätame haiguse.» Nüüd, kui vaja, kõneles Julin peaaegu nagu noor mees. «Kui teil kord juba nii hää mälu on, siis peaksite seda kah mäletama, mida ma tol viimasel koosolekul ütlesin. Et oleks parem lõpetada, kuni veel oma kätte saab. Aga kui seda kuulda ei võetud, ütlesin ma veel, et kui võistlema hakata, oleks hea, oleks vägagi hea, kui vastaspool oleks nõrgem. Ja ma küsisin teilt, kas võistluspartneriks on Reima. Ja teie, et tema jah, just tema. Et miks temale müüa, kui võib isegi saagida ja kõik rahad oma kaukasse pista. Noh, see oligi algus, sellest sai alustatud. Et mina küsisin, kas Reima on nõrgem. Teie ei mõistnud midagi kosta. Rääkisite ainult tema töökojast ja piiritusega hangeldamisest, nagu see midagi tähendaks. Ja oma teada ütlesin ma sedagi, et ega omandusele, metsale ja muule säärasele või suurt loota, kui pole kogemusi. Neid pole, ja nii päevapäält ei saa ka. Ja niisugune kriisiaeg kukil, teed kerjuseid täis. Ma hull panin kah kuulutuse lehte, et vajan ühte tugevat sulast. Neid tuli üle neljakümne kokku. Üle neljakümne, tõsi mis tõsi. Paras päev nendega kah . . . Ja kui see kõik on alles algus.»

«Ei pea Reima enam pikalt vastu, tal polegi muud kui võlad. Kunstid kunstideks, aga meil on nüüd Mäkinen. Ja Mäkinen käib vähemalt kahe Reima eest.»

«Ah see on nii kindel? Aga ega te siis siia ainult ühte ekstra head meest näitama tormanud. See on vist ka alles algus.»

Virtin hakkas minema hiilima. Peremehel oli suu lahti

läinud, elu saab jälle hoo sisse, kui ta ka päevas üle ühe sõna ei ütle. Ja järgmise ukse juurdegi oli kuulda, kuidas Julin köhatas ja lausus tuttaval kuivavõitu kombel ning nii hammustava pilkega, nagu iganes oskas:

«Mäkinen, ahah. Mäkinen on inimesele hea nimi küll. Kui mees on sama hea kui ta nimi, on kõik kombes. Katsuge nüüd siis teiste asjadega ka lagedale tulla.»

Virtin tõmbas minnes sirgu kortsu aetud põrandariided, nuusutas õhku, käis külaliste jaoks mõeldud esiku ust sulgemas, kõndis pika veranda otsast otsani läbi ja peletas möödaminnes paari kärbest. Need pirisesid veel kiusakamalt ja tagusid end vastu klaasi. Siis läks ta peretuppa ja laskis silmadel käia üle seinaäärsete pinkide, mis pidid olema lagedad.

2.

Julin oleks võinud vaikimist veelgi jätkata. Nagu kus tahes koosolekul rääkisid mehed üksteise võidu ja seda tihedamalt sülge pritsides, mida hääletumalt Julin istus. Nad vist vajasid teda sellesse rolli, kuulama ja — ehk — nendegi eest mõtlema. Ja ta peas liikuski midagi, mõtteid nagu see, et need, kellel tee käia, peavad sageli kõveraid radu kasutama. Või et: oled nagu öökull hävitatud linnas. Ja: mehi, säherdusi nagu need kaks härrat, ei võtaks isegi mitte kartulikoobast valvama, isegi mitte mustikaid muldama. Ja vihuviimane: nendega on sul veel arved tegemata. Oled hinges, aga õnn hakkab selga keerama. Veel on pisut armuaega järel, aga väga mitut katsumust ehk enam mitte. Kui olid sündmuste keskel, siis õnneks vähemalt ei teadnud, mida pidid õigupoolest taluma. Alati, alati tuleks meeles hoida, et sa ise olid enda ainus sõber.

Kas oli nii? Oli.

Niemi nüüd siin seletamas, et töölistele oli palk välja makstud, makstud tervenisti, mitte enam aeg-ajalt suurimas hädas kümneline. Ei, selles osas oli kõik klaar ja rahulik, kogu segadus ainult endise juhataja hooletus. Ja tööl käidi nüüd korralikult ja suud pruukimata, sest tööpuudus oli ähvardavalt kukil, hehee. Ja kui Julin võtaks ainult vaevaks vaatama minna, näeks ta, kuidas saeveskis käis töö nii mis mürin, iga viimane kui lauajupp tärises. Ja et taskus oli üllatavalt häid uudiseid, jaksaks Julin ainult kuulata.

«Jaksaks?»

«Noh, siis . . .»

Sel ajal kui Niemi särades rääkis, vaatles ja uuris Julin Mäkist, kes omakorda uuris tuba, õigemini kambripugerikku, kus seisis vaid peremehe reetlik voodi, akna

18383
KUSTUTATUD
10.-05. 2026
Viimsi Raamatukogu
S. M. Kirovi n.m.
Kalurimeko
RAAMATUKOGU

all väike laud ja paar toolilogu, seegi, millel ta ise istus. Ja siis muidugi need polsterdatud, teisest toast toodud. Miski vägi ei paistnud teda uskuma panevat, et selle toa elanik oli keegi, kellest sõltus palju, võib-olla koguni kõik. Piiblilause seinal, määrdunud tapeedid, millel võis hädavaevu tumevioletseid lillevanikuid eraldada. Ainult aknakardinad näitasid, et tuba peeti korras. Valge riie oli tärgeldatud ja krousitud.

Ja Julin otsustas omalt poolt, et Mäkisel oli mingi tegemisviga küljes. Kuni Niemi muudkui seletas, oli Julinil mahti selgusele jõuda, mis see oli. Mäkinen kuulus niinimetatud hoolitsetud välimusega meeste hulka, esimesel pilgul vaadates ja vist teiselgi. See polnud veel viga, lihtsalt tühiasi. Kui mehe kohta muud öelda ei mõistnud kui seda, et ta oli hoolitsetud... Jajah, aga seda meest ilmale tuues oli ilmaaegu kiirustatud. Kondikava oli mõeldud hoopis väiksemale, aga siis, kui oli juba hilja, oli meelt muudetud. Käedki seesugused, sõrmeluud lõppesid liiga vara, küüned asusid kusagil viimasel liigesel, liha ulatus niisiis küüneotstest ettepoole. Nende kätega ei saanud ju üleüldse korralikku tööd teha. Varbad olid vist samasugused, kogu aeg kingade hõõruda. Annaks vaid, et neid kunagi nägema ei peaks! Ja ega vist peagi. Aga nagu alati oli suurim viga peas. Alumine pool oli väike, luudele vastav, kuid otsmik kõrgeks ja laiaks venitatud. Et juuksepiir oli sirge, siis paistis, nagu oleks viimasel hetkel enne ilmaletoomist kulmude kohale paigutatud neljakandiline kast, tagant nurgad pisut lömmi löödud. Ja kõige otsas juuksemätas, külmast näpistatud orasheinapahmakas. Niisugune see mees oli, Julin sai temaga valmis. Aga Mäkinen uuris ainult seinu, mühkami märk. Julin otsustas sellele lõpu teha.

«Võtaksin püksid, kui härra Mäkinen lubab.»

Aruka muljet ta tõesti ei jätnud, vaatas küll, kuid ei mõistnud. Julin vehkis otse tema suunas ja lõpuks taipas Mäkinen oma hargivahesse vaadata. Ta istus Julini pükstel. Nüüd tõusis ta kohe ja läks käkras musta pundart Julinile ulatama.

Ruttamata, aluspükste auku peites läks Julin akna juurde, avas haagi ja raputas pükse põõsaste kohal. Ta silmitses rukkipõldu. See oli lopsakalt roheline, üle metsa paistis pärastlõunapäike. Mets oli parasjagu tihe. Tükike õhtu poole, ja varjutipud puudutavad põldu. Ta teadis neid metsalt langevaid sakke peast. Ja lähedal, ometi kaugel õue paremas nurgas õitseva kastani all liikus õbluke tüdruk, pisut kummargil, nagu midagi otsides. Helesinine kleit, paljad käsivarred, õlgadel hibelevad käisenatukesed. Ja hele juus. Puu all, vaikuses, tüdruk. Terve elu elas Julin siin aknal läbi, kõik värvid polnudki veel tuhmunud.

Julin tõmbas püksid tuppa, astus neisse kähku sisse, pani nööbid kinni, tõstis traksid õlgadele. Siis jäi üle ainult aken sulgeda, tagasi voodiservale istuda ja alustada. Nüüd käsi peaaegu ei värisenud.

«Noh, no nii. Ja sularaha on? Ja protsendid on makstud?»

«On, on. Mida siis veel, kui mitte raha. Ja kui juhtus koguni säherdunegi huvitav lugu, ütleksin, et lausa väike kaaperdamine.» Niemi oli õige hääles, tegi veel silmagi. Temal oli saeveskiga kõige rohkem kaalul ja tema mõte see oligi. «Et... kas sa seda Hännist mäletad?»

«Kas te tulite selleks siia, et iga jupi aja tagant küsida, kas ma seda või teist mäletan? Ma mäletan sedamööda, kuidas ise tahan. No nii, Hänninen. Laske edasi.»

«Nojah, mees või asi, aga...» Niemi muutus ettevaatlikuks. Kui Julini ninaselg tõmbles ja silmad kipra kiskusid, võis ta mida tahes öelda. Passi köhatas ja Niemi kiikas tema poole. Suurivaevu olid nad siia pääsenud, nüüd tuli osata nõnda olla, et ilma pikemata välja ei visataks. «Sa oled vist lehest lugenud, kuidas see koguduse metsa tehing laineid lõi. Et mispärast praegu ja nii odavasti pidi müüma. Aga ega see Hännisest sõltunud, see otsus, või igatahes mitte täielikult ega palju, kus sellega, tühipaljas eestseisja. Aga järgnev küll. Tal olid väimehega, Reimaga kaubad koos, see saab palgid, jajah, sotid selged ja kõik loomulik ja mõistetav. Ja ega ma seda ei ütle, et Hänninen oleks sohki teinud, palju vähemalt mitte. Võib-olla pidi ta koguduse raha kähku kätte saama ja Reimal oli vist parajasti maksuraskusi... Niisiis jõudsime meie ette ja kõik palgid tulevad meie saeveskisse. Ja selle odava, Reima arvestatud hinnaga.»

«See kaup haiseb küll,» torkas Passi vahele, «igast õmblusest. Aga minupärast haisegu. Reima on käinud Hännise poes lärmamas. Kõneldakse, et viglad olla seintelt lennanud.»

«Aga kust meie saeveskil see raha tuli? Ja kui nüüd jälle mälus tuhnida, kas meil polnd jutuks, et suuremalt jaolt oma metsadest ja sedasi...»

See kõik oli nüüd just see, millest ta poleks tahtnud kuulda, veel vähem osa võtta. Juba kõigi nende meeste hingaminegi, õhk toas oli nii paks, et tuuluta poole ööni, enne kui usud olevat omas kambris ja rahus. Ja öö läheb nende mutukatega sõdides, keda aknast sisse tuleb. Ja nüüd Niemi seletas, et raha annab laenu- ja hoiuühisus.

«Hoiuühisus?»

Ja nüüd polnud see Julini jaoks enam reevedamine, ta pidi katsuma galoppiva hobuse selga karata. Hoiuühisuse juhatuse esimehe ja Niemi suhted olid ju halvad, lausa läbi. Aastatepikkused kohtuskäimised mingite teede ja kuivenduskraavide pärast, ja Niemi oli kibedalt kaotanud. Mis seegi talle maksma oli läinud. Ning lisaks teine asi, millest vähemalt peretoas oli kuude viisi räägitud. Kõik tuli mälust välja kaevata, needki asjad, mida polnud õigupoolest meelde jätta tahtnudki. Niemi poeg oli selle esimehe — Anttila oli vist ta nimi — tütrega ringi tõmmanud juba siis, kui tüdruk oli leerieas, niisugune nagu Sylvi praegu, käinud temaga aastaid ja jätnud ta siis maha, kadunud lihtsalt kuhugi, ja tüdruk, kiiga noorelt võetud, võtmisega harjutatud ning siis maha jäetud, praegugi veel mitte täisealine, oli peast veidi segi läinud. Litsakaks muutunud. Ja nüüd räägib Niemi Anttilast nagu parimast sõbrast. Ja raha oli antud. Ei, selle hobuse selga Julin ei pääsenud, see lõhkus.

«Raske uskuda,» ütles ta, «kui ise panga juhatuses istun. Kuigi pole sääl ka käind. Ei, pean jälle käima hakkama. Et miks siis mitte säält pangast raha võtta, selle asemel et ühest ja teisest kohast. Aga jah, säält on vist juba nii palju võetud. Raha? Miks ma ei ütle, nagu asi on? Võlga!»

«Tänapäeval on osutunud väga arukaks mitmelt poolt laenata.» Mäkinen tõstis portfelli sülle ja hakkas pabereid sorima, nagu otsiks mingit asitõendit. «On näiteid kõrvuni võlgades ettevõtteist, mis . . .»

«Ärme näiteid kaugelt otsime, neid on siinsamaski . . .»

Julin tõstis pea ja vaatas Mäkisest mööda, seinale. Vaikus ei kestnud nii kaua, nagu tundus. Tapeedipraos krabistav mardikas muutis selle piinavaks.

«No laenuga on asjad korras.» Julin oli juba Mäkise häält ära tundma õppinud. See oli kindel ja sügav, midagi polnud öelda. Julin sulges silmad. Sõnad langesid korrapäraselt üksteise järel. «Aga enne kui laiaulatuslikumast või vähemalt korralikust tegevusest võib rääkida, paluksin pöörata tähelepanu sellele seigale, et saeveski sisseseade tuleb ilmtingimata uuendada.»

«Kes on laiaulatuslikust kõnelnud? Pole kavatsustki . . .»

«Siis ei tasu ju ka juhatajale, tähendab minule makstav palk end ära, kui korralikku rentaablust ei taotleta!»

Julin ei öelnud midagi. Küllap see palk oli siis kõrge, küllap oli kõvasti raha raisatud, sellal kui, nojah, või sestsaadik kui tema oli kõigest viimseni tüdinud ja lootnud kõrvale tõmbudes tasapikku kõigest vabaneda. Arvestus oli olnud vale, see läks vist kalliks maksma. Lahing oli asi, mida tuli pidada lõpuni, kas võidu või kaotuseni.

«Niisiis viieteraline höövelmasin, ülekandeseadmed ja rihmad, kõik on läbini kulunud. Niisamuti omal ajal elektrigeneraatori jaoks muretsetud püst-aurumasin, ja ega see generaatorgi . . .»

«Ometi on marmorkilbid ja puha . . .»

«Pruugitult ostetud, kuulsin ma. Ja saeraamide rööpad ja palgitõsteseadmed. Kõik lagunemas, osalt vist halva hooldamise tõttu. Väiksematest tööriistadest rääkimata. Kõik tuleb välja vahetada, kuni vasarateni, kui loodetakse midagi saavutada, võistlusvõimet tõsta.»

«Vasarad, neid vedeleb nüüd igal pool. Mingu aga peremehed ja vaadaku oma nurgad kõigepealt läbi.»

Aga ühistu esimees Niemi ei lausunud sõnagi. Passi nohises ja kolmas peremees oli vait, nagu oli olnud kogu aeg. Julin ei suutnud ta nime meelde tuletada, see meenub hiljem. Keegi ei teinud vasarajuttu kuulmagi. Kõik muugi oli vist juba teistes kambrites varem läbi arutatud, kokku lepitud ja otsustatud.

«Kui teil oli nüüd tarvis siia tulla, siis ma arvan, et õieti ainult rahaasjade pärast. Raha pärast on alati palju joostud. Aga kas siis hoiuühisusest laenu ei saadud?»

«Saadi küll. Aga selle hankimisel ei arvestatud veel neid vältimatuid uuendusi. Vanad maksmata arved neelasid — noh, õige palju.»

«Nii et raha läheb veel ja veel vaja.»

«Nii võib öelda küll.» Niemi vähemalt juba ohkas. «Nii peabki ütlema. Aga see raha tuleb tagasi.»

«Ja kust seda raha kavatsetakse siis tõmmata? Vastake kohe, nagunii on teil kõik valmis mõeldud.»

«Praegu on üks võimalus see,» — ja Mäkinen vähemalt ei venitanud ega löönud araks — «et osanikud teevad

veel ühe laenu, ja see on päris kindlasti viimane. Kui seda on, nagu paistab, saeühistu nimel raske saada, siis leidub teinegi võimalus. Kui näiteks siinne pank ei anna . . .»

«Mina igatahes sellest rääkima ei lähe,» ütles Julin järsult. «Istun juhatuses, siis tuleb välja, et ajan omakasu taga . . .»

«Jajah, ma olen kogukonnanõuniku põhimõtetest kuulnud. Ja mine tea, kuidas laenu- ja hoiuühisusega läheb. Kui enam mitte saeühistu nimel võtta, vaid käendusveksliga . . .»

Ah nii oli siis mõeldud, kuigi Niemi püüdis kulme kergitada, üllatust näidata, teeselda. Julin jäi alles nüüd seda teist isanda moodi meest vaatama. Pea viisakalt viltu, kuulas see ja jälgis kõike ühe silmaga nagu kanakarja valvav kukk. Mis asjamees ta oli ja milleks siin?

«Nii et kõik osanikud ühiselt võtaksid veksli.» See tuli Mäkiselt, ja nüüd oli käes hetk, kus tuli jälgida vaid ühte asja, kuulata vaid ühte häält. «Nii et ametlikult mitte saeveski nimel. Niimoodi annab laenu- ja hoiuühisus küll, kõik usaldatavad talunikud, nagu te olete.»

«Kõik. Kõik või? Aga selle sööda otsa ma ei lähe. Sedapuhku igatahes mitte.»

Julin ütles oma sõna otse ja silmapilk välja. Mäkinen hoidis sõrmi ikka portfellis paberite vahel, vaata et just selle valmiskirjutatu juures, kust puudus ainult üks nimi. Talunikud ei üllatunud, kummardusid vaid kõik ettepoole nagu liturgia ajal, hõõrusid käsi, vaatasid põrandale. Siiani vaikinud peremees turtsatas.

Maja häältega harjunud Julin pööras näo ukse poole ja õige varsti jõudsid pärale kerged sammud, link vajus alla ja Sylvi pistis pea ukse vahelt sisse. Külaliste pärast või lihtsalt ajaviiteks oli ta oma kulmukarvad mustaks määrinud.

«Tyyne käskis kohvi kohta küsida. Et kas pakkuda või . . .»

«Pole praegu miski kohviaeg,» ütles Julin ja tüdruk tõmbus kohe tagasi. Kui sammukaja kustus, sirutas Julin selga.

«Niimoodi on jah,» ütles ta rahulikult, «et mind on vaja kõvasti pigistada, enne kui ma niisugusele paberile nime torkan. Midagi ma veel siiski taipan. Võib juhtuda, et maksan oma võlaosa välja ja end kogu kupatusest lahti, kuigi just praegu on sellegi rahapisku saamine keeruline värk. Aga vist pesen käed puhtaks nagu Pilatus ükskord, see Pontius.»

«Vaevalt see nüüd nii lihtsalt käib . . . Põhikirigi . . .» Ja Mäkinen vahetas sõrmi paberite vahel, otsis vist seda kõige esimest paberit, portfell oli tal ju täis. Hätta see mees ei jäänud, kogemusi paistis tal olevat, ta näis rahu ise, kuigi talunikud tema kõrval higistasid nagu mäenõlvakud varakevadel. Teine isand, üsna tumeda peaga ja väga kahvatu, arvas sel hetkel heaks vestlusse sekkuda. Tal oli väikese kambri jaoks sobimatult, üllatavalt kõlav hääl.

«Mõne inimese kogu maapealne elu kulub ainult ettevaatusele. Headki võimalused lipsavad käest, kui neist kinni ei haarata.»

Igati mehine pealehakkamine. Talunike süda hüppas, kas oli veel lootust?

«Ma ei teadnudki, et saeveskisse on veel teinegi saks võetud. Mis siis ikka, saksu jätkub, aga kas meie peame siis neid elatama?» Oleks Julin noor olnud, oleks ta hakanud mehi ükshaaval välja pilduma. Enam seda ei viitsinud, kui olekski jõudu jätkunud. Kisa kui palju, ja alati läheb midagi katki. Paranda siis ja liimi. Omal ajal oli ta teinud sedagi, nii pildunud kui parandanud. Aga sellest oli nii kaua aega möödas, et see oli vist kellegi teise elu. Praegu ei suutnud isegi vabinat maha suruda. See võttis võimust, vasak käsi sõudis nagu linnutiib.

«Lindstedt,» esitles mees end ja Passi hakkas seletama, et nad olid ta ainult teeveerest kaasa korjanud, tal olevat lubjatehase omaniku ülesandel siia asja.

«Ja te lasete võõral inimesel kõike kuulata . . . Pärast terve küla jutte täis. Läheb veel lehtegi. Tohoo hullu, kas mul on siis lubjavabrikuga miskit klaarida.»

«Ei, mitte sinnapoolegi. Ma käin lihtsalt talust tallu, eeskätt seal, kust kedagi pole Kaitseliidu koosolekutel näha olnud, aga kus teatakse ometi isamaa-armastajaid olevat. Eks peremeeski teab ju, ühendus meie maa iseseisvuse ja ühiskondliku korra kaitseks, eriti kommunismi vastu võitlemiseks ja kommunistide tegevuse pidurdamiseks. Liikmemaks on nelikümmend marka, kui soovitakse ka väljaandeid, muidu kümme marka.»

Julini nina väratas, talle ei meeldinud, et mitu asja korraga ette laoti. Aga eks nad seganud siis üksteist. Vahel oli see päris hea. Ta tõusis püsti, otsis püksitaskust kümnelise ja ulatas mehele.

«No sellega on ehk korras. Näh, niipalju mul veel raha oli, olgu ma pealegi muidu kitsi mees.»

Peremehed tõmbasid hinge, lasksid pingel selleks ajaks vaibuda, kui Lindstedt oma portfellis tuhnis ja põlve peal kviitungit kirjutas.

«Pole vaja,» ütles Julin, kui mees talle lipaka ulatas. Lindstedt pani selle lauanurgale.

«Aga tehaseomanik tahtis teistki teadet läkitada. Nõustunud niinimetatud Lapua liikumise juhtimisest osa võtma, õhutab ta nüüd veel tõsisemalt ka selle kandi ausaid talupoegi suurest Helsingi-marsist osa võtma, marsist, mille mõtteks on nõuda valitsuselt kohest tegutsemist, mitte venivillemi kombel kunagi tulevikus. Eks ole, riigis peab rahu jalule seadma.»

«Rahu, rahu,» möönis Julin, lastes mehel kuulutada.

«Niisugusena on vabariik meile kõigile pettumus. Ja Soomes on tulemusteni alati jõutud julge, sirgjoonelise tegutsemisega, mitte nõupidamiste ja igasuguste kokkuleppimistega.»

«On või? Ah niimoodi? Ja mina, tola, olen eluaeg koosolekutel istund ja nõu pidand või vähemalt teisi kuuland. Ei ole pähegi tulnd, et kui läheks lihtsalt marssima... Aga mis see kõik siis on? Alles siin nõuti raha. Ja nüüd peab siis marssima minema...»

«Asjad on üksteisega seotud. Tehaseomanik osaleb liikumises just nimelt kui tööandja, et töökohtadel saaks rahu majja ja kommunistide terror lõpeks. Peremehedki on tööandjad, ja kui ma õigesti mõistsin, siis igasugustes ajaga kaasas käivates raskustes. Ja kui nüüd võimalus on, annan ma tehaseomaniku tervitused siin teistelegi peremeestele edasi. Tuleva kuu algul saabuvad Pohjanmaalt hiigelkolonnid, meie siin lõunas tunneme samuti kui nemad ja marsime siis nendega seltsis. Eks ju?»

Oleks ta sõnades kas või pisutki komistanud, aga iga lause oli nagu armee hommikutervitus.

«Kui solvav on tundunud Pohjanmaa tõsistele meestele see, kuidas kommunistid meie ühist jumalat mõnitavad...»

«Jajah, see ka veel...»

Niemi noogutas usinalt pead, Passi koukis samuti kümnelise lagedale. Kviitungi kirjutamise vältel valitses see tagaigatsetud rahu. Mehel oli kopeerpabergi. Passi võttis sedeli vastu ja torkas vaatamata vestitaskusse.

«Nii et väljaandeid ei taheta üldse. Sealt selguksid siiski kõik ürituse algpõhjused ja eesmärgid, mida ma siin pole jõudnud selgitada.» Härra vaatas teraselt igaühe poole.

«Need on teada, need on puha teada. Ja mina igatahes ei jäksa praegu selle asja peale üldse mõelda.» Julin ütles, nagu mõtles. Ta oli järsku nii väsinud, et silmad hakkasid valutama. «Ja pole ma miski selle küla keiser, et minu pärast peaks jalgu kulutama. Või,» — ja ta elavnes hetkeks — «kuidas see oligi: et mõnede elu möödub ette vaadates. Eks ma olegi siis nüüd jälle ettevaatlik, selle ühe korra jälle. Ettevaatamatu on ju ka oldud. Aga viige tervisi, viige aga tervisi, need ju ei maksa midagi. Et asi on hea küll, aga parun on rootslane ja jääb selleks. Et kui tähtsad rootslased hakkavad talupoegi vajama, siis on alati põhjust ette vaadata. Nii on alati olnd ja on praegugi.»

«Nüüd süüdistate küll valesti, ta on Pohjanmaa tõsiste talupoegade eest väljas ja südames läbi ja lõhki soomlane. Ja pohjalased pole mingid härrad või suurnikud.»

«No ei-ei, muidugi-muidugi. Aga mine nüüd, mine, mine. See asi on mõne teise päeva asi. Siin ei mõistagi enam miskit. Kui kõik langeb turjale nagu sõnnikukoorem. Minge kõik. Teine kord. Aitab juba tänaseks.»

Portfellidega härrad tõusid esimesena ja ulatasid käe. Julin võttis need vastu sealsamas sängiserval. Pehmed soojad käpad, ta pigistas neid pisut. Kastpeaga Mäkinen oli niisama rahulikult, vaguralt viisakas nagu see teinegi. Siis jäid üle veel taluperemehed.

«Mõtleksid siiski,» ütles Niemi. «Selle veksli peale. Mäkisel oleks võimalik näidata, milleks ta suuteline on. Ja küllap need masinad end tasa teenivad...»

«Viige toolid kaasa,» ütles Julin rangelt, «ja pange oma kohale.»

«Me oleme ju alati seltsis olnud,» proovis Passi veel kord. «Sugulasedki. Ja alati volikogus ja igal pool koos. Sa oled võinud minu peale alati loota, nagu võid loota edaspidigi. Ma pole sind kunagi petnud. Ega peta ka. Ma ei ole sind kunagi ühegi halva asja sisse meelitanud. On ju nii?»

«On, on. Ja vahel pakkus päris lõbugi. Siis kui ma veel lõbu tundsin. Aastaid pole enam ei kurbust ega rõõmu olnd. Ainult väsimus, ainult see.»

«Aga minu peale võid sa alati loota.»

Julin vajus pikali. Kui teised ikka veel viivitasid, kohendas ta selja paremasse asendisse ja ütles otse lakke:

«Nüüd tuli meelde, nüüd mäletan, mis su nimi on, kes sa midagi ei ütelnd. Sa oled Vahtera. Õigupoolest mõtlesingi ma kogu aeg selle peale, et mis see on. Sa oled tark mees, sa ei ütelnd midagi. Sinu pärast võin ma hakata jälle koosolekutelgi käima, eks näis. On niisuke tunne, nagu oleks mul raasuke mõistust ka kõrval. Aga egas vaikiminegi alati seda tähenda. Minge, minge nüüd ja nuputage uusi nõkse. Minge, küllap leiate veel enne, kui välja jõuate. Aga ärge kannapealt tagasi tulge.»

3.

Esialgu, nõnda tuli õppida mõtlema.

Esialgu oli nii. Siis oli kuidagi teisiti. Esialgne ei saanud ealeski kestev olla, see andis troosti ja karmkülma kindlust.

Ja mis tühja kõnelda esialgsest, nagu oleks see midagi erandlikku. Terve elamine ja olemine oli seda, viimane kui hetk. Sellelt otsisid üksnes varju, kui kõik, mida nägid või kuulsid, oli liiga kunnatu. Uute tuulte külmus polnud meeltmööda. Jälle oli mingi eksitus juhtunud.

«Ära ainult katusele roni oma metsviinapuu vääte lõikama. Mõtlevad, et tahad alla hüpata. Ära jumalapärast vantsi mööda randa, mõtlevad, et kavatsed järve minna! Seda mitte, halastavad tapud tulevad omal ajal, kellele nad tulevad. Anna endale karm käsk elada. Tõsiasjadest ei tohi mööda hiilida, see on laiskus.»

Ja Matti silmad sirasid nagu ennegi, ent rõõmuvälgatused olid muutunud jääkristallideks.

«Mis sa lobad loorberitel puhkamisest! Missugustel loorberitel? Need on kibuvitsad. Ja kui oleksidki loorberid — loorberitel puhata on sama ohtlik kui külmal ööl hange magama minna. Seal norsates siis suredki kenasti. Aga kui mina langen, jääb sulle ainult üksik kingapael pihku, muud ei miskit!»

«Kui püüaksime veel kokku hoida . . .»

«Õige, Inkeri! Tuleb vööd pingutada, vaeva taluda, kannatlik olla. Tõsi. Ja õige. Sinul on su usk vaevade õilistavast jõust. Hästi. Minul samuti, eriti kui need teistele osaks langevad. Muidugi tulevad ebameeldivad asjad kasuks, kui neid ainult omal nahal tunda ei saa. Surmaorus rändajat ootab kuuldavasti koht taevas, aga mina sinna orgu ei lasku. Minu suus veel suhkur sulab! Ma pole targem või andekam kui mõni teine, aga ma lihtsalt

ei killusta oma jõudu, ei, ma kogun selle ühte tulipunkti.»

«Ja see on saeveski!»

«Täpselt. Ja kui head inimesed mullu imestasid — see oli veel hea aasta —, mida ma kasumiga teen... Ma oleksin võinud vastata, et maksan protsente ja kustutan laenu. Aga ma ei vastanud, sest mul polnud mingit kasumit. Mida ma ülepea kasumiga teen?»

«Jah, mitte midagi. Sa taotled võitu, ja kui see käes on, ei tähenda see sulle midagi. Kohe uus soov ja uus pingutamine. Kui vaevu-vaevu oled millegagi harjunud, kui just mõtled, et nüüd saab hõlpu. See kõik on alpus, just nimelt, ainult kange tahtmine kähku millestki lahti öelda, mis oleks juba üpris hea olnud. Uus ja uus ja uus unelm. Ja vist mitte iial ainsat rahulikku hetke?»

Ärapöördunud mees, ainult selg kusagil ülemise korruse pooltühjas toas. Inkeri ukse juures toolil, käed rüpes; tõeütlemishetk. Lühike jäik selg, siis vähemalt sügav hingetõmme.

«Sul on õigus, see on nimelt see taotlemine. Ja sa eksid neetult, loivad on lõigatud, pole võimalik mitte kuhugi ära ujuda, tuleb lihtsalt olla. Kui, kui mul vaid otsustada lastaks, viiksin ma oma tahtmise alati läbi. Nüüd peab söandama sellele tõele silma vaadata. Praegu ei tohi sekundikski mõelda, et jõud kõigest üle käib. Praegu tuleb lihtsalt ninali maas hinges püsida, purjed rehvida, oodata. Ja hinges püsida.»

«Jah, saeveski peab püsima. See on su hing ja elu. Muul pole tähtsust. Ja sellestki ei piisa. Kuidas saakski piisata? Tuleb laiendada, täiendada, suurendada. Ja kui sa ei suuda, kui mitte keegi ei suuda...»

Seesama selg, siis käsi aknalaualt kuube kobamas, seda üle õla heitmas, pööre, ja kärmed naiselikud sammud üle toa, uksest välja ja trepist alla. Matti nägu oli täiesti ilmetu, tardunud nagu ametlikul päevapildil.

Niisiis esialgu. Inkeri kummutas tainapäntsaka lauale, raputas sinna vaevalt poole retseptis antud rosinakogusest ja hakkas kamakat sõtkuma. Esialgu, oli ta öelnud Marilegi, vanale mullale, kelle ema, oma põdurusest hoolimata igavesti muretsev ema oli siia aitama saatnud ja kes püüdis nüüd retseptist aru saada, oskamata ometi

poolteise ja kaheteistkümne tassitäie vahel vahet teha. Nii jah, esialgu püüdis ta nüüd sedagi teha. Nende paarikolme proua pärast, kellel kukkur veel lubas vahel pärastlõunati aknaäärsesse lauda kookidega maiustama ja riideid näitama tulla, ei tasunud enam Helsingist kondiitritooteid tellida. Veokulud neelasid mõne koogi pealt saadava tulu ära. Koogid hallitavad riiulil — veel talvel poleks seda uskunud. Üsna mitu karbitäit oli ta hulkureile pihku pistnud. Sellestki ei suutnud aru saada, kuidas maal oli nii palju päris noori, kelle ainsaks varanduseks olid käed taskus ja tuulest puretud nägu. Kusagilt tulemas, kuhugi minemas. «Proua, ma lõhuksin puid...» — «Neid on juba kuur täis!» — «Siis mingit muud tööd.» Mis tööd siin võiks olla? Kohvikus? Ja nüüd siis ei pisteta isegi enam riknenud küpsiseid pihku.

Aga kuna mingit saiakraami pidi ometi saadaval olema, küpsetas Inkeri ise, pidi selle ära õppima. Lempi mureks jäi lapsi hoida, laste seltsis ei tulnud tööst midagi välja, sest kogu aeg tuli katkestada ja vastata ja aidata. Lempi pääses kergemalt, aga Inkeri oli kord juba säherdune, et pidi saama rahus tööd teha, algusest lõpuni, muidu hakkas ta kärkima ja läks närvi. Kui aega oli, hoidis ta lapsi meelsasti ja enda meelest kogu südamest. Aga kohvikusse tuli ju jõuda kohe, kui saiad valmisid.

«Misuke see tainas nüüd on?» küsis ta ja vaatas Marit. See püüdis laua juures istudes ja kaheksaliitrist kaussi süles hoides munavalget vispliga vähemalt liikvel hoida. «Hoidku küll, kui saan küpsetamisega valmis, võtan selle ise. Ema oleks ometi mõistma pidanud, et sa seda enam ei suuda. Issand jumal, kui vana sa õige juba oled?»

Mari ei vastanud. Tema vanadusest ei tohtinud rääkida, seda ei tohtinud olla. Kodus seda isegi ei märganud, sest proua oli palju hädisem, ehkki oli alles päris noor — Mari meelest. Mari kloppis nii, et käsi pidi jätkust välja minema.

Olavi tuli selle õiendamise ajal sisse. Inkeri pilk oli karm. Miks Lempi teda õues ei pidanud? Aga kui poiss läks ilusasti laua äärde, otsis joonistustarbed välja ja hakkas midagi kriipseldama, laskis Inkeri tal olla. Poiss oligi rahulikumaks muutunud, aeg-ajalt näis ta maailma elu üle sügavalt järele mõtlevat, istus omaette või lamas midagi tegemata kõhuli põrandal.

«Ega sa Liisa või Lempiga ei tülitsenud?»

Poiss raputas pead, tõukas paberi kaugemale ja hakkas pikki jooni vedama.

«No ole siis...» Inkeri palmis tainast, ta mõtted hakkasid nii keerlema, et meelekohtadesse lõi valu. «See kruusaaukki... Keegi ei ehita. Terve auk männitaimi täis kasvanud. Ma käisin seal, muidu poleks uskunudki. Ütlesin, et mis see tähendab, kruusaaugu servad hallitavad. Või hallitavad! Lihtsalt taimi tihedalt täis. Noh, mis seal ikka. Eks siis müüme kunagi palke! Või keegi müüb. Pärijaid sellele tühjale ju on.»

Ta käis ahju vaatamas, avas ukse ja katsus käega kuumust. Liisa ja Lempi ajasid õues heleda päeva käes juttu. Temagi oli kunagi mõelnud, et istuks muredest priina aiatoolil ja oleks, noh, — rikas saeveskiomaniku proua. Vestleks morssi pakkudes teiste prouadega ja oleks justkui oma tasu kätte saanud. Kust?

«No nii, las need saiad kerkivad. Anna kauss siia.»

Mari vaatas kadedail silmil, kuidas Inkeri hakkas kloppima ja jaksas samal ajal kõneldagi.

«Nüüd on teil siis vist ikkagi kergem, kui see vanamutt viimaks ometi surra taipas?»

«Noh.» Mari oleks võinud lahkuda, aga kui ta siia oli käsutatud, siis ta jäi ja paistis, et siin sai rääkidagi. Jutustada teesklemata sellest rõõmu ja meeletu juubeldamise päevast, mil see igavene nuhtlus oli nad viimaks jätnud, lihtsalt ühel pakaseööl oma elupäevad lõpetanud. Aga muidugi olid just siis need kõige külmemad ilmad ja maa sügavalt külmunud, nii et lõpuks sai veel hauakaevaja selle küüratsi pärast kannatada. Aga jessas, neid rõõmulaule, mida Mari oli siis laulnud, ja noid saiu oli ta jõudnud küpsetada, ja hästi. Tarbetuid saiu õigupoolest, kes võõras neile matustele ikka oleks tulnud. Aga eks elu oli ülepea üks küpsetamine.

«Kui sedagi elu mõtelda. Või mis mõtet sel üldse oli. Vähemalt neil viimastel aastatel. Peale selle, et ristiks olla.»

«Õudselt külm,» ütles Olavi poolihääli, tõukas paberi veel kaugemale ja surus lõua vastu lauda, põrnitses enda ette, silmad pärani.

«Kas sul on külm? Kuumal suvepäeval?» Inkeri vaatas teda niisuguse näoga, et kas jälle, kas jälle tuleb mõni lastehaigus nende lõputuna näivast ahelast. Ta läks ja katsus poisi otsaesist. Poiss lükkas ta käe eemale.

«Õudselt külm...»

«Oli jah külm, sääl haual.» Mari limpsas huuli, tumepruune suuveeri, ja naised unustasid poisi. «Aga siis, siis... Kas Inkeri-proua mäletab, kudas te haua päält tagasi tulite meie poole ja kudas kohvilaud oli juba katetud ja puha, ja meie proua oma musta palituga ei tulndki sisse, läks mesitarusi kaema. Sumpas sügavas lumes, muudku läks ja pööras ringi ja ainult seisis. Ja kui ma akna pääle koputasin, siis oleks nigu ülesse ärkand. Ja ilm oli ju nõnna külm, et ma nägin, kudas tal pisarad lotendavate põskede pääl pikkadeks purikateks olid külmand. Ja ma koputasin ja koputasin aknale.»

«Õudselt külm, külm!»

«No mis see olgu!» Inkeri laskis visplil langeda. «Kas sa oled ikkagi haige, isegi ei joonista, vahid ainult enda ette.»

«Külm! Külm!» Aga poiss tõmbas paberi siiski lähemale ja hakkas sodima.

«Ta mõtleb vissist ainult seda, et matuse pääl oli külm. Ja oli kah.»

«Jah, ja sinna tuli teda vedada, sest Matti tahtis nii. Et teda ei olnud oma ema matustele lastud, teab mispärast, ja siis ta olevat kaua pead murdnud, mis seal õigupoolest juhtus... Niisiis tuligi poiss ühes vedada, kui kord juba matused olid. Matma kedagi, keda ta vaevalt kunagi oli näinudki. Ja külmetas teine seal siis nii, et pole veelgi ära unustanud.»

«Jajah. Aga sii meie proua... Ei mõist noist põlvedest suurt miskit, kuni sii küürats oma kella raputas ja tuli aga jalad alla võtta. Proua oli liipand ja lonkand vissist jo aastaid. Põlnd miskit parata. Pidi aga ringi liipama. Aga kui ta siis mesitarude mant ää tulla märkas, vajus sinnasamasse hange, jäätand nägu akna poole. Ja ma ei mõist kah, kas ta istub vai seisab. Aga istus. Ja lumi kiras nõnna-nõnna ilusasti, ja ta palituhõlmad olivad laadakil. Ja siis tuli Matti-härral viimaks umu pähe, et vaja avitama minna. Meie prouat — kes oli alati teisi aitand, seda küüratsit veel kõikse viimaks. Ja nõnnaviisi sii oogi nüid olnd. Va küürats piinas meie proua jalutumaks. Ja sääl ta nüid enamalt jaolt istubki, sääl saalis, kui ma selle ilusasti ää kraamisin ja tuulutasin ja kasisin ja kühvle pääl kadakaoksasi ka kärtsatasin, et saaks kõik need vanad haisud välja. Jah...» Ja viivu mõelnud, pidi Mari tõrksalt, kloppimise tarmukas hääl kõrvus, möönma:

«Õiguperast meil põlegi änam miskit, nigu välja surnd

kõik. Issand hoia, mitte et keegi tahaks seda küüratsit tagasi, aga inimesel oo vissist niisukest risti vaja, et püsiks vähemalt jalul. Ei-ei, hädaperast saab proua nüid kah jalule, riidedki saab kuidagimoodu selga, aga kohmerdab ainult senna saali minna. Põlved laiakil ja nii aegupidi, nii aegupidi lonkab kööki. Ja keelgi oo tal hammaste taha jäänd. Ei räägi suurt miskit. Põle ta miski usuinime ega põle ilmalik kah. Ta lihtsalt oo. Sii oogi siin na imelik, et ta lihtsalt oo.»

«Nojah. Ja mis seal palju öelda ongi, kui papagi Mattile selle krutski keeras.» Inkeri laup tõmbus tihedatesse kortsudesse. Ta ei olnud põrmugi ilus, mitte millegi poolest. Luupeksedki olid otsatust kivipõrandal seismisest paistes. Oota aga, mõtles Mari, oota aga, mäherdused sinugi jalad on, enne kui elu õhtusse jõuab. Ja köök on kõle. Mari mõtles nii igatsevalt oma alkoovile, oma väikesele pisut räpasele riigile, et olemine muutus heaks.

«Ma ei tea teie asjadest joht miskit.»

«Vist ei tea jah.» Inkeri kergitas tainast ja vaatas seda, mõni aeglaselt pikaks veniv mull juba oli. «Aga siin teatakse. Nii hädas kui Matti on — ja igaüks muide. Kuula ööde viisi sõimu, sest see oli ikkagi minu isa, kes Mattit petma läks, oma sõna sõi. Võib-olla on kõik õige, mis sellest mehest varemgi on räägitud. Mida Anjagi omal ajal kaebas. Et papa müüs ta maha. Kuigi Anja... aga jätame nüüd tema.»

«Põle sii kaupmees joht millaski võõrast vara näppude külge jätt...» Kuid rohkem Mari ei öelnud. Midagi oleks ju olnud, uksed kodus olid hõredad ja kõrva sattus igat, kuigi poleks hoolinudki, eriti kui aru ei saanud. Ta suutiski keele hammaste taga hoida, sikutas ainult seelikut, pühkis põlle, küünitas kaela, otsekui vaatamaks, kas saiad kerkivad.

«Ja kui ma siis kohvikust koju mammaga rääkima jooksin. Papa poodi ma ennast ju enam häbistama ei lähe. Jah, kuulab, kuulab küll. Ja kui siis hakkab otsast peale seda kõike seletama, jumal hoidku, see vanamees suudab veel teab mida välja mõelda, mis tähtsad paberid puha tehtud... Ja seepeale ütleb see minu ema, kes varem oli nii mõistev ja alati igas asjas laste poolel... Jah, läheb ja ütleb, õigemini istub ja ütleb: «Mul oo papaga alati nii kindel ja rahulik olnd.» Kindel ja rahulik! Kui meenutada, mis päevi selleski abielus on nähtud! Nii kindel ja rahulik! Suu vajus ammuli, ei suutnud lihtsalt oma kõrvu

uskuda. Et kindel ja rahulik! Kõik need valud ja vaevad ja mured papa pärast. Ja veel see vanamutt siin ja hullumeelne vagatseja või mis lahkusuline. Jaa, jaa, kindel ainult ja rahulik. Ei mõistnud seal enam midagi, ainult jõllitasid, et mis see siis nüüd oli. Kes siis peast segi on. Varem ta ometi ei teeselnud, mitte ilmaski.»

«Egas vast praegaltki. Kui talle tõeste nõnnaviisi paistab. Ja kui need jalad ja puha... Ja inime peab vissist vahel järele andma. Elu sutike ilusamaks maalima, et kudagiviisi jäksaks.»

«Ta mälu on vist täiesti kadunud. No olgu, mis seal teha. Eks ta lohutussõnad totrad olnudki, aga midagi nad ikka olid. Sai sinna joostud, kui mõni tühiasi hingel oli. No nüüd on sellega lõpp. Ja ei tulnudki välja, ei tulnud, kuidas see metsatehing läks, nagu ta läks. Kihelkonna mets odava hinna eest teisele saeveskile. Nagu saaks seal üldse mingit seletust olemas olla. Ei ole. Papa on lihtsalt säherdune, nagu ta on alati olnud, küüned oma poole. Ju teenis vist kenasti vahelt.»

«Minu arust... Aga ma piaks vissist minema hakkama, põle must jo siin abi joht. Kodus ikke oo. Jah, minu arust oo kaupmees viimasel ajal hirmsasti plaanisi pidand. Nõnna, et istub oma toolil ja nii sügavasti mõttes et. Ta piab plaanisi. Ta oo alati plaanisi pidand. Aga nüid sedasi rahulikult. Ja kui ta püsti tõuseb, siis punktipäält ja läheb kõlistama ja räägib selget ja klaari juttu.»

«Ja kuhu ta siis õige helistab? Kas tellib nööpnõelu?»

«Oi-oi, Inkeri-proua, sii põle jo mu asi! Aga kui ma nüid õieti mäletan, siis enamalt jaolt oo ta läänivalitsusse kõne võtt. Aga kui ta poodi tellib, siis läheb niisuguse vungiga sinna, et jõuaks ikka enne, kui need kõned tulevad.»

«Läänivalitsusse, päh. Ju sa oled valesti kuulnud. Tal ei saa läänivalitsusega mingit pistmist olla. Need on teised mehed, kes seal asju ajavad.»

«Jajah, olgu siis päälegi mu lora...»

«Kas sa jahu sõelusid?»

«Seda ma tegin kõigepäält. Siin laua pääl sii oo.»

Kauss süles, läks Inkeri vaatama, mida poiss joonistab. Paberil oli vaid nurgast nurka kriipse, pliiats seisis püsti, kõrvuni õlgade vahele tõmmatud pea oli liikumatu.

«Kas on jälle külm?» ohkas Inkeri ja püüdis lahkesti rääkida.

«Pole olnudki. Aga kui sa kisad...»

Inkeri ohkas jälle. Ta oli vist kisanud jah. Aga ta oli alati häält tõstnud, kui midagi juhtus. Ta läks minema ja hakkas munavahu hulka jahu, seejärel sulatatud margariini segama. Sulaselge searasva lõhn sundis nina krimpsutama. Soodalõhn oli ka tugev, kindlasti sai palju, kook jääb auguliseks. Mari vaatas seda sebimist. Küpsetamine oli pühalik toiming, mitte niisugune vihane loopimine. Pliidiuksegagi tuli hoolikalt ümber käia. Ta pidi katsuma enne lahkumist Inkeri-prouat kuidagi rõõmustada. Selle õpetuse järgi oli ta alati käia püüdnud, kui vähegi meeles püsis.

Ta sidus räti pähe ja tõusis kõhnadele koibadele.

«Kas Inkeri-proua teab, et meilgi oo praegalt rahaga kitsas käes mis kole. Kaupmees ise ütleb, et äri ei lähe. Põle terve sii kevad läind. Norra salpeetert ja mis kuntsväetust oo palju, ja puha müümata. Ei ole talumeestest praegalt ostjaid. Aga arved tulevad päevapäält ja need peab päevapäält maksma kah. Nii et meilgi oo nüid sedasi. Aga kuna sii põle joht esimene kord, põle selles uut miskit. Aga kole rahahäda, hirmus rahahäda. Ma lähen ja ostan rasva ja kalarappeid ja keedan saunas seepi nigu ennevanast kodus. Nii ma jüst teengi, kui sest ainult abi oo.»

«Ära räägi! Või papa tunnistab juba säherdusi asju!» Inkeri sai koogi ahju ja tõusis püsti. Tema juurest oli Marini vähemalt kuuemeetrine teekond. «Noh, kui papa niisuguseid asju räägib, siis pole see igatahes tõsi. Kes siis praegusel ajal ütlema läheb, et ta rahahädas on? Ohoo, ainult need, kellel on kõik hästi. Need, kel ei tarvitse ühegi luugi juures raha kerjata. Jajah, mine aga pealegi. Oh hoidku, sindki tuleks juba ära kuhugi puhkama lasta.»

Mari pöördus uksel ringi, seelik lõi kaardu, nagu oleks mõõk kogu ümbruse lagedaks keerutanud.

«Andke nüid andeks, Inkeri-proua, aga mind ei toimeta mitte keski mitte kuhugile. Mina suren pliita veerde ja olen prouaga viimse tunnini. Minge ise ja puhake.»

«Kui ainult saaksin . . .»

«Teist korda ma siia änam ei tule, käskigu proua kuis taht. Mind ei aeta kuhugile puhkama.»

«No olgu, olgu. Jäta nüüd. Siin ajab ju kõik närvi. Ei tea ju, kus see Mattigi jälle on. Ja missuguses tujus. Ja Olavi saab kindlasti mõne haiguse külge.»

«Küll rahu tuleb kah omal ajal.» Mari hääles oli pisut õelustki. «On meiegi proual tulnd. Siis põlegi vissist änam

muud kui kindel ja rahulik, nigu ta ütleb. Vai oo sii naasama ütlemine, kui inimesest änam taplejatki põle.» Ja Mari leebus, pehmus, sulas lõplikult. «Va küüratsi töö puha, piinas mu proua peris ää. Hoiab vahel toda kellagi näppude vahel, todasamast, mis teda nii palju jooksutas. Aga nüid ma siis lähen, kui sai juba siia ka ilmaasjata joostud.»

«Kuule!» Ja Inkeri jäi väljast kostvaid hääli kuulatama. Mingi kolin seal oli, aga seda jätkus siin saeveski juures alati. «Kuule! Ära veel mine, vaata koogi järele! Ma pean väljas käima. Ära ainult kooki kõrbema lase.»

Inkeri heitis põlle käigupealt eest. Mari astus tõrksalt pliidi juurde, pelgas, aga tõstis tabureti ahjuukse ette ja võttis istet. Õuest kostis Matti häält, Inkeri hüüatusi, kuid Mari pigistas kõrvad kinni. Sundis ainult korra poissi välja minema, kui seal ükskord ka midagi juhtus. Aga poiss ainult ühmas midagi ja jäi oma kohale. Kook, kook, tuletas Mari endale meelde ja tõusis, et käia vispli küljest vitsa valmis murdmas. Arvestanud mõttes, et viis minutit sai läbi, piilus ta esimest korda ettevaatlikult ahju. Ja kook polnud ikka veel valmis, kui Matti, endine koertekuningas ja salaviinavedaja, esikus kõnelema hakkas. Kook, kook, pidas Mari meeles, kuid kõrvad lihtsalt ei olnud kurdid.

«Röövimine või asi! Keegi teine oleks need ikkagi endale hõiganud. Selge see, käisin sundoksjonil, seal ju käiakse, selle tarvis neid peetaksegi. Ostsin sulle viimaks ometi mööblit, terve koormatäie, ja teine ootab järge, kui selle maha saame. Peaks Heikkise kuskilt üles leidma, laadigu need maha ja toogu viimased ära. Viime algul kuuri, siis vaatad, mis kõlbab ja mis ei.»

«Magistrihärra päritud asjad!»

«Miks ta siis oma pärandust ei hoidnud! Neil läheb kehvalt, kes ei hooli. On olemas ametid ja talukohad, eks talle jäänud amet.»

«Aga siiski . . . Meil ei pidanud ju raha olema!»

«Kuule, sihukese asja jaoks pole isegi raha vaja. Nii väikest summat ma rahaks ei pea. Nojah, tegin teisegi kauba. Ostsin siit lähedalt selle jalgrattaäri.»

«Selle!»

«Tuleb nii mõelda, et kui kunagi tööd hakkab olema, muretsevad töölised kõigepealt jalgratta, millega töökohale jõuda. Kas sa pole siis näinud, nendegi lauavir-

nade najal seisab rattaid. Aga pole mul mahti siin passida, tuleb minna. Lähen otsin kõigepealt Heikkise üles.»

Ja uks käis, käis ka ahjuluuk, sest Mari kummardus kindluse mõttes alla. Inkeri astus õige vaikselt sisse. Hajameelselt vaatas ta kõigepealt poega. Olavi istus just seal, kuhu oli jäänud, kuid oli selja sirgu ajanud ja mõlemad kõverdatud käsivarred üles tõstnud, et nimetissõrmi kõrva suruda. Kukal oli jäik, pinevil.

«Sina, Mari, võid nüüd küll minna,» ütles Inkeri kuidagi saamatult, abitult. «Keegi võiks viia, aga pole ju vaba autot. Jah, küll ma vaatan nüüd ise... Ja suur tänu sulle.»

Mari, kellel oli asja juures ainult jälgija osa, mõnules ootuses. Ta sidus rätiku uuesti pähe ega küsinud midagi, ta soovis näha.

«Vii tervisi,» lisas Inkeri, nagu poleks eales vanemate peale tige olnud. Vaevalt Mari seda kuulis, tema oli juba esikust õue astumas, valmis kõiki meeli valla päästma. Kreissaagide läbilõikava vilina saatel tõstis Heikkinen juba all puude varjus autokastist imelikke kõverate jalgadega toole ja laudu maha. Tuli koletu peegelgi, palju suurem kui ükski inimene. Ja sohva, siidiriidene, allservas tups tupsus kinni. Miski vägi ei viinud Marit peatumata mööda, kui too mees tõstis võililledе keskele õige väikese treitud ja valgeks värvitud voodi. Nii väikest last, kes oleks sinna mahtunud, ei saanud olemaski olla. Aga kui Mari astus õige tasakesi sammu lähemale, nägi ta, et voodis magas nukk, silmad kinni ja pikad ripsmed ümaratel põskedel. Ja päris ehtsate juustega. Maril oli kange himu astuda veel üks samm, aga kõhn mees autokastis paistis karm ja kiirustav. Nii et sellest pidi piisama. Ja piisaski.

Maril olid käredalt kõrvetava päikese käes kõnnitud väsitavad kilomeetrid sootuks peast pühitud, kui ta täiesti reipana juba oma väikesel õitseval õuel seisis.

4.

Pakkimismasin mürises, uus hääl, millega polnud veel harjunud. Üks tsemendikott teise järel täitus, pundus, pöördus, sai niidid suule ja vajus külili terasrenni. Pärastikku hakkasid nad liuguma, nõksatasid käänakul ja jätkasid mehe pea kõrgusel teed. Autokasti nad sujuvalt ei läinud, neid tuli kõrvust tõsta ja kaugemale lükata. Teist kihti ei saanudki muidu peale kui tõstes.

Vieno ülesandeks oli seda jälgida ja ta jälgis. Platsi veerde rajati juba uut raudteed, talvehakuks saab see valmis. Kotid paigutatakse pikemate vedude puhuks vagunitesse. Siis ei tarvitse terasrenni enam tõstagi, vagunipõhjad oleksid sedajagu madalamad. Saksa täitmismasin, ja taas hoitakse palju tööjõudu, labidajõudu kokku.

Ta kõndis terasrenni kõrval. Paberkotid paistsid vastu pidavat, kuigi selleski oli kaheldud. Ikka veel oleksid mõned ostjad tahtnud saada tsementi tünnides, õnneks mitte džuutkottides, mis olid autokastiski nii tolmanud, nagu oleks katmata tuhakoormat veetud.

Tänane päev kulub siin. Kui koorem täis sai, polnud muud kui masin peatada. Seegi tundus asjatu, sest masin suhises ilusasti ja ühtlaselt. Ja siis jälle käima, kui uus autokast kohale tagurdas. Küllap nad varsti leiutavad, kuidas masinat vaheaegadeta kasutada. Aga terasrenni kõrval edasi-tagasi käimine ei võtnud isegi nahka märjaks. Oli hämar, aknail rippusid pikad tolmurullid. Väljas autokasti kõrval pimestas päike silmi ja kõrigi vajas puhtaksköhimist.

Autokasti juures seisis ta ka siis, kui teda otsima tuldi. Või kui kutset nagu tulekahju ajal ämbrit mehelt mehele edasi anti.

«Vana kutsub kontorisse!»

Vieno tõstis pea. Kaaslane oli juba kadunud, aga kaugemal seisis teine ja viipas. Ning temast tagapool kolmas, kes oma teed läks, kui märkas, et Vieno oli teada saanud.

«Laadin auto ära,» ütles Vieno, kuigi kedagi polnud kuulmas. «Ja ehk panen masina ka seisma.»

See ei võtnud palju aega, ja kui ta siis käis teed, mida käima pidi, seisis üks heledas suveülikonnas kantseleiametnik teda oodates ja püksiharusid kergitades, nagu oleks seisnud poris, kuigi maa oli täiesti kuiv. Tal olid omapärased valged, aga mustade läikivate ninadega kingad, ju ta hoidis neid.

«Küll läks aeglaselt. Peremees käskis kohe tulla.»

Vieno vilksas meest vaadata, see oli kena, puhas. Ja kindlasti otsata tark.

«Püüdsin mõistuse järgi talitada... Et uus masinavärk asjata rikki ei läheks. Mis see peremees tahta võib?»

«Ta on ärritatud, ärritatud...» Ametnik putkas eest ära, kadus ühest uksest sisse ja Vieno astus üksipäini ja tugeval sammul, et hullem tolm minema lendaks. Ärritatud — eks ta olnud seda ju enamasti? Ja üle õue tulek ei võtnud küll ilmaski nii kaua aega kui koridori läbimine. Vähemalt oli uks lahti, nii et teadsid, kust minna Ja hääl rääkis telefoni, ainult numbreid, pelgalt numbreid, need ei võinud igatahes teda puudutada. Siis toru hargile, käsi veel seda hoidmas, kui ta märkas Vienot ja mäletas.

Kohe kahmas ta ajalehe kätte, pani prillid ette ja laskis jälle lauale vajuda.

«No seleta nüüd! Seleta seegi asi ära. Kas on tõsi, mis lehes seisab? Ja veel kodanlikus lehes! Lööd ta heas usus lahti ja silma kargab mingi kuradi töölisühingu koosoleku reportaaž. Ja veel see, et kui kodanlased lasevad kümnel tuhandel mehel juuli algul Helsingisse marssida, siis töölised võtavad eeskuju, aga mitu korda suuremas mastaabis. Kas see on tõsi? Kas on nii otsustatud? Vasta!»

«Ei ole tänast lehte veel näind...» Ta rääkis tõtt. Koosolek oli olnud üleeile, ta pidi täpselt meelde tuletama, mida seal oli kõneldud.

«See ei puutu siia. Ma küsin, kas on niiviisi otsustatud. Kas otsustati nii?»

Vabrikandi nägu väändus, ta tagus lahtise kämblaga lehte.

«Nii ei otsustatud.» Ja Vieno oli rahulik, sest ta teadis seda kindlalt. Ta oleks pidanud vaid lehte nägema, kohe, sest temagi hakkas muretsema, ei, loo uskumatus käis üle tema lihtsameelsuse poole kalduva mõistuse. «Kui tohib küsida — kas teate all on mõni nimi või mingid nimetähed?»

Vabrikant pani prillid ette.

«P. ja P. P.P. Noh, miks lehes niimoodi seisab?»

«See on eksitus. Keegi võttis ainult sõna, et miks ei võiks niimoodi teha. Töölised on ka närvis. Rohkemat polnud midagi. Koosolekutel räägitakse ju alati igasugu värki. See polnud isegi mitte ettepanek.»

«Aga miks sa selle lehte lasksid panna?»

«Poleks lubanud, kui oleksin teadnud, et üldse kavatseb. Aga tema suurt ei küsi ka.»

«See peepee või? Noh, pea oma asjade eest hoolt. Aga kas sina ei pidanud mitte Tanneri joont ajama? Nii on mulle räägitud. Aga Tanner on ju ise öelnud, et sotsiaaldemokraatlik partei on juba kümme aastat kommunismi vastu võidelnud. Ja et sellepärast on ta lapualastega selles ühel meelel, et kommunism tuleb hävitada. Nii et Lapua liikumisega ühiselt... Kas sa mõistad, milleks see teid kohustab?»

«Küllap ta on millalgi sunnitud olnud nii ütlema...»

«So-oh, või seda arvatakse. Sellest töölisklassi seisukohast ma küll aru ei saa. Ollakse, nagu poleks tööpuudust olemaski. Kas tööpuudus teisse ei puutu?»

«Küllap puutub, minusse vähemalt.»

«No hoidke siis asjad joones. Ärge laske lehte vigu. Mis sa ütled, kui töötud ja kõik ikkagi tegutsema hakkavad.»

«Ei tegutse nad midagi. Neil pole selleks võimalust.»

«Ja lehes olgu faktid. Kes see sihuke peepee on?»

«Noh, Helsingist tulnud, tselluloosivabriku kontoris. Valiti juhatusse.»

«Ei, kurat, kontoris töölisühingu mehi pole!»

«Tselluloosis juhtumisi on, siin mitte.»

«Noh, aja asi joonde. Tarbetud reportaažid, koosolekulgi rahvast mitte rohkem kui käputäis... Toimetusse peaks ka helistama, võib-olla helistangi. Olgu peale.» Vabrikandi mõttekäigud võtsid kähku uue suuna, Vienol oli raske jälgida. Koosolekul rahvast ainult käputäis... Saal oli päris täis olnud... «Kas kavatsed marssima minna, Gröönroos? Sinna, kuhu isamaalased lähevad! Siit läheb

töölisi, reipad pohjalased lähevad. Mine aga kaasa, saad vaba päeva, saad kas või kaks.»

«Minu meelest . . .» Vieno arvas, et vabrikandile ei tähendanud see kõige vähematki, kas ta läheb või jääb maha. Õhutamist võis võtta kui lepitusžesti. «Mulle tundub pisut nõndamoodi, et must ei hoolitakski. Pärast seda, mis on olnud . . .»

«Mida? Ai, kurat. Nojah.» Vabrikant hakkas haigutama ja end sirutama. «Võid minna, lase jalga. Põrgut, vihasta ennast kohe hommikul sihukese lolluse pärast!»

Kruusa krudin püsis meeles, kui ta oli tagasi laadimiskuuri jõudnud, ja puhuti ajas ikka veel naerma, kuidas vanatoi tõepoolest vandus. Sellest kõneldi ja niisiis oli see tõsi. Kuid päeva kuludes ei pakkunud enam miski nalja. Tsemendikottide liikumist jälgides kämpusid mõtted ainult peepee, Pauli Petterssoni ümber. Kuna töö kuigi palju mõtlemist ei nõudnud, tüütas see ja väsitas mitmekordselt ning ajas puhuti lausa perutama. Siin terasrenni kõrval ta kõndis, nagu oli kästud. Keegi Pauli Pettersson nühkis kontoris paberite taga tooli, käed pehmed. See oli ju arutu! Vieno noomis ennast. Siin on ju jõutud muudki näha. On õpitud võitlema, ja rängalt võitlema. Nahk on juba parasjagu pargitud. Aga — ja õnneks oli üks kott järsku põigiti rennil ja tuli minna seda tagant tõukama. Kott põntsatas õigesse asendisse ja liikus edasi. Ainult tänane päev, homme pannakse sellesse ametisse mõni poiss ja tema pääseb tagasi oma töö juurde.

Aga õhtuni, mil sai koduõues kaevukaanel istuda ja ise seda kodanlikku ajalehte lugeda, oli veel tükk aega. Ja veel rohkem aega oli selleni, kui lapsed saadi magama ning päike hakkas laskuma. Või ei, see läks vaid piskuks ajaks looja. Taevas oli nagu vesivärvidega üle tõmmatud, ehatäht sulas laiali. Siiri loputas kõrval lapsemähkmeid, käis uhtmisvett kartulivartele valamas, tuli tagasi ja võttis toobrist uue vee, mis oli seal päev otsa soojenemas seisnud.

Naine näis väsinuna nagu teise lapse sündimisest saadik kogu aeg. Siiski pigistas ta hambad risti ja tegi, mida pidi, nagu ennegi. Ta ei olnud pahur, vaid kogu sellest öisest ülevalolemisest, tõstmisest, tassimisest väsinud, nagu naised olid alati olnud. Väga hästi võis kuluda paarkümmend aastat, enne kui ta kodupiirist nii välja pääseb, et süles või hõlmas pole last, kes nõuab peamist tähelepanu. Ta oli jälle rase. Naine oli sama mis aina kasvav pere. Selle seiga kallal ei tasunud rohkem pead vaevata.

«Kylander suri,» ütles Vieno millegipärast. «Ja kuu hiljem Niemi.»

«Vanad surevad,» vastas Siiri ja väänas riideid. Ta nägu oli kustunud, sootuks ilmetu. «Kui hakkaks vähemalt sadama, kõik kuivab.»

«Istu natuke, mis kiiret sul on? Tõmba pisut hinge. Ega siis kõik nurgad pea nii korras olema, nagu oleks keegi külla tulemas. Ja ei maksa söögiga jännata. Kui aga midagi on.»

«Aga lastel peavad kuivad ja puhtad riided olema. Sellest pole mul pääsu. Sa oled õhtu otsa lehte lugenud. Arvad, et ma ei ole seda tähele pannud.»

«Jaa. Ja ma tahaksin, et poleks sinu asju ja minu asju, vaid et oleksid ühised. Kylanderi ja Niemi lesed — nemad ei teadnud meeste tööst ja tegemistest miskit. Olid juba alguses reelt lennanud.»

«Ma loen lehe hommikul läbi,» ütles Siiri. «Eks iga naine soovi, et temaga räägitakse. Aga ma pean selle pesu veel nöörile saama. Tänase öö võiks veel kuiva pidada.»

Suveõhtu, nii vaikne, et tselluloosivabriku korstnast tõusev kerge suits näis kõnelevat. Vieno murdis lehe kokku ja tõusis, leht pihus.

«Pole veel väga hilja,» ütles ta. «Ma pean kedagi Petterssoni nägema. Ta olevat poistekambaga saarde sõitnud. Kui töölismajja lähen, võin teda näha. Sealtkaudu läheb ta igal juhul, kui matkakraami, pallid ja kõik ära viib. Ju me siis homme räägime.»

«Niisugusel ajal veel lähed?»

«Nojah, kui mul nagunii veel und ei tule. Sa tead mind. Kui midagi on, siis klaarin meelsamini kohe. Mul on raske tobedustesse uskuda, enne kui täis selgus käes. Jah, räägime homme.»

Siiri vaatas lappe, vaikis. Vieno pani käe ta ümarale õlale, otsis rangluu üles, näpitses seda ja tõmbas käe tagasi.

«Pane vähemalt kingad jalga . . .»

Vieno käis toas kingi otsimas, seisis viivu laste nohinat kuulates, keeras käeshoitud lehte ja torkas selle puudekasti. Siirit oleks huvitanud vist ainult või hind, rohkem ei paistnud ta praegu suutvat. Nii see vist oli, nii

see elu läks. Või oli ta lihtsalt koduselt virisev ja muutub kohe teiseks, kui saab tööga pihta hakata.

Matkajad polnud veel tagasi. Nurga tagant tuli öövaht ja jäi Vieno seltsi ootama. Nad istusid koos trepile ja vaatasid enda ees olevat tühja, lagedat väljakut. Vanad semud, seotud teatavate laagripäevade mälestusega nagu ketilüliga, mis iial ei roosteta ega pudene, kuidas aeg ka kõike muud sööb.

«Maiparaadi keelasid ära,» ütles öövaht. «Aga varsti marsivad ise. On teatritegemiseks läind.»

Vieno vaatas teda. Kallu, see tähelepandamatu lonkur, üksik mees suures majas, luges palju. Suur lugemine oli ta sedavõrd omalaadseks muutnud, et teda kuulasid.

«Varem oli ütlemist ja tülitsemist. Nüüd on see rohkem näitemäng. Kõike on vaja, ratsapolitseid ja üldse hiilgust. Ja muudkui karjutakse, et kas nii või naa, kas nii või naa. Muud võimalust ei ole, kokkuleppimine oleks kohutav.»

Vieno mõtles viivu sõpradele, neid polnud palju, sest vanad olid surnud. Ta küsis otse:

«Mis sa sellest Petterssonist arvad? Ütle ausalt. Oleks kasulik kuulda.»

«Mis minul arvata? Mina olen ainult öövaht. Ma pole juhatuse koosolekutel olnd. Aga ma olen kõiki neid Helsingist kõnelema saadetud saksu näind. Nagu sinagi. Varem olid nad teistsugused. Praegu . . . Nad justkui vihkaksid sakste riukaid, aga rohkem armastavad. Võtavad neist kogu aeg õppust. Ma olen päris rõõmus, et olen ainult öövaht. Aga sina pead nendega mingil väel toime tulema, näitemängus kaasa tegema. Ei, külm tikub kallale, jalg hakkab jälle vaevama.»

Ja öövaht läks minema. Vieno istus siis üksi. Üle väljaku tõttas üks naiselõkats. Kusagilt õuepuult kostis järsk linnukädin ja mustatiivalisi paiskus õhku ning laskus alla. Noh, kui läheb näitemänguks, siis tuleb olla nii kange, nii vankumatu, et see peaks õigupoolest inimesel üle jõu käima. Kuid kui üks suudab, suudab teinegi. Ja kõige paremini andis jõudu, kui mõtlesid eriti pahatahtliku inimese peale. Sellest inimesest tuli endale vaid täielik pilt luua.

Vieno hakkas vaikselt, külmalt ja kainelt uskuma, et Pettersson muutub talle veel parajaks kirstunaelaks. Pol-

nud mõtet asja ilustada. Kui loomulikult oli ta tulnud algul koosolekuile, härrasrõivais kõikide tööliste hulka. See, et ta ei teeselnudki tavalist töölist, oli äratanud usaldust, ehkki võinuks teisiti arvata. Ja mõeldud oli sedagi, et haritud inimeste juurdesaamine on hea. Üsna varsti oligi ta iseteadlikult püsti tõusnud, noor mees, aga juuksed juba hallikirjud ja prillid peas. Kui ta nad vahel kõnelemise ajal eest võttis, võis märgata, et ta oli lapsest saadik prillikandja. Nahk silmade ümbruses oli sinakas ja vesine, silmadki peaaegu värvita. Ta oli kõnelnud hästi, kaalukalt ja asja ette. Alles siis, kui ta peaaegu otsekohe juhatusse valiti, oli ta hakanud lobisema ja haritust näitama. Selle suutsid veel alla neelata. Igasuguseid teadmisi läks ju vaja, kuid teised juhatuseliikmed hakkasid tema pikkadest, üha pikemateks venivatest seletustest väsima. Kui märkasid, kuidas ta kõrvale pilke heitis, siis tundus, et väsitada ta just kavatseski. Poleks Vieno kogu aeg silmi lahti hoidnud, kõik närvid pingul, oleks seal teiste poolest võidud teab missuguseid otsuseid vastu võtta. Ja iseendale tundusid ajapikku rumalana, aina rumalamana kõikide nende teooriate ja võõrkeelsete tsitaatide kõlinas. Pettersson rääkis töölisliikumise võitlusest nii, nagu kõneleb pelgalt raamatuist õppinu, latras lakkamatult, niisutas vahel keelega huuli ja jätkas. Iial polnud tal kõri valus, polnud köha ega nohu, mees pakatas tervisest. Ja kui püüdsid talle vastu rääkida või teda vähemalt talitseda, nagu Vieno koosoleku juhatajana, kell käes, vahel pidi tegema, või teda selle lihtsa, argise probleemi juurde, mida parasjagu lahendati, tagasi saada, vastas ta kähku ja teravalt nagu hoobiga kõhtu. Õnneks kõhtu, mitte selga.

Koosolekutel mitte selga, mine tea, kuidas muidu.

Noorsootöö oli ta kohe endale napsanud. Poisid jõlkusid tal sabas. Poiste seltsis oli ta isegi nagu poisike. Või nagu koolitatud poisike. Ilmselt oli ta mingitel kursustel käinud, suusavõistlused ja treeningud, ühislaulud, lõkkeõhtud ja matkad olid kohe lahti läinud. Nii reibas ja kütkestav tegevus, et imesta ja muidugi ka imetle.

Ent ometi.

«Tööpuudus on vaid nähtus, mis kuulub poliitika juurde. Ja seda kui poliitilist nähtust tuleb partei kasuks igati ära kasutada.»

«Ah sedasi.»

Pettersson ei pidanud niisuguseid kõnesid, kui juures-

olijaid oli palju. Küll aga siis, kui nad pärast üht koosolekut kahekesi keset seda platsi seisid, mille sillutamine oli ikka alles pooleli, sest alevil oli raha otsas ja tööd ei saadud lõpetada. Polnud raha, ja kutseoskuseta hädaabitööliste jaoks see töö kuuldavasti ei kõlvanudki. Polnud raha, sest oli ostetud tohutu mõis vanadekoduks, kuidas sotsialistid ka sellele vastu olid seisnud, sest saadaval oli olnud odavamaidki. Ei, kui juba osteti, siis osteti nii, et oli, mida vaadata. Otsustamine oli läinud kähku, sest Julin koosolekutel ei käinud.

«Ah sedasi.» Ja Pauli Pettersson oli ainult muianud. Vieno meelest täiesti kohatult, nii aja kui asja poolest. «Ma olen arvanud, et tööpuudus on meelepärane kommunistidele, mitte meile.»

«Aegunud käsitus, oma aja ammu ära elanud. Kui tööpuuduse perioodid on kapitalistlikus ühiskonnas korduvaks nähtuseks muutunud, peab sotsialistlik partei . . .» Aga enne kui Pettersson oli jõudnud oma teooriatest ja katekismusetaolistest seletustest täielikult joobuda, oli Vieno häält tõstnud.

«Kes su isa ja ema on? Kas sa üldse tead, mis on puudus ja viletsus?»

«Ahaa!» Ja Pettersson oli kärmelt teise või mõne oma paljudest külgedest ette pööranud. «Niisiis kõrvemaa vaesus ja viletsus, nagu laulus öeldakse . . .»

Siis oli Vieno paugupealt minema läinud. Ta oli tülgastust tundnud, ka iseenda pärast. Milleks minna isa ja ema kohta küsima, kui seda isegi teadsid! Isa oli surnud, kui poiss oli väike, see oli õige ja tavaline, ja ema oli õmbleja. Aga mitte mingi harilik kööginurgas masinat tallav mutt, vaid äripidaja, koguni moeäri omanik. Ta isegi kuulutas Helsingi ajalehtedes. «Salon Pettersson.» Oli olnud aeg, millal Vieno oli arvanud, et see äri asub Salos, nii rumal oli ta. Ja Pauli oli ainuke poeg, vist hellitatud, kindlasti seal suletuttide ja satäänkardinate vahel peenelt kasvatatud. Aga mis siis, mis punktis ta oli kõrvale kaldunud? Miks ta kusagil kontoris istus ja töölisorganisatsiooni kuulus? Kas tal polnud härraspere ainsa lapse koormat turjal? Vieno oli niisugusest asjast kuulnud, kuigi see oli talle niisama käsitamatuks jäänud nagu puudus ja viletsus Petterssonile.

«Võib-olla ta ei tulegi enam . . .» Kuskilt ilmus Kallu ja kõndis peatumata edasi. «Vahel viib ta matkatarbed koju.»

«Ma ootan veel natuke. Oleks talle paar sõna öelda.»

«Nojah.»

Vieno jäi jälle üksi, ta mõtted tegelesid Petterssoniga. Poolteist veergu nagu täna — töölisühingu koosolekust kodanlikus lehes oli seda palju. Petterssonil oli varemgi õnnestunud sinna koosolekureportaaže sokutada. Vieno tuletas need kõik mõttes meelde. Õigupoolest oli igaühes midagi viltu, paljudes, enamikus oli ta andnud eriti armetu pildi Vienost kui esimehest. «Püüdis jälgida sõnasoovijate otsustavaid käsi.» Ja: «Kui esimehe järeldusi võib õigeks pidada, sest ta lõpetas koosoleku vastu osavõtjate tahtmist . . . kui esimees oleks suutnud asjalikult koosolekut pidada . . . esitati küsimusi, millele esimees ei osanud vastata.»

Kord oli Vieno läinud Petterssonilt seletust nõudma, teinud sellegi vea, seisnud toas, mille seinu piirasid raamaturiiulid, ja nende äraarvamata tarkused olid tundunud talle peale langevat. «Armas aeg, toimetuses on muudetud, nojah, on tehtud niisuguseks, nagu neile meeldib. Vaata, ega nad muud taha, kui et siin oldaks rumalad ja tolad. Seepärast teevad. Ei, enam niisugust asja ei juhtu. Koosolekureportaaže ei tohi muuta, ma käisingi juba neile seda ütlemas. Jätku avaldamata, aga sõnagi muuta ei tohi. Ja nad võtsid kuulda, võtsid küll. Niisugust asja enam ei juhtu. Sa oled ju hea esimees!» Ja Pettersson oli talle otse silma vaadanud, Vieno oli teda peaaegu uskunud. — «Istu, istu! Ja vaata! Parteis nad muidugi loodavad, et siingi oldaks pisut kategoorilisemad, osataks vahet teha avalike seisukohavõttude ja tegeliku töö vahel. Partei lihtsalt ei tohi praegustes oludes midagi väga teravat öelda, tuleb aina mõelda, kustpoolt eduskunnas hääletamise korral toetust leiab. Aga muidu . . . Näiteks volikogus tuleb olla võitlusvalmis. Kas siin ollakse? Selles nad kahtlevad.»

Silmavaatamine oli jätkunud, terav juba tookord. Vieno oli sunnitud olnud kõiki volikogu otsuseid meelde tuletama. Need nüüd, seal oli üht- ja teistpidi hääletatud, alevi hüvangule mõeldud, nagu iganes oli suudetud. Kas siis näiteks nakkushaigla hädatarvilikule remondile oleks tulnud sellepärast vastu olla, et ettepanek tuli kodanlastelt? — «Valvsust! Liikuda, silmad lahti! Sotsialistidelt nii palju ettepanekuid kui võimalik, kodanlased lihtsalt kimpu ajada! Kodanlased valiku ette, mitte meie!» — «Nojah, muidugi . . .» Niisugune suur rühm sot-

sialiste, valijad märkavad ja järgnevad küll. Ja partei järgneb. Mõtlen ainult sinu kasule, ja et sa veel järgmistegi valimiste järel volikogus istuksid. — «Sellest nüüd lugu...» ütles Vieno, kuid tõmbus siiski higiseks. «Muidugi! Sind usaldataksę, jah, ja üsna laialt, seda mõistsin ma kohe. Ju sa tahad kaugemalegi jõuda?» Vieno oli siis juba tõusnud. Kuidas seegi vestlus niisuguse pöörde oli võtnud? Ta oli läinud oma au eest seisma, kuid olnud siis pisike tutistatav poisinolk. Pettersson oli läinud raamaturiiuli juurde, võtnud sealt mingi teose, lehitsenud seda. «Ütlesid, et need Helsingis kahtlevad. Kes?» Pettersson oli naeratanud, raamatu ära pannud: hästi kätteõpitud, kaalutud liigutused. Vieno polnud suutnud seda jälgida, kuulama jääda, sest kindlasti oli olnud käes pikkade kõnede kord. Need oleksid päevade viisi kõrvus kumisenud ja midagi polekski järele jäänud — peale selle kumina.

Vieno tõusis trepilt, mida temagi oli palju kulutanud. Petterssoni niisiis ei ilmunud, võib-olla oli see heagi. Pärast tänast ajaleheartiklit mõistis Vieno lõpuks midagi, või mõistis nüüd, kui oli asja üle järele mõelnud. Petterssonil oli moonutamiste ja vaikimistega mingi oma isiklik tagamõte ja vaevalt ta ennast paljastab. Tal tundus olevat ees lausa kadestatavalt sirge tee. Kuhu, seda Vieno veel ei teadnud. Sirge ja jultunud igatahes.

Kodurajal meenus Vienole iseenesest tühine seik, et Pettersson oli poissmees. See ainult vilksatas peas ja kadus täielikult, kui ta nägi öörõivais Siirit väljas trepil öövalguses lehte lugemas, mille tema oli mingis pettumushoos puudekasti torganud. Vaene naine oli võib-olla pisut tukastanud, siis ärganud ja mäletanud.

Mõne elu ei veere nõnda, mõtles Vieno, sulgedes enda järel väravalatte. Sündinud, kasvanud, elanud terve elu samas onnis. Sellest jäi harjumusi külge. Ööde viisi oli oma vanamemmegagi asju arutatud, nojah, viimastel aastatel enamasti tülitsetud.

5.

Miks polnud luba mõelda, et jälle ja viimaks ometi on mõõtuandev julgus? Ja et julgust pole mitte ainult hinges, vaid taoteldavates, kordaminevates tegudes. Miks ei võinud uskuda, et seda vähemalt mõnikordki tegelikkuses näha saab. Lasta võlad sularahas, peost pihku kinni maksta.

Miks keelduda mees, mehe mõõtu olemast? Kindel, vapper, õiglane. Miks ei tohi end üks kordki täies pikkuses sirgu ajada, sõna lausumata silma vaadata. Rahulikult, hirmu ja keerutamiseta.

Miks? Mitte millegi pärast. Nõrgad halisegu, mees ei iialgi.

Niisiis kinnitas Passi hobust kaitseliidumaja lasipuu külge. Ta vaatas Niemit, kes tegi sedasama. Mees nagu mees ikka, aga kõvasti kõhnunud. Kuuel rippus heinakõrsi. Ta noppis neid ükshaaval nagu vihaga, mitte äärmiselt suure hoolega, kuigi oleks võinud nõndagi mõelda. Aga praegu polnud isegi hoolte aeg. Julgus mõõduks... Ja tuima mõistuse jaoks oleks maksujõuetuks tunnistamise palve olnud lihtne, harilik, vaevalt eriti suur häbigi. Aga jäägu nüüd see kõik. Niemi silmades hõõgus üha võiduiha, usk, et kusagilt leitakse see miski, mis varustab teda võiduväega, olgu või kõigist maakeral rühkivatest, sõgestatud inimestest üksnes teda, et vastu seista nii pangahärrade meelevallale kui ka kommunistide uuristustööle. Sellepärast tema, kõhn taaditui, siin vist oligi, pealekauba veel nii suured lootused ja au.

«Pea siis meeles, et siin ei kaaluta meest kirjakaaluga, see on lausa kullakaal!»

«Ahaa,» ütles Niemi, nagu oleks ärganud. Autosid oli

omal poolel õige mitu ja kogu teed täitsid tõsiselt astuvad jalamehed. «Ma mõtlesin, et on ammu ära kaalutud.»

«Oh ei.» Passi astus tema kõrvale, napsas õlalt veel ühe kõrre ja nad hakkasid rinnastikku minema. «Järjest rohkem mehi on end üles andnud, jah, küllap tuleb valimisega uuesti otsast alustada. Loomaarst rääkis öösel. Tema pandi kompaniiülemaks. Kes siis loomade eest hoolitseb . . . Olgugi ainult kaks ööd, päev vahel.»

«Sul näib olevat karja pärast suurem mure kui saeveski pärast,» ütles Niemi. «Eks ongi. Aga kui mult saeveski läheb, läheb viimane kui lehmakont kah. Sind see ainult kriimustab kergelt. Ei, ma ei saa enam millestki jagu. Heinaveoga peaks kah alustama.»

«Unustame nüüd need mured. Praegu ollakse suuremate asjade peal väljas. Või ehk koguni nõnda, et kõik asjad on ühe mütsi all. Leidku vend venna, nagu Relander ütleb. Tuleks rahu, endine hea aeg. Siis jätkuks seda rahu saeveskissegi. Ja võlausaldajad ei pitsitaks. Kus sa kaheksateistkümnendal aastal olid? Seal, kus teisedki. Noh, oleme, läheme jälle. Eks see ole seesama. Oleme uskunud, või uskusime, et tuli rahu. No sel kombel ei tule küll mingit rahu. Aga nüüd peab tulema. Ja mida juba «Sven Dufvas» öeldi? «Ootas aega paremat ja sõda süttiski.» Või umbes nii. Ja nagu sa tead ja nagu on öeldud, see korralagedus ja kõlvatus aina jätkub ja viib veel mine tea kuhu, kui nüüd lihtsalt tammi ette ei . . . Ma mõtlen tammi kommunismile ja kogu korralagedusele.»

Niemi rapsas käega vastu külge.

«Tean, tean. Ma tean küll. Või ma muidu siin oleks. Aga kuidas Juliniga on?»

«Ei ole miskit kuulnud, mitte miskit. Ju ta on lõplikult mängust väljas, igas asjas. Vist on kõigest tüdinud. Aga volikogus ta eelmisel nädalal oli.»

«Ehk on poeg teda hoiatanud.»

«Mille eest?»

«Noh, ühise veksli eest, sa tead küll. See otsustaks praegu kõik.»

«Ah sa mõtled ikka saeveskile. Jäta nüüd see. Poeg — ta ei käi ju koduski. Mine tea, kus ta ongi. Jah, kusagilt kuulsin, et Hämeenlinnas, istub mingis advokaadikontoris. On vist ülikooli pooleli jätnud või siis imekähku läbi teinud. Jah, keegi väitis, et tast on pöörane joodik saanud. Lakard advokaat . . . Aga ei tea, ei usu. Jätame nüüd selle.

Ennäe, sealt tuleb Hänninen, aukohtunik ise! Teda vaadates näeb nii selgesti, mis see elu on, mida ta kellelegi pakub ja mida kellestki teeb. Säärikud jalas nagu peremehel kunagi, säärikud jalas nagu igal teisel.»

Nad vaatasid paigal seistes, kuidas Hänninen üksipäini sammus, pikaldaselt, mõttessevajunult, väärikalt meelt mõlgutades. Siin oli järjele jõudnud mees, jah, ja neilegi abiks olnud. Siin oli lõpuks keegi, kel voli ja võimu, kuigi alles viis aastat tagasi poleks seda uskunud. Pisike pood, pood praegugi, aga nüüd rohkem ajaviite eest. Kõik pisut laokil, riiulid pooltühjad, kuuri all seda kunstväetist, mida parasjagu juhtus, kellukegi ukse kohal oli rikkis ega helisenud enam. Mis tühja helinast, see oli tähendanud ainult sahtlisse kõlksatavaid penne. Hännise mõtted kahlasid paberrahades. Või mine võta kinni, kust seda teada võis. Kaitseliidumaja õu oli lihtsalt nii lai, et siin sai ühe mehe astumist jälgides teab mida kokku mõelda. Siis saabus loomaarst autoga, nüüd päris kaine, kuigi öösel oli tulnud teda lauta lausa kanda. Aga seal teadis ta ometi alati, mida pidi tegema. Teist nii head loomaarsti ei olnud. Ja kui töö tehtud, lehm jälle jalul, tuli mees tuppa punši ootama talutada. Aga praegu: selg sirge, samm kindel, portfell käes ja selles polnud nüüd ühti ihtüoolsalv. Otse sisse marssis mees ning Niemi ja Passi läksid tema kannul.

Aga siis tuli ometi jälle peatuda, sest õue keeras, kihutas veel üks auto, ei pöördunud kõrvale, sinna, kus autosid pargiti, vaid käändus väärikat Hännist peaaegu riivates tema ette, vasakpoolsed rattad sõidutasid trepiesise resti näotult alumisele astmele ja välja hüppas . . . Nojah, kas teda üldse vaadata viitsis, päev pidi ju olema asjalik? Aga kuna trepist tuli minna, pidi ka vaatama. Reima, vaevalt prussakast suurem mees, äiapapal kraes kinni. Rippus seal, räuskas, patras, tigetses, ja kõigutamatus meelerahus Hänninen püüdis teda endast lahti raputada. Nagu prussakat, jah, või takjat. Ah soo, Reimat polnud marssimise väärilisek peetud. No kas see oli ausa Hännise süü? Eks olnud Reimal ju ikkagi see minevik. Reima lükati esimeses järjekorras kõrvale. Niisugune oli muide Lapua seadus. Ainult autoriteetseid, kindlaid, küpseid, end igas olukorras valitsevaid, raudselt alkoholi vältivaid maakondadest pärit mehi. Mitte mingeid suulaiutajaid, mitte mingeid kaubareisijaid, koertekuningaid, salakaubavedajaid. Aga ta oli ju üpris suure saeveski

omanik? No kui kauaks . . . Ja otsus oli olnud õige, kui ta nõndamoodi käitus.

«Helsingisse sa küll ei lähe!» Ta häälgi lõikas kõrvu. «Mitte mingil ettekäändel ei lähe, va kõbi! Helsingisse sa ei lähe, või kui, siis minu autos. Ja minu käevangus ja just nendesse kohtadesse, kuhu minagi lähen. Mina sind talutan. Sa lubasid . . .»

Hänninen oli nagu mees, tema, kindel kalju, keda tuul ega tuisk hirmutada ei suutnud. Hakkasid tõepoolest eluaastate rahustavat mõju uskuma. Temagi oli olnud omal ajal lapsik, aga siiski mitte iial niisugune kätsataja nagu Reima.

«Sel on asjad halvasti,» ütles Passi vaikselt Niemile. «Sa vaata, ei oleks uskunud, et nii halvasti. Meie laseme vaikselt vilet. Meie läheme. Asjad üsna hästi . . .»

Auto seisis kõigil asjalikel meestel jalus, uks pärani, mootor nagu sohvergi lämbumiseni tuline.

«Lähme nädala sees, kas kuuled! Lähme nädala sees seltsis! Kas või juba teisipäeval. Miks mitte, lähme esmaspäeval!»

«Esmaspäeval on marss!»

Nii ütles Hänninen väimehele, rahulikult ja õpetlikult. Reima käed jätsid krae käkerdamise, kuid ta ei lasknud neil veel langeda, seisis nagu noor poksija ja kiristas kuuldavalt hambaid.

«Marss! Eks sa kuule! Kas marsite otse taevasse või?»

«Jätame teotamise!» Passi lähenes ja Niemi tuli ta kannul. Teiselt poolt tuli samuti inimesi. Musti mehi seisis sõõris, Reima laskis pilgul ringiratast käia, langetas käed, torkas need sügavale taskusse. «Aga mis seal ikka, direktor Reima tuleb küüdimeheks, sohvreid olla veel vajaka.»

Mees oli tõesti närvis, lõplikult enesevalitsuse kaotanud. Nii närvilisena polnud teda varem nähtudki. Passi ja Niemi ajasid selja sirgu.

«Sohvriks! Kui marssima ei kõlba!»

«Siin ei kisata,» ütles Passi tõsiselt. «Reima tuleb sisse rääkima, kui on asja. Aukohtunik Hänninen on nii hea ja astub eest ära.»

«Aukohtunik, ah soo! Ma ootan väljas! Ma ootan kas või hommikuni.» Ja Reima pöördus teiste inimeste poole, rääkis ägedalt — ena asja! Kes teda kuulama oleks jäänud — naiselikku, närvid kaotanud saeveskiomanikku, varsti kindlasti endist. Peosaalis kopsis juba loomaarsti haamer. Ja äsjane väike mees unustatigi sootuks, kui

«Kuulge püha vannet» mõjukad sõnad võtsid vastu, ühendasid ja kandsid trepist üles lippude ja loorberipuudega ehitud saali. Laul polnud veel lõppenud, kui õues täitel tuuridel hüüratas mootor ja hüsteeriline mees oli vist aru pähe võtnud ja tegi minekut. Ta läks ja koosolek võis alata, tõsine ja vaospeetud kuni lõpuni.

Magamistuba oli viimaks sisustatud, siia tuli end siis olema ja magama asutada. Matti ise oli kõiki neid mööblitükke tahtnud, igatahes oli tema need ostnud. Ja ta jälestas neid. Terve maja oli mööblist peaaegu tuubil, ta jälestas sedagi. Roosipõõsad, sirelid, jasmiinid ja angervaksad olid väljas igale poole juuri ajanud ja ta jälestas neidki. Kuhu inimene iganes asus, kohe oli see paik täis. Ja siis . . .

Karm, närvesöövedasirühkimise jonn, isegi õiget põnevust enam mitte. Ja kas või hetkelistestki rõõmudest mitte juttugi. Oli ainult ees ootav tee ja sari individuaalmatše.

«Su isa võitis selle partii.»

Peapööre, naise kuunägu, juuksed peadligi liibunud.

«Mis partii?»

«Sina seda ei taipa.» Ja sõõrmed nii kaardunud, et päevavalguses oleksid need läbi paistnud. «Ja lähebki Helsingisse, lähebki.»

«Ta läheb ju ainult marssima. See on tema jaoks suur asi. Sa ei tohi ometi ainult sellepärast nii vihane olla, et ise ei pääsenud.»

«Tõsi. Ei tohigi. Ega ole ka. Mis mul marsist, kogu elu on marss.»

«No mispärast siis?»

Matti ajas end küünarnuki najale püsti, Inkeri vaatas, ootas. Siis räntsatas mees uuesti pikali otsekui surmani tüdinud ja teades, et tüdimine on see viimane, mida võib endale lubada. Tüdida ei tohtinud, väsida ei söandanud: üksainus suigatus ja kõigel on lõpp. Inkeri oli segaduses. Ja see pakkus mehele rõõmu.

«Suguselts on see kõige hullem, vähemalt naise suguselts . . .»

«Ah.» Inkeri püüdis naeratada. «Papa tegi koguduse metsamüügil vea. Vana mees läks volikogu meeste meelituste peale õnge. Ilusate sõnadega võib ta kas või puu otsa istuma panna.»

«Aga mul on see metsamüük ammu peast läinud. Nii nende naistega on. Räägi neile vahel midagi, siis ladratakse sellest ühest asjast, kuigi pärast on teab mida tulnud ja olnud.»

Inkeri ei julgenud küsida, mida. Aga kuigi ta sõnagi ei lausunud, hakkas Matti tõsiselt tüli norima, peaga rapsides, kiusakalt.

«Ära korruta, et töökojas oli toredam, töökojas oli toredam. Alati on olnud toredam kui just praegu. Jah, kui vaid endistest asjadest on enne lahti saadud. Siis on see aeg klaar, seda võib vaadata ja pöörata. Kõik need uneta ööd, tolle aja uneta ööd on ununenud. Jah! Ja sa nurisesid siis ka, sa oled alati nurisenud!»

Inkeri silmad olid lahti, siis sulges ta nad aeglaselt, nagu oleks kartnud, et sellegi nahakurru langetamine rikub vaikust. Viimastel päevadel polnud ta muud teinudki, kui ettevaatlik olnud. Ta põsed olid lakkamatust lootusrikka ilme hoidmisest väsinud. Kunagi nädalapäevad tagasi kummalist mööblit vaadates, mille Matti oli kuskilt sundoksjonilt toonud, oli tal veel julgust. Või igatahes oli ta Mattile öelnud, et see ei läheks jalatsikaupluse oksjonile, olgu seal pealegi tuhandeid kingapaare müüa. Ta oli tahtnud naljatada, aga Matti oli plahvatanud nagu miin, mis oli ainult kõige kergemat tõuget oodanud.

«Sa oled ju,» ütles Inkeri vaikselt, Matti võis jätta selle kuulmata, «sa oled ju saanud võidu võidu järel. Sa ei saa vastu vaielda.»

«Ja mis ma nende võitudega peale hakkan? Eks ütle!»

«Noh, kui neid poleks olnud... Neid sa ju taga ajad.»

«Just nii. Ehkki oleks vist olnud mõnusam madalamalt kukkuda, või ütleme, igatahes väiksema vaeva järel.»

«Sa ei oska vist eladagi, kui sul mõnda vaeva kaelas pole. Sa oled praegu ainult närvis.»

«Ainult!» Aga selle asemel et plahvatada, muutus Matti irooniliseks. «Ära kasuta niisugust sõna, kui sa ei tea, mida see tähendab. Närvis! Ma pole küünt ära murdnud, ma ei ole juuksepannalt kaotanud. Ma ei ole närvis, mitte kunagi!»

«Noh, igal juhul on homme jälle teistmoodi.»

«Püha jumal taevas, kas sa arvad, et mul on mingi haigus, mis tuleb ja läheb. Homme paremini... Jah, kindlasti, homme läheb su isa Helsingisse, putkab salaja ja keerab mul veel viimasedki asjad untsu.»

«Ei keera. Miks ta peaks midagi untsu keerama. Kuule...» Aga Inkeri unustas, mida ta pidi ütlema, sest järsku oli ta viieteistkümnene, maailmasõda veel ei olnud ja nad olid just sinna majja kolinud, kus isa ja ema praegugi elasid; ja isa pikad prohvetlikud kõned, ja kuidas nad kõik olid lootnud, et peatselt algab koosviibimiste ja seltsielu aeg. Midagi polnud alanud. Nemad, tüdrukud, olid käinud suviti Gröönroosi majakeses ja talvel koolis, isa oli vantsinud poodi, ema ja Mari olid olnud alati kodus. Ja tasapikku oli ema alandlikuks muutunud, selleks, kes pidi kõik vastu võtma. Aga ta oli hästi vastu pidanud. Kuidas ometi suudeti niisugust teed käia? Ükskõik, kuidas see ka lõpuks ära võis tasuda. Niisiis ainult mehe pärast, kes viimaks sai aukohtunikuks ja pääses teiste seltsis kuhugi, kuhu oli vist elupäevad kippunud.

«Kuule!» Inkeri sirutas käe, lükkas lina eemale, leidis Matti õla ja libistas sõrme mööda pidžaama õlaõmblust. «Kuule, ärme muretseme, armatseme natuke, küllap see siis üle läheb...»

«Ma sõidan homme, ei, kurat võtaks, mitte Helsingisse, vaid hoopis mujale. Ära jumalapärast õrna nägu hakka näitama, see ei sobi sulle.»

Inkeri tõmbas käe ära, pistis selle teki alla häbenema, nagu oleks see ilma tema osavõtuta midagi rumalat teinud. Ta ei liigutanud pead, kuid jälgis vasakust silmanurgast Matti profiili. Järsku mehe pea pöördus.

«Mul on mitukümmend inimest tööl. Nendel on oma mured, igasugused, ja hulk ülalpeetavaid. Ma plahvatan, jah, see on tõsi, aga...»

Inkeri neelatas. Matti oli äärmisil astmeil, ta rääkis tõsiselt.

«Ma mõtlen iseendale, eks igaüks ju mõtle. Aga... Mind rõhub ka muu. Mitte alati, aga vahel. Ma ei tea, kuidas on, kui kõik viimseni vallandada. Kui on vaja... See vajadus võib tulla. Ma ei taha seda päeva üle elada. Mul on naine ja kaks last. Ja neid lapsi pole mul mahti suurt nähagi. Ja kusagil ees on vanadus. Seda poleks uskunud. Ei, ära ainult midagi ütle. Seda poleks uskunud, ma mõtlen, seda kõike. Ja homme... Olla, nagu poleks nahal ainsatki sinist plekki. Aga seda päeva, seda ühte päeva ma ei taha üle elada. Ei, ole kuss. Nüüd magame.»

Inkeri sundis end suud pidama. Kardinaserv väratas, ta vaatas seda. Väratus ei kordunud, kardin rippus päris

vaikselt. Põgusate häälte järgi otsustas ta, et Matti hakkas uinuma. See sündis selgi ööl kiiresti, nagu oleks kusagil keskjaamas kilbilt mõlema käega kärmesti telefonipistikuid välja tõmmatud. Kell oli kümme, keskjaam suleti, kõned olid kõneldud, homme on uus päev. Inkeri kummardus äratuskella vaatama, see näitas juba üle kesköö.

Sel pühapäevaõhtul oli Inkeri kohviku sulgemiseni ise leti taga püsinud. Vastu õhtut oli tulnud üha enam külastajaid, enamasti võhivõõraid mehi naaberküladest. Need kõik tegid aega parajaks. Vahetevahel tellisid nad tassi kohvi, leib oli neil omast käest ja Inkeri ei söandanud märkust teha. Nad sõid oma moona kohmetult, vaikides, kuid pead sõnadest tulvil. Inkeri oli nukker. Ta ei olnud lapsi varahommikust saadik näinud. Kui ta koju jõuab, magavad nad juba, terved vähemalt, muud ei mõistnud tä loota. Homme on ta kodus, kuid peab jälle küpsetama. Siiski tuleb tal leida aega Olaviga jutelda, korralikult Liisa juukseid kammida, riiete eest hoolitseda. Ta seisis siin leti taga elegantsena, juuksed soengus, nägu värvitud, kuid murelikult. Matti oli öelnud, et ei jõua isegi lapsi näha. Palju mahti polnud temalgi. Vaevalt neid tundiski. Varsti ei tundnud enam kedagi. Mattistki ei mõelnud ta vähemalt praegu muud, kui et see oli keegi, kes väsimatult uuris, kus temal murdumispunkt on. Temal, Inkeril, keda mees teatavasti ja kindlasti oli kunagi tõsiselt armastanud. Või tahtnud, sest armastusest ei teadnud miskit. Või oli Matti ta vaid sellepärast valinud, et ta oli olnud iseseisev ja reibas apteegipreili, keda alistades nüüd ehk kogu väärikus taastuks, kõik valgust kartvad äritehingud muutuksid õigeks, suu ees lipitsemistelt ja seljataga laimamistelt kaoks lehk. Ja vahel sekka võiks naist tänuks laubale suudelda nagu matmisootel laipa.

Ta ei jaksanud naeratada, kuid ega need mehed seda oodanudki. Tagaruumis pesti nõusid, ja vaadanud kella, hakkas Inkeri tühje toole kummuli laudadele tõstma. Allesjäänud külastajad taipasid ja lahkusid paarikaupa. Kui ta viimaseilt tuhatoosi ära viis, raputas üks talunik tuhka saapasäärde. See oli pentsik, kuid käis mehe käes nii loomulikult, nagu oleks ta alati nõnda talitanud.

Kuna Inkeril sel ajal õigupoolest enam kuhugi kiire

polnud — kodus lapsed magamas, Matti ära, kuid siiski lähedal, hädaohtlik ja plahvatusaldis —, lubas ta abilisel lahkuda ja koristas ise viimased jäljed. Ta korjas murdunud, poolelijäetud saiatükid paberkotti, pidas aru, juustunukk käes, ja pistis sellegi sekka. Et kott tundus kerge, läks ta leti juurde ja valis sealt lisaks mõned homseks juba liiga kuivanud kaneelisaiad. Kott pihus, läks ta tagaukse juurde ja avas selle. Seal see laps, Olavivanune poiss, ootas. Ta oli oodanud vist tunde ja oleks oodanud veelgi, võib-olla hommikuni, võib-olla järgmise õhtuni, kui Inkeri oleks ta unustanud. Ehkki ta iialgi midagi ei vastanud, küsis Inkeri kombe pärast: «Mis kodus kuulukse?» Poiss lipsas minema, libises, kott süles, kuhugi mööda seinaveert. «Mine, mine juba,» ütles Inkeri, kuigi poissi enam ei paistnudki.

Ja kuna tal ikka veel ruttu polnud, pühkis ta põranda, küürutas, pang ees, ja seda üha edasi nihutades kuulis väljas meeste samme. Ta pesi lapi ülearu hoolikalt puhtaks. Luges siis kassa üle ja pani raha kotti.

Rahamured, nendega oli asi selge, oli ta juba kaua mõtelnud. Kõige halvemal juhul võis nende pärast mõistuse kaotada, kuid südame murdsid nad haruharva. Miks oli Matti siis nii endast väljas? Kas sellepärast, et tal polnudki südant, mida kaitsta? Et see oli suure vaardi pealt kuhugi tee äärde kukkunud? Ei vist, raha polnudki mehele lihtsalt raha, vaid menu, au, võidu mõõt. Olukord, mida võis kellegi teise olukorraga võrrelda. Missugune on minu saldo, kas see on parem või halvem kui kellegi teise oma? Küsimus, mis jääb vist alati korduma, elu lõpuni. Ja selgitatakse lõplikult alles siis, kui surmateade on juba lehes olnud ja portfellidega isandad viimast korda kogunevad. Inkeri mõtles, et tema jätaks kohvikupidamise erilise mureta, kui see end enam ära ei tasuks. Aga kahtlemata oligi see tema jaoks ainult hädaabinõu. Kuid kui sellest sõltuks kogu toimetulek? Noh, ta nuputaks midagi muud välja. Tema südant see ei murraks, aga ta oligi ju ainult naine, nagu ta peaaegu iga päev kuulda sai.

Inkeri võttis seina äärest ratta ja hakkas koju sõitma, jõudis paar kvartalivahet edasi ja pidi maha tulema. Kirikuplatsile viiv tänav oli ummistunud, auto oli peaaegu autos kinni. Tolmu oli paksult, sest kaua kestnud põua ajal ei sidunud seda isegi mitte kaste.

Inkeril polnud valikuvõimalust, ta pidi siit sõitma, kui

ei tahtnud koguni tagasi pöörduda. Aga seegi näis keeruline, sest nüüd oli ta keset saatjateparve, nende naiste seas, kes kandsid kuskilt katkutud tohutuid lillekimpe. Lilli oli maaski, puruks tallata ja pihuks põrmustada, kui läänest lähenes uus pikk kolonn. Turulased tulevad, kuulis ta. Ja Salo mehed. Ja Paimio ja Pertteli omad. Hoonete ligi surutud inimesed olid hingetud, kuid ei pääsenud nüüd edasigi. Inkeri ratas oli teel kuidagi sobimatu. Aga keegi ei vaadanud teda. Hingemattev tunne nakkas, kasvas, kui rahvas ümberringi pääses taas liikvele ja hakkas puhkpillihäälte lähenedes laulma — võimsalt laulma rahvast, kes on alati oma vabaduse eest seisnud —, ja kui viimased autod olid möödunud ning väljakult kostis veel väljalülitatud mootorite paugatusi, astus väljaku poole üksi, tõsiselt ja tähtsalt Hänninen. Talle anti teed, ta oli asja pärast väljas. Ja Inkeri oma jalgrattaga oli ikka koos teistega, kooliõue piirava aia ääres. Ees kiriku nelinurk, hakkide häiritud lennud, kogu pärnarohelus. Väljaku mõlemas servas kümnete kaupa autosid, mis nüüd olid tummad nagu mehedki. Loomaarsti hääl kamandas, mehed paistsid oma kohti otsivat. Kusagil seal komberdas papagi. Seal nad olid: Passi, Niemi, päris arst, aga rohkem tundmatuid talunikke.

«See Pohjois-Uudenmaa pataljoni kompanii, mis on minu komando all, läheb täpselt kell kaks. Liikumiskiirus nelikümmend kilomeetrit tunnis, autode vahekaugus kolmkümmend meetrit. Sihiks Hyrylä sõjaväestaadion Tuusulas, saabumisaeg umbes kell viis. Pataljoniülem võtab kompanii seal vastu. Võimalikud relvad praegu ära anda!»

Loomaarst marssis rühikalt oma kompanii ees. Kellelgi polnud midagi ära anda.

«Soome mehed!»

Inkeri vaatas kõrvale, viimane kui üks imes kõnet endasse. Oleks olnud sobimatu rattaga kuhugi tungima hakata.

«Põhjala valge linn võib südames põlevast vaimustusest vabalt rõõmutseda. Soome isamaa-armastuse sügavakõlaline sõnum kajab meie südamete innustunud tuksumises. Armastatud isamaa pind vappub täna tugevate talupojajalgade sammudest, ka kõnedest ja viisidest, mille jõud ja mõju kandub kaugele ja kõrgele. Me võime osa võtta oma rahva sisemise iseseisvuse kurjasti viltuvajunud aluskivide õgvendamisest. Tugevaks kristallkuuliks koondunud isamaaliku rahva tahe on, et isamaa nägu tuleb kommunismihäbist lõplikult puhtaks pesta.»

Hakiparv tõusis jälle korraks räpakalt lendu, mõni omaette hoiduv tõusis ja laskus kiriku otsseina juurde, kraaksus. Kõne lõpp kadus suminasse ja kolmekordsesse elaguhüüdesse. Selleks ajaks oligi kell juba üle ühe. Vaatajatejõuk seisis üha, aeg kulus, uus ja kohustav. Aeg muutub, ütles keegi Inkeri selja taga. Nüüd muutus aeg, kostis veel harvu elaguhüüdeid. Üksikuid lauseid, täis tõusutunnet, ühtekuuluvust, abivalmidustki — ka Inkeri suhtes, kes püüdis rahvasummas ettevaatlikult ratast lükata või koguni pöörata. Tahtlikult venitatud hetk, täis sügavat joobumust. Veel ja veel, sellest pidi midagi pikaks ajaks jätkuma.

Väljak oli tühi, autod mõlemas servas täis. Keegi käivitas mootori, algas üldine mürin. Majade aknad olid lahti, seal konutas ja kõõlus inimesi. Loomaarst, kompaniiülem, asus oma autosse, puhkpilliorkester alustas uut marssi, lottarõivais naisi oli troppis seal, kust kolonn pidi teele minema. Nad valgusid kahele poole teed ja kompaniiülema auto hakkas mürinal liikuma. Ühtlaselt, organiseeritult järgnesid teised autod. Keegi püüdis neid lugeda, kuid läks segi ja loobus.

Tolm oli nüüd kõrgel, andis silmades tunda, tungis kurkudesse, millest püüti veel viimastelegi autodele hüüdeid välja pigistada. Lõpuks pääses Inkeri oma jalgrattaga küll liikuma, kuid veel mitte sõitma. Rahvahulk viis ta endaga peatänavat mööda alla ja alles siin, apteegiristmikul, oli ta vaba. Kõige lõppedes oli tänav, tee nii pikalt tühi, et — nagu Inkerile tundus — seda ei suudaks ilmaski lõpuni läbi sõita, saati veel joosta.

Kell näitas kuulmata palju, päev oli olnud pikk ja uus peagi algamas. Inkeri ei olnud harilikul kombel väsinud, ta oli ainult millegi saabuva ootusest lakkamatult murelik. See kõrvaltee viis mööda vanast kodust, lösakil majast, mis kunagi oli tundunud vägagi ruumikas. Muidugi vaatas ta seda. Põõsaisse kasvanud värav oli kinni, kuid valgeks värvitud varbade taga seisis naine, ema, Salme Hänninen. Südaöösel. Nii et Inkeri pidurdas ja nägi alles peatudes, et ema toetus tõukekelgule.

Kaht korda ei suutnud seda vaadata. Juulikuuöö, kusagil kaugel viimase käo köhiv kukkumine, õunanupse kasvatavad vanad puud. Ja ema lahke nägu, pisut määrdunud öökuub, juuksepalmik kuklas.

«Mis see on?» Inkeri põrnitses jahmunult tõukekelku.

«No tõukekelk . . . Ainult tõukekelk. Ei taht Marit üles ajada. Sellega saan ma peris hästi liikuda. Muidugist, ära sa toda pelga, et ma omast õuest kusagile inimeste naerda lähen.»

«Aga miks praegu? Sel ajal?»

«Papa ütles, et on vaja kuiva toitu ühes võtta. Ma tegin siis võileibasid, mida muud ma ikke oleks oskand. Põle ma ennemalt kedagist sõtta saat. Aga ta unetas need maha. Jäid klaastreppi laua pääle. Nii ma siis mõelsin, et kui ta neid otsima tuleb, siis ei pea änam sisse tulemagi. Siin nad oo.»

Hoolikalt nööriga köidetud pakk oli tõukekelgu istmel.

«Nad läksid juba puha,» ütles Inkeri. «Olin vaatamas. Kõik läksid. Ju need hääled siiagi kostsid.»

«Mis ma siis nende võileibadega teen?»

«Paned lihtsalt kappi. Ja lähed magama. Küllap ta ühe päeva kuidagi toime tuleb. Saavad tee pealtki midagi. Tal on ju alati raha kaasas.»

Salme näis abitu ja Inkeri jättis ratta, avas värava ja läks ema jaoks tõukekelku ümber pöörama. Vana naine vankus, käsi tabas väravaposti.

«Hoidku, sa ei püsi ju püsti. Kas saadan su sisse?»

«Ei, näh, oota. Kui ma kelgust kinni saan, lähen jälle nigu midagist. Ja trepist pääsen ka üles, sääl oo ju käsipuud. Ja nigu sa tead, toad oo mööbelt täis. Need peavad mu all vastu küll. Nii et mööblist oo alati kasu.»

Ta püüab naljaks pöörata, mõtles Inkeri. Ta on ju omadega üsna otsas. Aga liikuma Salme sai, tõukas liivas raskesti kelku, kuid kui muru algas, paistis teekond hõlpsamini edenevat. Trepil ta pöördus ja vaatas Inkeri poole.

«Ja sul oo ikke rutt . . .»

Et ta isegi ei kaevanud, kuigi Inkeri polnud teda nädalaid vaatamas käinud, oli vahel ainult helistanud! Ja kus võis olla Anja?

«Mis oleks, kui me tuleksime Mattiga, siis kui papa on ka tagasi?»

«Nigu ennemaltki, ikke nigu ennemaltki . . . Tulge jah . . .»

«Mina vähemalt tulen ja toon lapsed. Kas saad nüüd hakkama?»

Salme hoidis ühe käega käsipuust, teisega tõmbas ukse lahti. Siis märkas ta tõukekelgu istmel võileivapakki

ja hakkas uuesti alla tulema. Inkeri jooksis talle pakki kätte viima.

«Niisuke ma nüid olen . . . Unupää kah . . .»

Ta ju häbeneb, taipas Inkeri. Ema näis olevat õige lühikese aja jooksul kõvasti kokku kuivanud. Kägu köhis kuskil üha edasi, läkatas ja köhis jälle. Võttis aega, kuni ema paki kaenlasse sai. Siis valgustas ta nägu mõte.

«Aga võta sina need võileivad. Anna lastele. Egas need halvad põle, panin kõike pääle, mida kapist leidsin.»

«Ei mina . . . Sööge Mariga. Kas saad nüüd ise voodisse?»

Ema pööras vaevaliselt ringi, tõmbas ukse enda taga aeglaselt ja suure tegemisega kinni. See naftaliini lehk . . . Inkeri jooksis kähku värava juurde, sulges selle ja istus rattale.

Tema ei tahaks nõnda, säherdusena elada. Kes tahaks? Inkeri tajus nüüd lõpuks otse koju sõites oma kehajõudu. Kõik hääled olid vaikinud, hakid, käodki. Ja saeveski magas samuti nagu ta kodu nõlvakul. Lükanud jalgratta kuuri, läks ta nobedasti rinnakust üles, kuldvitsade ja läätspuude vahelt läbi. Aga kolmkümmend, nelikümmend aastat ainult, ja missugused on tema jalad? Kuid vahest on elukorras mõnikord siiski ka mõni erand.

Esimesi kordi abieluaja jooksul tundis Inkeri kergendust, et Matti oli sõidus. Napimgi liigne sõna, põgusaimgi halvustav turtsatus oleks suutnud ta praegu kas või pisarateni viia. Ta oli siiski väsinud, muud midagi. Ja võtit keerates ei pääsenud ta kahetsustundestki:

«Ma oleksin pidanud need võileivad võtma . . . Olgugi tarbetud . . . Aga oleksin pidanud võtma . . .»

6.

Kui talunikemarss oli läbi ja möödas ja ajalehed rahunenud tavalistest saagilootustest ja tulekahjudest ja salakaubavedamisest kirjutama, kui Matti Reimagi oli oma reisidelt tagasi ja talumehed heinatööle asunud, meenus Inkerile lubadus kodus käia. Ta ei teadnud ainult, kuidas sellest Mattile rääkida. Ta ei tahtnud ju üksnes läbi astuda, ta lootis, et minnakse ja ollakse ning et Matti papaga ära lepib. Miks mingi koguduse metsa pärast lõputult tülitseda? Ta tahtis, et elu meenutaks vähemalt mõnegi külje poolest veidi endist, olgugi et see kunagi endiseks ei saa. Ja tal oli emast hale, kahju. Oleks ta ainult jalutu olnud, aga see võlts reipus ja nurisemata kannatamine — see võttis ju viimase jõu. Inkeril oli Mattile ettetoomiseks mitmesuguseid sõnu varutud, kuid neid ei läinud üldse tarvis.

«Mis oleks, kui läheks su isa vaatama,» ütles Matti ühel õhtupoolikul. Ei, nad ei istunud siis koos kohvilauas, niisuguseid hetki enam ei olnud, vaid Matti helistas kontorist Inkeri puhvetisse. «Kuuldavasti olevat temagi koju jõudnud.»

«Alles nüüd? Juba kolmas või neljas päev.»

«Alles nüüd! Alles täna istub poes. Eile rippus veel taba ukse ees. Aga võta saiapoolist kaasa, siis läheme õhtul. Ei, lapsi täna mitte. Lapsed teine kord. On himu vanatoid pisut usutada.»

«Noh . . .» Ja Inkeri vehkis käega tüdruku poole, et see tellimust võtma läheks, sest paar prouat laotas istumiseks seelikuid. Tüdruk võpatas tukastusest üles, nii harva käidi siin harilikel päevil. «No lähme, muidugi lähme. Kas sul on midagi mõttes?»

«Alati on!» Matti lõpetas kõne ja Inkeri mõtles, et see

oli kostnud rõõmsalt. Olgu küll, et seegi võis tähendada mida tahes. Nende meeleolude üle ei tasunud ennakult pead murda. Ei võinud muud kui rõõmul hõlmast haarata ja mõelda, et nüüd on nii. Siiski helistas ta pärast lühikest arupidamist koju ja püüdis Marile selgeks teha, et nad õhtul tulevad. Igaks juhuks, ema pärast, et see oleks täiesti riides ja soetud, nii et ei tarvitseks siis vähemalt riiete pärast häbeneda. Inkeri südant vaevasid ikka veel need võileivad, millest ta polnud hoolinud. Ema hakkas muutuma õrnaks, õrnatundeliseks, või Inkeri igatahes kujutles nii. Võib-olla ta eksis, kuid midagi hakkas ta tasapikku, terahaaval mõistma. Niipalju kui aeg lubas.

«Jajah, äiapapa!» Väike kamber oli Mattit otsast otsani täis. «Paneme seniks sigarid ette, kuni Mari kohvi vaaritab. Ja ämmale pakun ma šokolaadi. Olge head, kallid sõbrad! Kas ütlesin kallid? Ennäe, missugune sõna tuli suhu, noh, eks mul olegi alati niisugune libe keel olnud.»

Vana korralik kleit seljas, istus Salme juba valmilt kohvilauas. Ta näpitses ammu õmmeldud laudlina, vaatas vagusalt tikkeid ja riiet, mida oli juba pisut nõelutudki. Inkeri võttis tema kõrval istet ja Matti kerkles oma pakkumistega, kuni Salme, saanud likööorimaitse suhu, rõõmsalt naeratas ning papa popsutas, suitsupilvi tossutas.

«Kas sul siin tubades meel kurvaks ei lähe,» küsis Inkeri emalt, «kui ei saa peaaegu liikuda ega midagi teha?»

«No ei,» ütles Salme ja näis piinlikkust tundvat, et kellelgi tuli pähe seda küsida. «Ei, ja seda ma olengi imestand. Kui too vanainime mind kodus hoidis, ihkasin hirmsaste kuhugile, ükstaspuhas kuhu. Ja lapsi igatsesin koledasti taga. Ja kõike. Aga änam mitte.»

Inkeri vaatas Matti poole. Mees seisis akna all, samuti sigar suus, pisut riuklik, kuid mitte häirivalt.

«Nii et kurb ei ole?»

«Ega jah. Vahel oo nigu mure, aga sii läheb ruttu mööda, kuna niikuinii miskit teha ei saa. Või . . .» Ja Salme rääkis õige vaikselt, nii et ainult Inkeri kuulis, kummardus tema kõrva juurde: «Vahepääl oo küll, nigu

ei elakski. Kui änam ei muretse, põle miskit elamist ka. Sii kõik oo lõppend. Ainult hingan ja söön ja kõnelen kah — kui keegi võtab vaevaks niisukese surnu lora kuulata. Küllap sii nõnna oo, et muretsemine oo naasama pikk kui elu. Muretse aga sina, Inkeri, nuta ja kaeba. Nii peabki. Omal ajal oo selle kõigega lõpp.»

«Aga... Kui lapsed tuleksid mõnel päeval siia. Vahest nad vähe virgutaksid.»

«Tulgu aga. Ainult et kui hakkavad niisukest pelgama, niisukest, kes ühtevalu tuge otsib. Kui neil endil oo nii noored ja viksid jalad.»

«Noh, Olavi on juba suur ja ei ole enam nii metsik ka. Ta loebki juba vabalt. Ja Liisa on alati rahulik laps olnud.»

«Ma näen neid küll hää meelega. Aga nad tuleb ruttu ää viia, nii et neil miskitki sundust põleks.»

Inkeri tõmbas hinge ja Salme ajas end sirgu. Matti seisis üha akna all, suitsu oli nii paksult, nagu oleks seda tulnud mõtetest, mis ta peas kindlasti liikusid nagu alati. Papa istus oma alalises toolis ja Inkeri kissitas silmi, unustas ema sootuks. Papa oli muutunud, tema muidugi ka. Nüüd viimaks oli ta saavutanud täieliku väärikuse, näis, et tal on endas kõik olemas. Lai ja raske, täitis ta terve istme. Ta ei liigatanudki, ta mõtles millelegi lakkamatult, silmis isepäine range pilk. Selles pildis, selles kujus oli midagi vääriti, midagi, mida Inkeri ei suutnud ära arvata.

«Noh, äiapapa, tule nüüd aga kõigega lagedale! Räägi terve see reis ära, kui sa juba säherdune sangar olid. Kas võttis jalad rakku? Mõned kaebasid seda?»

Matti eputas, raputas tuhka, kuhu juhtus, kallutas end küll ette, küll taha, tõstis jala üle põlve, laskis jälle maha.

«Mitte eriti, mitte eriti. Jaa, see oli aupäev, igati.»

Niipea kui Hänninen suu avas, teadsid kohe, kus viga, murdekoht oli, mis pildil ei klappinud. Papa rääkis ülevoolavalt, viisil, mis tema väärikuse ja range pilguga kokku ei sobinud. Väärikus, tõsidus, ainitine juurdlemine ei kadunud, aga ta oli otsekui mängutoos, mis vale viisi mängis, salakaval leierkast.

«No räägi! Inkeri tahaks ka kuulda. Oleme siin nagu üks suur kõrv.»

«Mis seal ikka. Täitsin oma kohust kui soome mees.

Kuidas see Ukko-Pekka ütles, kui teda jälle käidi peaministriks painamas... Kallio oli ju teada, mida sihuke distsipliinist mõistis. Jah, nii et kui teed on viletsad, siis vanad vankrid ikka käiku. Või minagi muud. Kui on juba küllalt jumalat pilgatud ja... ja isamaad häbistatud. Jah.»

«Su tütar nägi seda minekut. Oli uhke olnud, aga jutusta muust. Kuidas sa ilma võileibadeta hakkama said?»

Hänninen mühatas. Rasketes mõtetes laup väratas, paljak läikis nii, et sealt nagu tähti vastu säras.

«Lase aga tulla! Räägime lõbusatest asjadest. Ajad on ju lõbusad, kas pole?»

Inkeri püüdis Matti pilku, kuid see jälgis ainult äia, silmalaud poolsuletud. Ja kui Hänninen suu avas, voolasid sõnad jälle ludinal.

«Kolonn kasvas kogu aeg. Kui esimesest autost tagasi vaatasid, nägid nii kaugele, kui silm võttis, ainult tolmupilve, autosid autode järel. Ja igalt haruteelt tuli ikka juurde. Ja inimesed töö juures, need kergitasid hangusid ja hurraatasid. Või — nojah, just enne Hyrylässe jõudmist hakkas neid põldudele ilmuma. Ja seal oli sadu autosid, ja kell oli viis. Osutid täpipealt, nagu olema pidid. Nojah, pataljon koos ja siis jälle autodele ja Helsingisse. Sõrnäiste kaudu — milleks küll? Seal oli neidki... pöörasid selja. Ütlesin pataljoniülemale, et pange aga otse läbi... Noh, mõistagi naljajutt.»

«Tohoh, kas sa istusid tõesti esimeses autos ja koguni pataljoniülema kõrval?»

«Miks ma poleks pidanud istuma? Nimeta ükski põhjus, miks mitte?»

Range pilk ei hakanud ringi ekslema, kannatas välja sulaselged valedki — või soovunelmad. Käed olid asjalikult, rahulikult toolileenil, Hänninen oli kindel kui kalju.

«Sealt siis Loomaaia ja palliväljaku kõrvale, kui keegi teab, kus see on. Ja seal oli tuhandeid autosid! Poleks uskunud, et kümne aastaga on sellele maale üldse nii palju autosid tekkinud...»

«Papa on jutukas,» ütles Inkeri Salmele.

«Kui on, siis on, vahest ei saa sõna kah suust...»

«Jah, seal siis nägi ühe hommiku jooksul kogu seda

rikkust, jajah.» Papa Hänninen hakkas lõpetama. Taoti, vastupandamatult meelepärastel kohtadel laotas ta juudi moodi käsi. «Ja sealt siis kähku välikatelde juurde. Jajaa, oli riisisuppi, juustuvõileibu ja ankrukalja. Kõike ja rikkalikult, ja nii kenad lottad, et hoia ja keela! Ja palav oli ja tolmune, ja mootorid lehkasid. Aga mis muud kui rivvi! Rivvi! Ja väljakule jutlust kuulama. Rootsikeelne tuli ka ära kuulata. Sellest poleks hoolinud... Aga voh! Siis tõusis Kosola ise ja laskis isamaale elagu hüüda, vaat nii.»

«Eks ta nüüd kindlasti elab ka, kui on nii palju karjutud.» Matti mühatas, astus sammu ettepoole, tegi teise tagasi. Tema juba üsnagi kulunud nägu vahetas järjest ilmet, siis asus põskedele mehkeldav naeratus, suu jäi pingule. «Ajasid võib-olla temaga ka juttu...»

«Suuremat mitte.» Ja Hänninen ohkas, nagu oleks sunnitud olnud neile enesestmõistetavat asja seletama. «Niipaljukest ainult, et sai ilma kohta paar sõna vahetatud.»

Inkeri vaatas mehelt mehele. Ta vidutas silmi. Matti mängis mingit mängu, aga papa... Kas ta laskis end lihtsalt kaasa kanda või oli tal tõsi taga? Ja millega tõsi taga?

«Kas lubjavabriku omanikuga said kokku?»

«Temaga... Kuule, ega seal omakandi meestega viitsinudki... Need olid niisuguse määratu vaimustuse hetked, kas tead. Kui Kosola tõsteti õlgadele ja kanti ümber väljaku ja hurraatati. Vaat kus on mees!» Ja ehkki Hännise hääl muutis sootuks tooni, muutus kogu sellest hiilgusest peaaegu kaeblikuks, püsis ta nägu üha vankumatumalt tõsine. «Aga muidugi pani mõtlema, et kuidas niisugune tagasihoidlik mees rahva seast... Mida ta küll võis tunda, kui oli niisuguse tähelepanu ja austuse objekt?»

Matti irvitas nüüd avalikult. Ta vaatas vilksti Inkeri otsa ja kannustas aina tagant:

«Nii et sama hästi oleks võidud näiteks sind kätel kanda! Kaupmees ja vöörmünder ja aukohtunik, nägu sa ikkagi oled. Ja mingist Kosolast kindlasti hulga targem, nagu ma nüüd selgeks olen saanud.»

Inkeri vaatas Mattit meelepahaga. Milleks pilgata vana meest, kellele see päev oli vist tõesti nagu kõrgpunkt olnud. Matti vaatas raevukalt vastu, raputas korra pead, tõmbas suu jälle lipitsevale muigele.

Ja papa Hänninen ohkas raugelt. «Mina... Aga kui põhjalikumalt mõelda... muidugi, miks mitte. Kuid siinsed olud, need inimesed... Nad ei ole iial nõnda kaasa haaratud. Muidugi olen ma samadele asjadele mõelnud mis Kosola, oi, üksildastel hetkedel olen ma tihtigi pead vaevanud. Aga kui siin oleks ütlema läinud, et jätke oma vaimuvalgusest rääkimine sinnapaika, nüüd on tegude aeg... Või jah, kui oleksin öelnud, et nüüd ei vajata muud kui haljast terast... Noh, need, alati mammonas ja varanduses kinni, jah, eks nad oleks tulnud poodi reha ostma. Või äärmisel juhul — vikatit. Inimesed, eri paikkondade inimesed on erinevad. Ei oleks need siin mõistnud, et nüüd tuleb suur pööre. Et ega siis siin, egas mina. Aga minust pole ju lugugi, Issand valib alati oma tööriista.»

«Sul on kindlasti õigus. Ja seal sa siis lihtsalt marssisid. Ja meeleolu oli nagu kaheksateistkümnenda aasta kuueteistkümnendal mail. Kui Soome kangelasarmee oli kaltsudes ja näljane, aga võitja isamaalik vaimustus südames ja...»

«Matti!»

«Ära nüüd katkesta. Ma olen ju lehti lugenud. Jah, vaimustus südames ja vabastatud kaasmaalaste juubeldamine ümberringi, marss vabastatud pealinna, et pidada tänupidu lõpliku võidu puhul. Nii, nii see ju oli, niisamuti nagu siis. Kas oli?»

«Ega ma seal tookord ei olnud.» Hänninen näis järsku norgu vajuvat, muutus peaaegu alandlikuks. Inkeri vaatas Salmet, kuid nägi vaid kõikenäinud, kõigest küll saanud inimese selginud pilku. «Mis minust, kirjutasin ainult siin staabis lubasid, jahulubasid. Elus on palju saamata jäänud.»

Korraks oli nii otsata hale olla, et lausa ihkasid pisaraid. Oleks või vihmaveetorudestki vett tilkunud.

«Aga ega elus kõike ei saa!» Ja papa Hänninen oli jälle vankumatu ja väärikas, võttis oma ikke ja võidupärja uuesti kanda. «Ja see ometi oli! Ja kangelashaudadest marsiti mööda, paljapäi. Vene saatkonnas oli punane kalts vardast maha tõmmatud. Niipalju olid ikka taibanud, või muidugi kartma löönud. Ja siis mööda Bulevardi, jah, Bulevard see oli... Ja teate, kus tänavaäärad, isegi puud olid rahvast täis. Ja kõigil silmad märjad. Seal läks säherdune vana selg sirgu, pilk kirkaks. Ja siis!» Hänni-

nen laotas jälle käsi, mõelge vaid, inimesed: «Siis hüppas rahva hulgast välja uhke naine, rahvarõivaiski, kõik preesid ja litrid rinnas, roosikimp kõrgel käes. Ja ütles, et tänu teile, te Soome mehed. Ja kaua elagu isamaa!»

«Mõelda,» ütles Inkeri üsna kaasahaaratult ja Salme kummardus sosistama, et kuna Oskari marssis esimesena, siis ulatas naine need roosid temale. Roosid papale, ilusad, ja vähemalt kümmekond! Ja Inkeri imestas ja püüdis isa silmi näha. Need olid karmid ja kaalutlevad, pilk ja jutt ei sobinud kokku.

«No nii, aga mis siis sai?» Matti ei andnud alla, ta jälgis vidusilmil äia. «Räägi aga veel lõbusaid asju. Marssisid Senatiplatsile nagu teisedki. Kas jah? Räägi pidustustest, räägi sellest haripunktist.»

«Seal siis seisti.» Hänninen ohkas, tõmmates korra peoga üle läikiva pealae. «See kestis natuke liiga kaua. Kuigi — kui kord president ja valitsus ja Mannerheim ja puha kohal olid . . . Sest ega siis need ilmaaegu, ja kui Kosola ütles, et me avaldame valitsusele selle eest tunnustust, et ta on lasknud kommunistidest saadikud arreteerida, aga . . . Me nõuame, et need seaduseelnõud, maa tulevik ja . . .»

«Nii, äiapapa! Inimesi oli platsil palju, ainult üks puudus. Aga seleta nüüd täpselt, mida Kosola ütles.»

«Ma olen vana, väsinud mees . . .»

«Jah, Matti. Jäta papa juba rahule. Kes nüüd mingit kõnet mäletaks. Saaks Mari ometi juba oma kohviga valmis. Papa peab olema päris ära kurnatud, juba sellest sõidustki.»

«Ei ole mul mahti väsinud olla . . .»

«Nii kurnatud, jah. Aga olgu, kui sina ei mäleta, siis mina, vilets, kes ma olen ainult ajalehest lugenud . . . Vaat nii!» Matti tõstis käe ja hoidis seda seni ülal, kuni vatras. ««Kui meie, Lõuna-Pohjanmaa mehed, mullu novembris Lapuasse saabunud punastel isamaareeturitel punased kaltsud käest ära võtsime, astusime me teele, kuhu südamevalu oli meid kihutanud. Langenud sangarite vaimud olid meilt küll juba korduvalt küsinud, kui kaua te lubate, et isamaa äraandjad on meie maa seadusi tegemas, kui kaua te lubate meie nime ja töö avalikku häbistamist. Aga see tee on olnud nüüd niisama raske nagu varemgi.» Kas polnud nii, äiapapa?» Aga papa Hänninen oli silmad sulgenud. ««Jah, see oli raske siis, kui see kulges Spalernaja müüride vahel ja venelane poomisnööri silmust sidus. See oli raske siis, kui meie seast üks teise järel kangelashauda saadeti, ja see on olnud raske nüüd, kui vastutus on kivina me õlgu rõhunud.» Ja: «Ausa ja otsese eesmärgi asemele on seatud igasuguseid kahtlasi eesmärke. Meil on palju vigu, kuid sellel teel pole meid südametunnistus süüdistanud.» Nii, vaat nii see Kosola rääkis. Ja rääkis hästi, südametunnistusest ja puha. Ja et on olnud raske, alati.»

Matti tõmbas oma sigari lõpuni ja sikutas vesti sirgu. Viimaks ometi tuli köögist tugevat kohvilõhna. Mari liikus vaikselt, ju ta kuulas pealt nagu alati.

«No nii, äiapapa. Asume siis asja juurde. Kuidas see kõnepidamine õige käis?»

«No sedasi, justament. Paberi pealt luges. Jah, tõmbas taskust paberi ja luges. Ju ta lugeda oskas.»

«Ja sina seisid seal üsna lähedal, päris esireas?»

«No kus siis veel? Koos vabrikandiga, sai seal vahepeal mõni sõnagi vahetatud.»

«Aga . . .» Ja Matti astus päris Hännise ette, hingas nõnda, et siibrinöörid hakkasid kiikuma. «Kus siis veel, kus siis veel? Ei kuskil. Nüüd jäid vahele. Sest seda kõnet ei peetudki niiviisi. Kõne on ajalehes olnud, ma oskan seda peast, sinagi oleksid pidanud kunagi vahepeal selgeks õppima. Kuna Kosola seda kõnet taskust ei leidnud, siis siin oligi see koht, millest sina midagi ei teadnud. Üks ohvitser ulatas talle oma eksemplari, tähendab koopia, ja alles sellelt paberilt siis. Ei, äiapapa. Ma usun, et sa olid kaasas tolle roosibuketini, just tolle roosibuketini. Aga siis lipsasid minema, läksid oma teed, ei võtnud pidustustest üldse osa. Sa ei läinud selle roosikimbuseeliku sabas, vaid päris oma radadele. Nondele, mille pärast oli nii tähtis Helsingisse pääseda. Niimoodi, kulla taat, vaat siin on tõde!»

Inkeri ei näinud isa nägu, sest Matti seisis ees. Salme hakkas end püsti ajama, toetus kimbatusse sattunult vastu lauda.

«Istu, istu,» ütles Inkeri, ja papa oli ikka vait, isegi ei hinganud märgatavalt raskemini.

«Jüstku kell kõlksuks saalis . . .»

«Ei kõlksu seal miski kell. Sa ainult kuuled. Pole seal enam midagi.»

Salme kohmetus veel enam, kuid laskus raskelt tagasi toolile.

«No nii, äiapapa. Ja siis palvetati ja lauldi ja mängiti marsse.»

«Muidugi.» Hääle järgi otsustades oli Hänninen rahu ise, kohmetunud igatahes mitte.

«Ja siis mindi rivikorras tagasi palliväljakule, istuti autodesse ja sõideti minema, koju tagasi. Järgmisel päeval igamees juba adra taga... Kas nii?»

«No jaa, jaa.»

«Aga kus oli papa Hänninen, kuhu meie poiss eksis? Kuhu see sõjamees oma roosikimbu hilbutas? Kas ütlen?»

«Matti, jäta juba. Ega me siia tülitsema tulnud.»

«Kust sina tead, mispärast tuldi...»

Rahulolev ehk mitte, aga häbist polnud juttugi. Karmi asjalikkusega põrnitses Hänninen enda ette. Nüüd, kui lugu oli niisuguse pöörde võtnud, läks ta suu tõesti lukku, ja see oli ka kõik.

«Papa on nii väsind,» ütles Salme, «nii hirmus pikast marsist väsind.»

«Just nii,» pöördus Matti nüüd tema poole. «Sul võib õigus olla. See marss võis seesuguse äti jaoks ehk tõepoolest liiga pikk olla.»

«Igasugu ahväärid, ja mina ei mõista aidata. Muudku et jalgu võin õhtal sängis vähe triiki. Mina temal ja tema vahel minul kah. Ja kõik.»

«Kas ma ütlen, kus sa olid?» Matti keerutamine ja keksimine pani Inkeril pea valutama. Ta oleks soovinud olla hoopistükkis mujal. Mingi leppimiseni ei jõutud, tüli aina kasvas. Aga papa oli täiesti rahulik.

«Jah, vehkisid mööda tänavaid, roosikimp käes — Helsingit sa ju tunned. Aga mina olin su plaani läbi näinud. Mul olid needsamad teed juba läbi käidud. Noh, uskusid, et oled kaasistujana midagi õppinud. Oled õppinud, nõus. Ja sind kuulati nii pangas kui ka läänivalitsuses. Kuulati ju? Sest mina olin öelnud, et kuulake pealegi.»

Inkeri haaras ema pahkliku käe. Matti tiperdas paigal tammuda, see kruvis Inkeri närvid alati üles.

«Kas mäletad, kuidas siis kokku lepiti, kui ma sinu nimel metsi ostsin? Et mul on nende üle vaba voli. Ja me sõlmisime lepinguid. Tõsi mis tõsi, siis said sa selgeks,

et niisugused lepingud ei tähenda kohtus midagi. Olgu! Aga ausate meeste vahel nad tähendavad. Mina narr mõtlesin, et sa oled aus mees. Aga sa pole...»

«Matti! Mõtle väheke...»

«Ma pole muud teinudki kui mõelnud. Pankades... Raha on jooksnud, sest ma olen oma asjad alati joones hoidnud. Raha, ilma et nad neid ostulepinguid näinudki oleksid. Ühel päeval nõuavad nad korralikke blankovolitusi, mis ma siis teen? Ja üks hull jookseb mööda Helsingit ja kannab keelt, et mul pole üleüldse mingit metsa. Sellest ma ei saa aru, mitte kübekestki. Mis kasu sul sellest jooksmisest oli? Kas sa soovid mulle halba? Lausa halba?»

Hänninen köhatas ja silmitses väimeest teraselt. Ükskõik mis ta peas ka mõlkus, aga meelt ei paistnud ta muutvat.

«Õigus olgu õigus, muud miskit.»

«Häh! Sinust ei saa mõhku ka aru. Vana mees ise, mis sinusse läinud on?»

«Jaa,» püüdis sekkuda Salme, kui Oskari midagi ei öelnud. «Me oleme vanaks jäänd. Ei meist põle änam miskit.»

«Ilus oleks. Kardan väga, et vähemalt äiapapa on oma parimas vormis. Nagu muud muret ei jätkuks, jookse veel äia ees ja kannul, et — noh, ütleme, roosilehti korjata. Või on see — kas see on järsku mäng?»

Hänninen hakkas aeglaselt tõusma, et tulla ka laua juurde rahulikult kohvi ootama.

«Siis kui ma proovireisijana mööda maad sõitsin...» Matti hingas sügavalt. «Igas hotellitoas oli piibel. Vahel sai seda vaadatud. Ja midagi jäi meelde. Kusagil seal öeldakse sedagi, et kui rikas kukub, aitavad sõbrad ta üles. Aga kui vaene langeb, tõukavad sõbradki teda alla. Nii jah, need sõnad tunduvad tänagi õiged olevat. Ma ei ütle, et oleksin just nüüd langemas. Aga seda ma mõistan, et kui viimane päev käes, on oma äigi allalükkajate seas. Et ta pole kogu oma variserluses muud kui vaene närukael. Ei ole kogu elu jooksul põrmugi muutunud. Seesama mis alguses, vaene, tühine ja kade.»

«Ohoh, tohoh,» kostis ukse tagant selgesti. Marile oli jälle pidulik hetk saabunud. Üle hulga aja tülitseti majas hingekosutavalt, pruugiti suuri sõnu, võeti pühakirigi appi.

«Metsad on minu.» Hänninen ei tõstnud häält, ta lihtsalt ütles. «Kui oleksid nii hea ja nihutaksid ennast pisut, et ma saaksin istuda.»

«Küll ma nihutan! Selle katuse alt teen ma õige kähku minekut. No nii, naised, nüüd kuulsite.»

«Ma ei taha muud kui õigust. Ma olen alati õiguse poole püüelnud. Ja on ainult ühte liiki õigust.»

«Järelikult... Ahaa. Või nii. Ma siis lähen. Mis siin enam venitada.»

«Matti, võiksid jääda... Kui juba tulime.» Inkeri vaatas teda ainiti, ümmargused silmad pärani, silmavalged terade ümber pallidena välja punnitumas. «Arutame seda asja. Nii ei või ometi jääda.»

«Selle vanamehega ei saa midagi rääkida. Tookord, kui pabereid tegime, nii mõistlik. Nüüd — kui ta on hulluks läinud, tuleb talle hooldaja hankida. Ja siis? Ei...»

«Papa oo eluaeg metsadest unistand...» Salme oli lihtsalt mõistev, jälle mõistev.

«Kurat võtaks! Nüüd arvab siis, et on saanud... Mina lähen, sina, Inkeri, tule, millal tuled, ma lähen nagunii veel kontorisse.»

«Olavi on sind kõvasti taga küsinud...»

«See ka veel. Mitte täna, täna ma ei jõua.»

Väljas mürises, nagu oleks kümmekond marsiautot liikuma hakanud, siis hääl kaugenes, kuid ving jõudis alles tüki aja pärast tuppa. Ja alles siis nõksatas Inkeri pea.

«Noo,» ütles Salme venitades. «Sii oo nüid niisuke asi, et küll sii korda saab.»

«Keda siin uskuda.» Inkeri kehitas õlgu, vaatas papa ilmsüütut ranget nägu.

«Põlegi keskit vaja. Ma ei saa joht palju arugi. Ja vissist oo igalühel alati õigus.»

«Aga papa, kas sa käisid marssimas? Ja võtsid pidustustest osa?»

«Marssimised on nüüd marsitud,» vastas Hänninen ja tal oli jälle peokõneleja hääl: «Nüüd on töö ja tegutsemise aeg.»

Kolmekesi jõid nad siis kohvi, mida Mari sundis aina juurde võtma. Hänninen näis olevat sügavatesse mõtetesse vajunud, ilmselt ei jälginud ta enam mingeid jutte. Salme püüdis naeratada ja Inkeri sellest kõnelda, mis

emale tema arust meele järgi oli, niisiis lastest. Muud kõneainet nad ei leidnud, sest sellest muust ei saanud sotti. Äsjane tüli tegi kohmetuks, kuni Salmele meenus Anja. Anja käis nüüd õige sageli, sest Salme vajas abi.

«Tal on siis aega,» ütles Inkeri. Tal polnud õde enam meeldegi tulnud. Aga kui Matti õhtuti aina rohkem kontoris istub, siis võiks Anjat ju koju või kohvikusse kutsuda. Või mine tedagi tea, kes oskas öelda, missuguseks ta nüüd muutunud oli.

«Anja oo jüstament nigu ennemalt,» ütles Salme, otsekui oleks Inkeri mõtteid lugenud või neid isegi mõlgutanud. «Rõõmuski. Aga muidugist, tal oo ju niisuke süda sehes, et muretseb töötute pärast. Sii põlegi miski ime. Meiegi köögis oo mitmele väheke süia antud. Et noori mehi sedasi ringi seegab... Kui kaua sii kesta võib? Et inimesed ei saa tööd, kuigi tahavad. Taludki oo hakand haamri alla minema, värkstubadest ei tasu mitte kõneldagi.»

«Ega see tööpuudus enne otsa saa, kui äri käima hakkab. Ja sundoksjonid lõpevad. Matti meelest oli see alguses lihtsalt nagu sõjaseisukord, põnevgi. Aga nüüd ta enam nii ei ütle.»

«Sii teeb ta närviliseks...»

«Vist küll. Kui suudaks teda ainult kõigi ta riugastega välja kannatada. Papa...» Ja Inkeri püüdis veel kord isast selgust saada, kes mõõdetud liigutustega laudlinalt purusid pühkis, mõtted, nagu näis, sootuks mujal, teab kus.

«Papa teeb alati, mis suudab,» ütles Salme. «Meil põle millaski nii hää olnd. Olgugi et ma olen niisukeseks sandiks jäänd. Mitte ühte halba sõna.»

«Aga papa!» Inkeri tõstis häält, nagu oleks ta üle aia, kuhugi kaugele hüüdnud.

«Ma olen mõelnud,» ütles Hänninen aeglaselt, toppis purud suhu ja näis unustavat jätkata.

«Meie papa peab muudkui plaani. Tal oo nii palju plaanipidamist.» Salme vaatas meest tõepoolest hellalt ja Hänninen virguski, mäletas:

«Ma olen mõelnud, et mulle on täiesti kõlbmatud väimehed juhtunud. Tütardel pole kunagi vähematki viga olnud. Aga väimehed! Nagu see Lauri. Pole meest ollagi. Ei mõistnud Anjaga elada, ja nüüd uuesti kihludes jälle... Oli vist juba mahagi kuulutatud, aga...! Jättis naise võtmata, nagu mulle on räägitud.»

«Kas tõesti!» imestas Inkeri. Ei tea, kas see oli õige, kas isa võis enam ülepea mingis asjas uskuda.

«Ei võtnud, pani seekord ka plehku. Nii et . . . Aga teise väimehega on veel hullemad lood, oi-oi. Ma ei ütle muud kui oi-oi.»

Inkeri mõtles, et peab veel viivu istuma. Salme hakkas kähku Marist ja majapidamisest ja mingitest aknakardinatest rääkima, pikalt ja põhjalikult, nagu oleks ta tahtnud meest jälle oma mõtete juurde viia ja vähemalt vaikima panna. See läkski tal korda, Hänninen istus, käed laual, ja vahtis üksisilmi, kalgilt enda ette. Kuidagi puhkasid kodus siiski, mõtles Inkeri. Ja kummatigi istusid nagu kahe lambaaediku vahel ja kuulasid kahe eri karjuse pillimängu. Või midagi seesugust oli Matti kunagi mingil puhul öelnud. Tal oli alati jutte jätkunud, nende eest polnud pääsu vist kellelgi peale tema enda.

7.

Kas see tolm tänavu suvel üldse maha ei lasku? Või on aknad pesemata? Kas sel maal eales ei saja? Julin vaatas sellest vallamaja toast tüdinult välja, kuhu ta enda ise koosolekule oli käsutanud. Koosolekule? Kena koosolek, kui seinaääri mööda najakil oli umbes kolmkümmend iselaadi vallaelanikku. Ilma et nad kordagi oleksid haigutanudki, jälgisid nad pealetikkuvalt asjade takerduvat edenemist. Ja Passi, eesistuja, laskis neil seista, ei muretsenud isegi toole. Niisugust kometit ei tahtnud vaadatagi.

Oleks pidanud kohe asjasse sekkuma, kui nad ruumi astusid ja tumeda rindena oma nõudmise esitasid. Ainuke kommunist, vesiravitseja kuskilt Kerttuniemest, oli jalamaid läinud, loobunud vabatahtlikult volinikuks olemisest ja kõigist valla auameteist, nagu oleks tal neid nimetamisväärselt olnudki. Vanamees, kes korraldas omavalmistatud laval kolm korda nädalas loosimisi, täiendavaid loosimisi ja simmaneid, pidusid, kus politsei hullemaid mürgeldajaid köitega puu külge sidus. Mürgeldajate valitud, kuid üsna lambaloomuline. Ja see lahtiütlemine kanti protokolli. Kas sellest ei piisanud? Ei, vallarahva ninamees, vist pohjalane, pidas kõne, kui ravitseja oli juba õues. Et nüüdsest peale jälgitakse volikogu tegevust, et see oleks paikkonnale ja isamaale hüvanguks.

Ja nõnda hakkab siis igal koosolekul olema?

Passi läks kummargil paberite kohal koogutades punkt punkti haaval edasi, sotsiaaldemokraadid istusid — Julin laskis pilgul üle selle rea käia — ja diakoniss oli käed sülle, kuhugi seelikuvoltidesse pannud ning näis palvetavat. Ükskõik mis sõnu ta ka luges, aga alandlikul moel, kogu ägedus ja deklameerimine minema pühitud. Mõttevahetust ei tekkinud millegi juures. Passi paugatas haam-

riga pisikesi asju protokolli ja läks edasi. Julin tõmbas kella taskust ja vaatas seda kaugelt. Kuna rohkem asju polnud, tõstis Passi viimast korda haamri. Aga siis, kui lootsid juba tõusta ja end sirutada, köhatas vallarahva ninamees, ja nagu oleks ta volinik olnud, palus, õigemini lihtsalt võttis sõna. Käed nõnda puusa löödud, nagu oleks ta kusagilt kõrgelt vaadanud.

«Meie, vallarahva esindajad, nõuame, et ka sotsiaaldemokraatlikud volinikud tagasi astuksid. Isamaa hüvangu nimel . . .»

Siis taipas Passi vahele astuda ja nõudis võõraste lahkumist. Sotsiaaldemokraadid ei vaadanud üksteise poolegi. Kodanlased, nagu Niemi, isegi diakoniss, hakkasid nihelema.

«Koosoleku juhatajana teatan, et see ruum on ainult volinike jaoks. Kõik ülejäänud lahkugu.»

«Me lahkume, kui ka sotsiaaldemokraadid lahkuvad.» Kes see oli, kes niimoodi dikteeris? Ja mis mõtet oli kulme kortsutada ja kogu aeg, kannad koos, valvel seista?

«Ei, nüüd läheb küll üle igasuguse piiri.» Passi mõõt näis viimaks ometi täis saavat. «Mõni peaks minema ametivõime kohale kutsuma. Niemi läheb . . . Koosolek otsustab, et Niemi läheb.»

«Siin veel otsust vaja . . .» Julin märkas, et oli rääkinud. Ju siis tuli jätkatagi. «Ülearused oleks pidanud kohe kõrvaldama. Kutsume pealegi politsei välja, kui selgest sõnast aru ei saada. Hull küll, et ma enne ei taibanud.»

«Mis õigusega . . .» hakkas diakonisski häält tegema. «Võiksite häbeneda, Laaksonen, alles eile käisin teie naist põetamas. Lamab kopsupõletikus ja teie siin . . . Marss koju! Ja teie, alles see oli, kui aitasin ämmaemandat, sest te ei tahtnud kuidagimoodi siia maailma tulla. Noh, siis tulite ja nüüd seisate siin! Kas selletarvis pidi teiega nii suurt vaeva nägema! Ma nõuan, et esimees nõuaks teilt silmapilkset lahkumist. Või olete te alati ühtemoodi armetu — siis, kui peate tulema, ja siis, kui peate minema? Ja ma nõuan minu rahulolematuse protokollimist, et esimees kohe koosoleku alguses nii ei toiminud, nagu esimehelt eeldatakse.»

«Vähemalt Gröönroos peab tagasi astuma. See maa ei vaja vangileivasööjaid volikogudesse istuma.»

«Härra esimees!» Kui diakoniss oli alustanud, ei pruukinud teistel enam vaeva nähagi. Sealt tuli isamaaliselt

meelestatud inimeste tõsine vastuhakk kommunistide terroriaktidele, võeti, silmad vees, läbi talupoegademarsi uhke päev, kommunistidest rahvasaadikud vangistati veel kord — jaa-jaa, nende oma julgeoleku pärast —, eduskund saadeti laiali, kui kommunistidevastane rangem seaduseelnõu läbi ei läinud — täpselt nii, sotsiaaldemokraatide vastuseisu tõttu. Häbiväärne, ja rootslased toetasid kõvasti! Aga siis kuivasid põskedel liigutaspisarad. Väike rusikas hakkas lauda kolkima. Mida tähendas see Hakkila küüditamine? Vastake! Mida kõik need vägivallateod? Kas see terror on eelmisest parem? Seletage! Nii suur, nii suur poolehoid ja siis — siin ei tea enam, mida öelda. Tavalisi kohusetundlikke inimesi kimbutatakse. Ähvardused, telefonikõned isegi seesuguse tähtsusetu naisterahva vastu . . .

«Et ärgu käigu seal ega seal kodus, muidu puuakse mütsipaelu pidi üles! Mida see tähendab! Aga mina käin, kus käin! Mind ei hirmuta keegi, ei hirmuta kommunistid ega hirmuta teie ka. See vesiravitseja võis minna, mingu aga oma püttides savi sogama ja mingu sinna igaüks, kes loodab sealt abi saada, nii kehalist kui hingelist. Aga muu volikogu, vallaelanike poolt vallavalimistel heaks kiidetud, püsib paigal. Seda ei aja isegi teie ninamees laiali, kui te nüüd üldse mingi ülemuse nimel väljas oletegi.» Jah, ja et alles diakonissil tuli pähe seda küsida: «Kes teid üldse välja on saatnud?»

Julin heitis pilgu Vieno Gröönroosile, siis jälle välja, otsustas kõik ära kannatada, kui kord juba oli tulnud. Mehed seina ääres olid vait, püüdsid ähvardada, vaikimisega hirmu peale ajada. Passi sosistas diakonissile midagi, olgugi et see sünnis polnud. Aga diakoniss laulis silmapilk kõik avalikult välja, nagu oleks ta tõepoolest see, kes pidi esimest viiulit mängima:

«Nii-nii, seda ma olen oodanudki. Lubjavabriku omanik hakkab ka asja vastu jahedamaks muutuma. Ta on arukas mees ja ka aumees. Minge oma teed, Laaksonen, koju naist vaatama, ja ärge enam tulge.»

«Et siin nüüd . . .» — Passi hoidis haamrit kõrgel — «mitme mehega on nõutud, et te lahkute ega tule enam tagasi . . . Või kui tulete, siis on ametivõimud kohal. Ja sel koosolekul oli kord juba lõpp ja nüüd on sel veel kord lõpp, sedapuhku päriselt!»

«Aga selle demokraatliku rämpsuga klaarime ikkagi arved!»

«Soo-oh!» Diakonissi pilk oli kuri.

«Muidugi, muidugi,» arvas Passi. «Aga ehk läheksid kõik esiti koju pisut aru pidama. Või helistame ikkagi politseisse?»

Lõpuks nad siis läksid, püüdes uste vahel marssidagi — aga alles õues sai sest kuigivõrd asja. Volinikud, need, kes viitsisid, jälgisid seda aknast. Mõni vist vaatas tagasi, sest diakoniss raputas rusikat. See nägi koomiline välja: halastajaõe kombekas kleidivarrukas ning palju põetanud ja korraldanud käsi kõvasti rusikas, ähvardamas ja põrutamas. Üks sotsiaaldemokraatidestki vedas suu naerule.

«Kui nüüd...» — Passi rääkis, vaadates meeste kaugenevaid musti selgi — «jääksite veel natukeseks, viidaksite aega, et nad kusagilt nurga tagant pikka pussi selga ei löö...»

«Kuidas? Kuidas Passi ütles?» Vähemalt diakoniss ei tundnud hirmukübetki, ehtne elukutseline sõjamees. Ja sellest polnudki palju üle aasta, kui ta oli kõigil kukil, kunas kuhu laulma või mängima sundides, kus aga vähegi meelt püüti ülendada. Noh, samasugune on ta varsti jälle, aga praegu tuli kord majja seada, nagu tema meelest alati. «Või mingisuguseid huligaane kartma. Lähme aga, ja silmapilk. Kes kardab, see jääb. Mina igatahes lähen.»

«Millas volikogust tivoli on saand?» Julin päästis hobust valla ja rääkis Passiga, kes tegi sedasama. «Ma pole küll millaski tivolis käind. Aga eks seal tehta ju ka kõiksugu tempusid?»

«Kuule.» Nad olid juba mõlemad vankris, kaks taluperemeest, ja Julin harutas ohje. Ta hakkas sammu astuvat hobust paremale juhtima, see oli hetkeks üllatunud, kuid kuuletus siis. «Tuleksin korraks teile,» rääkis Passi oma vankrist. «Tuleksin kas või homme. On asja. Ei, mitte seda, muud. Räägiksime omavahel saeveskist.»

«Või ma sind keelata saan. Ju sa pead siis tulema. Aga ära hiljapeale jää.»

«Oh ei. Mis, kas sa koju ei lähegi?»

«Ju ma võin kõigepealt vähe mujal ka käia. Kui seda pahaks ei panda.»

Hüvasti jätmata sõitis Julin alevisüdame poole, kiputades hobust, kes oli harjunud koosolekutelt otse koju tagasi saama. Pahameelest laskis see koguni nelja, nii et

Julin pidi, selg sirge, looma talitsema, laskma inimestel ennast vahtida. Aga hobune tüdines jonnimisest, jäi sammu käima ning Julin juhtis ta jälle paremale ja käsutas postkontori ees peatuma. Ta sidus hobuse lõdvalt lasipuu külge, sest ei kavatsenud kauaks jääda. Kontor oli juba tüki aja eest suletud, kuid ta läks nobedasti, peaaegu jooksujalu tagaukse juurde ja sealt sisse. Möödus vaevalt üle minuti, kui ta tuli tagasi, toppides taskusse väikest, hästi pihku mahtuvat pakki. Ainsa tõmbega oli hobune vaba ja nad logistasid viimaks kodu poole, ning kui hobune seda taipas, siis harjunud, ühtlasel sammul.

Julin vajus sügavalt südamest tulevaisse mõtteisse. Ta nägi vallavolinikke, neid sotsiaaldemokraate kahe-kolmekaupa vastu tulemas, pisut erutatult edasi astumas, majaseintega mõnemeetrilist vahet hoides. Teretamiseks polnud mingit põhjust, kuid Julin noogutas endamisi, oma sügavate mõtete peale. Kerge naeruvire ilmus ja jäi ta suunurkadesse. Ta oli koosoleku peaaegu unustanud, sealt võis ju mida tahes oodata, miski ei suutnud enam üllatada. Ta oli nüüd sootuks mujal. Õhkki tundus kargem. Ja kõik õunapuud paistsid olevat visse täis.

Hobuse pahameeleks peatas ta just oma tanumaotsal, kus tee lahknes ja muutus kapjade all pehmeks. Hobuse pea pöördus, kuid valjad ja aisad takistasid teda selja taha vaatamast. Kõrvad liigatasid, kui ta krabinat kuulis.

Julin õngitses taskust postist toodud paki, rebis pruuni jõupaberi lahti, veel teise ja kolmandagi kihi, kuni nähtavale ilmus väike tumesinine vutlar. Ta sõrmedel ei läinud esmalt korda väikest nuppu sisse suruda, siis see õnnestus ja ta avas karbi, silmitses kaua, puudutamata kuldehet, kuni ovaalse, hariliku medaljoni suuruse südamiku küljes rippuvad viis kuldpisarat hakkasid tema kätevabina taktis võnkuma. Talle tundus, nagu kostaks kuskilt mingit häält ja ta klõpsas kaane kinni. Paberid torkas ta istme alla heintesse ja pani palja karbi tasku. Ainsatki häält ei kostnud enam, oli täiesti vaikne. Vaevaliselt kummardudes korjas ta paberid heintest välja ja rutjus need pihus palliks. Hobune vahetas jalga ja õiendas vist muudki, sest tanumat täitis rammus, paks lehk.

«Nojah, talli, nüüd talli. Saad jälle rahu. Kuigi... ei sa mõista mõhkugi, misukeses rahus alati saad olla.» Kuna ühtki sulast polnud näha, rakendas Julin ise hobuse

lahti ja viis latrisse. Hobune hakkas sööma, Julin kõndis läbi talli ja viskas paberi sõnnikuauku.

Rahu, tühja sellest. Meeldiv rahutus viis Julini sisse ja tal oli ikka veel ükspuha, ta vaevalt mäletaski, et oli olnud kuskil koosolekul, kus... Inimestelt ei võinudki ju inimlikku käitumist oodata. Aga sellepärast ei tasunud ka tumma mängida, nagu ta kevadel oli püüdnud teha. Ta sõi üksipäini, sellal kui virtin toitude jahtumise üle kaebas ja seletas, et kogukonnanõunikku oli telefoniga mitu korda küsitud.

«Kes need võisid olla?» imestas teenija Julini eest. «Kas kõik need võimalikud helistajad polnud koosolekul?»

Julin ei vaevanud selle mõttega oma pead. Ta sõi kiiresti, märkamata, mis taldrikul oli, ja tõusis otsekohe.

«Kas Sylvit on näha olnud?»

«Läks vist oma tuppa... Tujutses ja pillis jälle terve päeva. Miski ei kõlba, millestki ei hooli. Teda ei tunne enam äragi. Siin on magustoitu ka!»

«Olgu peale. Vaja jõuda...»

«Kas kohvi toon?»

«Võib ka, aga sellega pole kiiret.»

Vana Julin ei läinud oma tuppa, mitte ühtegi tuppa, ta jalutas. Puiselt ja nagu imestades seisis ta saalis suurendatud ja raamitud päevapiltide ees, uurides neid teraselt ja nii lähedalt, et nägi vaid peenikesi punkte üksteise kõrval, mitte mingeid näojooni. Siis vahtis ta, pea viltu, ainiti ühte küünlajalga, verekarva, veripunast krobelist karikat ja selle ümber keerduvat säravat vanikut. Siit tõusis neli messingist käsivart küünlaid kandma, mida praegu ei olnud. Küünlamansetid olid kähardatud servadega, üleni kähardunud. Kust, millal keegi needki oli hankinud? Ta läks plüüssohvale istuma, istus sirge seljaga, nagu siin istuma pidi. Kindlasti istus ta siin esimest korda. Kas siin kunagi üldse keegi oli istunud? Teadagi oli, sünnipäevadel ja, nojah, matuste ajal. Pilkuvail silmil vaatas Julin kahhelahju. Selleski majas olid nii mitmedki elud alanud ja lõppenud. Selle peale polnud suurt mõelnudki, polnud mahti leidnud. Paljudel lahkunutel oli olnud kindel usk oma lõpulejõudnud elu tähendusse, nii kindel usk, et võinuks arvata, nagu ei suudaks seda terve vetevald kustutada. Aga kustutas, ja sedamööda kuidas usutuli suitsevaks tuhahunnikuks muutus, oli tulnud alandlikumaid mõtteid. Et pisutki on parem kui mitte

midagi. Aga kas on? Ja ehk võttis nende eelkäijategi üle vahel võimust ärritav tunne, et kõik, kogu elu oli nagu jäänud elamata ja peale rõhus õhtu ning hirmudest suurim: et viimasel teadvushetkel tuleb ehk kibedasti kahetseda. Et polnud ühtki läbini rõõmsat hetke, millele mõelda. Kas polnud? Kas mitte iial?

Missugune oli olnud tema noorus? Seda ei mäletanud. Olnud see ju oli... Aga kui olid juba varakult püüdnud käia mõistusega käsikäes, end sellel viia lasta, end selle juhtimise alla heita, alati oma kohust täita nagu vähegi võimalik, püüdnud tarkki olla, kui seda ülepea keegi oskas. Aga just see tarkus oli külm tunne, sellest ei saanud midagi taguda. Raud pidi ju kuum olema. Ja alati, alati oli tulnud vaadata, mis sulle kuulus. Seda nägi, jah, kui sel viisil vaatasid, aga seda mitte, mis su sisemuses oli.

Kuskilt kostis telefonitirinat, kaks-kolm pikka läbematut kella. Keegi vastas vist ja siis ilmus saaliuksele teenijatüdruk. Aga ta ainult vaatas peremeest. Kuna ta nägi nii priske ja terve välja, jäid pahased, uurivad silmad kaduvväikesteks punktideks. Peremees põrnitses üha ahju, nägu rauge ja võõras. Teenija läks sõna lausumata minema.

Julin tõusis, kuid mitte telefoni juurde minemiseks, kuhu teenija oli vististi taibanud midagi valetada. Julin ei vastanud kõikidele maailma hõigetele, ja eks ta oli ju koosolekul käinud. Ta jätkas ringkäiku, nüüd käsi taskus. Väike karp tundus külm, nagu poleks ta kehal olnud enam jaksu isegi nii pisikest eset soojendada. Aga siis läks ta tuldud teed tagasi, astus üle künniste ja peatus Sylvi ukse taga. Ta kõhkles. Ta muutus järsku arutult ujedaks. Ta pidi andma oma käele tõusmiseks käsu ja tegema seda, mida taludes ei tehtud ega teinud tema isegi — koputama.

«Noh!» Tüdruk karjus, ei hõiganud. «Mida jälle?»

«Siin on ainult Julin. Kas võib sisse tulla?»

Kuna ukse taga ainult kahises ja siis kahingi lakkas, vajutas Julin lingi alla ja kummardus sisse astudes, nagu oleks ta olnud noor mees, kes teab veel oma pikkust või on selle ja kõikide maailma uste madalad piidad just selgeks õppinud.

«Kuidas siin käsi käib?»

Tüdruk oli nähtavasti just äsja voodilt laua äärde läinud ja raamatu ette võtnud. Kuigi ta istus liikumatult

tuttava toa hämaruses, väljas kasvava vahtra aastatega üha sügavamaks muutunud varjus, seisis Julin äkki, ootamatult metsajärve kaldal, mida kuskil olemaski ei olnud. Selle olematu järve puutumatul pinnal sõudis olematu sinikael, ja veepeegel ei purunenud.

«Ega ma pole haige olnudki . . .»

«Noh, ei ole, ei. Sa pole ju millaski olnd, tragi tüdruk.»

Sylvi kallutas pead, toetas selle kätele. Kõhn kukal, kui juuksed laiali vajusid, paistis tollilaiune valge päevitumata triip. See oli nagu sündmatult lähedal, Julin langetas pilgu. Sinine veeväli, jälle sinine. Ja Julin oli kesapõllul — ta mõttepildid vaheldusid nobedasti. Kesapõllul kunagi, kui see oli täis lõosilmi ja teisi lilli ning jäänud niisiis harimata. Suvekülalised pidasid seda ilusaks ja ilus see oligi. Kuid tema ise oli vana, läbini korbatanud, ent kuivades uuretes isus ja janus ometi miski, millele polnud nime.

«Vaata.» Julin seisis ja häbenes veidi, kuid siiski mitte nii jäigal, kurnaval viisil nagu kevadel inimeste eest redutades. Praegune häbi oli peaaegu naiselik meeldiv häbelikkus. «Käisid leeris, nojah, juba mõnda aega tagasi. Või mina vana inimene miskit mõistsin. No kirikusse tulin, niipaljuks must oli. Aga muidu . . . Ei mõistnud midagi.»

«Aga sa tulid! Kuigi ega sest lugu olnud. Mul juba kõik meelestki läinud . . .»

Ta pöördus külitsi, laskis silmadel kähku üle Julini käia, mässis vana mehe oma halli pilku ja vabastas taas. Julin arvas hämaruseski nägevat, et tüdruku kena naisenägu on ohatanud, ketendav, nagu oleks ta liiga kaua tuule ja pakase käes olnud. Kaastunne võttis kõikeneelava jõuna võimust.

«Ei . . .» Tüdruk ei nuutsatanud, üldsegi mitte, lihtsalt lausus, nagu oleks ta ööd ja päevad omi ärkava naise asju mõelnud, nagu vist oligi. «Minust ei ole õigupoolest keegi kunagi hoolinud. Ei, nii see on. Mind võeti koolimajja, ma mäletan küll. Tädi Anja ja onu Lauri . . . Ja ema laskis, pikema jututa. Siis kisti mind sealt minema, ja keegi ei võtnud midagi ette. Lasti kiskuda. Ja ema . . . Ma ilmusin sinna, sinna tema ristiks ja vaevaks, nii see oli. Ei olnud mul siis enam emagi . . .»

«Aga sa putkasid siia ja siia toodi sind siis ametlikult kah. Lauri kirja õigupoolest. Sa oled Lauri tütar.»

Julin mõtles, et nii oli kõik sündinud, ilma et temal

oleks selles mingit osa olnud. Ja nii neid lapsi ühest paigast, ühest perest teise üle toodi. Aga et neile endile tundus kuidagi . . .

«Ema pole mu järele kunagi küsinud . . . Tema . . . Ta vist ei teagi, kus ma olen ja kuidas mul läheb.»

«Kas sa muretsed nüüd sihukeste asjade pärast?» imestas Julin ja mõtles siis, et elu tuleks alustada sootuks algusest, elada hoopis teistmoodi. Oli liig märgata vanast peast, et olid teinud ainult vigu, säherdusi vigu, mida ei saa parandada.

«Ei! Ma ei muretse.» Tüdruk pöördus jälle ümber ja käänas vajaduseta raamatulehte. «Aga et ei ema, ei tädi Anja, kui see algus läbi oli, ega Lauri, Lauri ka mitte. Läks oma teed, käis vahel ja riidles alati kooli pärast. Siis unustas täiesti. Nii see on. Ainult teenijatüdrukud siin, need jooksutavad, käsutavad, irvitavad . . .»

«Irvitavad?» Julin astus sammu, tõstis käe, et seda tüdruku väikesele pealaele panna, kuid ei julgenud.

«Nojah. Naeravad igatahes. Ja räägivad taga.»

Julin muutus nõutuks, püüdis nendest probleemidest läbi kahlata.

«Aga siis, kui sa piima meiereisse vedasid ja sinu jaoks isegi see tee tehti . . . Ja kui sulle meeldis ratsutada ja puha . . . Siis sa olid rõõmus, kas sa ei mäleta?»

«Võib-olla olin. Kui veel midagi ei mõistnud. Ja siis käis vähemalt Lauri mõnikord.»

Tüdruk muudkui istus, ainult jalad liikusid, nõksatasid aeg-ajalt. Aga ta hakkas kurjustama, oma sõnade, küsimuste, saamata jäänud või ise antud vastuste kallal närima.

«Et mind ka keegi kooli ei käsutanud. Kui oleks tõsiselt käsutatud. Küll ma oleksin läinud. Mis ma ise mõistsin. Nüüd ole aga siin, suved-talved otsa, üks ja seesama kogu aeg. Anjagi mitte — tädi, jah. Noh, ma käisin teda ükskord vaatamas, sellest pole kaua aega tagasi. Hea, nii hea, tahab käest kinni hoida — ja mina seda ei kannata. Nii kukupai, et ma mõtlesin, kuhu nurka oksendama minna. Hea, ja seletab igasugu asju. Isevärki. Tal on lugemiseks prillidki. Häh. Nojah, ja oleks temagi tookord koolist rääkinud, õige karmilt, kui see aeg oli. Ma — minuga peab karmilt rääkima, või oleks pidanud. Aga temal ju need mehed, alati mõni mees. Niisuguseks ma igatahes ei hakka.»

«Ära sa tüdrukute jutte ülearu kuula . . .»

«Kelle omi siis veel, teisi ju pole. Ja Lauri... Sa ei tea, aga ma kirjutasin talle kevadel kirja. Ei vastanud, ei.»

«Võib-olla ei saanud kätte. Ta on paar korda kolinud.»

See mure veel kah, Lauri pärast. Aga Julin uhtis selle minema, see käis hõlpsasti, vähemalt kähku, kui tüdruk selga kõverdas ja siin oli.

«Ja keegi ei kirjutanud talle, et ma läksin leeri. Et see plika, keda ükskord veeti või vendadest lahutati või... Et nüüd ta läheb leeri, on juba nii suur. Noh, ega sest midagi. Ainult et teistel — isad ja emad ja sugulased ja puha... Aga nagu ma ütlesin, ega ma sellest ei hooli. Ei, ma olen selle juba puha unustanud. Nüüd ma lihtsalt istun siin ja sellessamas toas ma saan vist vanaks ka. Vanaks mis vanaks. Sedasi jah, niimoodi see elu läks.»

Issand jumal. Kõikvõimalikud tunded lõikasid tõesti vana inimese juba peaaegu balsameeritud südant, surmajärgseltki veel suretatavat. See kõik oli pöörane, lapselik kurtmine, ja sulatõsi. Seda ei suutnud kuidagi taluda ja Julin hakkas ehtekarbikest taskust välja õngitsema. Nüüd oli asja jaoks õige aeg, mine tea, ehk see siiski aitab, vähemalt tohterdab.

«Kuule... Kui minagi olen säherdune, ei mõista midagi, enne kui kunagi tagantjärele. Ja siis ka mitte alati. Ja see post kah... Liigub, nagu liigub.» Julin köhatas ja otsustas, et söandab riskida. Ta torkas karbi algul lauaservale, aga kui tüdruk ei märganud, siis võttis selle uuesti, avas oma kuivade sõrmedega tüdruku rusika ja pani karbi sinna, surus sõrmed selle ümber. «See on mõeldud leerikingiks, ega ta teab mis asi ei ole, ja tuleb hirmus, hirmus hilja. Aga võiksid vähemalt vaadata.»

Tüdruk avas karbi, hüüatas üllatusest, unustas ühtäkki kõik mured ja Julinil oli silmi ainult tema keha jaoks, mis järsku toolil pöördus ja siis, lõngõbluke, nõtkelt üles kargas. Unelm, mis siiski elujõudu kätkes, ja siis käed vana kaela ümber, selle, sellesama vana kaela ümber, ja nuttu tihkuv, tõmblev nägu kuskil kõrva all — Julin kaotas kuulmise ja nägemise ja mälugi. Ta tundis ainult lõhna, värsket hõngu paiskumas vastu oma ätikuivust, niisugust lööki, et viimane mõistuseraas oli kadumas. Kuni ta siiski adus, et hingab jälle, ja tüdruk, nüüd juba eemal, seadis rinnanõela sinna, kus veel aasta eest mitte midagi ei tärganud. Tüdruku vari aknaklaasil, peaaegu mustade vahtralehtede taustal, liiga kirgas ehe, liiga

pehme põu ja käed siis ikka endiselt akna ees juukseid kohendamas.

«Mis, kas siin siis peeglit pole?» suutis Julin imestada. «Miks keegi pole sulle peeglit toond? Kas peegel pole siis sihuke asi, millest noored naised...»

Mis tean mina noortest naistest, andis Julin alla. Mida ma neist eales olen teadnud, pole aegagi olnud. Ja nüüd siis üks seesugune, kes isegi enam ei kuulanud, vaid jooksis toast kuhugi, vist saali, sest sealt hakkas varsti nii rõõmsat juttu kostma, et oli võimatu uskuda, et samast kurgust võiks kunagi põgusaimatki nutulaulu kosta. Julin hingas sisse ja läks tüdruku kannul, vaatas veel taha ja püüdis tüdinud, pisut pahast nägu, oma tavalist argi-ilmet ette saada. Köhides möödus ta kohvikandikut hoidvast teenijast ja tüdrukust, nende ühisest imetlemisest suure peegli ees, läks otse oma tuppa, istus kiiktooli ja kallutas selle taha. Ta suutis võtta tukkumisasendigi, enne kui teenija kandiku lauaservale tõi ja kohe minekut tegi. Kui sa nüüd tuleksid, märkas ta end mõtlevat. Kui tuleksid nüüd siia. Aga uksed paukusid maja teises otsas. Kas ma teda täna enam ei näegi? Teda haaras meeldiv kurbus. Tükk aega ei meenunud talle mitte midagi tähtsat, mida meenutada. Võib-olla mälu ei tulegi tagasi...? Heldimus, igatsus tundus tähtsam.

Mingil ajal oli vana Julin laua taha läinud, võib-olla kohvi ära joonud, sest tass seisis nüüd tühjalt kandikul. Et aeglaselt roomavat aega surnuks lüüa — ei, soovist teha nüüd kõike võimalikult hästi, oli ta otsinud välja kirjutustarbed. Ta oleks pidanud juba olema teises toas voodis, kuid ta vaatas päikeseloojangu viimast, poole maailma laiust punast joont metsapiiri kohal. Tuhm taevas, avaruse poole helenev. Ja vaikus, mitte keegi ei tulnud. Ta hakkas Laurile, pojale kirja kirjutama. Ta torkas sõnu pärastikku, sõnu, mille mõjust, liiatigi veel päralejõudmisest ta ei suutnud hoolida. Kogu aeg mõtles ta Sylvile, tüdrukule, noorele naisele majas. Ta ei hooli minust, ta ei hooli kellestki. Ega hakka kunagi hoolima, nii see on. Ja see on meie süü, mina kaasa arvatud. Tal on elus omamoodi vastupidavust. Ta ei hakka inimestele lootma, mitte iial. Ja just sellepärast hakkab ta paljusid päid ja asju segi ajama ja talle saab osaks palju lootusetut armastust. Ta ainult ei usu sellesse ja sellepärast hakkabki ta nii hästi toime tulema, ahne, mõistetamatu ja... puuduv sõna jäi leidmata.

Mida ta siis Laurile kirjutab? Kas ta peaks kirjutama vahejuhtumist volikogus või saeveski uuest töödejuhatajast või talupoegade marsist, millest ta osa ei võtnud? Miks? Kas ebameeldivatest asjadest ei pääsenud kergema vaevaga, kui neile ülearust tähelepanu ei pööranud? Mäletatavasti oli ta kunagi Laurile niiviisi öelnud, ja mis neist siis tõesti kirjutada. Kuigi Lauri oli talle kunagi aastate eest selgeks teinud, kuidas niisugusel inimesel võib minna. Pääseb kergesti jah, kuni on omadega pigis, sest teised pööravad küll kogu tähelepanu sellele, et ta ise on ükskõikne. Olgu. Ja ta ei saanud ju otse küsida, et kuidas su asjad õieti on. Sest Julini tõrksad kõrvad olid siiski ühte ja teist kuulnud. Kuidas õppimine edenes? Ja kuidas pruut, kes, kellest tema, Julin... Ei, mitte mingil juhul. Niisiis kirjutas ta ainult, et Sylvi pärast ja ka muidu tuntakse majas Lauri järele igatsust. Ja ta lisas mõne lause, mis pidid tähendama, et elu hakkab õhtusse jõudma ja et isagi vajab poega ja et kõike võib õigeks ajada, kuni vähegi hingad. Kaks aastat lahusolekut oli pikk aeg, ja et mitte liiga õrnasüdameline ja vanadusest nõder olla, lisas ta midagi Sylvist kui Lauri kasulapsest, et Lauril on seetõttu nii juriidilisi kui ka muid kohustusi.

Päikesekumagi oli kadunud, kui ta kirja valmis sai, kuigi see ei läinudki pikaks. Ta käis laetuld süütamas ja kirjutas ümbrikule, mis vaja. Advokaadi tiitli igatahes, ja nime ning linna. Ta teadis, et see jõuab pärale. Tema keelel oli just nii palju niiskust, et see suutis ümbrikuserva liimi sulatada, ja ta sulges kõik, olgu seal sees siis mis tahes.

Ja ta läks magama, ja mõne tunni pärast ärgates nägi hoonete kohal taevas päikesetõusu esimest punast triipu, mis taas poolt maakera haaras. Ta uuris, kuidas ta ennast tunneb. Ebamäärane igatsus polnud järele andnud ja see oli hea. Kombevastaselt viivitas ta voodis, mõeldes, andes mõtteile täieliku voli keskenduda majas asuvale tüdrukule.

Ta oli temasse kiindunud juba siis, kui tüdruk oli olnud alles laps. Oma laste ajal oli ta olnud täies meheeas ja ei olnud nende nägemiseks mahti leidnud. Kui sellest nagu kingiks antud hilisest lapsest oli peaaegu märkamatult naine kasvanud, oli ta hämmastunud, isegi ehmunud. Kõige rängemalt vaevas see näriv tunne, et oma elu näis olevat jäänud kogu selles rutus sootuks elamata.

Seda tunnet, peaaegu kurbust, kergendas ainult mõte, et see noorus pidi talle nüüd kõik andma, tagantjärele korvama. Või teadagi mitte: ei pidanud, polnud sunnitud, vaid tema oli tüdruku ees nagu anuv koer, kõigega leppiv kerjus, kes üheainsa pilgu jõul pilvedesse tõuseks. Või... Ja siis tuli pöörane kaotusehirm, enne kui õigupoolest tajusidki, mida olid kaotamas, mis võis jääda kogemata.

Julin lükkas teki pealt ja püüdis meenutada. Tal oli ju kord olnud noor naine, kindlasti oli, sest ükskord oli olnud keskealinegi, viletsate jalgadega ja lobiseja. Aga kas lõngpeenike, unelmsinine keha oli iial imetledes tema ees pöörelnud? Hall pilk teda abituks muutnud? Kare põsk tema põske otsinud ja äkki pehmeks, niiskeks muutunud, nii et oli tulnud vaid tänada millegi eest, mis oli kusagil, nimetu ja kujutu? Ta ei mäletanud. Arukas abielutehing, talupidamine, vasikad ja varsad, poegade sündimine ja mis sellega kaasnes. Ja kõik, mis olnuks kahevaheline, kadus liiga paljusse, inimeste sekka, muredesse, töösse, kohustustesse ja siis enne lõppu põdurussegi. Ehk... Kõike oli vaid olnud liiga palju. Kõike olid uskunud suutvat valitseda, ja kui enam ei uskunud, siis lihtsalt püüdnud valitseda, rumalasti või õigesti, see enam palju ei tähendanud. Siis kaotas valitseminegi tähtsuse. Millal seegi sündis? Tasapikku vist, kui parasjagu palju inimsaatusi oli rajale või rajalt ära juhitud. Nii oli asi, kuigi ta polnud iial uskunud, et on lausa valesti teinud, ikka ainult oma mõistuse kohaselt ja enamasti koguni targalt. Aga mis teiste asjad temasse puutusid? Mispärast olid liigagi paljud saatused olnud tema juhtida ja miks ta oli pidanud enesestmõistetavaks, et nii ongi õige? Ja siis üksi imestamas ja igasuguste tunnete vallas. Ja neidki andis imestada nagu virvatulesid või põuavälke, mis siiski hommiku koites ei kadunud. Nad loitlesid, välkusid ja see kuivanud, mullaks saav ihu alati lagunemisvalmis voodis oli teine kui enne. Igasuguste tulede loit...

Kui tüdrukud lauta jõudsid, läks Julin vaikselt pööningule, tuppa, kus kappidele ja laudadele visatult vedeles riideid, enamasti meeste, kuid ka naisekadunukese omi, kõik pilla-palla. Ta sikutas neid mõnda aega, vastu hoovas mitmete talvede lehka, mõni tasku oli teab millest pungil. Kuna Julin midagi ei leidnud, sest polnud õigupoolest leida lootnudki, läks ta alla tagasi. Kohe pärast kohvijoomist läks ta hobust ette rakendama, tõttas, peaaegu jooksis tagasi sisse ja läbi kõikide tubade õhtul

kirjutatud kirja tooma, seisis saalis, et aeg pisut kuluks, sest igasugune kiirustamine oleks olnud asjatu ja arutu — aga ka kuulatades, kas kuskilt kostab Sylvi hääl. Ei, tüdruk vist magas veel, ja seal seistes vajus Julin mõtteisse, eksis oma kujutlustes nii kaugele, niisuguseid tobedusi lootma, et raputas end liikvele. Hetkeks sama toa õhku hingata... Kõike, igasugust ka... Siis viivitas ta talli juureski, nüüd valmis rääkima kellega tahes, kellel oleks tema jaoks aega. Nad vaatasid tema poole. «Ah nii, ah nii,» vastas ta, kui talle meenus, et homme algab rukkilõikus, et kõik vikatid ja sirbid peavad korras olema ja et toitu peab olema ohtralt.

Lõpuks ta läks, ja nii nagu ta oli eelmisel õhtul olnud postkontori viimane klient, nii oli ta seal täna hommikul esimene. Siis sõitis ta kiirustamata kõndivatest prouadest mööda turule ja kinnitas hobuse sellele hoopis võõras kohas teisel peatänaval mõnda aastat paikkonnas tegutsenud meeste rõivaäri ette.

Tal oli veel tublisti aega järele mõelda, vaadates aknal rippuvaid meeste ülikondi, mida ettevõtlik, ehkki vanemasse põlve kuuluv vienakarjalane oli siia kanti tuua lasknud. Ta mäletas, et oli tundnud tema isagi, harjuskit. Mõni mööduv tuttav tasandas käiku, aga nagu hiljem, piltlike võrdluste ja järelduste nädal-nädalalt üha kogunedes jutustati, ei paistnud vana Julin kedagi tundvat ega millestki, isegi jõllitamisest hoolivat. Keegi takkajärgitark seletas aasta hiljem, et sellest päevast, sellest hommikust oleks võinud alustada uut ajaarvamist, kärmemini liikuvat kui Helsingi ülikooli kalendris, nii et tavalisse aastasse mahuksid kolme või nelja sündmused.

Tobedus, nad oleksid võinud vaadata päikest taevas. See paistis või läks pilve või kumas nagu läbi gaaskanga, aga ikka ühtemoodi rahulikult.

Pool tundi oli Julin pidanud siin seisma, kõikidele vaatamiseks või otsekui hüvastijätuks oma alatises mustas ülikonnas ja kraeta särgis, mille messingnööpigi ütles igaüks sündimisest saadik mäletavat. Küsimus oli muidugi põlisasukais, mitte nendes, kes äsja või ainult veerandsada aastat tagasi olid siia saadetud nagu karistuseks mingi liiga leebelt mõistetud pisikuriteo eest, ja neid karistusi näis üha, üha marulisema hooga kuhjuvat. Karistuste karistus oli selles, et nemad, uued inimesed, ei mõistnud selle hommikuhetke tähendust — nii nagu paljut muudki.

Siis tuli rässakas, vananenultki kraps karjalane ja avas poe, ning räägiti, et Julin oli juba sisse astudes rahakoti taskust valmis otsinud. Mis teadagi oli kole liialdus nii nagu kogu juhtumi mõistmine. Sest Julin ei ilmunud uuesti välja üldsegi mitte avarasse heledasse golfiülikonda riietunult, nois allpool põlve lõppevais hullupööra kotitavais pükstes, millega peenutses apteekri poeg. Ega hakanud isegi hobune peremehe uue ülikonna pärast perutama. Miski oli alevipildist siiski tagasipöördumatult kadunud, oli toimunud suur muutus, polnud vahest enam midagi, millesse uskuda ja loota. Ei olnud enam tuttavat musta selga vankril minemas ja tulemas ja asju ajamas. Kaarikul oli ruuduline kaherealine kuub ja samast ruudulisest riidest avarad püksid, mille seest paistis välja küünitavat kõhn mees. Särgil oli lahtikäiv krae ja võimalikku nööpi peitis valmis seotud kaelaside. Sel esmasõidul läbi alevi olid kingad ja kaabu veel endised. Kaabu oli tavalisest sügavamaltki peas, nii et keegi ei võinud parimagi tahtmise juures kogukonnanõuniku silmi näha.

Kell oli pisut üle poole kümne ja vana Julin sõitis rahulikult koju. Tal paistis meeles olevat, et Passi pidi kunagi tulema, või siis polnud tal sellest sooja ega külma, et nägi vana tuttavat õuel seisvat ja kandadel pöörduvat, otsekui maad ja tööriistu hinnates. Nii ju tehti ja Julin hüppas maha, liigutused vastse kanga tõttu endisest pisut kohmakamad. Ta laskis hobusel minna omapäi kas või lillepeenrasse, kuni kohvilt tulev sulane appi jõudis.

Passi pilgutas silmi ja tundis siis Julini ära. Aga kuna Julin ei soovinud mingeid märkusi, ei ilma, aastasaagi ega enda kohta, viipas ta Passi kohe endale järgnema ja nad läksid sisse, muidugi mõista talitamist katkestavate tüdrukute pilkude saatel. Saalis kroonlühtri all võttis Julin hoo maha ja viskas üle õla:

«Kas see on nüüd mõni Jeesuse ime, kui ma kah endale ükskord uue ülikonna ostan. Niipalju kannatab see talu vist küll välja. Ja — sul on vist miski paber. Lähme ja vaatame. Kuigi — ma arvan küll, misuke paber see on. Ja mul on kõikidest paberitest kõrini...»

«Igaühel on. Aga paberid on sigivat sorti. Kui ühe käest ära saad, tuleb kümme asemele.»

«Poleks tarvitsend seda esimestki vaadata. Lihtsalt ahju... Aga sai vaadatud, arvatud, et sel on miskit tähtsust. Oli, oli jah. Aga miskit rõõmu sest ei tulnd. Ja kuhu need paberid kõik ilmas mahuvad?»

«Külades imestatakse ikka veel, et sa siiski talupoegade marsile ei läinud . . .»

«See ju nüüd küll vana asi. Ja inimestel peab vist olema, mida imestada. Mis neil muidu õhtud otsa teha. Aga sina nüüd küll selle pärast väljas pole . . .»

Julini uued püksid lapsusid, kui ta läks ees oma tuppa ja otse laua taha.

«Nagu ma olen varemgi öelnud . . .» Passil oli suur ümbrik käes, üsna räpane juba, sest seda oli ühtesoodu avatud ja suletud. «Sa oled minu peale alati loota võinud. Ja võid edaspidigi.»

«Mis sest veel tõendada, kui asi kord nii on.» Julin vaatas Passit, siis meenus talle, et kaabu on peas, ta heitis selle minema. «Kirjutasin Laurile, tuleks nüüd seegi käima. Saaks vähe nõu. Kuigi — ega ma seda otse välja öelnd.»

Passi krabistas ümbrikku, või värisesid juba temagi sõrmed.

«See asi on nii kaua ripakil olnud, et on juba üsna kiire . . .»

«No vaatame siis! Kui kriipseldan siia oma nime. Kas siis olen kõigest pääsenud?»

8.

Ma poleks osanud kujutleda niisugust hulka elutuid dokumente, kui siin maakonnaarhiivis nägin . . .

Lauri Julin istus Nikanderi advokaadibüroos oma toas ja keerutas pärandiloendi peal pliiatsit. Ta ei viitsinud kuulata, kuidas kliendid isekeskis tülitsesid. Nad olid juba kolmandat korda siia pärandusejagamisele kogunenud, eelmised kohtumised olid peaaegu kaklusega lõppenud. Täna oli Lauri otsustanud, et nad võivad kas või õhtuni tülitseda, tema suudab oodata ja kunagi väsivad ometi nemadki. Leinaloorid paisusid naiste näo ees, kui nad üksteist mustasid ja süüdistasid ja ainult siis üksmeelsed olid, kui hakkasid haugutama ainsat rahulikku inimest kogu kambas, kadunud taluniku kauaaegset virtinat. Nagu vahelduseks purskas mõni ikka vahepeal heledalt nutma, kergitas loori ja prille ja pühkis nägu, seadis siis kõik õiges järjekorras kohale tagasi. Mehed istusid nagu skorpionid, valmis millal tahes torkama.

Et tüli mitte katkestama hakata, meenutas Lauri, kuidas ta oli kord mingi asja pärast seal arhiivis käies püüdnud meelt lahutada, lehitsedes mõningaid umbropsu võetud kaustu. Ta otsis neist tegusid, suuri draamasid, detektiivitöö ja kohtusaalide põnevust. See oli asjatu. Need kõik olid surnud. Ei nimed, kahjusummad ega lahkamisprotokollid, pealtnägijate kirjeldused ega pankrotidokumendid toonud millessegi elu. Siiski oli talle mõjunud pelgalt kõigi nende elutute dokumentide lõputus, vanade viltuvajunud riiulite rohkus. Too määratu rida kokkukuulumatuid asju, mis olid juhtunud inimestega kaua enne seda, kui tema ajutiselt siia linna ja arhiivi tööle tuli ja siis siia jäi; ja juhtusid praegu ja edaspidigi.

See oli olnud hea ja ergutav käik. Neid riiuleid vaadates olid sõna-sõnalt ja koguni tegelikult midagi taiba-

nud. Vähemalt Lauri oli taibanud, sest oli olnud vastuvõtlikus meeleolus. Pika, heitliku ja hingeliselt näruse talve järel oli teda aeg-ajalt kimbutanud tunne, et ta on ikka veel kuskil vangis — ütleme kergesti solvuva hinge seatud lõksus. Nüüd oli lõks avanenud, ta oli vaba. Milleks muretseda, temastki on kunagi järel vaid tükk paberit. Ja see ei tundunud halb ega hea, ammugi mitte kaastunnetäratav — üldse mitte midagi.

«Sina läksid papa taltsaid parte laskma! Sina murdsid ta südame, sina!»

«Aga kes ükskord ta pangaraamatu varastas ja tühjendas. Vasta! Papa, alati harjunud, et on, kust võtta... Läheb panka, ja tühi...»

Niisiis hakati tüliga jälle otsast pihta, nüüd oli partidest juba kolm korda räägitud. Lauri kergitas end niipalju, et tõmbas kuue sirgu, siis seadis end lihtsalt juures olema. Nikander ise oli kusagil võlausaldajate koosolekul või ühelt niisuguselt teisele sõitmas. Pankrotitompude eest hoolitsemine oli tulus amet. Kui kõik oli rahaks tehtud ja advokaat oma arve esitanud, võisid võlausaldajad pennide pärast kakelda. Homme teeb Lauri oma ringi. Rututunne niisugustel sõidupäevadel oli meeldiv. Täna tuli see veniv, aeglane, olgugi häälekas juhtum kaelast ära saada ja vormistada.

«Keegi ei leina. Igaüks ainult riisumas...»

See kah veel, tõelised tõesõnad. Lauri põrnitses viivu ukse juures seisvat kartulikotti. Kas siin peab kartulidki ükshaaval ära jagama, imestas ta, aga et kotil polnud mügaraid, ei saanud seal olla kartuleidki.

«Mina igatahes leinan! Üle nelja tunni nutsin ühtejärge, kui kuulsin, et papa on surnud, ja niimoodi, järsku, päris ettevalmistamatult.»

«Ah sa vaatasid kella pealt aega!»

Nüüd lülitas Lauri end täiesti välja. Kui ta oleks sõnagi lausunud, kas või köhatanud, oleks asi veel teab missuguse pöörde saanud. Kunagi pidid nad tülitsemisest väsima, ja nad isegi ei jaganud veel, ei karjunud, mida keegi tahtis ja õigustatult endale kuuluvaks pidas. Neli pärijat ja see pereemand, ainus, kellele kadunu oli tahtnud testamendiga tagada väikest tuge vanaduspäeviks.

Tol talvel oli talle siis peetud eraviisiline loeng juristi omadustest. Siis, jah, tolle jänesejahi ajal, kui oli juhtunud, mis oli juhtunud. Keskmiselt tubli jurist ei vajanud üleliia säravat mõistust. Tuli olla lihtsalt tähelepanelik,

tundetu, tarviduse korral väle, teinekord venitav, alati pedantne. Üks liigne sõna dokumendis või ainult üks puuduv silp, ja kogu juhtum võis pea peale pöörduda. Peaaegu kõik asjad olid lihtsad, niisiis ka üpris üksluised, kui sa ei leidnud meelelahutust inimestest, kellele iga juhtum oli peaaegu elusaatus. Kriminaalasjadest, vägivallaosutamistest eeskätt, tuli hoiduda. Need andsid vaid halva kuulsuse. Tüliküsimusi ju jätkus. Ja lustiks, ajaviiteks kohtuskäijad viimasestki veeringust lagedaks.

Omaette loengut pidav vana advokaat oli küll päris parajas pohmeluses olnud, nii nagu parajal määral tema, Lauri, isegi. Aga nüüd ei tundnud enam häbigi, nii et võis päris rahulikult meenutada. Kära toas pani raskelt rippuvad kardinad liikuma, tükk aega polnud enam kõrvaltoast kirjutusmasina häält kuulda olnud. Nüüd pruugiti suud mingi laste mängumaja pärast, kus ühe naisterahva lapsed olid harjunud mängima, nii nagu tema, see lihunud naine tähendab, isegi oli mänginud. Ja ühel kevadel oli see maha lõhutud. Kuhu need lauad said? Ja papa oli lubanud, et see jääb alatiseks sinna. Mõelda, kuidas teda juba eluajal kooriti...

Noh. Tookord. Riid isoleeris Lauri oma maailma. Missugune kutsikas ta oli olnud ja kui armulikult, kui hästi tal siiski oli läinud. Kutsikas seminaris, abielus, armees, lahku minnes, õpinguid alustades ja siis, silmadki veel pähe tulemata, uuesti kihludes ja samas teadvusetus seisundis maha kuulutama ja peaaegu laulatusele minnes.

Siis oli päästnud solvumine, mis osutas otsekui viimase teene. Või ta oli tookord solvunud juba koju, Helsingisse jõudes. Ta oli isa tehtud testamendist sügavalt nördinud, nii et küllap ta tundis neid testamendiasju isiklikult. Seal niinimetatud mõrsja pulmaettevalmistustest segilöödud kodus polnud tal enam kuigi palju vaja. Ta mõõt oli küllaga täis.

«Hull! Sa oled ju jurist! See asi — seda peab mõtlema.»

Mõtlema, kui sõnu oli tulnud suust lakkamatu kosena. Mõtlema — ja Lauri oli murelikult mingit diivanil vedelevat valget riietuseset vaatama pöördunud ja järsku ärgates, võpatades taibanud, et see on laulatuskleit. Naine oli tema ees ühe koha peal tammunud, nii mütanud, et Lauri oli tundnud reisitolmu rõivailt iseenesest maha pudenevat.

«Su isa tegi testamendi võõrale tüdrukule... Jajah,

ma mäletan teda, vist vilksamisi nägingi. Noh, miski pole nii naeruväärt kui vana loll armunud ätt . . .»

«Pole seal mingit armumist,» oli Lauri saanud vahele öelda. «Tüdruk on olnud lihtsalt ainuke . . .»

«Narrus. Ja oli kuidas oli, ainult kohtlased maainimesed lähevad niisuguseid testamente tegema. Ja ainult kohtlased maainimesed usuvad, et need kehtivad. Just! Nii see on. Ja sinust peab jurist saama, issand hoidku. Kas sulle siis kohe pähe ei tulnud, et niisugust testamenti saab tühistada, vähemalt lihane pärija saab, niisiis sina. See on ju päritud maa, vähemalt suuremalt jaolt? Nojah, ja sina siin, pea norus, äärepealt nutt lahti. Mis selle asja juures siis nii kole on? Sa oled solvunud? Aga rahaasjade puhul pole tunnetega midagi peale hakata. Nojah, nojah, sa oledki läbi-lõhki ainult tunne. Oi-oi, kuidas sul üleüldse tuli pähe hakata juurat õppima? Juuras, niisama nagu arstiteaduseski, loevad ainult faktid. Mis siis saaks, kui minu isa vaataks mõnda maohaava ja mõtleks, et see on nii ilus punane, seda on päris kahju puutuda. Ja mina, mis sa arvad, mis sel päeval juhtub, kui ma ei söanda tuimestamispulka ainult sellepärast kellegi ninna torgata, et haige kardab? Siis ma võiksin seal õhtuni käest kinni hoides ja rumalusi rääkides istuda. Ei, ma olen tõesti hämmastunud. Maa, maa, mis mul maast. Müüdagu või maha. Ja siis raha tasku, kui see su isa ükskord . . . Ei, kuule, sinust ei saa küll . . . advokaadiks sa igatahes ei kõlba. Ja papa oli plaanitsenud sind ühe õpinguteaegse sõbra firmasse osanikuks.»

Kas Lauril oli olnud selle kohta ütlemist? Oli, aga ehk oli sama hea, et talle ei antud võimalust, kivi oli saanud omaenda hoost kiirust juurde võttes alla veereda. Ja siin kabinetis söandas üks meessoost pärijaist tähendada, et ega kadunuke polnudki kuigi osavalt asju ajanud. Oli läinud laste eest salaja isegi üht metsalanki müüma. Ja kuhu selle eest saadud raha jäi? Nüüd näisid nad hakkavat virtinat rookima. Selge see, niisugust inimest kahtlustati alati väikseimategi kingituste pärast. Lauri vaatas pärandiloendi hajameelselt läbi. Kraami ja karja oli palju, hobuseidki kaheksa. Viimasena seisis nimekirjas tagasihoidlikult: kakskümmend kana ja kukk.

«Testanditegemised ja järelevalve . . .» Lauri oli mõrsja nimegi peaaegu unustanud, aga sõnad kaikusid otsustavatena, nagu oleks toas praegu muud lärmi veel vähe olnud. «Kas see pole juristi töös kõige elementaarsem? Selleks

pole isegi juristi vaja. Ja sina läksid õnge nagu pisike poiss.»

«Sul on õigus!» oli Lauri öelnud, ja sealsamas oli meel hakanud muutuma, sel hetkel, kui kindlus oli taastunud ja ta oli seisnud täies pikkuses väheldase energilise naise ees ja vaadanud tema juukselahku, mis liikus edasi-tagasi nagu peagi.

«Ja siis vahi pulmas su isa. Nagu ei miskit. No küll ma selle üle elan. Aga mind ei narrita ka!»

«Ta ei tule,» oli Lauri ütelnud, hääl nüüd juba uus, kandev. «Ma ei leidnud kutsumiseks võimalust.»

«Kas sa olid nii vapustatud? Noh, teeb üks välja. Ja tühja kõigest. Ega see midagi olnudki. Ma pean veel haiglasse minema, mul pole praegu mahti. Ma ei osanud sind täna isegi oodata. Aga homme tuleb ka pruudikimbu üle aru pidada, kuigi see on muidugi sinu asi, kui sul on juhtumisi meeles tellida. Jajah, sul on ju pulmadega kogemusi.» Kas ta oli naernud? Sellegi seiga kallal oli ta juurelnud kõigil neil järgnevail segaseil juurdlemise päevil, millal ta, jah, oli juurelnud. — «Ja siin on sedasi, kõik sassis, aga aknad jõuti ära pesta.»

«See on hea, see on suurepärane. Kõik on korras.» Ja seda öelnud, oli Lauri läinud, vajutanud upsaka, raske ukse selja taga kinni, jätnud selja taha kirurgist äia ja tohtrist mõrsja ning mõelnud juba trepist alla joostes, et nüüd on küsimus ainult kuue kuu pikkuses piinas. Siis on see möödas. Ja et kõige hullem on järgmine nädal, mil piin kergesti aimatavaid pöördeid võttes muutub määratud pulmapäeva lähenedes üha ägedamaks. Ning annab siis järele. Pärast sedagi, oli Lauri arvanud, tuleb veel palju vastikut, kõiksugu sõrmuste näkkuviskamist ja nutupurskeid ja etteheiteid ja kindlasti ka arveid asjatute ettevalmistuste eest. Aga kui rahaga pääseb, pääseb kergelt. Kuus kuud ainult, siis pole abielukuulutused enam jõus. Kuus kuud polnud mingi võimatult pikk aeg, oli ta mõelnud. Kuue kuu lõppedes ei tule seda aega enam kunagi. Aga üks rägamine ja ragin ja perutamine oli see olnud, mis olnud.

«Härra advokaat!» Lauri liigutas end toolil. Üks naistest heitis leinaloori eest, see jäi kerge mütsakuna pealaele. «Mu vend sõimab mind, et ma kahekümnendal aastal isa sünnipäeval ei käinud. Süüdistab nüüd selle eest, kuigi ma olin rase, päris viimaseid päevi . . .»

«See oli kahekümne esimesel aastal,» ütles mees jõn-

galt. «Niipalju sa mäletad küll. Ja nüüd peab siis seesugusele ka metsast langi andma. Abiellusid politseinikuga. See polnud ka mingi auasi. Väikese külapolitseiniku eideks . . .»

Ei olnud siia advokaati vaja, neil läks jälle uus märul lahti. Lauri vaatas kella, algas lõunaaeg, aga olgu peale. Tema peab vastu. Asi tuli kaelast ära saada, et homme muu jaoks vaba olla. Egas talle tüli ja sõim võõrad olnud. Tänulikud mõtted pöördusid valgekitlilise arstkonna poole. Tundus, et see kõik oli kasuks tulnud. Just nii, nagu see esimene kuratlik nädal üüritoas, kuhu ta oli end sulgenud, seltsiks paar viinapudelit, sest muud ei tulnud pähe ja nii oli vist kombeks ka. Otsis pudelist lohutust, nagu öeldakse, ka tema, kuni selle ajani korralikuks, koguni imetlusväärseks peetud noor mees. Ainus inimene, kellega ta oli kogu aeg rääkinud, oli Eino, nimismehe poeg Myrskyläst, korporatsioonikaaslane, kes mingil põhjusel oli otsustanud õppida matemaatikat. Ta oli Einole helistanud ja palunud viina juurde tuua. Sel oli seda alati olnud ja ta oli toonud, hea mees. Ja siis omal kombel ta ka parajal ajal pudelist eemale kiskunud.

See kõik oli olnud üksnes ühe sündmusteahela lõpuleviimine, nii et selle alla võis ainsa ropsuga joone tõmmata. Seal tugitoolis oli ta siis istunud, jalad välja sirutatud, hinge tõmmanud, kaalutlenud, lakkamatult kaalunud, ja kuigi ta ajud olid juba kaunikesti nürinenud, oli mõttepada ometi podisenud. Ja telefon oli ühtevalu helisenud ja uksekella oli täristatud ja pulmapäeva liginedes oli postipilust üks kiri teise järel sisse kukutatud, nii et lävematile oli nagu hang kasvanud. Jalgadega laiali kantult oli neid sedeleid vedelnud klosetis, keedunurgas, nagi all.

Ja pulmapäev oli tulnud ja läinud ja Lauri Julin oli haisenud ja isegi haisu tundnud. Ta oli olnud nagu mädanenud kaalikas sügaval kuhjas teiste sama mädanenute seas, kõige all. Ta oli peegli kildudeks löönud ja ikka end solvununa tundnud ja seegi oli hakanud teda ärritama. Studeerimine, niinimetatud õpingud . . . Mis sellest? Ta käed olid värisenud, kui ta jälle kord Einole oli helistanud, ja see vabisemine oli talle isa meelde tuletanud, ja hetke vältel polnud ta sõnagi suust saanud, kui Eino viinapudeli valitsejana, aga täiesti kainena oli vastanud.

«No kuule. Nüüd aitab juba. Mine sauna ja mine sööma. Mis see siis nüüd olgu? Jood üksipäini mingi, noh,

asja pärast nädalate viisi. Sa ju isegi ei mõista juua. Ma olen eluaeg joomist näinud, see pole see. Juuagi tuleb arukalt, see on ka kunst. No jaa, jaa, kõik ajab su meele mõruks, tean, tean. Ei, mina lähen loengule. Sa peaksid ka jälle selle tee jalge alla võtma. Ah et ei . . . Noh . . . Jah, homme minnakse kambaga Myrskylässe. Muidugi puha vanamehed, papsi sõbrad. Üks vana advokaat vähemalt, kel on seal miski üpris väike asi ajada. Aga minnakse jänesejahti. Mina lähen neid viima ja ma luban sul kaasa tulla. Sea end korda, lähme maale, jätame kogu Helsingi nädalaks sinnapaika. Sul pole jahivarustust? Ma pole öelnudki, et sa pead jahile minema. Paremgi, kui sa tükike aega relva ei puutu. Aga ma tulen sulle järele ja sina ole valmis! Jajah, hommikul kell kuus, kui päev on uus!»

Jumalapärast, aitab, oleks ta tahtnud hüüda sellelegi ebameeldivale õeste-vennaste parvele, kes nüüd olid jõudnud jagelemisega kristallkroonlühtrini. Ja mis, oleks asi ainult kroonlühtrisse puutunud, aga mängus oli ka mingi imeline tassimisraam ja eelkõige just see. Talu oli olnud vist jõukas ja ümberringi palju sugulasi, nii et alati, kui kuskil oli peetud suuremat pidu, oli seda kroonlühtrit kunas kuhugi viidud, laenatud, ja tassimisraamil oli olnud seejuures tähtis osa. Nii et seda siis tassiti, mõtles Lauri. Kahtlemata, tassiti nagu tõrt. Ja kahtlemata oli enne kogu see toredus riidesse mässitud.

«Kui Väinö saab kroonlühtri, siis mina võtan igatahes raami!» Politseiniku naine näis lüüasaanuna, oli kõlbmatu abielutehingu tõttu pidanud kindlasti aastaid kõikvõimalikku kõrvaletõrjumist taluma.

«Arvad, et sul läheb seda millalgi vaja? . . . Mida sa sellega vead? Käeraudu või?»

Jälle oli paras aeg läbilõikavalt nutma purtsatada, töinata, nägu lae poole pööratud.

«Niimoodi on alati . . . Härra advokaat! Mind on alati jalge alla tallatud. Korralikku veimevakkagi ei . . .»

«Mis sa läksid külapolitseinikule. Aga häda ajas, hädaabielu . . .»

Teine vend tundus olevat arukam. Ta köhatas, vaatas Lauri poole ja pani ette veidi vahet pidada. Võiks kas või söömas käia, ehk jõuaks siis mingi lahenduseni.

Sellesse lõksu ma ei lange, otsustas Lauri. Kui saavad süüa, saavad hoogu juurde.

«Korraldame selle päranduse jagamise siinsamas ja

sellesama istumisega ära,» ütles ta. «Püüdke nüüd lihtsalt kokkuleppele jõuda ja soovitavalt nii, et mitte viimase pudi-padini, olgu sel tundeväärtust või mitte. On kõigile kergenduseks, kui saab asja lõpetada ja päevakorrast ära. Kas kellelgi on veel midagi tähtsat südamel?»

«Kui ma...» Niisiis oli virtinalgi hääl ja mitte päris pelglik. «Mõtlesin, et igaks juhuks... Tegin võileibu, need on ikka head, kui kodunt ära minnakse. Kui härra advokaat lubab...»

Niisiis tuli kuulata veel ka võipaberi krabinat ja valimist, peaaegu riidu isegi sellepärast, kes missuguse võileiva saab. Ja tunda kanamuna ja kodujuustu lõhna... «Kanad siis munevad,» ütles üks naistest ja teine jätkas kohe. «Ja lehmad lüpsavad!» Kui algas matsutamine, kadus Lauril viimanegi nälg. Ta võttis lauasahtlist pihutäie tõrvapastille ja hakkas neid imema. Kui söömisel ei paistnud lõppu tulevatki, kui need inimesed kallasid karahvinist vett klaasidesse ja hakkasid rüüpima nagu omas kodus, läks Lauri akna juurde ja avas selle. Väljaski oli kuum. Ta jäi sinna seisma, hingas ja vaatas välja. Teisel pool tänavat, nina sellest majast langevas varjus, seisis tema peaaegu uus auto. Ta oli pidanud selle muretsema, muidu ei jõudnud küllalt nobedasti paigast paika, nagu oli vaja homme ja edaspidi, niikaua kui kalendris lehti jätkus. Ja eks nad trükkinud uusi kalendreid, sellest polnud muret. Ta pidas aru, palju neilt pärijailt võtta. Tundide järgi, külmalt. Saavad imestada, aga pisut liiga hilja. Nii et tema poolest võivad nad jätkata, kuid enne kesköödolgu lõpp. Ei, muidugi mõista enne büroo sulgemist.

See jänesejaht... Seegi oli võtnud nädala. Ta polnud suutnud selle üle väga põhjalikult järele mõelda, sealgi oli olnud niisuguseid künniseid, et meelsamini oleks ta kogu loo täielikult mälust pühkinud. Teisest küljest — kui ta poleks Myrskylässe läinud... Ja Einost polnud enam kaua aega midagi kuulda olnud. Mingil põhjusel või sootuks põhjuseta oli ta oma selge matemaatika jätnud ja hakanud ülepeakaela pastoriks õppima. Nõnda ju juhtus. Ehk oli tõsi, mis Eino oli öelnud. Ta tahtis ilmas kergelt läbi saada. Ainult täiesti terves peas võis sündida nii arukas mõte. Ja niisuguse peaga võis ta väga hästi ühel päeval piiskop olla.

Kas seal oli palju jäneseid lastud? Ta mõtleb kogu retke üle kunagi edaspidi. Igatahes oli ta pärast seda oma

ajusid uuesti reguleerinud, nii nagu kella võidakse kiiremale käigule keerata. Ja lisatud hoog polnud isegi mitte halb ega vägivaldne tundunud. Need ajud olid ju saanud mitme sugupõlve jooksul puhata või lihtsalt hiljukesi toimida. Ja oli vaja olnud tahet kasvatada. Tahet kangekaelne olla, tahet enda eest seista, tahet teistel mitte oma asjadesse sekkuda lasta, tahet raskustest võitjana välja tulla, tahet nii pikalt oma elu ise määrata kui üldse võimalik. Oma tahet, nii kindlat, et teisedki seda tajuksid, ja kui nad ka selle kohaselt ei talitaks, siis teaksid vähemalt, missugust piiri ei tohi ületada, ja elaksid ka ise kindlatena.

Lõpuks olid söömised söödud, virtin krabistas pabereid kotti korjata. «Vesi on otsas,» kaebas keegi, aga Lauri ei pööranud ikka veel ringi. Kui nad olid oma kohtadele asunud, sulges ta akna ja läks laua taha tagasi. Ta ei heitnud klientidele pilkugi, võttis pliiatsi ja vedas sellega mööda pärandiloendi ridu.

Kära tõusis uuesti, ja nüüd, nagu loendis öeldi, mingite käigurõivaste pärast. Taadilt oli jäänud kasukas, küllap koidest söödud, pleekinud ülekuub, paljudest reesõitudest määrdunud. Pärandiloendi koostaja oli olnud ülearu täpne, oli sõidupükse ja sokipaare, jopesid ja paremaid rõivaid. Keegi pani ette, et antagu vähemalt viletsamad riided sulasele, kes oli seal alati olnud ja kiriku juurde sõiteski surnureel istunud. See oli muidugi nii asjalik ettepanek, et seda tuli valjusti hõigata.

«Sa ei hoolinud papast ilmaski! Mitu korda sa teda vaatamas käisid, kui ta surivoodil lamas? Mitte kordagi!»

«Ega jah. Kui mulle keegi isegi ei teatanud. Kas oleks olnud suur vaev Oulusse helistada...»

«Mis sa siis Oulusse läksid! Ega see sinu abielugi ole... No muidugi, on vähemalt kaupmees, ikkagi mingi vasejuut. Ja sihukesed kaugekõned ju maksavad!»

«Ah me oleme nii vaesed!» Ja oululane sikutas käise kõrgemale, nii et õige paks kullast käevõru oli kõikidele näha.

Tüli hakkas muutuma lihtsalt isiklikuks mõnitamiseks, kadunukese raha, maa ja kraam näisid olevat jäänud tagaplaanile. Umbes säherdust hetke oli Lauri oodanudki. Ja nad olid nüüd üpris väsinud, lõpuks ometi.

Lauri võttis paberi ja uue pliiatsi.

«Vahest sooritaksime nüüd selle pärandijagamise testamendi ja pärandiloendi kohaselt. Pereemand Hulda Sofia

Ekholm, sündinud kuuendal kuuendal tuhat kaheksasada kaheksakümmend, saab Tohlamme maatüki nii ja nii suure pindalaga, ühe kambri ja köögi, samuti kõrvalhoonete ja sauna ehitamiseks vajaliku metsamaterjali, mis tuuakse kohale. Ja iga-aastased küttepuud ja kaks liitrit piima päevas ning eraldi talle juba varem antud hoiuraamatu.»

Lauri heitis pilgu mornidele nägudele ja hakkas kirjutama. Enam ei kostnud iitsatustki. Ta kirjutas kärmelt, ja vaevalt punkti pannud, jätkas, loetles kordamööda iga pärijat, temale osaks langevaid maid ja metsi ning liikuvat varandust, pani selle kohe kirja, ootas kirjutades, millal lärm taas algab, aga pärijad näisid kuidagi nagu kergendust tundvat. Kristallkroonlühtri juures mõtles ta, et nüüd igatahes. Aga ta määras selle raamiga tükkis külapolitseiniku naisele. Ja keegi ei kiljatanud. Niisiis jälgis ta vaid pärandiloendit ja mõtles, et kontorist võib paberi kohe masinal puhtalt ümber lüüa ja temal ei tarvitse neid inimesi enam iial näha.

Kogu pärandijagamisega ei läinud rohkem kui pool tundi. Nad istusid nagu rammestuses või olid lihtsalt isu täis saanud — kui just mitte varandusest, siis vähemalt riiust, musta pesu pesemisest. Lauri luges paberi aeglaselt läbi, ja kui kellelgi polnud ütlemist, viis selle puhtalt ümber kirjutada.

«Oodake, see ei kesta kaua. Saate kohe allkirjad anda.»

«Aga . . .» Ja kuigi kõik oli nüüd selge ja kõiges oli kokku lepitud, kratsis Väino-nimeline pärija kukalt ja püüdis midagi öelda. Lauri krimpsutas nägu. Aga eks olnud ju kümme minutit aega. «Kuna pärandiloetelus polnud seda, seda, siis . . .» Mees näitas kotti, mis oli siin kogu aeg konutanud ja mille üle Lauri oligi alguses imestust tundnud. «Need tuleb ju ka kuidagi ära jagada.»

«Mis siin siis on?»

Mees tõusis ja lohistas kotti, nihutas diivanilaua luba küsimata eemale ja vedas koti kõikide ette, hakkas nööri lahti harutama, tõmbas kotisuu laiali.

«Vaskrahad . . . No miks need siia toodi?»

«See on ju ometi pärandijagamistalitus? Nii et needki tuleb ära jagada.»

«Aga teenija ei saa küll enam midagi!» Oulu proua raputas pead, aga vist ainult näitamiseks, et tal on kullast kõrvarõngadki.

«Nii palju,» tusanes Lauri. Kui neid lugema hakata, ei jätku päevastki.

«Neid vedeles igal pool,» seletas mees, «sai siis kotti korjatud. Aga pärand oli juba üles kirjutatud.»

«Noh.» Lauri mõtles kiiresti. «Ma otsin mingi mõõdu. Kas või mõne kannu, jagame igale tema osa, kordamööda.»

«Kannuga küll mitte,» ehmus politseiniku naine. «Seal on suuremaidki rahasid hulgas. Kuidas siis kannuga . . .»

«Aga kohvitass?» Nad ei märganud pilget, küünitasid ainult, pead koos, kotti vaadata.

«Oi ei, ei. Kalli papa rahasid tassiga . . .»

«No siis supilusikaga! Ju ma kuskilt ühe supilusika ikka leian. Aga see on siis viimane mõõt.»

Kui Lauri püsti tõusis, näisid nad kuidagi pisenevat ja nõustusid. Lauri läks kiiresti uksest välja ja tuli tüki aja pärast tagasi, lusikas käes, pühkis pöidlaga selle kaha. Neil olid selle talituse tarvis väikesed linased kotid kaasas. Lauri tõmbas tooli koti juurde ja pärijad hoidsid oma kotte õieli. Ta hakkas raha ammutama. Esimesi lusikatäisi jälgisid nad tähelepanelikult. Pidi lusika täis võtma, siis liigsed pennid maha raputama, siis ettevaatlikult ja järjekorras igasse kotikesse panema. Virtin ei teinud muud, kui korjas kukkuvaid ja mööda nurki laiali veerevaid rahasid ja pistis kotti tagasi.

Vanadest rahadest hoovas kummalist lõhna. Ja igasugust sodi oli hulgas, villaprügi ja linaluid. Lauri laskis kõigel minna, puhastagu ise. Raha ei paistnud üldse vähenevat. Lauri hakkas robistama, aga sellest polnud suuremat kasu, sest siis lendasid rahad põrandale ja olid peatselt jälle suures kotis. Ta kiikas pärijaid vaadata. See ei saanud ilmtingimata vajalik olla. Aga paistis olevat. Lõpuks ometi ja selles asjas olid kõik nägelemata ühel meelel. Niisiis mõõtis Lauri raha — supilusikaga, mille varski oli juba kuum. Ta jutustab sellest Nikanderile, see naerab muidugi. Aga ka selle eest maksti, kuigi meelsamini maksaks ise, et seda mitte teha. Kleepivaid, osalt roostes, osalt hallitusest rohelisi, lehkavaid penne . . . Ja hiilgavad, tähelepanelikud silmad luurimas. Nii et ta hakkas raha, säherdust alasti, haisevat raha vihkama. Kuigi kõik päevad kulusid peaaegu täiesti teiste inimeste rahaasjadega õiendamiseks, ei äratanud see mingeid tundeid, sest seda raha ei näinud. Tundeid ei äratanud seegi, et seda endale parajate ojadena kokku voolas. Aga niisugu-

seid räpaseid rahasid hoida, seda õhku hingata... Lusikat täites ja tühjendades kuulas ta, kuidas kõrvaltoas üha tärises kirjutusmasin.

Siis lakkas tärin ja Lauri lõi lusika kotti püsti. Kümne sentimeetri jagu oli vist kahanenud.

«Saate kohe alla kirjutada.» Ta tõusis ja tundis, et selg on üpris kange. Preili Lindgren tuli sisse, seljas mingi nüüd moodi läinud kontorikittel. Lauri meelest oli naine endistes riietes kenam olnud.

«Oodake natuke,» ütles Lauri kontoristile ja see jäi seniks uksesuhu seisma, kuni pärijad käisid vanuse järjekorras andmas allkirja pärandijaotamistunnistusele, mis siis ometi oli niikaugel — aktsepteeritud ja valmis ja kõigile määratud ärakirjadega varustatud. Preili, vanapiiga pilk püsis juba kotil.

«No nii! Ma tänan büroole osutatud usalduse eest ja loodan, et kõik on rahul. Nüüd ainult...» Lauri võttis taskust kella, ja kuigi tööaeg polnud veel läbi, otsustas jalga lasta. «Kui preili Lindgrenil pole erilisi käike ees, siis ma palun, et te viiksite selle — selle töö lõpule. Küsimus on raha jaotamises. Küll nad õpetavad. Ei, kirja panna pole enam midagi. Raha lihtsalt võrdselt ära jagada. Niisama lihtsalt...» Kui pärijad pisut pettunud nägu näitasid, ütles Lauri, et preili Lindgren on lausa erakordselt usaldatav ja igati kompetentne naine.

Nad leppisid siis sellegagi ja istusid oma kohale tagasi. Kontorist võttis istet Lauri äsjasel toolil.

«Vaadake siis ainult, et uksed lukku saavad,» ütles Lauri preilile. Siis silmitses ta veel veidi aega kogu seltskonda ja seda, kuidas lusikas täitus ja liikuma hakkas. Palju kära ja sõnu tekitanud pärandijaotamistunnistuse olid need inimesed kuhugi kõrvale torganud, just nagu poleks varandus sel hetkel üldse midagi tähendanud. Ainult too jäle peenraha. Vastik groteskne pilt, ja kogu see lehk. Ta lootis, et preili Lindgren taipab hästi tuulutada. Või... Homme ei ole Lauril üldse mahti büroos istuda, homme on sõitude päev. Pikemalt hüvasti jätmata, vaid ukselt kummardades läks ta kergel südamel minema.

9.

Niisiis kolid kokku ja teele. Kui uskuda ütlust, et tööse võib uppuda, siis Lauri Julin oli uppumas, olgu argipäev või püha. Ta ei lugenud seda oma teeneks, oli olnud sobivaid juhuseid, ja järsku vallandunud kriis oli otsustanud teda sama kähku rikastada, nagu see ümberringi maa lagedaks lõi. Hauakaevaja Lauri küll polnud. Keegi pidi ju asjade järele valvama, et kõige hullemaid kuritarvitusi ära hoida. Või ei, kuritarvituse, kelmuse külge ei hakanud tihti enam ükski hammas. Jäi üle vaid korralikke pabereid koostada ja seal pidi iga silp omal kohal olema.

Too aeg, millest ta kunagi südame sunnil kõikvõimalikke sentimentaalseid kujutlusi oli loonud, paistis tuikhaaval edenevat. Mõnel ajajärgul ei toonud kümme aastatki palju muud kaasa kui mõne uue joone näkku. Siis oli aasta-poolteist tuld, tegutsemist ja lihtsalt sündmusi, mis olid nagu ootel olnud, mis pidid sündima. Ja siis ühe valanguna nagu avatud väravast.

Lauri sõitis linnast välja. Missugune sügis võis tulla? Eelmine sügis oli ilma poolest kaua ilus olnud. Puud olid veel hilja oktoobris kollased ja punased püsinud. Mälestus sellest sügisest oli üleüldse meeldejääv. Või igatahes esmalt see üks nädal ja siis see teine, see...

Nüüd võttis see ta üle võimust, seda ei saanud vältida. Teisest küljest, aega oli küllalt möödunud ja ta oli, kui jälle kulunud väljendit kasutada, tugevasti oma mainet tõstnud. Kuigi, nagu Eino oli talle seal nimismehe maja ärklikambris tõestanud, elu unustab kõik. Ja et tema, Eino, oli sündimisest saadik purjus vanamehi näinud ja nende jorinat kuulanud. Et keegi Lauri oli, noh, ütleme, pisut liialdanud. Kas seda keegi peale Lauri mäletas? Ja kuna temagi kõike ei mäletanud, oli parem see vähe-

negi unustada. Lõpptulemus oli ikkagi hea või koguni lausa suurepärane.

Praegu... Lauril polnud vaja pankrotitompude võlausaldajate volitusi korjata, ta laud oli neist tulvil. Ta oli usaldusmeheks üheaegselt vähemalt kümnes pankrotijuhtumis ja vahetalitajaks peaaegu sama paljudes. Üheaegselt järelevalve ja vannutatud hooldajaameti eest saadavaid summasid polnud tal aega kokku arvutada. Ta sõitis ühelt võlausaldajate koosolekult teisele ja jõudis veel kolmandasse kohta vahetalitaja ameti pärast võistlema.

Kuid kes vaataks ennast meelsasti ettehoiatamatult?

Pohmelusest värisedes oli Lauri selle jänesejahi tarvis üht-teist kokku korjanud. Eino oli talle hommikul järele tulnud, teda vaadanud ja ta enda kõrvale istuma pannud. Tagaistmel oli juba laiutanud vanapoolne mees, advokaat Askolin, oma portfelli, seljakoti ja haavlipüssiga, ja hakanud kohe norskama, niipea kui Häme teele jõuti. Lauri oli mõelnud, et nõnda teda siis viiakse nagu vangi, ja Eino oli silmitsenud tema vankuvat kogu, vilistanud ja öelnud, et paar päeva värsket maaõhku... Siis tööga pihta. — «Papsil on alati viina. Ma korjan ema soovitusel suurema jao pudeleid ära. Kurat, ma poleks sulle üldse andnud, kui oleksin teadnud, et teed kõike nii põhjalikult.» — «Ma pole vist harjunud,» oli Lauri öelnud. «Ja kui kõik oli kuradile käinud. Või on.» — «Mispärast? Sul läks hästi. Pääsesid õigel ajal putku. Võta kätte ja maga, tee nii nagu too vanamees. Ja päike tõuseb, tuleb tore päev.»

Lauri oligi tukkuma jäänud. Aeg oli igatahes kiiresti kulunud. Ta ärkas võimsa röögatuse peale, kui advokaat tagaistmel oli ärganud ja märganud, et ollakse juba Myrskylä kandis.

«Kas koerad on valmis?» küsis see elavalt. «Kas too Gunnar, maamõõtja, tuleb?»

«Koerad on tipp-topp,» vastas Eino. «Ja linnaapteekergi peaks tulema.»

«Terve vana kamp. Hea, väga hea kamp. Vähe on olnud väiksemaid, aga palju viletsamaid. Nii see on. Oijah, nüüd olen maganud. Ja viis päeva pole vaja lillegi liigutada, alles kuuenda hommikul see tühine võlanõudmine. Noh, kuuenda päevani on palju aega. Saab kordki hinge tõmmata. Ja pole vanamoore kisamas, Eino, sinu

ema on peen naine. Ma imestan kogu aeg, mis kunstiga su isa peaaegu viiekümneselt nii veetleva ja aruka noore naise oma võrku sai. Ja sünnitas ätile veel säherduse targa peaga poja. Jaa-ah, ja siin on meil tulevane jurist.» Lauri pööras pead, püüdis vähegi mingit nägu ette saada. «Soovin õnne, juura on peen ala. Kui seda õieti mõistad.»

Ja siis oligi juba midagi mõisaõuetaolist, päris tavaline, aga palju puid ja põõsaid. Nimismees haises juba hommikupoolikul viinast ja koeri saalis edasi-tagasi, nagu oleksid needki midagi suurt oodanud, ja trepile astus Eino ema, rõõmsameelse olekuga ja hästi säilinud naine. Lauri läks Eino kannul ülemisele korrusele ja laskis oma koti ühes võõrastetoas põrandale. Kohtunik taris oma kraami teise, läbi seina kostis selgesti tema puhkimine. Kunagi saabus Gunnar ja alles vastu õhtut apteeker. Nii kulus see päev.

Õhtul pärast sööki hakati siis trimpama ja jahijutte, kilgutamisi ja ajusid ja laskmisi rääkima. Suuri lontkõrvalisi koeri jätkus iga mehe najale. Lauri tõmbus eemale ja lonkis pimeneval õuel orvuna ringi, kuna Einol oli emaga kõnelemist. Ta püüdis püsida lahus seltskonnast, kuhu ta ea poolest ei kuulunud, ja lahus viinast. Ainult ühe pitsi kummutanud, oli ta märganud, et hakkas kohe juurde himustama, mitte lihtsalt tahtma, vaid ägedalt nõudma. Keegi ei paistnud temast hoolivatki. Ta tundis end hüljatuna ja mõtles, et see oli õige. Ta uuris ilmakaari, vaatas taevasse, kuni tähed hakkasid värelema. Ta kavatses märkamatult oma tuppa ronida ja oli juba trepil, kui uksest tungis välja kogu vanameestekamp ja vedas ta kaasa. Oli saunaaeg, ja nagu terve jumega apteeker kinnitas, kui rüübatakse, ei tohi sööki ega sauna unustada. Eriti kui valitseb keeluseadus, lisas jändrik talupoegliku olemisega nimismees.

Nii istus Lauri saunalaval, tõrges ja kõige äärepealsem. Ometi pani tema juuresolek vanad noortest rääkima ja maamõõtja kaebas, ohkis kõvasti tütarde üle. Need kõik õppisid, raiskasid oma päevi raamatukogus, jooksid nagu tööd tehes teatrite ja kunstinäituste vahet, selle asemel et abielluda ja lapsi, kangeid poisse tegema hakata. Sedaviisi sureb rahvas välja. Ei, naised peavad jälle sünnitama hakkama, see on nende amet, vähemalt niisuguste tublide tervete naiste amet. Räägivad armastusest, või selle puudumisest! Seesuguste juttude peale tüh-

jendan ma klaasi, nii! Apteeker kahtlustas, et Gunnar on välismaiseid mõtteid pähe võtnud, ja see ei eitanudki. Mis head sellest oli tulnud, et kõik oli nii vabaks ja valgustatuks muutunud? Igavus, tüdimus, kaos. Vaadake kas või selle noore advokaadi nägu. Nii peen ja kahvatu ja mõtetest raske... Nagu mõnel veresuguluses sigitatud krahvil...

Ja nad hakkasid Laurile ühest ja teisest jahvatama, nõudsid tema arvamust asjade kohta, millest ta oli küll kuulnud, kuid millele mõtlemisest polnud oma murede või hiljutiste klaarimiste kõrval hoolinud.

«Vaevalt,» sai ta siiski sõnad suust, «vaevalt soomlased kunagi nii väga saksa distsipliini alla painduvad, kui nüüd seda mõeldi.» Ta sõnad hääbusid kerise äkilisse susinasse.

«Tuleb elu lihtsa algskeemi juurde tagasi pöörduda,» latras maamõõtja, unustanud õnneks Lauri täielikult. «Tuleb luua uus, karm ja puhas maailm. Uue aja koiduvalgus... Uuesti Aadam ja Eeva olla ja kõnd taas uute inimeste elupaigaks raadata. Kogu kultuur kus seda ja teist!»

«Skool!» Kohtunik hoidis klaasi kuumas aurus kõrgel. «Küll me mõistame. Kõnd mõõdetakse uuesti välja, maamõõtja seisab ja vaatab piirikivid üle. Ei, tõstame usinamini klaasi, et Gunnar vait jääks. Ja poliitikast ei räägita, ja kohtuasjadest ja retseptidest ka mitte. Me oleme ju puhkusel. Kõneleme ainult põhiväärtustest: viinast, naistest, koertest. Ja homme hommikul metsa ja jahisarved hüüdma! Aga tõsi mis tõsi, meie vana kamp peab meheau ülal hoidma, kui noored nii viletsalt joovad. Kus Eino on? Kuidas sa, vallesmann, poega kasvatanud oled? Aga eks meil ole ju see krahv...»

Ja ilma erilise põhjuseta või just sellepärast unustas Lauri kogu ettevaatuse ja püüdis vanameestel kannul püsida, võttis külma vee ämbrist pudeli ja kallas kõigile juurde, teenindas, ei unustanud iseennastki. Kui ei jõua isegi ümber vaadata, mõtles ta. Kus ma õieti olen? Kuhu ma olen jõudnud? Ja vanamehed räägivad, mis iganes pähe tuleb, ärgitavad üht ja teist teemat, hirnuvad naerda ja maamõõtjal on millegipärast saapad jalas. Seda ei tihanud hästi vaadatagi, muidu alasti küürusseljaline mees, aga saapad vähemalt number nelikümmend kuus. Ja nagu oleks meestel olnud mingi kirjutamata päevakord, läksid nad rivis kerisest eemale hoidudes oma vana

keha külma veega üle kallama ja hakkasid siis riideid selga tõmbama.

Lauri astus neist mööda, otse eeskotta. Pea pööritas ja ta istus pingile hinge tõmbama. Kuskilt pimedusest tuli koer tedagi tervitama. Kui selle külm koon sattus ootamatult kintsule, kohkus ta ja tõmbas jalad kokku. Süda tagus. Võttis aega, kuni Lauri oma käe leidis ja selle koera poole sirutas, aga siis oli loom juba läinud. Lauri kobas veidi aega tühjuses, ilma et oleks ohanudki. Peahoones põlesid kõik tuled, õues posti otsas ka latern. Ja ta istus ikka veel eeskojas ja virgus alles siis, kui nägi vanameeste pisut vaaruvaid kogusid laterna all ja sealt ära tuppa minemas.

Siis tuligi juba Eino, aga Lauri oli siiski vähemalt riietumas. Eino ei öelnud muud, kui et saalis on ööseks suupistet ja et vaevalt homme keegi metsa suudab minna, nii ägedalt on nad alustanud.

«Mis sinuga on? Tuled vähemalt sööma.»

Sel õhtul sai Lauri siiski ise voodisse, uinus kohe ega näinud isegi und. Teine päev oli samasugune. Vanamehed vatrasid hommikul kella kümnest alates ja proua teenis neid naeratades. Ju neist oli talle kuigivõrd vaheldust. Siis tahtis ta Laurile õunapuid näidata ja Lauri järgnes tema lõhepunasele kampsunile, peatus iga puu juures ja püüdis nõu anda, kuidas neid lõigata. Ta ei teadnud midagi. Kuid ilm oli selge, peaaegu soe. Ülemistel okstel kõikus veel talveõunu ja maas lirtsatas, kui mahakukkunuile peale astusid. Proua oli väga sõbralik. Ta ütles teadvat, et Lauril oli olnud raskusi, ja kinnitas, et on päris kindel, et peatselt on kõik jälle hästi. Lauri noogutas, nõustus ja proua naeratas. Aga õhtul, kui oli jälle saunas käidud ja selle peale jälle söödi, hakkas ta neile võõrastele vanameestele igasuguseid asju rääkima. Hajevil ja longuspäi kõneles ta, kui halb õnn tal naistega alati oli olnud ja et ta — ja nüüd ajas ta jonnakalt peale — on niisiis kindlasti täiesti kõlbmatu inimene.

Ta oli juba purupurjus, aga kuna Einogi oli seal, jätkas ta vanameeste kombel ägedas tempos. Need ei paistnud tema kurtmistele palju tähelepanu pööravat, kuigi ta oleks nüüd nimelt tähelepanu soovinud.

«Mina,» — tema, Julini poeg, tõstis häältki — «minust saab selle ühiskonna kuivanud oks. Nii olen ma otsustanud!»

«See on ju, jah,» — advokaat vaatas teda vähemalt pisut uudishimulikultki — «see on ilusasti öeldud.»

Kuna Lauri ei suutnud otsustada, kas nad naeravad teda või advokaati, kallas ta klaasitäie konjakit korraga kurku. Eino püüdis talle selgitada, et need on lausa elukutselised joojad, et nendega igatahes ei tasu võistlema hakata, et ta poleks Laurit siia toonudki, kui oleks teadnud.

«Milleks sa siis tõid?»

«Noh, väljas lonkima, maal olema.»

Aga Lauri oli järsku Eino peale tige ja kallas endale juurde. Kui ta kõrvale vaatas, oli Eino koht tühi. See andis talle joomiseks uut põhjust. Ta jäeti alati maha, temast tüdines igaüks. Aga vanamehed rääkisid nüüd tõemeeli, et hommikul tõustakse vara üles ja asutakse teele, lastakse mõni pikk-kõrv. Ja nad valgusid oma tubadesse laiali. Laua ääres istus üksipäini Lauri, vaatas suitsevaid sigarikonisid ja toetas pea raskelt kätele. Ta oli veel siin, kui teenija tuli lauda kraamima ja puudutas teda õlast. Ülalt hallist kummardus nimismees ise üle käsipuu teda vaatama. Teenija tegi mingeid märke ja siis tuli nimismees, aitas Lauri jalule ja talutas ülemisele korrusele. Seda Lauri kuigivõrd mäletas. Taat oli aidanud tal kraenööpigi avada ja tõmmanud püksid jalast, kingad oli Lauri ise suutnud kuhugi tõugata. Ja nüüd pea padjale, niimoodi, ja tekk üle kõrvade, vaat nii. Ja nüüd silmad kinni.

Siis läksid päevad segi. Vanamehed käisid tõepoolest metsas, tassisid kööki paar jänestki, nühkisid siis püsse, rääkisid koertest ja uhkeldasid kõigega, eeskätt iseendaga. Nad käisid võib-olla teiselgi hommikul metsas, Lauri oli juba nii viletsas seisukorras, et ei suutnud tähele panna. Õhtupoolikuti istus ta vahel eeskojas või käis pisut jalutamas, nüüd siiski prouat vältides. Eino käest küsis ta, mitmes päev juba oli.

«Sa võid muidugi ära minna,» ütles Eino, puhta särgi ja porisele ajale vastavate jalanõudega vihaleajavalt värske. «Aga mis sa Helsingis teed?»

«Mida ma üldse kuskil teen?»

«Käi...! Viin ei passi sulle. Lähed tujust ära. Ma ei teadnud seda. Ma olen harjunud seda nägema ja ema laseb neil aeg-ajalt nädala juua, aga muul ajal on isagi see, kes ta on, asjalik ja nimismees. Sina ära joo. Selleks pole ju mingit sundust.»

«Su ema on peen naine...»

«Jaa, jaa. Aga mis see siia puutub? Ära enam võta. Ülehomme on advokaadil see kohtuskäik ees, siis sõidame ära. Mine jalutama. Või mine magama. Mine, mine jah magama.»

Lauri läks oma tuppa, et vähemalt Eino silma alt ära olla. Und tal ei tule. Eelmine öögi oli olnud lõputu vähkremine, kuigi ta oli hoolt kandnud, et keegi ei peaks teda enam voodisse aitama. Õhtul näis talle, et vanameestel on temast pisut kahju. Einot polnud näha, ju ta uuris oma toas selgeid matemaatilisi probleeme — õnnelik mees. Sõbrad kaovad, mõtles Lauri, kõik olen ma kaotanud. Jäänud on vaid see räpane olemine. Ta senine elukäsitus oli kadunud, ta toimis kõikide mallide vastaselt, kummalises, hirmutavalt normideta seisundis. Ta tõusis äkki lauast, koguni kummardas, ja läks oma tuppa. Ta oli jälle joonud, ehkki mitte väga palju. Ta läks magama ja muutus kohe täiesti virgeks, niipea kui oli jõudnud jalad välja sirutada. Ta ei kuulnud alumiselt korruselt kõnekõminat, advokaat ainult kolistas kunagi viivu seina taga, kui oli õnnelikult oma voodisse jõudnud. Ta ei osanud täpselt öelda, kus või kes ta oli. Ta oli lihtsalt keegi, kes oli ärkvel, sest und ei tulnud. Ta polnud isegi haige, ainult veidi purjus. Aga und ei tulnud.

Ta keeras kõhuli, surus pea patja, kergitas seda korraks, tõusis küünarnukkidele, laskus jälle maha. Nii see oli, jah. Ta nimi oli Lauri Julin, nagu ta oli kuulnud. Aga kui seda inimest ei olnud enam, kui ta oli lausa puru. Nii et... Ja päris selgesti ning mitte eriti murelikult kujutles ta, kuidas neid tükkegi saaks kaotada, kuidas terve Lauri Julin maailmast haihtuks — ära, olematusse.

Enne seda tuli hävitada kõik, millesse ta eales oli puutunud. Ta lahkuks tükk-tükilt, sedamööda kuidas kõik jäljed hävivad. Nii et kui ta on läinud, ei ole teda iial olemas olnudki, temanimeline olend ei ole iial mitte kusagil maa peal sammugi teinud. Jah. Ja järsu pöördega selili.

Mustav öö, vaikne võõras maja, kuivad silmalaud, mis keeldusid sulgumast.

Ta peaks siis kodus käima, õige varsti, sealt oma jäljed kaotama, viimase kui vana paberipala, raamatu, pliiatsijupi, riideräbala. Jah, ta peaks isegi lauaserva üle pühkima, selle, kuhu ta oli tihti nõjatunud, tooli, millel ta oli istunud, voodi, milles oli kasvanud ja lamanud aasta-

kümneid — tähendab need kaks. Ja Anjagi juures oli kraami, aga nende küljest oli tema mälestus niigi ära kulunud. Ja selle teise naise pool oli see vist lüsooliga ära pühitud.

Aga kodus oleks tegemist palju ja seda kõike peaks tegema kellegi märkamata. Ja varsti. Ta oleks selle maailmaga valmis. Sekka välgatas mõistusekübeke: kas ta on hulluks minemas? Aga see kustus nobedasti ja ta lamas unetult, kannatav ja ennast sügavalt jälestav. Niisuguse enesejälestusega ei suutnud elada, see oli tõsi.

Miks ta ei võiks siit tõepoolest kas või kohe minna? Mis ta siin püherdas? Küllap nad naeravad teda seljataga? Kindlasti, ja see oli õige. Temast ei saaks ilmaski isegi säherdust oskuslikku joodikut, ka see tee oli püsti. Midagi muudki polnud enam järel, temast pole enam õppijatki. Ja miks õppida? Ei, kuule, kajas selle naise hääl südaöösel siin võõras toas, advokaati sinust igatahes ei saa! Ei saa! Niisiis oli selge, et temast pole millekski. Ja nüüd jäi tal vaid üle ööst öösse unetult lamada, kuni kõik jäljed on kaotatud, ja siis . . .

«Sa näed ju täna päris terve välja . . .»

Ah sedasi? Ja hommikutseremooniad algasid. Vanamehed olid jälle metsas ja Eino ning tema ema jõid kohvi. Lauri käsi ei värisenud, kui ta koort tassi kallas.

«Sa oled siis vähemalt hästi maganud?»

Kas temas oli midagi erilist, et Eino teda niiviisi uuris?

«Jaa,» ütles Lauri ja lisas kohe, et kavatseb pika jalutuskäigu ette võtta, aga alles siis, kui metsamehed on tagasi.

«See ongi mõistlik,» ütles proua rõõmsalt. «Minagi ei läheks niikaua metsa, kuni need meeletud mehed seal paugutavad. Aga siis — kui ainult leivategu poleks — läheksin ma Laurile meelsasti seltsiks. Nii uskumatult ilus ilm pealegi, ei taha kohe uskudagi, et on sügis.»

Lauri suutis naeratada, peale viimast ööd sai ta mis tahes tembuga hakkama. Neid ei tarvitse nagunii enam kaua teha. Kõik lõpeb, kõigepealt on vaja ainult need omaenda tülgastavad jäljed . . . Niisiis püsis öine süngus päevavalguseski jalul. Lauri sõi, mida sõi, ja põrnitses enda ette. Nüüd jäi siin kõigest üks öö olla ja arvatavasti veedab ta sellegi unetult, kuigi ta ei kartnud seda enam. Homme pärast keskpäeva sõidavad nad Helsingisse ja tal tuleb hoolitsema hakata, et maailma silmis lõplikult unustusse vajuda — nüüd, kus Einogi on temast kindlasti tüdinud, kus viimanegi kaaslane on ta hüljanud.

«Vaadake siis, et ma hommikul õigel ajal üles saan,» vannutas advokaat kaaslasi õhtulauas, mis oli igasuguste toitude all lookas, sest see oli omamoodi lõpusöömaaeg. «Ma ei ole iialgi saatuslikult sisse maganud, ühtegi minu protsessi pole edasi lükatud. Siin olid aga nii rängad päevad, et . . . Ja protsess on üpris tühine. Võlakiri tuleb alles siis meelde, kui see on äärepealt kehtivust kaotamas. Aga ei jää mu homnegi protsess ära. Nii et hoidke mul siis silma peal . . . Kas Eino tuleb viima? Sõitma hakkame siis enne üheksat.»

Lauri oskas juba saunast kõrvale hoiduda, ta lipsas pärast lauast tõusmist oma tuppa ega näidanud end enam terve õhtu. Aga alt kostis öö otsa meeletut hõilamist. Lauri oli ärkvel, ja ikka nendessamades enesejälestuse mülgastes, mille poris ta oli juba harjunud sumpama. Teised pidasid lusti, nende elu oli selge. Nüüd nad laskside juba laulu kuningas Karli jahiretkest . . . Ja uksed paukusid, käidi sisse ja välja, polnud kuulda, et keegi oleks tulnud ülemisele korrusele. Kunagi õige hilja kostis advokaadi toast takerduvat juttu. Nad olid vist kõik seal. Nihutati toole, siis klirises mingi suur anum, keegi öökis ja hakkas siis pudrates kaebama. See ei rõõmustanud ega kurvastanud Laurit, elu oli niisugune, mis seal ikka. Ta sulges silmad, kuna oli niisugunegi komme. Ja lamas aina unetult edasi, kui kõik hääled olid juba vaikinud, ning tõusis, et istuda akna juurde toolile ja vaadata, kuidas taevarand lõi helendama. Öösel oli olnud külma, suurte kaskede ladvad lõid valendama, siis säramagi, kuigi muidu oli veel pime.

Ta vaatas kella ja hakkas aja surnukslöömiseks riietuma, otsis üles särgi, mis veel läbi häda käis, vaatas üle püksid ja kuue, keeras sokid ringi ja tõmbas jalga. Ta kohendas pisut voodit ja istus täiesti riides, kui käidi advokaati äratamas. Seegi hääl oli kähedaks muutunud ja vastuseks tuli vaid vihast ähkimist. Siis sammud kaugenesid, läksid alla, ja jälle traaviti edasi-tagasi.

«Ei seisa see jalul!» See oli maamõõtja hääl ja siis tuli vist nimismees ise, köhis ja kraaksus advokaadi voodi juures.

«Siin ju haisebki . . . Tõuse, ärka! Sa pead tõusma, me lubasime selle eest hoolt kanda. Kurat võtaks, kas sul põlvi polegi? Ei, see protsess läheb küll aia taha. Tass

kohvi... Nii et ei püsi sees... Mis sa siis hakkasid seda šampanjalurri jooma, me ju hoiatasime küll.»

«Jajah, jajah...» See oli nüüd advokaadi hääl, siis kostis räntsatus ja ta oli vist täies pikkuses maas.

«Ja siis oled meie peale kuri! Ei, sinust ei saa asja. Aitame su sängi tagasi. Kus kuradi kohas see portfell on? Tühja kah, siin on ju see poiss. Saadame poisi. Nii lihtsat asja oskab ta ikka ajada.»

Lauri tardus. Kas nimismees mõtles teda? Mitte ilmaski ei lähe ta mingisse kohtusse mitte kõige väiksematki asja ajama.

«Siin.» Nimismees paistis olevat kaine, vihane ja koguni tarmukas. «Siin on kõik. Võlakiri ja kohtukutse ja volitused. Mis muud veel vaja? Mitte midagi. Ja kui mõni konks ette peaks tulema, palugu arutamine edasi lükata. Mis kell on?»

Lauri pani kümne küünega vastu. Ta tõusis püsti ja vaatas aknast välja, põrnitses kangekaelselt üha säravamaid puulatvu. Aga viis minutit hiljem istus ta ikkagi kohvilauas ja nimismees jagas talle õpetusi. Ta häbenes arutult, ka seda, et laskis end veel tänagi kuhugi ajada, võõrasse linna ennast nii häbistama, et neidki jälgi tuleb siis kaotama hakata. Ja Eino tõi auto välja ja portfell oli juba süles ja vanamehed, riided kuidagimoodi seljas, hakkasid ka üksteise järel alla kogunema. Teenijatüdruk kandis lauale mitu suurt puljongikaussi.

«See viimane öö läks liiga rängaks,» tunnistas apteekergi ja ütles, et läheb üsna pea koju. Maamõõtja põhjas advokaati, nagu oleks tema oma asjaga tegu. Nimismehel oli pealtnäha kõigest kõrini ja proua ei näidanud end üldse.

«No nii,» ütles ta Laurile vihaselt. «Mine juba. Auto müriseb õues, nii et ei kuule omaenda häält. Ja aja see asi korda, advokaadiluru peab selle eest sulle ja meile kõigile välja tegema. Vaata, et lips otse on!»

Olgu, sündigu see viimane alandus, mõtles Lauri, tõusis ja läks. Üllataval kombel tõusis temas viha, ta lõi ukse enda järel kinni, nii et eeskojas aknad paukusid.

«Lähme siis, kurat võtku!» ütles ta Einole ja kogu sõidu ajal mitte sõnagi rohkem. Ta imes põski. Ta oli öistest valvamistest nii väsinud, et ei hoolinud õigupoolest millestki peale selle, et varsti tuleb lõpp.

«Oota,» ütles ta selle maja ees, kuhu Eino näis olevat varemgi sõitnud.

«Ehk tohib vähemalt kohvi joomas käia...» ütles Eino talle järele. Ta ei vastanud, lahmis trepist üles, avas ukse ja klõmatas sellegi enda taga kinni.

«Kas sa ei saa sõna suust?» küsis Eino, kui nad tüki aja pärast Myrskylässe tagasi sõitsid. «Mis pagan sinusse läinud on?»

«Mis siin öelda. Jätsin asja otsustamiseks. Sellega on klaar.»

Lauri viskas portfelli tagaistmele, sirutas end ja korts tema kulmude vahel süvenes.

«Nii et tulid hästi toime?»

«Tulin toime...» Lauri hakkas alles isegi seda mõistma. Kõiksuguseid teeäärseid poste vihises mööda, neid oleks võinud ajaviiteks lugeda. «Seal polnudki midagi toime tulla. Lihtne asi, üpris lihtne.»

«No mis siis veel. Peaksid rahul olema, vana advokaat igal juhul on.»

«Nojah. Muidugi. Asi tuli ainult natuke järsku. Kui on niigi kõike olnud...»

«Noh, põrnitse mis põrnitsed. Aga see oli nüüd igatahes pisut teist laadi asi kui need su viimased rähklemised. Igatahes olid sa täna hommikul vajalik mees.»

Lauri ei ütelnud seepeale midagi, nii et Eino hakkas vilistama ega poetanud samuti enam sõnagi, koduõueski mitte, jättis Lauri vaid ukse ette ja viis auto minema.

Advokaat tolgendas alles nüüd hommikulauas, jõi tassist juba teab mitmendat puljongiliitrit. Aga niipea kui Lauri sisse astus, ajas ta end sirgu, küsis.

«Jätsin asja otsustamiseks,» ütles Lauri täpselt samad sõnad mis autos Einole. «See on klaar.»

Ta andis portfelli advokaadile üle, ja et see ei peaks tänama, jooksis üles tuppa ning hakkas kiiresti pakkima. Ta tahtis minna kohe, tema pärast igatahes ei hilineta. Hallis seisis juba advokaadi seljakott ja püss. Kuskil oli vist ka Eino ema oma poja sõidukorda seadnud. Vanamehed olid kõik oma teed läinud, nimismeeski vist ametisse asunud. Seegi reis hakkas lõppema. Niisiis jälle autosse, proua trepil sõbralikult lehvitamas, kõik hommikul härmas puud üles sulanud.

Advokaadi erisoovi kohaselt istus Lauri linnateel tema kõrval tagaistmel. Vana Askolin oli üsna toibunud ja aruka mehena ei teinud hommikusest juhtumist elevanti.

Tänamise asemel hakkas ta Lauriga nagu mees mehega rääkima. Kurk kare ja kogu sellest laulmisest väsinud, pidas ta tund aega jutlust õigusteaduse konksudest. Lauri kuulas teda väsinult nagu tõusul pärast pikka sukeldumist. Veepind veel ei paistnud, aga tuli vist varsti, kui vaevusid veel mõne korra tõukama. Kuuldavasti suruti töid otsatult peale. Kõiki ei suuda miski väega vastu võtta. Ja ega keegi küsi, kas oled kraadi kaitsnud või mitte, seda jõuab alati hiljemgi teha, kui vajalikuks pead. Aga praegu tuleb võtta, mis võtta annab.

«Sa oled hea poiss,» ütles advokaat, kui tema koduukse ees seisti. «Kui tahad, siis muretsen sulle koha, mõnusa, rahatoova koha.»

Eino aitas vanamehe välja, talutas harjunult ümber auto. Aga vanamees pidi veel Laurilt vastuse saama, ta pöördus tagasi. Lauri oli siis ka sunnitud väljuma.

«Eks ma siiski ise, omal ajal . . .»

«Jaa, jaa, jaa,» ajas vana advokaat oma joru ja toetus parema toe puudumisel püssile. «Ma ütlengi ainult, et kui . . . Vaata, advokaat hoiab advokaadiga alati kokku nii nagu pastor pastoriga ja tohter tohtriga. Nojah, ma lähen nüüd.»

«Selle võttis nädalaga pehmeks,» ütles Lauri ja teatas, et läheb jalgsi koju. Kraami polnud palju ja koht oli lähedal. «Aitäh sulle, Eino, ja ole terve.»

«Sa oled ka veidraks muutunud,» ütles Eino, kuid Lauri ei kuulanud teda, ta tahtis kähku, nüüd kohe üksi olla. Tänav tümises taldade all, põlved nõtkusid. Ta oli nii väsinud, et silmades kipitas ja torkis. Ehk on võimalik, et ta saab oma räpases tudengitoas vähemalt ühe öö magada. Nüüd ei suutnud ta mitte kübetki mõelda.

Kuidas Lauri seda veel nüüdki, aasta hiljem omas autos sõites häbenes! Ta ei häbenenud joomist, vaid neid meeletuid unetuid öid, kus tal kindlasti polnud täit aru peas. Ta ei olnud neist iial kellelegi rääkinud ega räägi, aga sellele vaatamata ta lihtsalt häbenes. Ja see pealesunnitud käik, vana Askolini lihtne protsess . . . Kui seda poleks olnud, oleks virgumine kauem kestnud. Aga ühe pika öö tõesti maganud, oli ta hommikul oma eluaseme ära kraaminud ja laua äärde istunud, raamatud eemale lükanud ja oma kava koostama hakanud.

Seegi polnud vist veel täiearulise tegu olnud, sedavõrd

võimatu oli see olnud ja just niisugusena heaks osutunud. Nii lühikese aja järel võis ta öelda, et oli iga selle punkti täpipealt täitnud. Ta oli kraadikaitsmise unistuse sinnapaika jätnud. Ja kuna oli kaheldud just nimelt tema advokaadivõimetes, oli ta nüüd tööl advokaadibüroos, millel oli linnas ja laialt ümberringi juba aastakümneid hea maine. Helsingisse jäämine oli talle mitmel põhjusel vastukarva ja nii ta ei jäänudki. Ainult kaheksa kuud büroos olnud, oli ta ka selle osanikuks saanud, sest teine osanik oli mõistnud ootamatult surra ja pärija ehk tõesti meeldiv lesk oli oma osa ära müünud. Lauril olid selle Margitiga head, otsekui iseenesest sündinud suhted. Aegajalt, peaaegu reeglipäraselt kord nädalas, veetis ta õhtu tema ilusas, mõõdukalt ruumikas kodus, arutas temaga mõnda rahamahutust ning andis nõu, niipalju kui seda sel ebakindlal ajal keegi üldse suutis. Väga rahulik, väga jahe vahekord, millelt kumbki muud ei oodanud.

Lauri oli oma näo leidnud. Sel õhtul jälle kord hulga uute, ärritunud inimestega kusagil talutoas hüvasti jättes märkas ta, et oli kodust vaid neljakümne kilomeetri kaugusel. Tal oli sinna õigupoolest asjagi. Isa saadetud kiri oli olnud juba mõnda aega tema kõrval istmel teiste paberite all. See oli pannud teda üksnes mõtlema, et peaks tõesti kunagi kodus ära käima. Ja kuna tal oli siin kandis homme hommikul jälle koosolek, otsustas ta sinna nüüd minna. Ükskõik kas sinna või linna, kus ta töötas, kuhu oli pealegi pikem tee.

10.

Lauri jättis auto talli juurde, lülitas tuled ja mootori välja, seisis peaaegu täielikus pimeduses. Hoonete piirjooned olid selged, tuttavad, muutumatud. Pikemalt venitamata läks ta elumaja juurde ja tõmbas lingist. Aega oli möödunud ja aeg oli muutunud. Uks oli riivis, mitte ööd ja päevad lahti nagu varem. Aga aeg ka seisis. Maja näis magavat, kuigi kell ei saanud veel palju olla. Siis hakkas ta lõngutama, mitte ägedalt, vaid lühikeste vaheaegade järel, kuni tüdrukutekambris süttis valgus, tuhm kasinalt valgustav lamp, peaaegu ainult kollane vilk. Ja siis tuli tal oma nimigi öelda ja veel oodata, kuni uks praotus ja virtin, Tyyne, uskus, et ta polnud mingi lummutis.

«Olete hakanud uksi lukus hoidma,» ütles Lauri ja astus esikusse ning tuppa, mille lõhn oli endine. Ta otsis ise elektrinupu ja kõik neli laelampi süttisid. Siiski oli tuba hämar. Ta pidi end korrale kutsuma, et mitte hakata kraami hindama nagu oksjoniks valmistudes. Kõik oli vist nii, nagu oli alati olnud. Tyyne ilmus uuesti välja, käinud vahepeal rohkem riideid selga panemas. Missugune on tema olukord, kui isa sureb, märkas Lauri end jälle mõtlevat nagu võõras.

«Noorperemeest polegi just palju näinud...» Teenija hääl oli kuidagi muutunud, ja kuna teda oli ehk lühikese tukastuse järel äratatud, oli ta ilme kuri või vähemalt kinnine. Ta nägu oli igatahes lõtvunud — muidugi, nagu vananedes kõikidel naistel, kui lootus lootuse järel on luhtunud. «Olen jah uksed kinni pannud. Kogukonnanõunik ei teagi seda. Või vist teab küll, sest kodib enne kukke välja. Aga pole midagi öelnud.»

«Kas töötud rikuvad rahu?»

«Töötud või... Neid on praegu iga jumala söögiaeg

uksealune laud täis. Süüa nad saavad. Ja toidutegemist on siin palju. Ei, mitte need, hoopis teised... Kogukonnanõunik ei tee teadmagi, mida's tema. Aga igasugu helistamisi ja ulakust, millest on kõrini.»

«Siingi, nojah, muidugi. Ja kõik juba magavad. Ei, mulle mitte mingit sööki. Ah kõik magavad. Noh, ma lähen ärklikambrisse, küllap seal on ikka veel voodi. Mul on äratuskell, tuleb siis vara tõusta, et jõuaks täadiga rääkida. Ei tulnud meelde... Ja pean juba aegsasti ära sõitma.»

«Nii et jälle kiire. Otsin siis vähemalt linad. Kamber koli täis... Oleks võinud teatada... Noorhärra on vanemaks jäänud.»

«Jah.» Lauri läks ees ülemisele korrusele, orienteerus alt kumavas valguses hästi. Siis komistas ta pimedas millegi laia ja pehme otsa, sest kogu muutumatuses näisid asjad siiski olevat oma kohalt liikunud. Lõhna järgi otsustades oli teki all suur kuhi villa. Siis tuli Tyyne, linakomps kaenlas ja küünal teises käes. Oli vaja minna läbi avara pööningu kambrisse, kuhu oli veetud elekter. Kuni Tyyne voodit tegi, seisis Lauri akna juures ja pühkis surnud kärbseid põrandale.

«Kuidas siin siis läheb?» küsis Lauri, sest arvas, et ei kõlba vait olla. Kui Tyyne ei vastanud, täpsustas ta: «Kuidas Sylviga on?»

Tyyne pomises midagi ja ütles siis padjapüüri paelu sidudes:

«Mina ei räägi midagi... Kui sõnagi ütlen... Ja olen öelnud... Kogukonnanõunik hakkab pead pilduma. Nagu mõni täkk, täkk jah. Aga noorperemehele ütlen, et mitte ilmaski ei tohiks võhivõõraste inimeste lapsi majja võtta, vähemalt mitte oma nimele kirjutada. Olgu nad kui armsad ja abitud tahes. Lapsest saab täiskasvanu ja kunagi ei tea misuke. Aga... Aga. Ütleme pealegi, et ma olen kade, kui teine on noor ja kena ka. Aga... Niipalju kui ma mõistan, oleks kogukonnanõunikul päris asjugi ajada. Neid on alati olnud, niipalju kui ma mäletan. Ja see pole lühike aeg. Ja nüüd on jälle, mine tea kui keerulisi. Aga istub ainult plika seltsis ja kuulab selle loba. Ja ostab... Noh, eks noorperemees hommikul ise näe. Aga mina pole mitte midagi rääkinud.»

«Ma panen kella nelja peale helisema, ju siis jõuab. Isa tõuseb igatahes vara, eks ole ju ikka nii?»

«Ja mul tuleb siis neljaks kohviteebret valmis panna. Ma panen. Aga plika magab poole päevani, kui keegi teda käsile ei võta. Ja uuema korra kohaselt ei tohi teda keegi muu peale kogukonnanõuniku käsile võtta. Ja tema võtmine on teada. Nii et sedaviisi.»

«Noh, mina homme võtan,» ütles Lauri lipsu lahti tõmmates ja tuska tundes, et oli jätnud portfelli autosse. Nüüd peab ta katsuma homseid asju lihtsalt meelde tuletada. Või läheb otsemaid magama.

«Eks me näe sedagi käsilevõtmist,» ütles teenija ja läks kohe, aega viitmata minema. Äratuskella üles keerates mõtles Lauri teenija imelike sõnade peale, tal polnud enam meeleski, millest oli räägitud. Aga see tegi üks välja, nagu inimeste jutud üldse tegid. Oli tulnud neid sõeluma õppida, suurem jagu oli sõklaid. Ta läks voodisse, heitis pikali ja ei mäletanudki enam, kuivõrd rööpast väljas ta ükskord, viimati, sellest toast lahkudes oli olnud. Rööpast väljas, tookordki, aga ei enam, vaevalt kunagi.

«Nojah, ma siis ei abiellunud uuesti. Olgu naised minupärast . . .»

Ja olgu see ainus vihje kõigele möödunule, mõtles Lauri ja vaatas hommikul, mis oli sama pime kui õhtu, aga ometi hommik, täiesti virget isa. Vana Julin noogutas, talle piisas sellest seletusest. Lauri püüdis vargsi vaadata, kas isa väga tudiseb. Ei, olukord paistis olevat endine. Vabisemist tuli ette, kuid mitte sageli.

«Aitäh kirja eest. Tulin nüüd, sest oli siiapoole asja. Oleksin võinud varemgi tulla, või vähemalt vastata, aga see viimane aeg, mullune aasta . . . Meeletu rutt kogu aeg peal.»

«Egas sellega miskit kiiret olnudki. Ainult seda, et . . .» Julin jäi köhima, kuni Lauri igipõlise retsepti järgi valmistatud sepikut sõi, mõeldes seejuures, et väljast teelt vaadates paistis majast vaid see ainus valgustatud aken, sest peretoaski oli tuli kindlasti seniks kustutatud, kui algab tõeline hommikune talitus.

Lauri hakkas isaga nagu ükskõik kellega rääkima, laused pikad ja rahulikud. Tööst eeskätt, sest advokaaditöö hõlmas tema meelest kõiki ühiskonnanähtusi. Need keerdusid kõik rae- ja ringkonnakohtutes pinguli, rasketel

aegadel igatahes. Kuigi, jah, kohtusaalides ja ooteruumides paistis elu ehk ülearugi alasti, kui kõik ilustused olid varisenud või parajasti vähemalt viimaseid hilpe maha kooriti. Lootused olid maetud, usk unustatud, armastuse järelklaarimisedki mahtusid väga hästi üle lehekülje ulatuvasse pikka puisesse alandavasse lausesse.

«Räägi siis pankrottidest, sundoksjonid on ju nüüd juba nii igapäevased asjad, et neid ei pane enam palju tähelegi.»

Noh . . . Algul näisid minevat suuremad ettevõtted, nüüd hakkasid väiksemad järgnema. Kuigi kriis oli seda rängem, mida rikkam oli üks maa ja mida arenenum tema tööstus. Seesuguseid katastroofe nagu Ameerikas ei nähta siin vist küll üldse. Olgugi et isiklikke kannatusi pole võimalik vältida, liiatigi mõõta. Ja muidugi, möönis Lauri, üpris lihtne oli soovitada kannatlikkust, kui endal oli korralik, või ütleme otse, pidevalt kasvav sissetulek. Ja Lauri ütles olevat sedagi mõelnud, et maailmasõjaaegsed kaevikud olid olnud talle nii nagu kõigile ta eakaaslastele omamoodi elulõpu sümbolid. Ja siinne mässuaeg veel tagatipuks, kuigi sellest oli siiski midagi võrsunud. Nüüd jääb praegune ränk kriis inimestele samal kombel hinge, vähemalt nendele, kes kuivaks pigistatakse. Inimesed on pettunud, üllatunud ja kohkunudki. Just siis, kui elu hakkas sel ääremaalgi edenema, tõmmati kõiki alt. Ja kõige ettevõtlikumad pidid nägema, kuidas need tulid toime, kes olid alati olnud töntsilt ettevaatlikud või aeglased või lausa rumalad, nii et polnud kuhugi kaasa jõudnud. Seega sai sauna ettevõtlikkus, kuigi saamatustki ei võinud mingiks ideaaliks pidada. Nüüd sel lihtsalt juhuslikult vedas.

Lauri vaatas isa. Siin see taat nüüd nosis särgiväel rahulikult süüa, täiesti muutumatu vana mees — kui just uusi pükse muutuse või priiskamise märgiks ei pidanud. Kas ta mõistis, millest Lauri oli rääkinud? Või milleks seda tarviski. Ja kas ta ükskord tehtud testamenti üldse mäletas? Kas ta pidas seda tõesti kehtivaks?

«Kirjutasid Sylvist,» ütles Lauri, kui isa tema pikale jutule isegi liigutusega ei vastanud. «Et Sylvi nagu igatses . . .»

«Jaa, jaa, ta on kurb olnud. Käis leeriski, ja ainult mina, vana mees, siin. Aga . . .» Kuigi Julin oli peaaegu

elavalt alustanud, nagu oleks ta lemmikteema juurde pääsenud, ei jooksnud jutt edasi, jäi toppama ja ta rüüpas kohvi, raputas pead.

«Tõsi, ta pole mul suurt meeles olnud. Seda tuleb küll tunnistada. Aeg on teiste inimeste asjade peale ära kulunud, kuigi omakasu pole ka ununenud ... Aga nüüd võiks temaga juttu ajada. Teeksin seda päris meelsasti. Armas tüdruk ja minu kasulapski. Elu paiskas mind lihtsalt mujale ja teiste ülesannete juurde. Või ennast kaitstes nii vähemalt öeldakse.»

Julini käsi hakkas koledasti värisema ja ta laskis sel sülle langeda.

«Aga egas niisukesel ajal, sel ajal mitte ilma pääl. Ta magab.»

«No siis natuke hiljem, kui see magamine nii tähtis on.»

«Ta on hirmus vihane, kui teda liiga vara üles aetakse ...»

«Vihane? Kuidas vihane?»

«Vihane, vihane. Teda tuleb ilusasti äratada, egas teda sünni nagu mõnda teenijatüdrukut lihtsalt niisama sängist välja kiskuda!»

Mis siin nüüd nii ärritavat oli, imestas Lauri, kui isa jonnakalt oma seisukohta kaitses, kategooriline nägu peas.

«Noh,» ütles Lauri viiv hiljem, sest ei kavatsenud ka lukus suuga istuda, kui oli üle pika aja koju tulnud. «Eks ta ole mul aeg-ajalt ikka meeles ka olnud. Aga ühe ja teise kiire asja vahel. Mõtlesin sedagi, et Anja on ju ometi siin, et ehk tema kuidagimoodi. Nojah, kord mõtlesin sedagi, et vahest teeksin õigemini, kui korraldaksin nii, et kasulapse ja -vanema suhe oleks hoopis Anja ja Sylvi vahel. Aga see mõte jäi sellepärast sinnapaika, et Anja oli nii isevärki olukorras, jah, ebakindla teenistuse poolest ja küllap muidu ka.»

«Sylvi nüüd siit kuhugi ... Eks teda ole küllalt pillutatud.» Julin kergitas oma kerget tagumikku ja torkas üha pöörasemalt vabiseva käe selle alla, istus ja ohkas. «Mõtle, ta on käind Anjat vaatamas.»

«Noh.» Lauri ei tahtnud rääkida Anjast ega praegu mitte tüdrukustki, sest see näis isa erutavat. «Ja Reima, see Hännise teine või õieti ainus väimees, see tuleb siis veel toime. Sellepärast meenus, et ta oli ka ühel väikesel

protsessil võlausaldaja. Talu läks haamri alla ja lauda otsas oli üks kinni maksmata lauavirn. Pole kõneväärt, aga mees tuli meelde, kui paberil ta nime nägin.»

«Tema — ju tal on nüüd kõvasti tegemist ... Aga tal ka ainult see. Taluperemehed, näe, neil ju oma talud ja mured, ja siis veel saeveski. See, noh ... Üks tola mina kah. Igat seltsi mehi siia jookseb. Tuli uus juhataja võtta, uusi masinaid muretseda. Mul on ometi nii väike osa ja seegi nagu armu poolest. Aga joostakse.»

«Noh, läheb sellega, kuidas läheb, kuna sul on ainult väike osa, siis maksad lihtsalt kinni, kui põhja kõrbeb. Peaasi, et pangaga on asjad korras. Nii et pank ei saa mingil õigel ettekäändel laenu tagasi nõuda.»

«See lootus on jah. Aga et nad läksid hoiuühisusest veel ühte laenu tegema, see mulle ei meeldi. Seal juhatuses võib kes tahes istuda ja egas nad muud tee, kui valvavad ja vaatavad, et millas saab lüüa ja teab mis väikeste kanakatkumiste eest kätte maksta. Sa tead, nad on omavahel alati tülitsend.»

«Noh, sellest juristid harilikkudel aegadel elavadki! Tee- ja veetülid on palju raha sisse toonud. Aga ega sinul tarvitse nende tülidest hoolida. Ega sina ole tülitsenud. Ja sina vastutad koos teistega ainult selle pangalaenu eest. Eks ole?»

Vähehaaval hakkas pimedus väljas hõrenema, hajuma. Hämaruses paistsid juba ühelt põõsalt teisele ulatuvad tohutud ämblikuvõrgud. Päeval ei märganud neid iial, läksid neist lihtsalt läbi ja riietele jäi pisut kuiva sodi, kui sedagi. Lauri käis lampi kustutamas ja vaatas välja. Sügiseselt vaiksete tallide-lautade lõhnugi oli tunda. Et isa polnud midagi vastanud, alustas Lauri üldist juttu Lapua liikumisest, mis kippus päris võimatuks muutuma. Puuduliku enesevalitsuse ja ninameeste võimetuse tõttu õiget kurssi pidada ei jõutud heast, koguni hiilgavast algusest kaugemale. Mis siis uhke algusegagi peale hakata.

«Lubjatehase omanik lõi juba sügisel sellest värgist lahku. Ja temagi saatis oma mehe siia. Et pistku ma lusikas selle supi sisse kah.» Isa muutus kohe rõõmsaks, kui ülearu Sylvist ei räägitud, ja tundis kergendust, kui ka saeveski kõrvale jäi. «Jah, ei mina läind. Ja nimetud mehed on helistand, ähvardand kuhugi viia. Aga või ma sest viimisest teiseks saan! Pandagu mind või kusiraut-

sikupessa istuma, sest pole kasu ei kusirautsikutel ega neil.»

«Päris naljaasi see nüüd ka pole,» arvas Lauri ja mõtles, et isa püüdis olla tragim, reipam, kui oli. «Aga kui tehaseomanik lahti ütleb, siis tähendab see küll seda, et siin on selle tegevusega lõpp. Ja siia see ei sobigi. Mõni üksik lorup võib muidugi veel katsetada, isegi tüli teha.»

Kui teisest majaotsast hakkas viimaks liikumist kostma ja lautade-tallide uksed käisid, küsis Lauri, kas nüüd ei võiks minna Sylvit äratama. Julin vaatas kaua kella, keeras seda käes, avas tagumise kapsli.

«Või on sul midagi erilist? Võiksid nüüd rääkida, kui ma kord juba tulin ega tea, millal jälle jõuan. Kuigi siinkandiski hakkab neid asju olema, nii et juhtun ehk sagedamini. Ja võib-olla jõuluks, jõulupühad on ikkagi pühad. Alati ei viitsi paberites ka tuhnida. Kas on midagi erilist?»

«Ei, ei ole. Nii et sa ei kavatse siis üldse naist võtta?»

Lauri lõi käega ja puhkes naerma. Mõtles siis, et temast võiks ehk natuke kasu olla, ning tuli tagasi kriisi ja viletsa aja juurde, sest see oli tema töös peamine, igapäevane asjaolu, lihtsalt midagi, mida võis pöörata ja jahedalt uurida, sest ennast see ei puudutanud.

«Suured taludki... Ühe asja eest hoia. Ära isegi mitte hädas, isegi mitte hädas pane oma nime niisugusele paberile, mida võidakse käsitada kui ühist vastutust. Nagu ühistagatist. Nii et kui siis pankrot tuleb ja võlausaldajad oma nõuavad, siis maksab see, kellel on. Kui sa niisugusele paberile alla ei kirjuta, siis pole häda midagi. Parem ülepea mitte ühelegi paberile peale piimaarvete alla kirjutada. Pea seda meeles. Sa oled ju alati ettevaatlik olnud. Ole siis nüüd veel veidi ettevaatlikum, kui vähegi võid.»

Lauri pööras pead, kui isa keset tema juttu tõusis ja uksele läks. Aga kui ta kord asjast rääkis, siis rääkis ta lõpuni. Isa käsi kobas juba ukselinki, teine tõmbles seljale pandult omasoodu.

«Nüüd... Ma arvan, et nüüd me võime väga hästi minna ja vaadata, kas see tüdrukuraas suudab tõusta. Kell peaks nii palju küll olema.»

Saalis isa peatus ja ütles ümber pöördumata, et Lauri peab teises toas ootama, sest tema meelest pole sobiv minna niimoodi ootamatult tüdruku magamistuppa. Ja:

«Ta võib kas või heituda!»

Niisiis seisis Lauri nõudekapi kõrval, nagistas põrandat ja ootas. Midagi oli isemoodi või rumal või naeruväärne, aga ta ei osanud otsustada, mis nimelt. Ta vaatas kella. Kogu hommikupoolne öö ja hommik oli olnud üks kellavaatamine. Uks oli poikvel ja ta kuulis isa häält, ning kuigi sõnad olid lühikesed, ärgitavad, olid need nõnda pehmed, et tundusid algul imelikud, siis peaaegu läilad. Ma olen tõepoolest muutunud, mõtles ta. Ma ei oskaks enam kedagi ilusasti ja ettevaatlikult äratada. Kui olen üldse kunagi osanud. Minust on uskumatult kähku saanud pelgalt dokumendimapp. Noh, nii ta oli tahtnudki. Ümberkirjutatud paberid, ei mingeid tundeid.

Viimaks süttis toas tuli, ainult öölamp, ja tüdruku hääl hakkas halisema, kaeblema. Vist koos voodiriiete liikumisega ulatus teise tuppa selge parfüümipahvak, mitte midagi eriti peent, niipalju kui Lauri otsustada suutis, kuid ometi parfüüm. Ja koos sellega tuli tagasi ka vana Julin. Näis nii, nagu oleks teda järsku nähvatud, kõvasti löödud, ja nagu oleks see saatuse või teab mille löök teda otsatult, ujedakstegevalt õnnelikuks teinud.

«Paneme ukse kinni. Istu nüüd ja oota. Ootame seltsis, kuni ta riided selga saab. Nii hirmus väsind, nii kole väsind. Aga ärkas!»

Taat on ju nagu peast segi, imestas Lauri. Miks? Ta vaatas isa, aga selle nägu oli innukalt põnevil, täis lapselikku ootust.

«Kuidas saak paistab olevat, nii üldjoontes?» Lauri nõudis pilguga vastust. Küsimus oli selge, kuid isa ei kuulnudki õieti, ainult kuulatas, kõrv tüdruku toa poole kallutatud.

«Ju siis keskmine nagu mujalgi,» vastas Lauri ise ja liigutas sõõrmeid. «Kui ta end nüüd kähku valmis ei saa... Kuidas riietumine nii kaua võib kesta? Mul pole enam palju aega.»

Ei pidanudki olema, sest nüüd avanes uks ja sisse astus üsna tavaline tütarlaps või noor naine. Ta lapsepõlveaegsed näojooned olid ju olemas, kuid ta oli end seadnud ja kamminud, nagu oleks mõne väikelinna pärastlõunavastuvõtule minemas ja nagu oleks tema see ainus, keda vaadatakse. Kui tüdruk märkas Lauri pisut hämmastunud, kõhklevat pilku, hakkas ta paigal seistes õiendama, krae kallal näpitsema, ehkki see mingit kohendamist ei vajanud. Või tõstis ta sellepärast käsivarred, et Lauri kõige

muu kõrval kindlasti ta käevõru näeks? Jah, tüdruk oli kenake.

«No nii, Sylvi. Kas sa mäletad mind veel? Hommik ju on, aga ehk tuled nüüd siia meie juurde istuma ja juttu ajama . . .»

«Aga ettevaatlikult, ettevaatlikult . . .»

Ja nii nagu inimene vahetevahel soovib, et tal oleksid selja taga ka silmad, nii soovis nüüd Laurigi. See, mida ta enda ees nägi ja mis siis viivitamisi tema kõrvale istus, ei seletanud vähimalgi määral, miks isa tema taga hakkas — nõnda kuuldus — sinna-tänna visklema nagu ebe, mis endale kohta ei leia.

II.

«Aga ma ei taha istuda vanade haigete mutt . . . inimeste juures. Ma tahan otse koju minna.»

Ah soo. Ei taha seda. Tahan toda. Või nii. Ebasõbralikud sõnad, ja kuigi seda poleks möönnud, kusagil nagu varem kuuldud. Sellest hoolimata läksid nad, Anja ja Sylvi, läbi tihuvihma, nii peene, et seda hoomas vaid näole kogunevast õhukesest niiskest kirmest, Hänniste poole. Pimedate akendega kool jäi kõrvale, õhtu hakkas kätte jõudma, hämardus, suvi oli läbi. Suure vaevaga ja meelitades oli Anja saanud tüdrukult lubaduse, et see teeb eksternina vähemalt keskkoolikursuse läbi, hakkab käima Anja juures ülesannete järel ja vastamas. Lubadus oli lõpuks kähku tulnud, see oli nagu kerge nähvak õhku, lootus, et sellega on asi ühel pool, läbi ja unustatud. Ja nüüd vantsiti siin venimisi edasi.

«Kui saad vähegi mahti, palun pea kontakti Sylviga, kelle me tookord «nooruseõhinas» oma hoolde võtsime, et päästa teda kehvusest ja puudusest ja ebakindlast tulevikust,» oli Lauri juristi kirjas, advokaadibüroo blanketile kirjutanud. «Olin temaga nii lühikest aega koos, et ei oska öelda, mis temas kõveriti on kasvamas — võib-olla mitte midagi. Aga me vastutame tema eest, juriidiliselt küll ainult mina. Mulle ei soostunud ta siiski midagi rääkima ja selleks polnud suurt võimalustki. Ometi ma kardan, et isa oma üksinduses ja aastates ei mõista, mis tüdrukule kasuks tuleb, kui seda keegi üldse mõistab. Kas meiegi tookord mõistsime? Aga nüüd on ta suguseltsist, olgu see milline tahes, ja omastest lahutatud, selles oleme meie kahekesi süüdi ja seetõttu on meil kohustusi. Oleksin niisiis tänulik, kui saaksid temaga kontakti pidada, ehk suudaksid midagi tehagi. Sinul kui õpetajal ja naisel on kindlasti kergem temaga — kuidas

ma peaksin ütlema — hingelist kontakti leida. Kogu ajapuuduses . . .»

Anja püüdis näha tüdruku silmi ja siis pööraski tüdruk ootamatult pead ning Anja oli selle pilgu ees taas hämmeldunud ja segaduses. Sest need silmad ei vaadanud midagi, nagu ei vaata seisev vesigi. Nad lihtsalt olid, laiad silmaterad, tema mäletamisi sinised, kuid nüüd ometi sügavhallid. Kas siis silmade värv saab niimoodi muutuda?

«Miks sa mu riideid vaatad?» Tõrksust, tülitsemishimu igritses igast tüdruku hingetõmbest. «Julin tahab, et mul oleksid head riided. Ära vaata, teenijad hauguvad neid koduski.»

«Ma ju ei vaata.» Anja püüdis rääkida leplikult, leebelt. «Meenutan ainult, kuidas minagi omal ajal . . . minagi püüdsin sind ilusti riidesse panna.»

«Ju vist. Ma mäletan küll. Olin sulle nukuks. Aga jäi sinnapaika see hoolitsemine. Lasksid mul minna. Ei tulnud isegi õue, kui mind sealt koolist minema tiriti ja ära viidi. Ma ootasin, rabelesin vastu ja karjusin. Ma ootasin, aga sa ei tulnud.»

«Ma ei suutnud,» ütles Anja ja muutus alandlikuks. «Ma olin ise nii vapustatud. See oli vale. Ma oleksin pidanud alla tulema, kõrval olema, kas või kaasa minema. Ma olin taipamatu, see on tõsi. Ma ei osanud siis ehk veel enda eest ega ka kellegi teise eest seista.»

«Aga pärast? Aga hiljem? Sind polnud iial olemas, ei teadnud sedagi, kus sa oled. Noh, mõne korra käisid Julini pool. Ja nüüd siis, mispärast nüüd?»

«Sul on täiesti õigus.» Anja oleks tahtnud mõnda kõrt pihku kaksata, kuid kõik olid külmavõetud ja siis ligaseks sulanud. Tüdruk oli nagu purukuiv kuusekäbi murul, kõik soomused püsti. Kui sellele palja jalaga peale astusid, said kaua varbaid konksutada. «Kui mõtled seda, miks ma kirikusse ei tulnud, kui sa leerist lahti said . . . Kavatsesin tulla, usu mind. Aga siis läks nii, et sain eelmisel õhtul teate. Või leinasõnumi. Üks väga hea sõber oli surnud. Jah, surnud. Ta oli mulle palju tähendanud, vahest rohkem kui ükski teine inimene. Jah, Sylvi, ma ei tee asja ilusamaks. Rohkem kui isa või ema või Lauri või sina. Ja siis surnud. Vangikongis oma raamatute taga südamerabanduse saanud, liiga vara surma leidnud. Nii noorelt, tähendab suhteliselt noorelt lõpuni läbi põlenud.»

«Mees . . . Vangikongis . . .» Kuidas noor inimene oskas

halvustada! Vananedes tuhmub seegi võime. Aga edasi ta tuli, kuigi tõrksalt — linnukoera libiseval, kuid ometi kõrgeid kaari võtval sammul.

«Jah. Ja tõsi, jälle unustasin su. Läksin kohe hommikul Helsingisse, sest ei uskunud niisugust surma, tahtsin teada, kuidas see õigupoolest oli juhtunud. Kuid polnud midagi muud, lihtsalt lõpp ja täpselt nii, nagu oli räägitud. Aga sinna see päev läks.»

«Ja siis sa nutsid jälle, et läks seegi mees! Olid päris meeleheitel!»

Nad pöördusid vasakule, ühtlaselt edasi liikuva tüdruku mitte midagi vaatavad silmad olid kuhugi taeva poole tõstetud, kuid jalad ei komistanud ühegi kivi otsa. Anja põsed punetasid, kuni meelepaha andis järele.

«Meeleheide . . .» Ja Anjale oli ükspuha, kas tüdruk kuulas või ei. Ka kurtidesse kõrvadesse jäi vahel midagi. Ta meenutas Taimit, oma tõelist ja ranget sõpra. Kuidas Taimi oli vana memmeköbiga kärkinud, kes alati igal elujärgul oli piiblile ja katekismusele tuginenud ning meeleheitmise ja teiste suurte pattude eest hoiatanud. Taimi ei tahtnud seda mõista. Miks inimene ei tohi olla meeleheitel, kui kõik asjad on kord valesti. Anja suutis meeleheite eest hoiatamises siiski teatavat tarkust leida. Ainult patt oli asjatu sõna. Meeleheide oli varjatud, salakaval tunne, mis tappis inimese tundeelu, usu iseendasse ja lootuse. Meeltheitev inimene jättis hinge juba enne lõplikku lahkumist. Lootus seevastu oli ülim väärtus ja tagakiusatugi tugevaim relv. Elav lootus elustab mälu. Elav lootus hoiab hinge sees kõige võimatumateski tingimustes. Kas või vanglas, kus inimesest tehakse ainult number usus, et number ei suuda kaua vastu panna, niisiis loota, uskuda, mäletada. Aga see, et Vilho oli surnud, ei tähendanud seda, et ta vaim oleks kunagi ükskõik missuguses olukorras nõrkenud. Süda, lihastekimp väsis, aga hauda kanti siiski murdumatu mees. «Ei, ma ei ole meeleheitel. Mul on mälu alles. Mitte lihtsalt mälestused, vaid mälu, siin on suur vahe.»

«Sa oled imelik.»

«Nii vist öeldakse jah. See mind ei sega.»

«Aga mind ei pilka ega naera ega kamanda iial mitte keegi!»

«Noh . . . Aga . . . Ega elu lausa nii ka ei ole, et ainult nõua ja võta. Mis maik seesugusel elul olekski? Mina,

nojah, mina vist proovisin seda omal ajal ka, veel seal koolimajaski. Aga küllap peab enda lihtsalt mängu panema, kaasa minema, kui inimesele on kord juba elu antud. Nüüd sa mõtled, et kui ma elan üksi ja annan lihtsalt tunde... Sa arvad, et see pole midagi. Vaata nüüd vähemalt minu poole, Sylvi!»

Tüdruk kiikas korraks pead pööramata vaadata ega kavatsenudki midagi öelda, otsustanud vist sellegi katsumuse lihtsalt kuidagi üle elada, niisamuti nagu Anja oli otsustanud selle kanda võtta.

«Minu elu täidavad näiteks raamatud,» ütles Anja järele andmata. «Ja ma olen sellega kimpus, et ei jõua küllalt õppida. Aga sina mõtled vist, et mis tühja sellest, niikuinii tuleb surra, mis nende teadmistega peale hakata. Eks ole?»

Kuna tüdruk ei vastanud nüüdki, mõtles Anja, et on asjatu samal kombel jätkata. Tüdruk ei suutnud teda vist tõepoolest jälgida, kui oleks tahtnudki. Nii hakkas ta siis rääkima emast, sellest vanast haigest inimesest, keda tüdruk poleks tahtnud kohata. Anja teadis, et nüüd oli ta tüdruku meelest surmigav.

«Ta hoolitses ja ümmardas ja püüdis terve eluea mõista. Ta ei lugenud samme. Kui siis kergemaks muutus, too vanainimene maha maeti, oli ta ise läbi ja on ise nagu ilma hoolitsuseta. Kellel on mahti tema kõrval istuda? Maril igatahes mitte, temagi on vaid tudisev vare, hea, kui saab kuidagi söögitegemisega hakkama. Ja viimased aastad — mida see vana naine, minu ema, oli lootnud? Tead, midagi õige tühist. Et võiks kunagi tõttamata käia ja suvist loodust vaadata. Nii ta ütles mitu korda. Kõike loodut — nii nagu kunagi noorpõlves. Siis kui ta oli noor, sinuvanune. Kuidas ta igatses saarerandu ja kas või lumikellukesemetsi! Vahel ta rääkis nendest, neil harvadel kordadel, kui ta üldse oma asjadest rääkis. Ja ta lootis aina, olgugi et kell teda saali käsutas ja ta sinna pidi minema. Nüüd siis,» — Anjat valdas äkki otsatu kurbus ja mitte ainult ema pärast — «aega oleks, aga jalad ei kanna. Nii et... Kuidas ta enam loota võiks? Kuid tal on siiski mälu. Ta meenutab. Aga et elu pole isegi mitte õiglane, seda oleks meilgi, sinulgi hea aegsasti selgeks õppida. Ta ei kahetse, et on elanud oma mõistuse ja võimete kohaselt täit elu. Kui igaüks seda suudaks. Muidugi, temast on lihtne ilusasti rääkida, sest ta ei kaeba iial.»

«Niisugusest elust ma igatahes ei hooli! Niisugust ma elama ei hakka.»

«Aga sa ei saa ju ise valida. Alati ei saa. Ega oska. Ja mõtle kas või Julini peale, temagi on üksildane ja väsinud.»

«Kuidas nii? Tal on talu!»

«Talu...» Anja aeglustas sammu. Midagi oli tüdruku peas tõesti kiiva läinud. Ja tema siin oli kindlasti täiesti asjatult rääkinud. Niiskete kulmude alt välgatas hall pilk. «Kas sa vaene tüdruk usud, et see midagi tähendab?»

«Isal oli ka, aga see läks. Ma mäletan küll. Ja kõik muutus pärast seda, kui talu läks. Minagi jäin ilma peale ja saan siin... Ei, kui on talu ja varandust ja raha... Äh, ei mina viitsi sinna tulla.»

«Me oleme juba päral. Vaata, väravadki on talveks varju alla viidud. Kas Julinil ka?»

«Meil siis mingeid väravaid... Vaestel on väravad. Kes jõuaks meil neid avada ja sulgeda, avada ja sulgeda. Meil on suured õued ja kõik lahti.»

«Ah nii. Aga lähme nüüd. Väiksena olid sa sageli siin. Ei maksaks unustada.»

«Aga siis tulid need Reima jõnglased, ma mäletan küll.»

«Sa ei tohi ometi neile kade olla. Needki võivad nüüd ainult harva käia, sest vanaema ei jõua enam. Aga Sylvi! Sa ei saa ilma peal kõike endale. Ei asju ega inimesi.»

«Julin ütleb...»

«Mida ta ütleb?»

Tüdruk vaatas tülgastunud ilmel üsna rääbakil vana elamut. See näis lonkavat nagu perenainegi seal sees. Ta kirtsutas nina, ja kuigi Anja oleks nimelt teada tahtnud, mida vana Julin oli öelnud või kuidas tüdruk tema võimalikke sõnu oli mõistnud, ei tulnud järge.

«Kui kaua me peame siin olema?»

«Kui läheksime nüüd kõigepealt. Seal on kindlasti lõunaaeg, aga lähme nüüd.»

Iseenesestki mõista tuli neil lauda istuda, muidugi pidi Mari neile taldrikud ette lennutama. Selles ei andnud lahkesti naeratav Salme järele, nagu oleks omaste toitmine ikka ja alati tema viimane töö. Tüdruk põrnitses taldrikusse, kuid võttis siis toitu, vahetas nuga ja kahvlit ühest käest teise, kuni vaatas varjamatult, kuidas

Anja sõi. Kas ma talle isegi lauakombeid ei õpetanud? Anja meel läks mõruks. Aga jah, ta mäletas, et oli õpetanud, need olid ainult seal teenijate ja sulaste kõrval ununenud, kuid tulid kähku tagasi, sest nendes oli nähtavasti siiski midagi, mida tüdruk tahtis osata.

Vana küüraka elades või vähemalt toaõhku elamise nimel kasutades oli saal haisenud läppunult, pehkinult nagu vana sara. Nüüd oli sama määndunud lehk terves majas. Anja mõtles, et ta peaks ühel päeval juba hommikul tulema ja kõik ära kraamima, kõik, mida vähegi annab, välja tuulduma viima.

«Siin oo sedasi...» Salme oli Anja uitavat pilku märganud. «Aga põle miskit parata. Aga Sylvist oo tore tüdruk kasvand! Noori inimesi oo nii hää vaadata. Vanasi vaatad ka,» lisas ta ja naeratas Hänniselegi. «Me oleme enamasti ainult Mariga kahekesi. Ja kõik jutud oo aetud, nii mitu korda, et kui Mari suu avab, tean ma täpipäält, mis säält tuleb.»

«Aga mina!» Oskari Hänninen istus omal kohal, tõsine, väärikas, koguni lihav ja — niimoodi näis — täiesti ükskõikne ümberringi päev-päevalt toimuva allakäigu vastu. Ta sarnanes isaspaabulinnuga kanaaias. «Mina olen ränkade kogemuste läbi kõiki ärielu seadusi tundma õppinud. Ja töörügamise, pideva töörügamise kaudu. Mina tean, et maksud tuleb alati ära maksta, ärimees peab eelkõige maksuvalmis olema. Mina ei vaja enam üleüldse panku. Enam ma nende uksi ei ava, see aeg on möödas. Matti Reima, see... Tema käib seal. Käib mis käib, jookseb nagu palvemaja vahet. Häh.»

«Papal läheb kanade jõusööda müük hästi,» ütles Salme, ikka endiselt rahulik. Anja järeldas, et niisiis rääkis papa kodus vähemalt mõnedest asjadest. See oli ema pärast hea, kuigi see rääkimine muidu oli, mis ta oli. «Leheski on kirjutatud, et vaja kanu kasvatada.»

«Kanu!» hüüatas või õieti hüüdis Sylvi, nagu oleks ta olnud suures toas, kus hääl pidi ukselävelt pulmapingini kostma. «Kanu kasvatavad väiketalunikud. Nendest ei saa miskit. Kanapidamine hoiab seal leiva laual. Nii ütleb Julin!»

«Kui oled söönud, Anja, siis tule saali.» Papa ei pööranud Sylvi hüüdmisele mingit tähelepanu, võib-olla ei kuulnud ta enam üleüldse teisi inimesi. «Tule, siis näitan sulle kassakappi. Ust ei ava, ega ei ava küll, aga siin on võtmed.» Hänninen sikutas põuetaskust võtmekimbu, ju

seal vist mõni uus võti oli. Kõlistas ja keerutas seda väga rahulolevalt. Mamma oli rahulolev, papa oli rahulolev — Anja mõtles, et midagi pidi olema nii viltu, et nad seda isegi ei märganud.

«Vaata, tõin dokumendid panga seifist ära, mis neid seal hoida. Aga seda Matti ei tea! Ei, on nii, et kuigi kriisiaja pärast hädaldatakse, tuleb see kriisist põhjustatud puhastus igasugusele ärile kasuks. See raputab maha kõik ebaküpsed ja nõrgad jõukatsujad, niisugused, kes on ainult kõverate võtetega edasi jõudnud. Nii see on, olen mina mõelnud. Jaa, jaa, pandagu vaid keeldumise takune vöö lihahimu hõõguvatele niuetele. Ai-ai, seda kõdi, seda sügelemist ja nühkimist! Elame veel mõne aasta, küll siis näeb. Ma tean niisugustki juhtumit, et pangadirektor pakkus ühele mehele — ma ei ütle praegu, kellele — isiklikku laenu, enne kui direktorina takistas tal ametlikus korras pangast raha saamast. Aga kui klient ei soostunud — või veel, koledad protsendid —, siis oli sellesama juhataja tegu, et teinegi pank laenu ei andnud. Nojah, nagu teatavasti öeldakse, veri nõuab verehinda. Ja kas tead, on niisuguseidki, kes võtavad pangast raha ära, säherdusi kokkuhoidjaid, et hoidku küll neid vaesekesi. Jah, raha pangast ära, ja siis laenavad selle mõnele hangeldajale kahekümne viie protsendiga. Kas nad seda raha enam ilmaski näha saavad? Ega ei, ei. Ei, nüüd tuleb silmad lahti hoida.»

«Papa istub nüüd õhtad otsa saalis,» ütles Salme, nagu oleks otsustanud oma elulõpu mehe imetlemisele kulutada. Võib-olla ta imetleski. «Vaatab oma paberisi ja peab plaani.»

Mari ilmus uksele, ja kui nägi, et kissellikauss oli juba ringi käinud, hakkas nõusid ära viima, tuli uuesti, kandik käes, ja korjas kokku ülejäänud.

«Jaa, jaa,» pungitas ta Hännise poole silmi, pilk julm nagu ilvesel, olgugi ta muidu peaaegu olematu. «Siin oo meil üks hüüdja hääl kõrbes. Ei nüid põle juttudest puudu, saaks neist ainult aru ja otsa kätte. Ei mina teda joht palju usu.»

Ilma et Salme oleks palunud, pistis Mari talle üle laua puruharja ja kühvli pihku. Salme hakkas käsi küünitades laudlinalt peenikesi jäätmeid taga ajama, nii kaugelt, kui ulatas. Ta näis alandlik, sest see oli kõik, mida ta teha suutis.

«Kuidas oleks, kui sina, Sylvi, läheksid ja aitaksid nõu-

sid pesta,» ütles Anja tüdrukule, kes istus, pea kenus ja selg sirge, aga täiesti eemalolev. Sylvi tõusis kohe ja läks kööki. Ükski liigutus ei andnud aimu, kas asi oli talle vastumeelt või ei. Ta lihtsalt läks ja Salme jäi vaatama ust, mis oli juba kinni. Oli kuulda, et Mari vadistas midagi, ei, hääl kostis pärinana, oli nii viledaks kulunud.

«Sii oo nii armetunoor, et tast oo õkvalt kahju. Aga ei sina niisuke olnd. Ega olnd joht Inkerigi. Sel tuleb veel mitu sammu teha, ennegu sinna jõuab. Küll saavad veel tallad tuld lüüa. Aga küll see ka omal ajal . . .»

«Ma lähen nüüd ja vaatan papa kassakappi,» ütles Anja. «Tulen kohe tagasi.»

Salme alles pühkis purudeta laudlina, kui Anja ja Hänninen tulidki juba tagasi. Hänninen seadis end tõsiselt tugitooli ja Anja võttis kühvli ning harja ja läks neid kööki viima, kus anumad klirisesid ja kolksusid. Mari kähvas midagi ja Anja pöördus tagasi, otsatult pettunud ja pahane.

«Mõelda, Sylvi oli kohe jalga lasknud, hüvasti jätmata minema läinud. Ta on nii muutunud. Temaga ei saa üldse kontakti, ükskõik kuidas ka püüad!»

«Oota nüid. Ja kes siin siis olla viitsib. Mis lusti noorel inimesel siin oo. Kõik kaovad, Inkeri jõnglasi põle ma änam mitu nädalat näind. Aga sii oo vast tolleperast, et Inkeri oo kohvikuga jännis. Üürgi oo nii hirmus. Et ta selle ka asutama pidi. Kuigi . . . Ta ehmatas siis ää, kui Mattist mitu kuud midagist kuulda põlnd. Arvas, et peab siis ise miskit proovima. Nii oo mu meelest õige kah. Aga — kohvi oo niisuke lurr, et selleperast küll keegi ust ei ava. Papa oo sääl olnd, egas mina. Aga ma öelsin talle, et pane palju sigurit, annab vähemalt värvi.»

«Jah. Matti Reimat ei või usaldada, seda ma ütlen!» Aga Hänninen ei jätkanud, kuigi naised pöörasid pead, vajus veel sammu sügavamalt mõtetesse.

«No kas sul oo ka kiire?»

«Ei, praegu mitte. Ja tunde on muidugi vähem, kõigil annab rahahäda tunda. Mõtlesin nüüd rohkem Sylviga koos olla, aga . . .»

«Ei nad meie vastu saa,» ütles Hänninen järsku ja valjusti, nagu oleks mõtteis mingi otsustava pöördepunktini jõudnud. «Hännised on säherdust sorti. Niisugusele mõttele olen ma tulnud.»

Teda tuli vaadata, isegi Salmel, kuigi ta oli vist harjunud nende kust tahes algavate, vaevalt kuhugi välja

jõudvate, iseenesest lõppevate kõnedega. Anja püüdis taibata, mis tema isa soliidse olekuga peas liikus. Silmad sihtisid rangelt ja karmilt ühte punkti. Nende ilme ei käinud muidu rahuliku olemusega kokku.

«Ei saa, sest meid huvitab elus ainult tõde. Me oleme tugevad. Ka sina, Anja, oled, kuigi näid abitu. Sinagi oled plindris olnud, vist üsna mitu korda. Olin su peale vist isegi vihane. Noh, sa ajasid oma asjad joonde. Häh, õieti lihtsalt lõbus lugu. Olid koguni kinni. Ülekuulamisel, niimoodi vist öeldi. Ja mis siis? Ja mamma nii närviline, nii närviline. Mina ei öelnud midagi, ei mäleta, et oleksin öelnud. Sest vaata, mina mõtlesin juba siis nii, et kuna meid huvitab ainult õigus, siis võidab õigus alati. Ja kas siis minu maine sellepärast kannatas, selle sinu väikese . . . Ei kannatanud. Mind valiti talupoegade marsistki osa võtma, ja Matti sinna ei pääsenud. Julin jälle . . . Hea ja õige on ka see, et sellest Laurist lahti said. Ei olnud sellestki Lapua meheks asja. Eks kõhklejaid olnud kah, igasugu härrakesi. Ütlesid, et poleks tohtinud rootslasi ühes võtta. Et keelesõda läheb untsu. Et kuhu see kõlbab, Soome pidi ju soomepäraseks saama. Aga minu jaoks on see kama. Või kuidas Kosola ütles? Jah, et see maa ei küsi kündjalt, mis keeles ta räägib. See oli toredasti öeldud.»

«Meie ei tea igastahes Laurist miskit. Ära nüid, vast Anjale ei meeldi . . .»

«Aga see mets, mille ma ühelt rootslaselt ostsin . . . On alles hea!» Ja Hännise mõtted kargasid jälle teise asja juurde.

«Papa! Kuule nüüd, papa.» Anja püüdis kohata vankumatut, karmi pilku, mida ükski jutt ei mõjutanud. Ta tabas selle, kuid see ei paistnud teda nägevat, kuigi vaatas otse vastu. «Kes need metsad õieti ostis? Kelle omad need on?»

«Ja Inkeri!» ütles Hänninen otsekui vannet andes, tunduski kuidagi nii, nagu oleks ta kogu aeg kahte sõrme piiblil hoidnud. «Ma arvan, et küll ta sel Reimal, salakaubavedajal ja saeveskiomanikul või mis ta nüüd ongi, ja kui kauaks, küll ta sel silma peal peab . . . Sel mehel pole ameteist puudu olnud. Või mis ameteist? Sahkerdaja algusest lõpuni. Aga Inkeri! Tema hoolitseb omalt, mina omalt poolt. Arvas mees, et võib mindki ninapidi vedada. Arvas, et mina oma metsa talle annan. Et sealt asja ees, teist taga puid maha võetaks. Ei võeta! Ma olen

juba nimismehele rääkinud, jah, ja prokurörile ka. Kui need metsad on minu nimel, siis nad seda ka on! Noh, kes ostis, kes ostis, seda ta korrutab, karjub mis kole. Kellesse see puutub, minul on paberid, mina kirjutasin neile oma nime ja need paberid on tallel. Ma vist ei näidanud, rahakapp on selle maja soklikivi küljes kinni. Seda ei viida siit kuhugi ega lasta õhku ka mitte. Ja kes saakski siia salaja tulla, kui siin istub armas Salme. Ta on minu naine . . .»

«Jäta nüid, papa. Eks Anja ju tea seda . . .» Salme oli häbelik, kuid lapselikult rahulolev, mees oli tema vastu tõepoolest ja lõpuks ometi hea.

«Ikka tuleb meenutada, jah, aeg-ajalt meelde tuletada. Noh, ja nüüd on see Reima juba tööliste palkasid kärpinud. Ja see on suur asi ja halb märk. Alati ta kiitles, et maksab hästi. Aga millega ta nüüd maksab? Ei ole ta laudadel minekut. Nii et pole siis raha ka. Ja rahata mees — sihuke pole miski mees!»

«Aga papa, mis sinuga on? Mida see kõik tähendab?» Anja kortsutas laupa, kortsud leidsid eest juba tuttavad voad ja süvenesid, kui Salme hakkas vaterdama:

«Papa teab, papa seltsis oo mul alati olnd rahulik ja kindel, rahulik ja kindel.»

Hänninen köhatas, oli endaga ülimalt rahul, otsis siis järgmist torget, leidiski.

«Julin tuleks tolle viieteistkümneaastase küüsist ära päästa. Tolle, tolle lupaka küüsist; kes siingi istus.»

«Kuidas päästa? Julin peab teist heast südamest majas, kui meie, mina ja Lauri, ei saanud!»

«Heast südamest, jajah . . . Aga eks need igasugu kingitused ole teada . . .» Ja nüüd kihutasid Hännise mõtted uut rada. «Käib ise Pemenoffilt tellimas. Küll aga oskab kentsakaid riideid küsida, ju see tüdruk neid talle kõrva posistab. Ja õmbleja käib majas, sõtkub kuskil nurgakambris masinat. Mõelge vaid! Ja postiga tuleb pakke. Ja omnibussiga. Ei, ei olnud Reimal sel alal ka edu, pidi oma bussi maha müüma. Nüüd tulevad teised hästi toime, kuigi on halb aeg. Turu ääres on ehtne peatuskohtki. Millega seda seletada? Eks ikka sellega, et teised on Reimast edukamad. Nojah, seal ootab Julin ise pakke, kannab ise nii ettevaatlikult, nii ettevaatlikult kaarikusse, et keel suust väljas. Ja on mõnikord hommikul jälle samas paigas, sama pakk jälle vankris, kuigi muidugi mõista uuesti ja ripa-rapa kinni seotud. Saadab tagasi, sest plikale ei kõlvanud. Ja endal ka uued riided seljas

nagu peigmeespoisil. On paikkonnale häbiks, seda ma ütlen. Aga Hänninen ei ole, ei ole kunagi olnud.»

Mari ilmus uksele, küsis, kuidas oleks kohviga, ja vaatas vihaselt peremeest. Kui kõik kordamööda pead raputasid, tõmbus ta nii tüdinud näol tagasi, et ei jäänud vist küll, käsi ukselingil, kuulatama nagu vanasti. Anjal oli aega mõelda ühele isa seiklusele, ammuolnule ja -lõppenule. Tookordki oli ta isa hulluks pidanud. Tookordki? Aga nüüd jäi talle Julini lugu kummatigi meelde mõlkuma, olgugi et kõik oli teadagi liialdatud, absurdne, paljas klatš.

«Sa rääkisid hetk tagasi õigusest,» ütles Anja isale. «Mis võiks siis tõde olla?»

«Sama asi, tütar. Käsikäes, rind rinnu. Mis on tõsi, see on ka õige.»

«Või nii,» imestas Anja ja kohendas hajameelselt seelikuvolte. «Kui vaid näeks, millal see päev koidab . . .»

«Nii see on.» Hänninen hakkas tõusma, kaotamata hetkekski väärikust. «Aga nüüd ma pean oma paberite juurde minema. Tore oli sinuga kokku saada. Ela hästi ja pea alati isa õpetused meeles.» Saaliuksel ta pööras ringi, keeras oma kõvasti madalamaks vajunud, aga seda pidulikumat kuju. «Kui ma ükskord suren . . . Me kõik kaome kord . . . Sa pärid palju metsa. Mina ei jäta lapsi päranduseta, kuigi olen ise paljaste kätega alustanud . . .»

«Ära tee välja,» ütles Salme, kui nad olid veidi aega vaikides istunud, kui rahakapi ukse pikk kägin oli läbi ja Marigi vist viivuks puhkama läinud. «Aga küll läheb vara pimedaks. Pikk talv jälle ees. Ei, ära papa ja ta asjade kohta päri. Ei mina neist tea. Naljakas, enne ta mossitas ega rääkind miskit. Ja nüid siis. Aga ma arvan, et ta räägib ainult selleperast, et tal miskit asja põlegi. Kohtu pääl muidugist kuuleb kõike iseäralist. Ja siis kujutab ise ka teab mida kokku. Näe, vana inime oo kah patune. Aga seda ma tean, et kui üheainuma korra järgi annan ja halisema hakkan, siis sellel ei tulegi lõppu. Nii et ma siis ei hakkagi.»

«Mis arst põlvede kohta ütles?»

«Mis ta ikke. Läbi kulund . . . Ei oska keski inimesele uusi liikmeid teha. Ükstapuha, kudas tahaks ja mida maksaks. Mesilasedki suresivad ää, kui ma änam ei . . .»

«Kas aitan su voodisse?»

«Vai veel niisukese pääle aega raiskama. Küll ma ise, ja peris häste, kui keskit põle vahtimas. Aga mis sa õigupoolest tolle plika seltsis teed?»

«Noh, proovin talle vähemalt mingeid teadmisi pähe panna. Kuigi — kui Julin teda tõesti nõnda hellitab...»

«Egas kõike põle tarvis usku. Teenijatüdrukud vist peksavad küla pääl keelt. Nii on teenijad alati teind. Ja ma saan Julinistki õige häste aru.»

«Aga peaks vist mõtlema tüdruku tulevikule, mitte vana mehe tujudele ja üksindusele. Ema...» Ja äkitselt rääkis Anja ära, et Vilho, see päevapiltnik, oli surnud. Ja ta rääkis kõigest, kuidas ja kus see oli juhtunud, jäi siis ema vaatama, pööras pea ära, suu pisut praokil.

«Sedasi...» Salme ei mõistnud muud öelda, hakkas vaid ülakeha õõtsutama. «Sedasi... Aga...»

«Sedasi,» haaras Anja sõnast kinni, tõusis ja kõndis ringi. Mööblit oli liigutatud — võib-olla sellepärast, et emal oleks neist rohkem tuge. «Võidakse muidugi mõelda, et mul läks jälle halvasti. Mõne meelest halvasti, sest et ma niisugusesse mehesse kiindusin. Tähendab kommunistisse. Sa tead. Aga kui mõelda päris rahulikult ja ainult minu seisukohalt... Muidugi on kahju, ja ebaõiglane, et nii hea mees läks, kui igasuguseid lontrusi ja pettureid säästetakse. Aga kui juba minek oli... Seekord ei jätnud mind keegi maha. Nii võib mõelda. Ja mõnikord ma mõtlengi. Et... Sest ma armastasin teda küll tõesti, kogu südametulega, jah. Ja see tunne ei kao iial. Kadunut, surnut saab alati armastada, miski ei tuhmu iial. Jah, nii see vist on. Ja siis usud, kuigi pole usklik, et saad veel kunagi kokku. Öeldakse, et ma pean juba muu peale mõtlema, et tuleb seda tööd edasi teha. Neil on õigus, aga ma pean nüüd natuke ootama.»

«Kesned ütlevad?»

Kui Anja ei vastanud, ainult õhtusse vaatas, lisas Salme:

«Kas sa põle üldse nutnud?»

«Ei, ei ole.»

Klaasilt paistis Anja liikumatu peegelpilt.

«Nutaksid nüid ometi. Niisukesed asjad lähevad sellest küll kergemaks. Kuigi sul alati kõigega...»

«Kas papa ei öelnud, et minagi olen tugev. Kuigi neid papa jutte... Ja mul on sõpru, seltsimehi. Nüüd tuleb lihtsalt vagusi olla ja oodata, kui muud ei tohi. Tõepoolest ei tohi. Sellega sai see...» — Anjal ei tulnud õige

nimi suust — «see Mussolini hakkama. Vahel olen ma küll mõelnud, et lähen siit ära, kolin mujale, kus neid mu sõpru on. Aga siin on vähemalt pisike sissetulek kindlustatud. Tuleb õpilasi, aeg-ajalt uusigi. Nad teavad mind, ma suudan nad õppima panna. Aga seegi — alati samad käänamisharjutused, alati ühtemoodi rumalad ja laisad õpilased... Vaata veel et ise,» — Anja mõtiskles endamisi, rääkis peamiselt iseendale — «et ise ei nüristu...»

«Mu perast põle sul küll tarvis siin olla. Olgu mul päälegi südamest hää meel, et sa siin oled. Aga mu jutud oo niisukesed, et lase neil muudku ühest kõrvast sisse ja teisest välja minna.»

«Siingi peab keegi olema.» Anja pöördus tagasi. «Ja varsti on jälle valimised. Asjad on hästi korraldatud küll! On viimseni välja uuritud, et valitavate seas, isegi nimekirjas mitte, pole ainsatki kommunistide esindajat. Ja endised kõik läinud. Nii et valimised!»

«Noo.» Salme nägi, kuidas Anja põskedele ilmusid erutuslaigud. Ta vaigistas, sest polnud vaja, et papa seda kuuleks. Teisest küljest oli hea, et Anja talle rääkis. «Mul oo need põlved niisukesed, et õnneks ei peagi ennast vallamajja vedama. Vai mis maja sääl alevis nüid siis oo.»

Anja oli seda nägu, nagu oleks tal veel rääkimist. Kuid siis ütles ta ainult midagi Sylvi kohta, ja et kuigi läheb vist raskeks, aga ta vähemalt püüab, teeb, mis võib. Võib-olla ta peab minema isegi Juliniga rääkima.

«Siis kulutad küll ilmaasjata kingataldasi. Olgu peale suurem jagu kuulujutt, aga teda naerdakse nüid taga ja pillutakse poriga, kuniks küll saab. Ometi oo nüid vissist nõnna, et vana Julin ei hooli millestki, kui saab ainult tüdruku tahtmised täis. Ja tahta niisukesed noored tüdrukud oskavad. Ja olgugi sii tühi jutt puha, Julini pääd põle ilmaski juttudega ümber pööratud, kui tal endal sest lõpuks villand ei saa. Ära mine, kõlista ainult, kui sul oo tüdrukuga asja.»

«Laurile peab vähemalt kirjutama.»

«Ja kui teie suhted ka väheke paraneks, oleks seegi juba suur asi. Kui sest Sylvist rohkemaks põlekski.»

«No need suhted küll ei parane ega pahene. Aga kui sellele mõelda, ega sedagi poleks uskunud. Et Lauri, kuigi ta oli nii vagur, liigagi vagur, ja kindlasti hea ning alati järeleandlik, — et temast sai advokaat. Ja kuulda on, et kõva käega advokaat. Ajab raha hädaliste arvel kokku,

teab misjaoks. Raha on tal niigi. Ja ei abiellunud uuesti. Mis siis seda takistas?»

«Ei meie seda tea. Aga mulle Lauri meeldis. Ega mul põlnd Vienogi vastu miskit. Ta tuli ainult valel ajal ja . . .»

«Ja mina olin lapsik, ütleme nii. Aga kõik läkski hästi. Minust poleks nagunii olnud hariliku elu elajat. Või see elu oleks nii läinud, et kogu aeg oleks miski närinud. Et kõikidel headelgi päevadel oleks ikka veidi halb olnud.»

«No kas siis nüid pole, kui oled päris üksi?»

«Niimoodi mitte. Aga,» — ja Anjale meenus asi, millest ta pidi veel enne minekut rääkima, nii et kõik hingelähedasem kaoks sinna, kus ta koht — «Inkeri on siis jälle rase. Käisin ükskord kohvikus, lihtsalt saia ostmas, sest õhtul tuli külaline. Seal leti taga ta istus üksipäini ja rääkis. Noh, küll ta varsti jälle rahuneb.»

«Jaa. Ta oo alati hakatuses hädaldand ja nutt. Ja nüid, kui Mattilgi oo kibe käes . . . Millas ta oo mahti saand Inkeriga sängis ollagi. Aga sedapuhku oo lugu ikke teistmoodi. Lapse isa põle vangis. Ja Liisa oo juba vähe jalust eest ää. Aga eks Inkeri oska endale kohvikustki muret teha, nagu oleks sii nüid nii tähtis.»

«Kui tal tõesti Matti asjadesse usku pole . . . Või kui ta koguni pankrotti pelgab . . . Eks siin ole ka, mida karta. Aga papa ju rääkis midagi jõust. Seda on nüüd küll igaühel vaja. Ka sinul, mamma.»

«Jaa, minul. Istumiseks, virelemiseks. Aga küll ma — ainult et sii tuli nigu üllatus. Ja täpipäält selsamal päeval, kui sii vana, jah, ää sures. Selsamal päeval kukkusin platsti maha. Hommikuti ei taha sii veel praegastki meeles seista. Peab koibi põrandale tõstma. Ei tõuse need ise kuhugi, tõsta käega ükshaaval. Aga niisuke sii maailma elu oo. Ja kuhu siis ennast ka lohistad, ikke oo põrmandariided taga käkras. Ei saa neid õigekski sääda, lihtsalt ei saa.»

12.

See mees seal, see mees, kes kõndis edasi-tagasi, tonksas möödudes toole, suuri ja matsakaid nagu täishangutud heinarõugud, tõmbas ruloo üles ja laskis alla, läks troonile, võimsa kirjutuslaua taha, kus polnud paberiraasugi, räntsatas istuma, tegi seal poolpöörde, laskus seljakile, sihtis oma tuulenuusutaja lakke ja puhises. «See mees ei ole närvis,» mõtles Matti Reima teise laua juures toolil. Ta püüdis vaadata tubakakandikut ja lillevaasi, jah, koguni roose seal. «Ta isegi ei tea, mis närvid on. Ta ei ole öid üleval istunud. Ta ainult taob ja karjub. On alati karjunud, kord ühel, kord teisel põhjusel või sootuks põhjuseta.» Karjunud oli ta mõni aasta tagasi kohtuniku juures õhtusöögilgi, lõhepala kahvli otsas. Karjunud, lasknud lihtsalt õhku välja nagu ülemäärast tarmu, mida sellal, sel õnnistatud sekundil tarvis polnud, või nagu selleks, et saada ruumi lõhele ja tillioksale.

Kui ta karjus, polnud ettevaatamiseks põhjust. Aga ta oskas ka vait olla, ja siis . . .

Matti kergitas end, kummardus siis sirge seljaga ettepoole, silmitses käsi ja küüsi. Ei need närvi lähe, need õiged ärimehed, mõtles ta, ja tõelised härrad samuti mitte. Närviline polnud kohtunikki tookord veel rohkem aega tagasi, kui Matti hingehädas tema, ometi ka nagu sõbra uksele koputas. Teda polnud lihtsalt kodus, kuigi oli sealsamas nii lähedal, et akent purustades oleks võinud teda juustest sakutada. Millalgi olid nad ka selle kunsti — rahulikkuse, närvide valitsemise selgeks õppinud, ükskõik kas nad karjusid või olid vait. Kui kohtunik oli teda ja Inkerit kunagi neile tööstustegelaste ja teiste tähtsamate asjameeste ühiseile õhtuile kutsunud, oli ta koos naisega kroonlühtri all seisnud ja viisakalt ning kutsuvalt tervitanud, nagu poleks mingit viinaga hangeldamist ega vanglassemõistmist eales olnud.

Ei olnud närvilised ka saeveskiühingu härrad, kuigi ekspordist polnud juttugi ja tema, nende seisukohalt muidugi mõista üpris väike ettevõtja, oli jalgu müdistanud nagu palavikuhaige, kes on tekkide alt põrandale tiritud. Issand hoia, meenus Mattile, kui ta küüsi silmitses, üks härra oli vahepeal kella helistanud ja silmapilk oli sekretär või kes toonud talle väikese kandiku purkide, viilide, vatitopsude, kreemide ja kokkupandud rätikutega ning härra oli hakanud ajaviiteks sõrmeotsi ravitsema. Tema oli siis ägestunud — aga see ei tähendanud midagi. Vaevalt nad isegi mäletasid teda, kui ta oli ukse selja taga kinni tõmmanud. Alles tänaval oli talle meelde tulnud, et see härra oli talle küünteravitsemise vahel midagi rääkinud. Et toodangut pidi vähendama, kolmkümmend protsenti või rohkemgi. Turustamiseks oli vanugi tagavarasid. Et hinnad langesid, oli nüüd selge, mil Ameerika kriis oli Lääne-Euroopasse jõudnud. Hea, kui mingisugusegi hinnaga millestki lahti sai. Ja siis, küüneviil püsti: «Aeg on kehv.»

Just nagu tema poleks seda teadnud. Tagavarasid oli, lauavirnu, mis siis, kui sa öösiti unetuna lamasid, tundusid vaid kasvavat, tursuvat ja kindlasti ka siniseks tõmbuvat. Hommikul tormasid kohe aknale vaatama. Ja oli olnud niisuguseidki öid, kus ta oli tõemeeli mõelnud, kaalunud, kuidas tubli tulekahju organiseerida, sest vähemalt kindlustuspaberid olid korras. Aga põlemisi oli maal igal pool nii palju, et kahjutasu ilma põhjaliku uurimiseta välja ei makstud. Ja see oleks siis veel puudunud, et oleks jälle kohtuprotsessi alustatud, ja jälle oleks pidanud seisma kohtuniku ja kaasistujate ja äia, selle Hännise ees, kellest polnud ka muud kui risti ja viletsust...

«Mul on meeles, et andsid mulle ükskord mehi, kui siin streigiti... Ah jaa, ja kord tõstsid lodja üles. See oli julge tegu, väärt temp. Ütlesin tookord inseneridele, et vaata kuradit... Mina pean säherdustest lugu, kes nõutuks ei jää, kes ei seisa, sõrm suus. Nõutu ei tohi olla! Alati, alati peab tagataskus midagi olema. Kui teised arvavad, et nüüd on sel kõik nõksud kasutatud, peab veel midagi reservis olema ja selle järel veel midagi. Aga praegu, jah, muudkui tuhni ja tuhni selle viimasegi tasku põhjas. Kurat! Mis sul viga, terve firma ühe mütsi all. Mina kaklen juhatusega. Mis sest tuleb... Sõua mis sõuad, vana paat ei lähe kuhugi. Missugune on bilanss? Missugune on bilanss? Seda heietatakse, kuigi ühingukoosolekuni on pool aastat. Bilanss tähendab kõike, pea seda meeles, poiss. Bilansi järgi mõõdetakse, missugune on su väärtus. Ja tuleb õppida võistlejatega võidu jooksma. Otse välja öeldes: alatuses ja kadeduses. Nii et elus pole mingit muud, mitte mingit muud motiivi peale võistluse. Ja kuula, kuula nüüd asju... Nende peale ei mõtle ükski tööline, nemad ainult nõuavad, niipea kui aeg natuke hõlpu annab. Kuula, kui ma loendan. Kahekümne neljandal aastal, kui oli tarvis teist tsemendivabrikut, suurendati aktsiakapitali seitsme miljoni marga võrra, kahekümne kuuendal aastal viie miljoni võrra. Kahekümne kaheksandal kanti kümme miljonit reservkapitalist aktsiakapitali üle. Kahekümne üheksandal, mullu, suurendati aktsiakapitali kümne miljoni võrra. Nii, jah, ja kahekümne kaheksandal lasti välja kümne miljoni ulatuses debentuure, need tuleb kunagi lunastada. Ja kui veel tagasi vaadata, siis kahekümne seitsmendal aastal tehti kuueteistkümnemiljoniline obligatsioonilaen ja kahekümne üheksandal kaheksamiljoniline, need tuleb maksta. Endalgi läheb pea nendega segamini. Ja nüüd on lõpp, rohkem aktsiaid turule ei mahu. Kes julgekski, kuigi sukasääres ehk veel raha on. Ja see kõik, see kõik on minu kraes, sest nooruses jäi mõistusest puudu.»

Matti tõstis pausi ajal pead. Kas selgi mehel oli olnud noorus? Kas ta oli nii vana, et hakkas meenutama? Siin ei näinud tema küll vana välja, raugastunud oli hoopis teine. Polnud kerge sõita siia lunima ega kerge siin istudes oodata, millal saaks vähemalt suud avada. Ja iga hetkega vananesid aastaid.

«Jajah, jätsin kooli, lihtsalt, sest olin... noh, läksin merele. Kas ma merel püsisin? Põrgut, tahtsin loomaarstiks saada, kuigi need saatana küpsuseksamid olid tegemata. Oleks ikkagi saanud, mingil kombel ja võõrsil. Aga näe, hoopis õlletehasesse õppima. Õlut oskan ma teha, võib-olla tuleb veelgi tegema hakata. Nii et on mul tagataskus... Kui oleksin tookord Saksamaale jäänudki. Õlut joovad inimesed alati, olgu aeg mäherdune tahes. Oleksin olnud paks, rõhatanud rahulolevalt linnase- ja humalalõhnas. Kas tead, see on hea lõhn. Aga ei. Siia tulin, asetäitjaks või nii, ja siin ma nüüd olen. Noorus ja hullus, vanadus ja hullus. Nojah. Eile õhtul sain Virtase õnge, kas oled kuulnud, selle A. I. Virtase, selle jah, kes oma loomasööda välja mõtles. Sain ta uskuma, et selle mölli

jaoks pole vaja välismaalt mingit kriiti vedada, peeneks jahvatatud lubi käib küll, peab käima. Lubas uurida. Uurigu. See on ta amet. Niipalju siis sellest.»

Kas ta tõmbas hinge? Tõmbas küll. Aga ta oli otsekui suur hong tuules, tuulise ilmaga ainult paindus pisut, kui sedagi. Matti siin nagu peenike haab, oksad kõik risaräsa.

«Ja tselluloositehas vajab tselluloosilupja, esialgu, niikaua kui nüüd... See kõik sõltub väliskaubandusest. Tsement, ehituslubi — kes midagi ehitab. Ja just siis, kui sain nad uskuma, et puu pole ainus ehitusmaterjal. Ja kui põrgumoodi on sumatud raha sinna, et panna põllumehed uskuma, et maad peab lupjama, et neist hapudest niiduveertest ei saa midagi... No siin teadagi mitte, see kant on nii lubjarikas, et inimeste luidki ei saa muidu katki kui... aga jäägu neile nende kondid. Kuid mujal. On lubjaühing, on tsemendiühing, ühingutest pole puudust. Ja igal pool peab kaasa lööma, selle asemel et rahumeeli vaadist vahutavat õlut lasta... Ja siis kõik muu. Ikka veel pole suudetud lubjakustutamist mehhaniseerida. Krupp nüüd ka mõnda korralikku masinat... Ja kuigi on oma saeveski, mis valmistab pakkimiskaste — nüüd ma räägin tsemendist —, tuli hakata paberkotte kasutama. Mehed kaebavad, et need rebenevad. Noh, ütlesin ma, tehke niisuguseid kotte, mis ei rebene. Ja enam nad ei rebenegi.»

Kui Matti oli siis juba kas või õhtuni kuulama valmistunud, ühmas vabrikant tedagi mäletades: «Neid saeveskeid on siin muide kaks.»

«Ma tean seda,» ütles Matti, kui nina tema poole suundus.

«Sinul on üks, mis sina kurdad.»

«Ei ole kurtma tulnud.» Matti püüdis reibas näida. «Aga ütlen ausalt, et olen juba palku vähendanud. Nendegi väljamaksmisega on tegemist, sest protsendid ja puha.»

«Ütle kogu rämpsule üles. Loe lõpparve kämblasse. Soovi häid jõule. Mina teeksin nii.»

«Metsa saaks praegu odavasti. Talunikel on raskusi, on heal ajal masinaid võlgu ostnud ja kivilautu ehitanud. Siit muidugi ei saa, sest neil on see oma saeveski, aga kaugemalt. Peaaegu ükskõik mis hinnaga.»

«Kas sul pole seda metsa juba õige kuradi moodi?»

Matti ei vastanud, vaatas ainult otse vastu, näos ei väratanud ainuski joon. See oli ebaharilik küll.

«Palju ei tohi tagavaraks jätta,» unustas vabrikant metsad. «Või tohib? Ei saagimatult ega saetult. Või kuidas? Mina metsamaterjaliga ei tegele. Lubjatehasel on omad metsad, sealt võetakse, kui vaja. Ja millega sa seda mets, seda odavatki metsamaterjali ostad, kui juba palkadegagi on häda. Pane seisma, oota.»

«Aga see teine saeveski käib...»

Vabrikant silmitses teda, siis pööras pilgu kõrvale, nagu poleks viitsinud vaadata meest, kes oli niisuguses olukorras, et tõmbas vist tuletiku omaenda talla all põlema. Mattil hakkas piinlik, tal oli tunne, nagu vajuks ta tooliprakku.

«Mis puutub sinusse teine saeveski? Las käib, kahjuks tuleb, müüa ei saa nad nagunii. Eks tagavarad kasva ju seal ka?»

Matti noogutas, igat sorti laudu oli terve puuhoov täis. Viimaseil päevil, uduvihmas ja hämaruses ja sekka sügise viimases räiges päikesepaistes oli ta näinud, kuidas kangi ja labidaga maad juurde tehti. Lugematu hulk mehi oli tööl. See oli teda jahmatanud, hämmastanud ja vihastanud. Nüüd hakkas see tunduma hullude putukaliku tegevusena, kes looduse dikteeritud seaduste kohaselt nägid üha kuheliku kokkuajamisega vaeva, olgugi et see teisest otsast lakkamatult varises.

«Rehvi purjed, niimoodi talitab tark meremees tormi ajal. Müü oma tarbetud metsad ära — ei, pagan, pole ju kedagi, kes neid ühegi hinna eest ostaks. Ja muidu ka — ära ilmaski metsa müü. Võta uut laenu, et saaksid vanu tasuda. Pandi. Või sul ongi vist juba kõik panditud. Ei, ma ei oska nii väikeste asjade peale mõelda!»

«Kõik panditud, samal ajal kui ostetudki,» ütles Matti süngelt ja lisas mõttes: välja arvatud Hännise nimel olevad metsad. Ja neid oli palju, neid oli kõige rohkem. Sellega oli viga tehtud, ja sellest veast ei sobinud rääkida. Nii et temalgi oli midagi tagataskus, aga ainult pahandust.

«Ja mina — segasin end poliitikasse, nii nagu midagi paremat teha poleks. Suutsid mu pehmeks rääkida, säherdune ma olen. Kas tead mis? Nad peavad mind menukaks meheks. Et millest seda märgata on? No sellest, et keegi ei tule ütlema, et nüüd eksid. Muidugi soovisid nad, et ma enda lõpuks ära häbistaksin, ja seda

parem, mida põhjalikumalt. Nii pidi äärepealt minema kah, aga ma ärkasin õigel ajal üles ja nii vedas neid seegi lootus alt. Mina ütlen lahti, lõpetan kogu piirkonna tegevuse. Küll see korda läheb... Kuigi — kurat, kõigepealt tuleb üks ettekanne pidada. Minul! Kes ma ei oska midagi peale vandumise. Aga selle ettekande ma pean, kui kord lubasin. Majanduselu kindlustamisest. Jaa, kommunistidega saan ma hakkama, olen alati saanud. Aga kuidas seda muidu kindlustada. Noh, ma torkan neile kondi risti kurku. Räägin muust. Sellepärast, et nad ise end ohjes hoida ei oska. Aga siis on ettekanded ka peetud. Tuju see muidugi rikub. Kuigi on vist niimoodi, et kui ei ole võimuga kokku kasvanud, siis ei oska seda ka kasutada. Vaim läheb vedelaks. Teevad seda, mille vastu ise üles tõusid. Noh, on nähtud, on jälle tulnud kampa lüüa. Ma ei jäta naljalt midagi pooleli, aga selle ma jätan. No nii, ärme räägime sellest, ärme räägime. Mis asi sul siis oli?»

Mattil oli raske seda suust saada. See tundus nii otsatult tühine. «Mõtlesin küsida, kas ei võiks vähemalt osa neist, noh, ütleme otse välja, vististi juba rämpslaudadest siia vedada. Kaua seisnud.»

«Laudu? Ma pole mingi lauaostja. Küsi Davidsonilt, tema teab neid asju.»

«Olen juba küsinud.»

Vabrikant hõõrus veidi aega laupa, siis tõusis ja istus uuesti mõtlema, aga sedagi vaid veidikeseks.

«Ah niimoodi. No kui palju? Noh, olgu, kui jõudsid sedapuhku kogu selle arutamise ära kuulata. Lase tulla, too, mida tood, küllap see ahju kõlbab. Aga ma pean nüüd minema. Ära teist korda enam paku. Aga kuidas keegi ütleski, vist jälle mingil koosolekul. Et jumala annid on rasked kanda. Ja see on tõsi, rasked nad on.»

Vabrikant ei heitnud Mattile enam pilkugi, läks kapi juurde ja tõmbas kuue välja, viskas õlgadele, riidepuu jäi põrandale kolisema. Ta läks ees ja Matti järgnes talle piki koridori, kirjutusmasinate lärm kõrvus ragisemas.

«See on see, et alati kõike mõõdad. Et kuidas mõnel teisel läheb. See on see needus. Ja siin kummitab jälle bilanss. See määrab, justkui määraks, kes keda nokib. Sina, las see teine saeveski muudkui saeb. Mida kuradit see sinusse puutub? Pane oma seisma. Mina teeksin nii, kui peaksin vaid ühe asja ära otsustama. Aga mul on tuhandeid asju. Arva ära, kuhu ma praegu lähen. Ei arva, mõtle kas või nädal otsa. Lähen naisi üles kihu-

tama. Ütlesin, et asutagu Marta-ühing. Mis ühtelugu sinna töölismajja traavida, mis sellest tuleb. Jumaluke, eelmisel nädalal pidas seal üks hulkur palvetundi! Mis töölismaja see enam üleüldse on — aga ega mulle see teistsugunegi meeldi. Noh, nood tööliste eided kuuletusid, asutasid nüüd oma kokandusseltsi. Ma lähen nüüd sinna, joon kohvi ja räägin neile kas või linaseemneist. Andsin neile maatükid. Külvaku lina, sellega läheb aega, kuni voodilinaks saab. Leiavad, millele mõelda — kas või sellegi päeva pärast, mis võib ka siin tulla, kui sedamoodi edasi läheb.

Olid oktoobri alguse päikeselised päevad, hommikul udused ja kõhklevad, siis rõõmsalt selged. Puudelt lendas ükshaaval viimaseid lehti. Maa saepurulademe all püüdis rammusalt lõhnata. Matti Reima istus kontoris ja helistas kuhu iganes võimalik. Kui ta oli peaaegu kõik alevi rattail püsivad veoautod liikvele saanud, pani ta Heikkise rahvast kokku ajama. Ta ei vaadanud inimeste summa, rääkis lühidalt üle nende peade ja ütles, teatas, et täna ja edaspidi lähevad kõik puuhoovi, niikauaks kui seda tööd jätkub, keeras kanna peal ringi ja läks sisse. Ta vaatas aknast, kuidas naiste- ja meestesumm lõi lainetama. Kui esimene veoauto teeserva ajas, hakkas mass sinnapoole liikuma. Nad kimbutasid Heikkist, pärisid. Kimbutagu, pärigu. Lõpuks algas virnade lammutamine, kostis lauapaugatusi, selle eest pakku ei pääsenud.

Õhtupoolikul läks Matti ise valvama, et viimane kui poolmäda aluspuugi autokasti lendaks. Paljastus kobe, must maa. Koorem koormalt saadi kaugemale, üha rannale lähemale tagurdada. Kunagi — päevad olid juba segi — seisis Heikkinen jälle tema ees, kannatlikul näol, käed pikalt, peaaegu põlvini rippu. Alati näis ta ees seisvat, alati oli see mees silma all.

«Las aga minna,» ütles, karjus Matti. «Lase aga healgi materjalil minna. Las lähevad punnitud lauad ja puha.»

«Hööveldatud ka?»

«Talv võib üllatada...»

Automootorite mürinas, lauapaugatustes ja sekka murdumisriginas ei kuulnud Heikkinen, mida Matti veel ütles, kui üldse ütles, lõi ainult käega.

«Kas see tähendab lõppu?» Heikkinen astus lähemale, küsis, sest ta oli vist küsima saadetud. Naised kiikasid

nende poole. Kui Matti vaatas, pöördusid nad tõstma ja viskama.

«Just nagu soovid,» ütles Matti Heikkisest mööda. «Kui töö ei maitse... Ei pea kedagi kinni.»

«Oskustöölised küsivad jälle palkade kohta...»

«Või küsivad?»

Ja Matti pööras ringi, läks minema, tegi mõned sammud, tuli tagasi. Heikkinen läks oma teed. Matti vaatas, kas ta jäi kellegagi rääkima. Ei jäänud, võttis vaid koormalt rippuvast lauast kinni ja torkas selle kohale. Sohvrid tegid suitsu. Suitsetamine oli keelatud! Aga olgu, maa oli märg ja mis sellest tulekahjust... Sellestki polnud enam lugu. Miks ma nii närvis olen, püüdis Matti mõelda, aga ta kehas oli üha vaikne värin. Ta mõtles ära minna, olgu või koju, kuid teel seisis jälle vahtijaid, nagu iga päev oli seisnud. Töötuid, hulkureid, nagu kuuldavasti kunagi eelmise sajandi nälja-aastail. Ega neist midagi, nendega oli harjutud, aga keset teed, salgas, seisis teise lauavabriku omanikke, seisis nende uus töödejuhataja, Mäkinen, näis rääkivat, žestikuleerivat. Kas kavatsesid juba sedagi maatükki osta? Rääkisid pisikesest korsiklasest, kes oli lahingu kaotanud? Nad ei teadnud, et tal õnnestus tagavarad lihtsalt maha müüa. Võitlus oli ju vist alles algamas, käsil oli petlik taandumine. Aga kui sõjasarved tõsiselt hüüavad, hommik koidab, taevasse esimesed lasututsud ilmuvad...? Seiske nüüd, arutage, pidage peenikest naeru... Aga kas seda koitu lahinguväljal üldse tuleb? Matti Reima ei teadnud. Tuli üksnes vastu pidada, tuli lasta ajal lihtsalt kuluda, kõik purjed rehvitud. See oli uus ja hirmutav. Varem oli alati mingi abinõu leidunud. Praegu... Ja talle meenus — nagu poleks muud olnud meeles pidada — jalgrattaäri või remonditöökoda, mille ta oli suvel võileivahinna eest ostnud. See ju jäi. Kas ta hakkab seal surmani inimeste jalgratastel ventiilikumme vahetama?

Aga siis sai ta tõelise raevumispõhjuse, või nõnda ta seda vähemalt võttis, sest kõik oli niikuinii kuradile lennanud. Poiss, Olavi, jooksis üle kraavide ja kaugemal tema kannul paterdas veel tüdrukki, paljapäi, punane sametjakk seljas, linalakk lehvimas.

«Heikkinen!» Matti karjus nii, et hääl käis mootorihäältest üle. «Heikkinen, siia! Ja kähku!»

Ning ta kargas Heikkisele lõrinal kallale, muutudes

selle pika, rahuliku, alati mureliku ja praegugi täpselt samasuguse näo nägemisest üha raevusemaks:

«Hakka lapsetüdrukuks, kui sa muuks ei kõlba. Vii lapsed minema, siit ära, kui nende emast ka valvajat pole. Miks keegi nende järele ei vaata?»

«Mis ohtu siin nüüd enam on,» ütles Heikkinen, kuid haaras siiski poisil käest kinni. Matti vaatas tahtmatult poega. Varaküps laps, nõnda vist öeldi. Omal ajal kõikide kirstunael, siis järsku rahunenud või mis see oli. Nüüdki vaatas ta isa üksnes nagu hinnates, sõna poetamata. Vaatas veel tagasigi. Ta silmad olid nii kummalised, nagu oleks ta püüdnud millelegi kõvasti vastu panna, mida ta ei soostunud mõistma. Aga Heikkisele ta vastu ei puigelnud, kui see veidi kumaras teda talutama hakkas, nagu poleks poiss osanud iseseisvalt käia. Ja Heikkinen laskus veel rohkem kumarasse, haaras sama moodi tüdrukust ja püüdis tema rõivailt suuremat saepuru maha rapsida. Siis läksid nad kolmekesi rahulikult üle platsi, teel seisvast taluperemeeste salgast mööda — poiss vaatas ka võõraid inimesi, nii kaua kui sai — ja hakkasid maja poole viivat teed mööda üles minema. Viivu oli Matti nendega seal, majas, kaasas. Tühjuses, vaikuses, tühisuses. Ta naasis nobedasti sinna, kus oli, segadikku, millest peatselt kasvab täielik kord. Ainult rehaga üle käia. Ja autod läksid, teised tulid. Mingu ja tulgu, kuni ükski latt alles on või kuni helistatakse.

Viienda päeva õhtupoolikul, seega reedel, kutsutigi Matti telefonile. Sõnum oli talle teada, kui ta läks, ehkki ta ei osanud arvata, et vabrikant ise helistab.

Kui vandesõnad arvestamata jätta, oli lugu lühike: «Kas Reima kavatseb terve lääni lauad lubjavabrikusse toimetada? Olgu sel nüüd lõpp ja raha kassast hommikul välja võetud.»

Niisiis hästi. Vägagi hästi, kui ees poleks olnud õhtu ja selle järel öö ja järgmine päev ja nii edasi. Ja majas ootamas või sinna tulemas naine, kes samuti seletust nõudis ja ometigi midagi mõista ei suutnud. Aga enne seda kõndis üks võõras untsantsakas tühja hoovi risti-rästi läbi, kuni leidis moepärast kangi hoidva töömehe ja küsis vist sellelt midagi. Kuna paistis, et see ei osanud vastata ja vahtis Matti poole, hakkas võõras härra tema suunas tulema, sirutas käegi ja ütles: «Pettersson, töölisühingu juhatusest.» — «Või nii,» ütles Matti, pööras ringi ja

läks minema. Niisuguste härradega polnud tal midagi rääkida.

«Jah,» ütles Matti, kui terve pere ükskord ometi seltsis sõi nagu jõuluõhtul. «Homme annan lõpparved, kui olen kõigepealt käinud lubjavabrikust raha toomas. Sellega on nüüd kõik, lõpp.»

«Kas täielikult?»

Inkeri oli üleni turses, kuigi rasedus, millest ta oli rääkinud, oli alles alanud. Naine, olgu õnnistatud seisukorras või ilma, tundus Mattile kuidagi, jah, tarbetu. Üks lühike hele hetk selles eluahistuses — ja siis jälle last saamas! Sooja ega külma ei tundnud olevat neist juba sündinud lastestki, Mattil polnud nendega midagi pistmist. Kõik siin majas oli surnud. Saeveski oli tema pere ja nüüd oli see olukorras, mis... Aga kuidagi tuli sellegi eest hoolt kanda.

«Heikkist ei tohi sa ometi lahti lasta... Ta on alati meil olnud, algusest saadik. Ta on alati kõige eest hoolitsenud. Tema peale on alati igas asjas loota võinud. Sa ei tohi...»

«Kas sinu saiakorve kandma? Või sinu kohviku uksele kummardama?» Lühidaid, üksikuid, teravaid sõnu, pilklikkegi. «Nojah, eks mõni pea jääma masinaid määrima, olgu siis või Heikkinen. Kuigi võiks mõni paremgi olla.»

«Parem kui Heikkinen? Heikkinen on alati teinud, mida talt on oodatud, alati.» Aga kui Inkeri märkas, et Matti hakkas üha ärritunumalt nihelema, püüdis ta optimistlikult naeratada: «Nii et tuleb päev, millal sa uuesti alustad? Oi, olekski midagi, mida öelda, inimesed küsivad kogu aeg kõike. Igasuguseid kuulujutte on liikvel.»

«Miks nad sinult küsivad?»

«Ju nad arvavad, et ma tean... Tööliste naisigi käib. Kardavad... Töötuid on palju. Ja ma olen siiski sinu naine. Kuigi niisugust tunnet ei ole.»

«Ah ei ole?» Ja Matti tõusis järsku püsti, läks kähku minema, sammudki pilkavad, lõi ukse enda järel kinni. Inkeri püüdis mitte nutma pursata, neelatas, kuid mitte toitu, vaid pahameelt, ja hakkas siis poolvägisi Liisat söötma, kes oleks tahtnud ise toitu õngitseda. Ta ütles midagi Olavile, katsus isegi naeratada, aga see suri suul. Poiss nõksutas ühtlases taktis pead, sellega teist õlga puudutades. Ta tumedad silmad vaatasid ainiti kuhugi, kogu aeg samasse punkti, kuigi pea nõksus.

«Mis sul on? Oh hoidku, mis sinuga lahti on? Oled

mullusest talvest saadik nii imelik olnud... Püüa nüüd vähemalt sinagi, suur poiss juba...»

Poisi silmad valgusid pisaraid täis, suuri kui jõhvikaid. Inkeri süda kiskus krampi. Pojaga olemiseks oleks pidanud aega leidma, poiss rääkis küll, kui talle rahulikult lähenesid. Kui nad ükskord suvel kahekesi nõlvakult võililli kitkusid, oli poiss küsinud, kas maa seeski on nüüd soe. «Maa sees?» — «Jah, seal hauas.» Ja jälle need sõnad: «Hirmus külm, hirmus külm.» Siis oli Inkeri mõistnud, et poiss ei lakanud meenutamast neid matuseid, seda hoolimatut haudalaskmist, pastori segast juttu, armetut leinalaulu ja vastu kirstukaant kolatavaid külmunud mullakamakaid. Ja minemaruttamist, ükskõik kuhu sooja. Kohvi jooma, rääkima ühest ja teisest, aga mitte temast, kellest nüüd — jah — viimaks ometi oli lahti saadud. Nad olid mehemoodi naernudki. Ja: «Mitte keegi ei hooli kellestki!» — «Siiski, mina hoolin sinust, ja väga!»

Sel ajal oli Olavi huuli imenud, lakkamatult. Vahel oli see kõlanud nagu matsutamine, ja kui Matti oli seda öelnud, oli Olavi pea langetanud ja hetk hiljem ema poole vaadanud, kui see oli juhtunud seal olema. Teadvalt ja üha huuli imedes oli ta silmadega öelnud: näed nüüd, keegi ei hooli mitte kellestki. Ikka ja jälle oli Inkeri püüdnud Olavile seletada, et see, kes hauda pandi, oli tõesti vana ja haige, et talle oli parem minema pääseda ja et sellepärast tundsidki kõik nagu mingil kombel kergendust. Tema enda pärast, et ta kannatustest vabanes. «Ei. Keegi ei hooli...»

Varem nii rõõmus, isegi taltsutamatu poiss, ja nüüd siis see peanõksutamine, niipea kui midagi pisutki arusaamatut või kurja räägiti. Kus ta mõtted võisid rännata? Seal hirmsas külmuses? Tõesti, Inkerigi judises, seda külmust tundis iga elav olend. Ja kui elavad jätsid lahinguvälja, maise maailma, hakkasid selle kohal hõljuma viirastused. Vana küüraka kurjus, jätkuv kellakõlksutamine, sellest polnud pääsu, see siirdus ehk ainult kuhugi mujale.

«Täna ma olen terve õhtu kodus,» ütles Inkeri. «Lähme kööki ja hakkame kas või kompvekke keetma.»

Kui poiss vähemalt elavnes, lisas Inkeri:

«Eks ju, sina teed torbikuid, võipaberit on.»

Oli kuulda, kuidas Matti ülemisel korrusel ringi marsis. Inkeri rääkis üha edasi, et poiss vihastele sammudele tähelepanu ei pööraks.

«Niipea kui Liisa on söönud, lähme ja hakkame peale.» Tal oli vaheldumisi kuum ja külm, ta pingutas poisi ja Liisa pärast kõigest jõust. Nendega ei tohtinud midagi juhtuda. Need olid tema lapsed. Mattit ei suutnud ta enam mõista. Aga nende eest vastutas tema. Kogu mure ja hoolitsemistahte sekka lõikas ometi mõte kohvikust. See oli liiast, ta ei suuda. Aga suuta tuli.

«Õpetaja pani täna kaks poissi nurka seisma,» ütles Olavi nagu täiskasvanu, kes mõistab säästa jutuainet tühja hetke täiteks. Pisaraherned veel silmis, aga pilk juba ärgas ja aval. «Nad olid vahetunnil õpetaja puuriida ümber ajanud.»

Inkeri pani käe ümber poja õlgade, pigistas nii tugevasti, et poiss kiljatas. Aga see hääl ei tulnud valust, oli vaid tardumusest ärkamine.

«Küll oli hea, et sina kambas ei olnud.»

Ja kuna poiss püüdis nüüd ema ilmselt rõõmustada, ütles ta, et oli matemaatikas kümne saanud. Inkeri pigistas teda veel kord. Ta armastas lapsi, või oli õppinud armastama. Tihti olid nad tal ees, kui oli kiire, aga selle vastu, kes neid solvab, kes neile haiget teeb, ei tunneks ta halastust. Ja tal oli neist — või Olavist — kahju, Liisa ei mõistnud veel midagi. Kui Matti homme töölistele üles ütleb, võib Olavi sellepärast kannatada saada. Töötute lapsed kippusid kergesti kaklema, sedagi oli kohvikus üks proua kaevanud. Ja Olavi oli pealegi hea õpilane. Aga sellestki murest ei tohi Mattile rääkida, nagu ilmselt mitte millestki. Varsti oli see söömaaeg läbi, Inkeri polnud ise peaaegu mitte midagi suust alla saanud. Ta kippus kergesti oksendama. Miks see nii oli? Ainult Olavit oodates oli ta olnud rõõmus, rahulik ja kaitstud, nagu vähemalt tagantjärele tundus. Liisat kandis ta, kui Matti vanglas istus, ning sünnitas ta, kui mees mööda ilma ringi vehkis, ja seda kolmandat, kogemata kombel sigitatut nagu Liisagi, kandis ta seesuguses hingekõleduses, et kurameerides, võõrastemajatoas vargsi armatsedes poleks osanud seda kujutledagi. Ju temas oli siis mingi nii suur viga, et Matti ei suutnud temast enam hoolida.

«Õpetaja ütles, et kui inimesel on liiga väikesed kingad, siis tulevad jalgadele rakud, ja kui varbad on rakkus, siis paistab see näost välja. Kas isal on?»

Inkeri naeratus oli peaaegu ehtne. Siis heidutas teda seegi. Poiss nägi ja arvas liiga väikesena liiga palju.

«Võib-olla. Vahest ongi ainult rakud. Aga küsida ei

maksa. Ju ta peab nendega ise hakkama saama. Oh hoidku sind küll!»

Ta kallistas Olavit veel kord, kuid märkas, et tegi seda sellepärast, et nii oli tema meelest tarvis teha. Iseenesestki mõista oli see tore, aga rõõmu sellest polnud. Poiss vaataski teda uurivalt. Ja põhjusel, mis jäi ebamääraseks, pigistas Inkeri poega uuesti ja ütles:

«Hoiame meie kokku. Sa võiksid mõnikord koolist kohvikussegi tulla. Tule sinna juttu ajama, sest mul pole mahti palju kodus olla . . .»

«Suurtel pole. Ja kui nad veel vanemaks saavad, nagu vanamemm, siis nad ei jaksa, ainult istuvad.»

Aga Matti ei istu, mitte iialgi, mõtles Inkeri ja hoidis lapsi enda ligi. Olgu ta või voodi päralt, ta mõtted lendaksid nagu haavlid, paiskuksid kunas kuhu ilmakaarde. Rakkus varbail käiks ta teed, võib-olla vägagi murelikku ja vaevast teed. Selle kohta vaid ei tohtinud, ei söandanud küsida.

«Ja kui nad saavad vanamemmest veel vanemaks, pannakse nad pikaks, pikaks ajaks voodisse. Ja siis, kui on küllalt külm ilm, lastakse hauda . . .»

«Jäta juba, Olavi! Nüüd olgu säherdustel rumalatel juttudel lõpp. No nii, lähme paneme kompvekikatla tulele. Liisa, pühime suu puhtaks ja lähme kõik. Lempi juba ootab, et saaks laua ära kraamida.»

13.

«Justament!» Virtanen, ühingu sekretär ja laekur kogu selle aja, mis Vieno oli olnud esimees, oli poolel teel temaga seltsinud ja nad läksid koos töölismajja. Virtanen oli sõnakas, mõnus ja julge mees. Huumoriga oli ta tihti toetanud — mitte leevendanud või nõrgendanud — Vieno teatavat laitmatust, liigsenagi tunduvat kaalutlemist ja printsipiaalsust. «Jah, ega mul poleks tarvis olnud sinna jõlkuma jääda. Tähendab eile õhtul, kui ma saeveskist, talumeeste saeveskist tulin. Seal on mingi kuuriga kole kiire... Mul ükstapuha, ma võin küll niikaua naelu taguda, kui silm laternavalgel vähegi seletab. Nii et oli õige hilja, kui ma koju läksin. Olen alati väljaku äärest läinud, miks ma siis poleks pidanud eile minema? Ja vihmgi oli üle jäänud. Nii et ma jäin lihtsalt koeruse pärast seisma ja tahvlile üles pandud sõiduplaani vaatama, kuna seal seisis Pettersson ja see naine.»

«Ah Pettersson.» Vieno ajas end käigupealt sirgu. Täna tibutas igatahes ühtlaselt sadada, kui ka eile kuiva pidas. «Mida sa pimedas sealt tahvlilt nägid?»

«Ei miskit, mitte kõige vähematki. Aga sellele naisele poleks vaja olnud üle ühe pilgu heitagi. Sellest oleks küll aidanud. Hiilgas pimedaski otsekui jaaniuss. Aga sinna ma seisma jäin ja siis lausa naelutatult, kui Pettersson käega vehkis, nagu oleks ta kannatamatu ja sooviks mind kas või maapõhja. Teda kuidagi ärritas, et ma seal seisin — töörõivais, ropane muidugi ja puha. Ja nagu ma vist ütlesin, vihm oli üle jäänud. Aga Pettersson hoidis naise kohal vihmavarju... Ja ta oli muidu ka kuidagi õudselt viisakas, niisugune hästikasvatatud. Noh, ega nii hilja enam ühtki bussi ei läinud, sellepärast poleks tarvitsenud tahvlit vahtida. Aga nemad, nad ootasidki, et sinna taksopeatusse tuleks mõni auto naist raudteejaama

viima. Nõnda ma sellest aru sain, aga seisin seal niisama, nagu oleksin ka midagi oodanud. Ja alati, kui ma kõrvale vaatasin, kohtasin Petterssoni pilku, kes selle siis kähku naisele pööras, nagu poleks mind tundnud. Sa ei küsi, missugune naine see oli?»

«Ei. Naistest nüüd alati... Ega naised tervet ilma valitse.»

«Ega jah. Aga vahel, mõnda inimest küll. Või ma muidugi liialdan. Aga see naine... Ta polnud ei noor ega vana ega õieti keskealinegi. Siis ma taipasin, et ta võis olla ükstapuha mis, ainult mitte noor. Ta oli nii üles vurhvitud, et vanusest ei saanud aru. Ja just nagu mingeid tablette söönud, sest ta ei püsinud minutitki vagusi, kliristas ja nipitses oma ehteid, põsed puuderdatud ja roosilised, suu kah värvitud. Ma mõtlesin muidugi, et Petterssonil on mõni rikas lesk sihikul.»

«Kuidas siis.» Vieno uskus kohe, meelsasti.

Virtanen peatus Päästearmee maja nurgal ja Vienogi pidi peatuma. Seest kostis ühehäälset kitarri- ja harmooniumimängu.

«See oli tema ema.»

Mis tähtsust sellel siis nüüd oli? Vieno oleks tahtnud edasi minna, läkski. Virtanen järgnes, kuid rääkis kogu aeg ainult sellest naisest. Ju see oli talle mõju avaldanud. Et ilme sellel eatul näol muutus tihti, kuid vaospeetult, õigupoolest ainult silmades. Suu, põsed, laup olid nagu elutud. See oli tema saladus, niimoodi ei tulnud kortse, need ei paistnud välja. Algul olid need silmad täis kõige valjemat halvakspanu, kauged, sootuks äraolevad nagu ematiigri silmad mõnel pildil. Miski ei paistnud neid liigutavat. Nad poleks ühegi lõhkikiskumise ees tagasi põrganud. Pettersson oli teda vist kuidagi solvanud, teinud midagi, mis polnud sobilik, või jätnud midagi sobilikku tegemata. Ja Virtnanen oli teraselt vaadanud. Ja siis oli Pettersson naisega pikalt rääkinud, midagi põhjalikult selgitanud, mida Virtanen muidugi mõista ei kuulnud. Pealegi oli ta Virtasele selja pööranud, kuid Virtanen nägi ju naist. Hämaras küll, aga ikkagi. Järsku need silmad leebusid, neist oleks võinud peaaegu armukadedust või midagi selletaolist välja lugeda. Siis pani ta käe Petterssoni käsivarrele, käisele, randmest pisut kõrgemale, ja lausus üksikuid sõnu, nagu mu poeg, mu poeg ja nii edasi. Nii et see oli tema ema. Ja siis oli ta õige hella, armastava ja ohverdamisvalmis moega. Ja Pet-

tersson muutus. Niipalju kui Virtanen oli tihanud veel vaadata, oli ta nagu palka saanud või tagasi armu alla võetud. Ta hakkas uskumatult käbedasti liikuvat naist sinnapoole talutama, kuhu taksodel oli kombeks sõita. Vahepeal laskis ta vihmavarju alla ja tõmbas kokku. Virtanen ei näinud enam nii täpselt, hämaruski tihenes. Aga edasiminejat temast lihtsalt polnud, kuigi Pettersson vehkis talle veel sealtki, nagu peletatakse kana, jah, just kana. See panigi seisma. Siis viimaks tuli üks auto ja Pettersson kummardas ja aitas ema sisse, nagu oleks too mõni kõrgem seltskonnadaam, aga see polnud veel kõik. Üpris sale siidsukas säär oli autost väljas, käsi ka, mida Pettersson püüdis hüvastijätuks suruda, kuni see temagi autosse tõmbas. Jaa, muidugi, naist tuli päris jaama saata. Ja küllap ta õpetas poega veel jaamaperroonilgi.

«Õpetas?» Vieno vaatas töölismaja poole. Ainult paarist aknast paistis valgus, täna polnud peale juhatuse koosoleku midagi.

«Õpetas. Ja mul on sihuke aimdus, et Pettersson ongi Helsingist ema eest pakku tulnud. Ei, ma isegi tean seda enam-vähem täpselt. Säherdustes paremates ringkondades... Küllap see naine on ainsa poja suhtes kindlad plaanid teinud ja vaatab ka, et poiss need täidaks. Küllap peab paika, mida on räägitud, et Pettersson noolis aastapäevad eduerakonna uksel, aga ei pääsenud sisse — või mis ta nii pisikeses erakonnas oleks teinudki. Nii et siis... Võid arvata, et see naine näeb kaugele. Ei usugi kohe, kui kaugele mõned näevad, ka naised, ja need, need alles... Kui on keegi, kelle nimel vaadata. Ja sel naisel on tutvusi, usu mind. Väikesed külaõmblejadki teavad alati kõike, sest et neile seelikusaba tasandamise ajal kõigest räägitakse. Saati siis veel säherdune, kes õmbleb — vaata et koguni presidendiprouale. Jah, niisiis... Kui Pettersson oli seal Paasivuore tänavas jupp aega jooksnud ja pingutanud, ilma et midagi oleks sündinud, tuli ta pisemasse paikkonda, kõik nipid peas. Muidugi oli ta kuulnud, kuidas koosolekuil ja eelkõige väljaspool koosolekuid asju ajada. Ja kogu selle värgi on ta pähe surunud ja ema on neid mõtteid omakorda teritanud. Ja ta usub nende nippide jõusse, ma kardan seda. Just nii, ja meil tuleb see välja kannatada. Kas ma ütlesin välja kannatada? See on päris õige sõna. Ja selle kannatamise läbi midagi õppida, ehk ka mõned nipid. Mul on aimdus... Ja kuigi ma inimestest palju ei taipa, arvan ma, et kui

Pettersson midagi kardab, siis ema. Kes ütles, et hirmu all on töö tõhusam?»

«Kui see nüüd ikka ema oli...»

«Oli.»

Nad pühkisid üheaegselt restil jalgu ja läksid trepist üles.

«See mees ei võta iial naist,» ütles Virtanen veel, haarates juba ukselingist. «Tal pole teist naist vaja. Ühtki meest samuti mitte. Kas oled märganud, et tal mõni sõber oleks? Ei. Sest tal ei ole.»

«Hea küll, hea küll. Aga tal on ju noorsootöö, seal ta on tubli. Lähme nüüd. Teised juba...»

Juhatuseliikmed käisid pahandavalt laisasti koosolekuil. Nüüdki saadi hädavaevu kvoorum kokku, kui kaks meest köögist pliidi juurest üles otsiti, kus nad viitsid aega käsi soojendades ja keelt pekstes. Või ehk mitte just päriselt nii. Nad naersid lihtsalt rektorit, kes — peast soe, nagu ta oli — oli end nimismehe juures üles andmas käinud ja sellest sangariteost keppi käes vibutades igale vastutulijale kõnelnud. Et kui Lapua liikumise juht kord juba koguni raadio kaudu oli soovitanud kõigil kuidagi küüditamises osalenuil end ametivõimudele üles anda, siis oli tema ka läinud. Ei, ta polnud kellelgi kodus järel käinud, rääkimata autojuhtimisest, ta ei osanudki seda, aga ta oli muidugi kõike heaks kiitnud. Kuigi — ja silmad vees, oli ta sedagi seletanud — ta südant oli lausa pööraselt ängistanud teade president Ståhlbergi ja ta abikaasa küüditamisest. Aga muidu... Ja ta oli jälle edasi vehkinud.

«Alustame.» Vieno istus juba laua otsas. «Lapua liikumine püüab lihtsalt oma mainet parandada. Aga see vähenegi on juba kaotatud.»

«Ma palun päevakorda täiendada.» Muidugi mõista, Pettersson oli jalamaid hakkamas ja nagu otse saunast tulnud, kui nii peen härra üldse saunas käis. Keel limpsas kergelt huuli ja siis: «Nõuan, et juhatus käsitleks ja määratleks oma seisukoha alevivanema vakantse ametikoha asjus ja otsustaks, mida oleks võimalik ette võtta.»

Asi tuli ootamatult. Kõik koosolekud algasid loiult, kuni suudeti kohaneda. Kõigil oli raske tööpäevgi seljataga. Keegi juuresolijaist ei mõistnud kohe midagi lausuda. Vieno ootas toetavat sõna, aga sedagi ei kostnud.

Kandideerimisaeg oli läbi, uue vallaseaduse kohaselt pidi alevivanem olema järgmise aasta alguseks valitud.

«Alevivanema valib alevivolikogu,» ütles Vieno. «Selle koosolek on nädala pärast.»

«Just nii. Aga alevivanemast saab muuseas alevivolikogu esimees. Asi on tähtis. Töölisühing ei tohi jätta seisukohta võtmata.»

Vieno vaatas teisi, kuid asi paistis jäävat tema ja Petterssoni vaheliseks. Virtanen siin kõrval tegi rumala näo edukalt ette.

«Vallavalimisedki seisavad ees. Ja presidendi valijameeste valimised samuti. Neistki tuleb midagi rääkida, üldkoosolekul igatahes.» Vieno rääkis rahulikult. «Siia tuleb Tannergi kõnelema.»

«Alevivanema valimine on tähtsuselt esimeses järjekorras.» Pettersson kavatses nüüd pikalt rääkida. Jessas, selle koosolekuga ei suudetud isegi alustada. Nood paksude klaasidega prillid, raudhallid juuksed nii noorel mehel, kergelt kaarduv nina, kust jutupauside ajal kostis vaoshoitud nohinat. Kuid pause oli harva, ainult siis, kui mõni teine juhatuseliige suutis lühikese lause vahele pista. «Kandidaatide hulgas on sotsiaaldemokraat Paavo Frisk, sotsiaaldemokraatliku kindlustusseltsi piirkonnavolinik, asjamees, kes ei ole partei tegevusest nimetamisväärselt osa võtnud. On kahju, et pole tugevamaid kandidaate. On eriti kahetsusväärne, et ühing pole kandidaadiküsimusse vajaliku tõsidusega suhtunud. Jajah, ma tean, asi on uus, aga siiski. Ja niisama kahetsusväärne on, et kommunistid pidid volikogust mõne lapualase survel lahkuma. Pole minu asi volikoguliikmete tegevust arvustada, aga nagu ma olen kuulnud, mitte ükski, see tähendab mitte ükski sotsiaaldemokraatlik volikoguliige ei astunud nende — noh, otsekui vabatahtliku lahkumise vastu välja.»

«Üks neist polnud iial koosolekuil käinudki,» torkas Vieno vahele. Ta oli juba parasjagu haavunud.

«Kommunistide abiga oleks võidud Frisk ilma pikemata alevivanemaks valida. Kui kommunistid ja sotsialistid kokku arvata, on — või oli — volikogus vasakpoolsete enamus. Kas Gröönroosil ei tulnud see pähe? Jah, seda on vaevalt keegi märganud. Ei ole märgatud. Kommunistid oleksid siiski tähtsad olnud — valimistel.»

Vieno otsustas olla kannatlik, kuid lausa ninnakargamist ka mitte lubada.

«Valla, see tähendab alevi asjadesse nüüd nii palju

poliitikat...» Ta rääkis vastumeelselt, sõnad näisid Petterssoni ohtra suupruukimisega võrreldes tavalisest harvemini langevat. «Algkoliasju, mõningaid kanalisatsioonitöid — hädaabitöid, kui töötuid on üha rohkem...»

«Jah, kuna teine saeveskigi seisab. Kas sellest oli töölistele enne lõpparve peo peale lugemist teatatud? Ei olnud. Töölisühing ei hoolinud sellestki asjast, mina oma kiirest ajast... Pidasin oma kohuseks vähemalt vaatama minna. Noh, jäägu see. Aga esimehe tähelepanu juhiksin veel sellele, et volikogus oleks tõepoolest olnud vasakpoolsete enamus, kui... Ja muidugi mõista, kui rääkida kas või kanalisatsioonitöödest, siis on see ka poliitika nagu kõik muugi. Kui palju seal kulutatakse ja nii edasi. Kodanlased, teadagi, püüavad kõiges kokku hoida, sest kardavad maksustamisüksuse tõusu. Siin näivad kodanlased ikkagi tõepoolest kõike otsustavat, kuigi eelmised vallavalimised viisid selgesti vasakule, mis on arusaadav: siin on ju nii palju vabrikutöölisi. Aga paistab, et volikoguliikmed ei hoia silma peal.»

Vieno tõstis haamri, kuid ei löönud lauda. Niikaua kui ta solvas ainult teda isiklikult... Ja Petterssoni laterdamisel ei paistnud enne lõppu tulevat, kui sülg on suus kuivanud, aga seda ei juhtu iial.

«Kas Lapua liikumine on vastupanu halvanud? Nii et sellega ta sai ikkagi hakkama? Aga nüüd on näha, et surve annab järele. Seaduslikkuse rinne ja selle eesotsas sotsiaaldemokraadid... Aga ka maaliidu ja rootslaste ringkondades arvustatakse... Kui riiklik olukord on niisugune...» — ja Pettersson koguni ohkas, nagu oleks kogu vastutus juba tema õlgadel — «tuleb seda ka volikogu istungeil oma kasuks tarvitada. Kui Gröönroos alevivanema valimistel oma rühma eest hoolitseb — tõega hoolitseb —, siis mina omalt poolt võin vähemalt kõrvalseisjana püüda rootslastest volikoguliikmete meeleolu töödelda.»

«Kas selle üheainsa oma või? Üks seal ainult on.»

Pettersson köhatas, kuid ei kohmetunud.

«Jah, selle ühe.»

«See... Kas küsimus polnud ainult selles, kas võtta see asi päevakorda või ei? Nüüd on see ju peaaegu läbi arutatud?»

«Jah. Esimehe ülesandeks oleks olnud see kohe ära otsustada. Sellest hoolimata nõuan ma selle sissevõtmist, ametlikult, nii et see ka protokollitakse.» Ja millegipärast

lennutas Pettersson Virtase suunas muigava pilgu, salakavala ja ülearu pika. Virtanen hoidis pliiatsit ega reageerinud.

«Võtame siis selle päevakorda.» Vieno suutis koosolekule hoo sisse saada. Jõuti kähku edasi, sest Pettersson pidas vahel suu kinni. Ainult ühingu kahekümne viienda aastapäeva pidustuste korraldamise kohta oli tal midagi öelda, kuid lihtsalt nagu näitamiseks, et tal vaid üks asi mõttes polnud. Väino Tanner oli niisiis tulemas, et kaks asja korraga joonde ajada, pidada ka valijameeste valimise kõne. Temagi ei teinud enam Lapua liikumisele silma, oli käitunud Helsingi volikoguski nagu mees. Aga Vieno ülesandeks jäi ühingu kroonika koostamine, ja kuigi see teda lausa murelikuks ei teinud, teadis ta, et see toob jälle tohutult tööd kaasa ja aegagi pole enam palju. Aga tööd näis talle alati korjuvat, suukulutamist oli seega vähem. Volikogu jaoks sai ta siis niisugused juhised, et Paavo Frisk tuleb alevivanemaks valida, seega oma rühma järele valvata ja püüda kas või sedagi ära kasutada, et Julin juhtub ehk tukkuma, kui ta ülepea koosolekule tulebki. «Venita koosolekut,» jagas Pettersson juhtnööre, nagu tunneks ta end igas tehnikas kodus, «see väsitab neid.» Tõsi mis tõsi, väsitas jah, praeguse koosoleku venitamine igatahes. Passit ja Niemit ei suuda keegi mõjutada, ainsa rootslase eest hoolitseb Pettersson. Mõni maaliitlane... Vieno polnud varem niimoodi parteide viisi kodanlastele mõelnudki. Nüüd siis tuli mõelda.

Ja ikkagi polnud Pettersson rahul. Tal oli veel nii-öelda teine asi. Kui juhatuseliikmed olid juba tõusmas, alustas ta uuel toonil ja järsku otsata murelikult, peaaegu kurvalt:

«Kahjuks olen juhtunud kuulma... Ühingu liikmeskonnas on õige pikalt ja laialt olnud juttu ühingu summade kasutamisest. Au Virtasele ta ennastohverdava, kauaaegse töö eest sekretärina ja laekahoidjana, aga igasuguste kuulujuttude kummutamiseks arvan, et oleks vaja kohe korraldada erakorraline revisjon. Ei,» — ta tõmbus trammi, nõjatus tahapoole — «ma nõuan, et ühise kasu nimel tuleb korraldada erakorraline revisjon.»

Niisiis oskas ta ka lühidalt rääkida — ega pommiplahvatusekski kulunud kaua aega. Virtase pliiats kukkus lauale, ta nägu kivistus. Teised juhatuseliikmed nihelesid istmetel, enamik täiesti juhmiks löödult. Pettersson vaatas tselluloosikeetja Vainikaise, tagasihoidliku mehe poole,

kellega polnud kunagi pahandust olnud. Vieno vandus mõttes. Hingati kähinal.

«Teeme vaheaja,» sai Vieno suust. «Räägime protokollimata. Või mis asja, keegi pole ju nõusolekut avaldanudki. Kui nüüd ametlikust koosolekuskeemist kinni pidada, siis keegi pole ettepanekut toetanud. Ja mina vähemalt pole mingeid kuulujutte kuulnud. Mis vara siin õige hoida ongi...»

«Esimehel on ehk liikmeskonnaga liiga vähe tegemist.» Petterssoni silmi polnud näha, sest ta kallutas pead, nii et ainult suured prilliläätsed vastu jõllitasid. Liiga vähe? Minul? Vieno ei suutnud isegi imestada ega olnud tal selleks aegagi, sest Pettersson jätkas kohe, vaadates jälle Vainikaise poole: «Vaheaeg või ei. Esimees peab otse küsima, kas minu nõudmist toetatakse või mitte.»

«Mina,» suutis tselluloosivabriku keetja lõpuks aeglaselt ja alandlikult öelda, «mina toetan.»

«Tähendab erakorralist revisjoni?» Vieno naeratas totralt, naeruks polnud vähimatki põhjust. Kas oli siis jõutud juba intriigide ja koguni lausa mõttetute solvangute ja kättemaksude aega? Virtanen sai oma palga eileõhtuse kõõlumise ja vahtimise eest ja Pettersson oli Vainikaise pea teab mis kärbseid täis ajanud. Vieno oli nii väiklastest või peaaegu haiglaselt õrnanahalistest inimestest kuulnud. Aga kui just need need põrgulised olidki?

«Seda et...» Vainikainen pidi jätkama, kui ta juba sellele teele oli astunud. «On ju eri fondid. Ja kui seda raha ühest kohast teise üle kantakse, siis — jah, kas ikka kõik ongi alles.»

Vieno vaatas Petterssoni otsa, kes oli lõua vastu kaela surunud. Kahvatu, peen, selle laua ääres kummaline mees. Ja teda tuli, teda tuli taluda. Vainikainen hõõrus mõlema käega silmi. Teised juhatuseliikmed ainult kuulasid.

«Protokollime siis nii, et...» Aga kui ta kõrvale vaatas või juba enne, kui ta jõudis vaadatagi, tõusis Virtanen püsti, läks välja, tuli kohe tagasi, tõstis arveraamatu kõrgele pea kohale ja virutas vastu lauda, otsis taskust võtme ja viskas selle kõige otsa. Võti libises edasi, kuni keegi selle lauaservalt kinni püüdis ja korralikult raamatu kõrvale asetas.

«Siin on arved ja võtmega pääseb kapi kallale. Härrad seltsimehed olgu nii head. Ja kui tohin viivu veel selles seltskonnas istuda, siis kannan selle protokolli. Kui ma

nüüd enam sedagi oskan. Kas härra Pettersson nõuab kellaaega ka?»

«Kui teisi asju enam pole, siis on koosolek, seegi koosolek lõppenud.»

Vieno tõusis kohe, vaatas imestusega, veel isegi mitte vihaselt Petterssoni, jättis Virtasegi, kes nüüd pabereid korjas ja arveraamatut Petterssonile hakkas toppima. Vieno läks minema, ta ei suutnud kuulata või hakata revideerijate üle arutlema, seda riidu ka veel, ta sammus tühja peosaali. Ta seisis seal vanade kulisside, kuivanud vanikute ja krepp-paberist lillede tolmuses hõngus, mõtlemata midagi, lihtsalt mitte midagi. Oli kuulda, kuidas välisuks mõned korrad käis. Siis hakkas kusagilt vaikset juttu kostma. Tal tuli minna ja koosolekuruumist arveraamat ja võti võtta. Aga veel mitte. Möödunud oli ehk viisteist minutit, kui ta läks ja sattus nõrgalt valgustatud esikus teadagi Petterssoni ja Lampi peale, kes polnud koosolekul sõnagi lausunud. Vieno peas kihvatas. Niisiis oli järgmine Lampi . . .

«Mulle ei meeldi, et koridorides posistatakse ja sosistatakse.»

Ta ei jäänud Petterssoni seletusi kuulama. Ta astus tühja koosolekuruumi ja vaatas lauda, kus üks arveraamat ja võti olid suutnud täieliku kaose tekitada. Ta oleks vahetanud meelsasti paar sõna Virtasega, kuid see oli muidugi juba läinud.

14.

Kui vähe oli tarvis, ehk ainult üht. Kui asjad paistsid sõltuvat viimasest tilgast nagu aina, ja viimane, see pisku, see üks oli enesevalitsus . . .

Matti Reima nautis ja oli alati nautinud elu, kui aetavad asjad olid võimalikult suured või vähemalt kiired ja ka mingil määral hirmutavad. Niisamuti oli ta meelsasti paljude inimeste tähelepanuobjekt. Ta võis hirmust väriseda ega maganud öid korralikult, aga kannustav paine tõstis ta võimete tipule, töö ja tõttamine oli tema suur rõõm. Ja uhkelt ning kõrgilt soojendas ta end meelituste ja imetluse paistel. Kuid väljakutsed võtsid aega ja esitatud nõuded olid vahel rasked täita ja võidurõõmu tippudest jäi kähku üksnes mälestus. Siis järgnes üksluine ja isegi pisut troostitu aeg, kuni heideti uus väljakutse või kuni ta selle leidis. Matti ei lootnud tulevikult midagi head, isegi mitte mõistlikku, kui ta seda ise korraldada ei suutnud. Aga eks korralda nüüd, mil ei suuda midagi muud kui seista aknal ja vaadata pimedusse, kus kusagil ta saeveski, ühe suure väljakutse tõekssaamine, seisis pimedana. Ja hääletuna, lõplikult surnuna. Seevastu . . . Kergita pisut lõuga: seal neemel talunike saeveskis põlesid tuled, ja kui kõrva teritasid, võisid kuulda mürinat ja undamist.

Siiski, saeveski küll seisis, kuid see polnud mingi häbi. Tagavarad olid peaaegu kõik maha müüdud. Võlgadega oli ta suutnud, tõsi küll, nii keeruliste nõksude abil hakkama saada, et üleliia arutlema hakates ütlesid ajud üles, pähe lõi valu. Numbreid pidi paberil nägema, siis suutsid neid valitseda või võisid vähemalt niimoodi kujutleda.

Siiani oli Matti Reimal alati õnne olnud. Komistamisedki olid vaid mõistmist ja kogemusi juurde toonud.

Siitpeale, selles uues olukorras oli tal õnnestumine kohustuslik. Ta pidi edukas olema. Kui see olukord kunagi möödub... Alles siis on aega mõelda, kes ta sellesse oli asetanud, kuidas sellest ülepea pääses, kas õnn oli eales püsivalt soodus. Praegu, sel hetkel tuli vaid kõigele otse vastu vaadata, langemata trotslike teravmeelsuste esitamiseni või valjult abi järele nuuksumiseni. Ja rahulik olla.

Selles koolis ta nüüd käis, end iga hetkega karastades. Kui ta midagi kartis, siis hinge loidumist või seda, et hakkab närviliselt tormama. Kõik see varitses teda ja lisaks halb südametunnistus, mis tuli samuti suruda kuhugi, kus see ülearu ei häirinud.

Kui säherdusel hetkel tulid tuppa Inkeri ja väike tüdruk, pöördus Matti kannapealt aknast ära. Inkeri oli tehtult reipa olemisega, avas juba suu, et midagi öelda. Aga just nüüd poleks Matti suutnud kuulata ega ise sõna lausuda, seepärast sööstis ta ukse poole. Ta jättis oma sõnatu naise ja oma tütre ja ta oma poeg seisis ukseavas. Matti tormas ja pidi poja peaaegu ära tallama, enne kui jõudis peatuda. Pilk — poiss arvas vist, et kavatsen teda lüüa... Aga edasi, trepist alla. Ma ei ole teda kunagi löönud. Ma olen neile hea isa olnud. Ma olen... Enne kui kahetsus nagu halb, kõditav lööve Matti oma võimusesse võttis, läks ta — mitte joostes! — alla kuuri juurde, pani automootori käima ja ootas viivu, enne kui sõitis välja.

Ei ole minu süü, et...

Sõitmine tõi alati kergendust. Kord varemgi oli ta mure eest minema sõitnud, sihita, vaikselt. Ja ei puutunud kellessegi, kuhu ta sõitis.

Kas tal polnud voli minna, kuhu tahtis, näiteks seesuguse inimese juurde, kes ei esitanud ühtki küsimust. Ja kes kuulus samuti tema peresse, aga tõelisse, kalleimasse peresse, saeveskisse? Olgu pealegi, et ta elas koos oma vallaspojaga ühe talu kõrvalhoones, et ta käis nüüd, kui oli saeveskist vallandatud, laudas abiks. Las tõmbab saapakotad jalast, rätiku peast, voodi laiemaks. Las kärssab õlilamp! Polnud ta teab mis iluski ega lõhnanud hästi. See ei tähendanud midagi! Ja kellelgi polnud vaja ütlema tulla, et Matti Reima joostes komistas. Ta tahtis ainult olla kodus, paigas, kus teraselt nuusutades võis tunda mingitest pesemata rõivastest tulevat saepuru-

lõhna, kus vagonetid üha liikusid, kõikidest saeraamidest rääkimata, kus osati vait olla, kui ta isegi niisuguse tühja asja pärast kaebas, et oli viimasel hetkel veel ligi tuhat kilo masinaõli ostnud. Ja kus ei küsitud, mis uudist! Jah, ta ei rääkinud, nagu ei räägi ka pundar koormaköit. Ja poisski — vahest kümnene — istus laua ääres, juuksed silmil, ja vaikis samuti.

See otsatu jaunamine, mis seal vana Ahleniuse majas tihti lahti läks. Inkeri korrutas oma ja lapsed ja vist teenijagi küsisid vahel midagi. Seda ei kannatanud välja, lihtsalt ei kannatanud. Kõik kohvikud, kruusaaugud, Heikkised ja... ja jalgrattaparandustöökoda, kuhu ta Heikkise oli pistnud, et see silma alt ära oleks... Sest Heikkinen oli pidanud jääma, Inkeri nõudmisel, teda ei tohtinud lahti lasta. Ja Matti oli nõustunud. Aga millegipärast ta lihtsalt ei suutnud seda meest näha, kuigi ka tema oli osa saeveskist. Kuid ta oli ka muud, noorus-likumate, rõõmsamate aegade mees. Ja just nüüd ei tohtinud Matti minevikku meenutada, sest tuli vaid mingi kunsti abil külm ja rahulik püsida.

Aga see naine saeveskist oli harjunud kannatama. Kuidas ta suudab mind taluda, nii jäle, nagu ma olen, mõtles Matti mõnikord. Aga ta suutis, ei nuutsunud, ei tujutsenud, ei ajanud mõtteid igasuguse lobisemisega sassi.

Mõnikord hirmutas Mattit seegi. Kas tuleb, saabub kord päev, mil ta tahaks kõike unustada? Mitte seda, et tal on vaja aru anda, tühja sellest. Aga kui hakkad soovima, et seda pole lihtsalt olnudki. Kuid hirm möödus, ta vähkres naise voodis ja lehkki tähendas talle vaid lauavirnade alust, nende virnade alust, mida enam ei olnud, kas enam iial ongi. Võidelda, vastu panna, välja kannatada... Ja ta hakkas järsku naerma. Kes nii oli öelnud? Hänninen muidugi, neetud äiapapa, kes oli kõnelnud kihelkonna uuest köstrist — kunagi, kui ta seal veel käis. Köstril oli olnud lugematu hulk angoora kasse, kellel ta oli suveks karva maha ajanud, keda ta oli püganud, nagu suurilmas puudleid pügatakse. Ta oli tahtnud neist lõvisid teha, jätnud igaühele saba otsa tutigi. Ja Matti naeris arutult kõike, eeskätt Hännist. Hännist, kellele köster oli nüüd ebameeldiv võõras, keda tuli taluda, kuni ta paikkonna kombed selgeks õpib. Võidelda, vastu panna, välja kannatada... Oi armas jumal taevas, kui sa oled olemas... Aga selles olukorras oli see ainus paik maailmas, kus vähemalt südaööks võis unus-

tada kannatlikkuse, rahulikkuse, külma kaalutluse, kõik selle, mida muidu olid sunnitud omaks võtma.

Vahel tõusis naine lauta minemiseks ja Matti istus viivu sängiveerel, kuni puuserv valusalt põlveõndlaisse vajutas. Siis läks ka tema ja laskis auto valgusvihkudel millestki hoolimata väheldase talu nurki pühkida ja välja unustatud tööriistu valgustada. See oli nii nigel talu, et polnud saeveskigagi seotud. Reimale oli täiesti ükspuha, mida niisuguse talu rahvas mõtles. Ja siis sinna niinimetatud koju ja kerge südametunnistusetorge: kuidas, missugusesse meeleollu ta oli nad õhtul jätnud. Nii et siis mitte sinna, ta sõitis saeveskisse, käis, kõndis seal ja valgustas taskulambiga teed. Edasi-tagasi ja vahel kontorihoonesse, kus ta samuti elektrit ei süüdanud. Ta kondas, tundmata nälga või väsimust, kuni teisest saeveskist hakkasid kostma tööhääled. Siis kustutas ta lambi ja seisis pimedas, kuni majas süttisid tuled. Ta seisis üha uduvihmas või vähemalt igal juhul pimedas ja nüüd, kui hommik need äratas, olid saeveskilõhnad peaaegu endised. Ta silmitses maja kontuure, mis hakkasid päeva vaevaliselt valgenedes paistma. Ta oli rahulik, nagu pidi olema.

Kunagi avanes välisuks ja valgusse ilmus poiss, ranits seljas, tema kannul Inkeri, veel trepil koti sisu uurides. Jaa, jaa, kas kõik oli ikka kaasas? Sangarlik jätkamine on kõige hõlpsam viis toime tulla, jah. Ja kuni poiss ema ootas ja nad seltsis alevi poole hakkasid minema, ilma et Inkeri oleks silmanurgastki vaadanud, kas auto on kohal või ei, raputas Mattit järsk armukadedusehoog. See läks kähku üle. Neil ei paistnud midagi hädа olevat, nemadki olid öö ilusasti üle elanud. Nende pärast polnud muret, kuigi nad sedapuhku — vähemalt Olavi — otseteed tema juurest minema marssisid, nii nagu tõeliseltki tegid. Seljad paistsid, siis ei olnud neidki enam näha.

Kuid siis tuli mõelda, mida edasi teha, sest kindlat päevakava enam polnud. Igatahes oli vaja sisse minna ja end pesta, riided vahetada, midagi süüa. Puhast särki nööpides meenus talle mitu asja, mida oli vaja järele uurida. Ta pidi helistama paari kohta ja seejärel veel kolmandassegi, proovima, kas ehk millestki kasu on. Peaaegu kõigesse oskas ta selles uues olukorras juba kuidagi suhtuda, ainult äiapapas, selles Hännises polnud ta veel selgusel. Ta püüab selleni täna mingil moel jõuda.

Anja oli täpselt niisugune, nagu Matti oli oodanud või äärmisel juhul kartnud teda olevat. Täiesti viisakalt palus ta istuda. Midagi pakkuda ta ei kavatsenud, sest laud oli tühi. Ka muidu oli kõik kraamitud, tühi, puhas, nagu õpetajast inimese kodust võis oletadagi, olgu selle elus olnud missuguseid käänakuid tahes.

«Sa oled ikka endine,» sundis Matti end reipaks. «Kuidas keegi suudab nii ilus püsida? Sa oled kindlasti ikka veel selle küla ilusaim naine. Inkerit ja sind ei võiks üldse õdedeks pidada.»

«Tõesti?» Anja oli kauge ja pead kuklasse lüües lausa aristokraatlik. Näis, et ta ei kavatsenudki istuda. «Mul tuleb tunni aja pärast õpilane.»

«Sa ei ole minust kunagi lugu pidanud . . .» Matti kallutas pead, püüdis mõnd nalja meelde tuletada. «Mis siis ikka . . . Ei, sa ei suuda mind isegi taluda, nii on asi.»

«Kuule.» Anja paistis mõtlevat ega varjanud tõepoolest vastumeelsust. «Ma mõistan, et sul on raskusi nagu praegu mõnel teiselgi. Aga seda ma ei mõista, et minust võiks sulle abi olla. Kui sa arvad, et mul sinust kahju on . . . Ma ei oska eriti haletseda, kui teie, eraettevõtjad, jääte üksteise järel jänni. Jääge pealegi. Mida kiiremini, seda parem.»

«Ah nii, tõsi, tõsi. Mul polnud seda peaaegu meeleski. Kuidas ma siis ära võisin unustada?» Mattit ennastki ajas see endist meenutav vaterdamine iiveldama. Korts Anja kulmude vahel süvenes. «Jajah, maha vana maailm. Noh, praegu paistabki seda rada minevat. Sinna ei suuda Kosolagi midagi parata. Oota nüüd pisut, kuni ma . . .»

«Töötutest on mul muidugi kahju. Kuigi see on ainult möödaminev vaheetapp, on seda raske üle elada. Kui palju sina saeveskist lahti lasksid?»

«No kõik, kõik. Saeveski seisab.»

«Kui palju?»

«Kuule, kui sul on kiire, siis läheme ehk otse asja juurde?»

«Sul on siis asja? Sa vajad minu abi. Milles?»

«Ära Inkerile midagi räägi.» Mattile ei meeldinud needki sõnad, kuid ta pidas neid vältimatuks. «Ära räägi, et ma siin käisin. Vaata, kõige meeleheitlikumas olukorras nagu mina praegu — hahaa — muutud vapraks. Või on nõnda, et hirm ajab vapruse valeriided selga. Eks ole ju peenelt seletatud! Aga Inkeri ei mõistaks seda ometi. Nii et ära talle räägi.»

«Seda ma lubama ei hakka. Räägin küll Inkerile, kui see pole midagi niisugust, mis teda vapustab. Võiksid tema peale pisut rohkem mõelda.»

«Kust sina tead, et ma ei mõtle. Või on ta kaevanud?»

«Ta ei ole su kohta sõnagi öelnud.» Anja kopsis mornilt sõrmenukkidega kirjutuslaua nurka, kohta, kuhu varsti vist jälle üks õnnetu koolilaps oma harjutustevihiku asetab. «Nii et aitab juba. Katsu rääkida lühidalt ja nagu inimesega kunagi. Ära püüa nalja heita ega sõnadega mängida. See on vastik ja ei sobi õigupoolest sinu — noh, arvan, et see ei sobi su asjaga kokku.»

«Omastega ongi tõelistest asjadest raske rääkida. Ja selle ma olen selgeks saanud, et rahaasju ei tohiks omaste vahel üldse olla. Et kui veel midagi ette võtan, siis papa Hännisele igatahes ei tugine.»

«Ja edasi?»

«Noh. Sa käid ju tihti kodus... Kas sa mõistad või oled oma isa juures midagi erilist märganud?»

Anja mõtles. Ta oli märganud, aga et ta polnud suutnud otsustada, mis see on, polnud sellest põhjust rääkida.

«Ei. Mitte muud, kui et ta on hea, vananev mees. Ema on seal rohkem hädas. Papa — enamasti omades mõtetes kinni.»

«Ja neid mõtteid ei saa lugeda. Ei, ilus Anja, kuula nüüd. Ma oletan, et ta vajab arstiabi. Ei-ei, ma pean silmas närviarsti. Ei saa kuidagi võimalik olla, et ta teeb selge peaga seda, mida ta teeb. Noh, sellest sa ei hooli, et ta kõigepealt läks neid koguduse metsi teisele saeveskile müüma, kuigi oli selgelt ja sirgelt kokku lepitud, et need saan mina. Olgu küll, et see oli võib-olla heagi. Kuhu ma selle metsamaterjali oleksin müünud. Aga et...»

Anja ei katkestanud, ainult kuulas ja vaatas aknasse. Matti mäletas, kuidas see aken oli ükskord ära plätserdatud, punast värvivett täis pritsitud. Ta tundis jäist külma, talle näis, et kui selle akna kas või igal öösel ära määriks, see naine ei teeks teist nägugi.

«Kuidas oleks, kui ma pankroti teeksin?» põrutas ta sellele pisut tüdinud näoprofiilile otse välja.

«Lase aga käia!»

Või nii kalk. Matti raputas asjatult kaua pead, ettekeide ei jõudnud siiski pärale.

«Õe pärast sa ei muretse.»

«Ega see tema elu halvemaks tee. Ta teab juba, et elus on muudki peale vastiku raha. Omal ajal ta ahnitses seda... Mis rõõmu sinu äritegevusest Inkerile enam on. Ta ei ole pealtnäha kuigi õnnelik.»

«Kuule.» Matti teadis, et istub siin päris ilmaaegu. Kogu siiatuleku mõte oli — ei, mitte väsinud ajude lootus, vaid nagu viimane proovikivi, katse. Seepärast, ja kuna tal nagunii midagi kaotada ei olnud, jutustas ta Anjale, kuidas Hänninen oli teda petnud, kui ta omal ajal kibekähku metsi oli ostnud. Või tuli neid taluostudeks nimetada? Et osa neist oli tehtud igaks juhuks Hännise nimele — paberitest tähendab — ja et majad pehkisid nüüd, katused kukkusid sisse ja nõnda edasi, kuid metsad püsisid... Ja olid ka niisugused dokumendid, et talud koos metsaga olid ainult nimeliselt Hännise omad, tegelikult aga kuulusid temale, Mattile. Ja kuna tal on või vähemalt oli pankadega suhteid, õnnestus tal õige suuri laene saada, kui ta nende metsamaade kaarte näitas. Tal oli tookord kiire ja muidugi lubas ta blankovolitused sedamaid korda ajada. Ja ta sai selle raha, need laenud. Aga muidugi nõuab pank hüpoteegidokumente... Nii, Anja. Aga Hänninen, või papa, jah, hakkas õige kähku vempe viskama. Ju ta on kaasistujana igasugu asju õppinud. Jah, aga nüüd on asjalood nõnda, et Hänninen tõi talunike marsi ajal kõik tema nimel olevad metsadokumendid pangaseifist ära. Nende omavahelised lepingud samuti, kui neil üleüldse mingit juriidilist kaalu on. Vaevalt küll. Matti usaldas äiapapat tookord nii läbi ja lõhki, et neil oli pangas koguni ühine seif... See oli siis, kui nad seltsis sõitsid ja ringi liikusid, kui purjedesse puhus tugev tuul. Aga juba kevadel ei teinud Hänninen mingitest dokumentidest teadmagi, vähemalt mitte lepingutest. Ja sestpeale on ta kogu aeg ainult kurdimaks muutunud. Ja nüüd on Hännisel kodus rahakapp ja Matti ei saa...

Aga naerda poleks siiski tohtinud. Vähemalt mitte see naine, kes kunagi kümme, viisteist aastat tagasi oli olnud nii armas, nii õrn ja usaldav tüdruk, et poleks isegi suutnud kujutleda meest, kel oleks jätkunud uljust temast mõelda, saati veel teda puutuda. Aga ta naeris ja isegi mitte südamlikult.

«Tõepoolest!» Naer lakkas järsku. Vahest see polnudki naer? «Nii et sa tulid sellepärast siia? Et mina viiksin papa närviarsti juurde, võib-olla hullumajjagi, või olek-

sin selle operatsiooni juures vähemalt kuidagi abiks. Või varastaksin temalt mingi imenõksuga — sul on vist selle kohta peas juba plaangi sepitsetud — tolle seifi võtme. Ja meelitaksin siis papa ja mamma ja muidugi mõista ka Mari kodunt välja — jõulu esimese püha hommikul kirikusse või —, et sina saaksid võimaluse seda kappi tühjendada. Ei, Matti, võiks arvata, et sa oled mingit sopakat lugenud. Sinu peale ei suuda isegi vihastada. Sa oled kahetsusväärne olend.»

Või kahetsusväärne. Eks me näe.

«Päris õigesti su jutt nüüd ei jooksnud. Aga kujuta siis kas või niigi ette. Õpetus pole sul nähtavasti mööda külgi maha jooksnud. Ja mina lootsin juba peaaegu, et oled selle kaislais ekslemise lõpetanud.»

«Kaislais ekslemise... Ah nii. Olengi lõpetanud. Ei eksle enam kuskil emakest otsides ringi, kui siin juba luuleliseks muututakse.»

«Ütle otse, Anja, kas sa sehkendad ikka veel nende kommunistidega? Sest sa tegid seda, nagu igaüks teab. Kuigi sul õnnestus välja lipsata.»

«Ju meil kahel midagi ühist on,» ütles Anja ükskõiksélt. «Meil kummalgi on vist tugev tahe. Aga ma arvan, et mul on tugevamad närvid.»

«Sinul?» Matti arvas heaks naerda. Eks me näe sedagi. «Mis sa nendega sehkendad?» Matti ajas üht ja sama joru, just nagu siinsamas jalamaid neid Anja kiidetud närve proovides.

«Kui oleksid nii hea... Mulle ei meeldi see sehkendamise sõna.»

«Ah soo. Haritud inimene. Anna andeks. Püüan teie meele järele olla, armuline proua. Aga meil on peale tahte muudki ühist. Me mõlemad lõpetame plahvatusega, mitte tasapisi kidudes. Aga sa ei karda?»

«Mis mul karta? Karda sina, kel on midagi kaotada. Tõuse juba, mine, siin tuleb tuulutada.»

«Kohe. Üks hetk.» Matti nägu väändus, terve pea tuikas. «Ainult nimed, need on segi... Sina oled Julin, tore, Inkeri on Reima. Ainult Hänninen on Hänninen. Aga kõigest hoolimata pole teiegi, Inkeri ja sina, midagi muud kui neetud Hännised. Ja jääte selleks alati. Ja hoiate alati kokku. Nii see vist on.»

«Kui... Kui sa enam ei tea, mida öelda... Ära siis ütle.»

«Kui sind vaadata... Kas see on viha, mis sind kütab?»

«Kui sa nii soovid. Viha kütab!»

Anja läks tõepoolest akent avama ja jäi seisma, selg Matti poole. Diivanilt ei kostnud midagi, siis tuli ohe, mis väljendas muudki peale ärrituse. Vedru kriiksatas, kui Matti tõusis.

«Tänan õpetuse eest, Anja. Mul tuleb ka proovida. Kui mingi viha oma armuga mindki aitaks.»

«Võta heaks!»

Kui Anja pöördus, tõmbas mees juba ust enda järel kinni. Anja käis mööda tuba ja läks uuesti akna alla. Kavatsemata eriti vaadata, nägi ta siiski, kuidas Matti astus ühtlasel sammul, isegi kiirustamata üle tee auto juurde. Ta sõitis kohe minema, pööras rahulikult ringi. Kivid paiskusid ilusa pideva kaarena lörtsist.

15.

Volikogu sotsiaaldemokraatlik rühmitus seisis pärast koosolekut õues. Nendest möödusid oma hobuste juurde minevad kodanlased — ka need maaliitlased, kes olid koos sotsialistidega hääletanud — ja hakkasid hobusetekke kokku panema, heinatorte üles korjama. Rootslane läks jala või astus lihtsalt üle tee koju. Ei, kodanlastel polnud saba küll põrmugi jalgade vahel, ei peremeestel ega hobustel, kuid väga vaiksed nad olid. Vaevalt koosolekutulemuse tõttu, vaid sellepärast, mida see ennustas. Keegi koosolekut jälginutest hõikas mööda lonkides: «Tubli, Vieno!» Ja: «Lase aga samas vaimus edasi!» Toimetaja jooksis, peatus, nagu oleks kavatsenud midagi küsida, keerles ühe koha peal, kuni lendas sellelt orbiidilt välja ja jätkas oma teed. Pliiats suitses tal vist taskuski.

«Nojah . . .» ütles Vieno ja mõtles, et peaks juba minema. Ta tahtis olla üksi, vantsida omapäi ja imestada, kui hõlpsalt võis mõni asi sujuda, kui viitsisid vaid pisutki korraldada. Ei õiget võitlust, isegi mitte riidu, kui välja arvata, et diakoniss oli korra häält tõstnud. Ei ägedat mõttevahetust, Passi oli asja kähku hääletamisele pannud. Üks enamhääl, sellest piisas. Oleks olnud kakski, kuid üks sotsiaaldemokraatidest oli eelmisel päeval jala murdnud ega saanud tulla. Kuu aja pärast ei küsi häältearvu enam keegi.

Pauli Petterssoni ei olnud pealtkuulajate hulgas näha olnud. Tal polnud seda tarviski, eks tal olnud seal omad agendid, kuna ta oli nüüd, käsi õieli, Julini maja ees Vienot õnnitlemas. Paljas käsi, mõlemad sõrmikud nagu kinnised lehvikud teises.

«Frisk teab juba,» ütles ta Vienole ja hakkas tema kõrval sammuma. Vieno pidi teda vaatama ja talle selgus esimest korda, mida mõeldi ütlusega, et keegi muheleb.

Pauli Pettersson muheles. «Justament, niimoodi asju organiseeritakse. Sa oled liikumahakkamisel natuke aeglane. Aga kui siis lähed, urised, aga lähed, ja tulemus on hea.» Pettersson oli nii otsatult rahulolev, et midagi selles oli liiast. Või — vahest oli see Pauli Petterssoni esimene suur võit paikkonnas, mille ta oli hüppelauaks valinud. «Alevivanema koht tähendab palju rohkem, kui siin kujutletakse. See annab igale sotsiaaldemokraatide algatusele palju rohkem kaalu. Kodanlased isegi ei mõista, missugune suunamuutus täna toimus.»

«Ega vist.» Vieno mõtles, et kohe pöörab Pettersson ära, ei tal ole kannatust teda pikalt saata. Läheb päris kindlasti koju ja hakkab kõnesid tellima, et need enne keskjaama sulgemist kätte saada.

«Üks asi on mind natuke vaevanud.» Pettersson rääkis leebelt ja nagu omaette. «Nõudsin vist ilmaaegu seda erakorralist revisjoni. Aga mõtlesin, et Virtasel on parem oma ametit pidada, kui kõik ära klaaritakse. Ometi . . .»

«Ilmaaegu muidugi. See solvas Virtast.» Vieno meel muutus silmapilk mõruks, kui see lugu meenus. Virtanen oli vihastanud, ja kuna teda oli nüüd esimest korda kahtlustatud, kahtlustas ta ise omakorda kõiki. «Aga seda otsust protokollist välja enam ei saa. Ja juba homme see sünnib.»

«Noh . . . Solvumine läheb üle.» Pettersson kõndis üha edasi, kalossininadel märjad lumekänkrad, mis palju kuju ei muutnud. Võis olla nulli ringis, kiskus külmale. «Aga see alevivanema valimine . . . Nüüd on sinulgi täielik põhjus kaugemaid plaane teha. Küllalt siin tukutud! Ja nüüd — olgugi see parempoolne hoovus meie maal mis ta on . . . Või mis, eks see ole nende kokkumängu ainult seganud. Need valimised sattusid erakordselt heale ajale. Aga ettepoole mõeldes . . .» — Petterssoni prillid välkusid viltkaabu serva alt — «vahest pead mind albiks, kui annan sulle nõu säherduselegi asjale tähelepanu pöörata nagu . . . Niisugusel võidupäeval võib see sinu meelest tõesti alp tunduda, aga ei ole. Valijaid on mõjutanud muidugi see, et oled niisugune tubli töömees, alati töömehe rõivaiski. Särk ja püksid, saapad, soni. Aga nüüd, kui vastutus üha kasvab, võib paljudel pähe turgatada, et kas niisuguse mehe tegusid ja jutte ikka võetakse täie ette, kes ei . . . Sa oled Helsingi poliitikuid näinud, nemad riietuvad nagu vastased, tähendab kodanlased. Selles on teatud iva. No muidugi, sina . . .»

«Mina nüüd mingi poliitik . . .» Pettersson hakkas Vienole jälle närvidele käima. Aga ta ei saanud sellekski mahti, sest teise sõnaohtrus segas.

«See sinus ongi nii veenev, et sa ennast selleks ei pea. Aga sa oled poliitik, tõepoolest oled.»

«Kuradile,» ütles Vieno tüdinult. «Sellelt seisukohalt siis kunagi . . . Lihtsalt kaasa juhtunud . . . Iseenesestki mõista tuleb asju partei seisukohalt võttes ajada, aga . . . Et peaks teistsugused riidedki muretsema . . .»

«Sa oled siin muidugi sotsiaaldemokraatide esimene mees!» Nüüd ta vähemalt peatus ja hakkas alles siin sõrmikuid kätte tõmbama, nii et need kah . . . Vaata kui ei nõua mult veel nahavahetamist. Ei saa minu kätest ilmaski sihukesi — sihukesi justkui lehma udaraid.

«Head ööd,» ütles Vieno ja hakkas teed mööda edasi lahmima.

«Sulle ka, sulle ka,» hõikas Pettersson ja Vieno lisas sammu. Ta pressis ägedalt edasi, möödus mõnest väljas kõndijast kord siit-, kord sealtpoolt küljest ja rahunes alles seljakuteel õnnistatud männilatvade varjus, mis neile mõtlematagi tundusid ikka olemas olnud jääva katusena. Poliitik? Ena asja! Ta polnud seda põrmugi. Täna oli Vieno võitnud, nagu öeldi, ent sel võidul polnud mingit maiku, sest sellele oli eelnenud liiga palju vestlemist nelja silma all, mitte keelitamist, seda polnud tarvis olnud, vaid vestlemist, meeldetuletamist, et oli vaja tingimata koosolekule tulla, et kogematagi ei tohtinud valesti hääletada. Ju see oli olnud see, mida Pettersson oli nimetanud tampimiseks. Ja see riietejutt. Papagoiks Vieno igatahes ei hakka, see on kindel. Ja esimene mees? Nii et siin vantsis kodu poole siinse partei mees number üks? Kas oldi juba niikaugel, et kuskil parteibüroos oli leht ja sellel tubliduse järjekorras nimed? Kui sedamoodi, siis hiljemalt täna oli Vieno Gröönroos teiseks nihutatud. Jah, nii see oli. Just sellepärast oli võit läpatav. Sest võit kuulus nimelt Petterssonile. Ta teadis seda nüüd päris kindlalt. Enam polnud ainult parteidevaheline heitlus, see käis ka inimeste vahel parteis endas. Kõike oli tulnud kogeda ja nüüd oldi siis siin. Tal polnud eriti teine või kolmas olemise vastu, Petterssoni isik oli talle lihtsalt liiga vastumeelne.

Ma pean sellest lahti saama, säherdusest vanaaegsest ja sentimentaalsest asjadesse ja inimestesse suhtumisest, nõudis Vieno endalt õue astudes. Kodumail oli kõik nagu

pidigi. Ta saab süüa, räägib pisut, teatab muidugi uudise ja peab siis kiiresti ühingu ajalugu viimistlema hakkama. Uksepidemest kinni haarates tundis ta end tagaaetavana. Ta pidi alati ainult minema, tegema, rahmeldama. Millal jääb tal mahti millekski muuks nagu veel mõne aasta eest? Olgu või puulõhkumiseks. Või õunapuudele kaitsevõrkude panemiseks. Või laste süleshoidmiseks, kuna nemadki olid nüüd olemas. See päev peab tulema, külllap tuleb, mõtles ta, valetas iseendale, nii et sai elu näkku vähemalt senikauaks, kui ta pluusi varna riputas.

Passi ja Niemi, volikogu koosolekul teatava kaotuse osaliseks saanud peremehed, sõitsid varasema kokkuleppe kohaselt pärastikku saeveskisse. Koosoleku kohta hõikeid ei vahetatud, see oli olnud, mis ta oli olnud, nad isegi olid ükskõiksed ja hajameelsed. Ja tühja kah, kaotuse sai alati võiduks pöörata või vähemalt igati kaikaid kodaraisse loopida. Frisk, Frisk? Üks jalgrattaga külade vahet sõitev mees, keda luuamüüjast alles siis eristasid, kui ta luudade asemel pakiraamilt mitme nööriga köidetud portfelli või koti valla päästis. Olgu siis Frisk, maavanemale paras vahtida. Sai seegi mees, mida teenis — toppis alati oma nina alevi asjadesse, miski ei kõlvanud talle kunagi. Nüüd sai Friski, eks see olnud vähemalt samast parteist.

Teeotsal läks Niemi ette, sest tema teadis paiku paremini. Tihedate tumedate riitade vahelt sõitsid nad töödejuhataja putka juurde ja tulid vankrilt maha. Niemi läks nurga taha ja süütas sealt lambi. Kaitsevarjuta valgustas see ukse ülaosa, nõrk kollane tuluke nagu märgiks, kuidas siin kokku hoiti. See valgus ei suutnud õieti varjugi heita. Peremehed sidusid hobused kuidagimoodi kinni, vaipu selga laotamata, sest ei kavatsenud kauaks jääda.

«Laudu on, neid on!» Materjalirohkus avaldas Passile alati mõju. «Ainult lahti neist ei saa . . . Noh, lähme sisse, räägime ja vaatame.»

Niemil oli selle putka võti, kus Mäkinen istus, asju ajas, helistas, kirjutas. See polnud mingi kontorihoone nagu Reimal, kes oli kõik valmilt ostnud.

«Kas lubjavabrikule on pakutud?» küsis Passi ja Niemi ütles, et kohe, kui oli nähtud Reima platsi puhtakslöömist ja teada saadud nende laudade liikumiskoos.

«On tselluloosivabrikulegi pakutud . . . Säherduste hindadega siiski praegu mitte kuhugi. Ei saaks õieti veokulu-

sidki tasa. Lubjavabrik maksis Reimale vist siiski veel korralikult. Aga plindris on temagi. Ja üksi.»

«Üksi ajad mõned asjad paremini korda,» ütles Passi. «Niisiis müüa ei saa. Kuidas need Mäkise jutud olidki — et oskab laeval ja laeva ääres õiget hinda võtta?»

«Välismaale müües.» Niemi kirtsutas nägu. Ta oli veel kõhnem kui suvel. Kõik näis lotendavat, nahk ja rõivad. «Välismaale müügist pole siin üldse midagi välja tulnud. Nii et...»

«Kuidas see viimane lugu oli?»

Passi läks sisse ja Niemi süütas tule. Ubrikus oli üsna jahe, kuigi ahjukülg oli päevasest kütmisest leige. Passi katsus käega toru, mis seinast välja viis. Uhkust siin taga ei aetud. Polnud prügikastigi, kuhu võileivapabereid pista. Neid ja kõiki teisi kokkumätsutatud pabereid oli nurk täis.

«Noh... Algas sellega, et vana Hänninen, kes nüüd igale poole jõuab ja igal pool kaasa lööb, helistas ja küsis, mis teha, kui saeveski pole kiriku- ja pastoraadiarveid üldse maksnud. Ju ta kaasistujana teab, mida teeb... Ja oleks võinud mulle seal öelda, kui me kord juba kõrvuti tukume. Aga tema ei tukugi. Ta on kohtus tähelepanelik, on alati olnud, ja nüüd viimastel puhkudel eriti. Ta otsekui imeb endasse... Noh. Nüüd kaldusin kõrvale. Jah, talle ju meeldib helistada ja korraldada. Jah, ma ütlesin, et mul pole aimugi, et on maksmata. Tühiasi, aga seegi võttis kõhedaks. Kunagi varem olid palgad maksmata ja nende pärast tõsteti kisa. Noh, aga säherdused arved ei karju. Turgatas ainult kohe pähe, et kui kord kirikuarved on maksmata, siis võib veel muudki olla. Teab mis kõik võib olla. Nii et püüame nüüd vaadata, kui siit miskit selgust saab. Mäkist pole ma kätte saanud. Siin ta on olnud, aga telefoni juurde pole teda leitud. Ja mulgi pole võimalik olnud päev läbi telefoni otsas rippuda. Ja siis tuli koosolekule minna.»

Kirjutuslaua sahtlid olid lukus, muidugi, välja arvatud ülemine, kuhu oli laualt igasugu pudi-padi aetud, mida lauale käe alla alati korjub.

«Ju leiab siit mingi raua,» arvas Passi. «Kangutame sahtlid lahti.»

«Ei, ei. Head lauda rikkuma! See on minu laud, ma kodunt tõin. Ja siis oleks Mäkisega lõpp kah.»

«Mine tea, kumb kahju suurem oleks,» arvas Passi. «Ju see oli siis ikka tühi käik.» Aga laual telefoni all oli

siiski paberilasu, mõned ümbrikud avamata posti. Kõhklemata torkas Passi nimetissõrme kõige paksema ümbriku nurka ja rebis, siis luges ja luges jälle. Niemi tonkis närviliselt nurgas olevat paberipahna.

«Mida põrgut, ta on käinud Tammeri hotellis metsavalitsuse ühe piirkonnakontori avalikul metsaoksjonil, pakkunud ja ostnud. Siin on arve. Arve see on. Ei, see on juba teine arve sama partii kohta. Kas siia on kuskilt teistpoolt Tamperet puid veetud?»

«Kindlasti mitte.» Niemi ajas end sirgu. «On metsamaterjali omadestki metsadest ja siis veel need kogukonna palgid, kuigi nende pärast on sihuke hädaldamine olnud. Seegi materjal vist enam-vähem puha müümata. Nii nagu tead...»

«Ma ei tea vist suurt midagi,» hakkas Passil hing täis saama. Seljataga oli kurnav volikogu koosoleku juhatamine koos tulemustega ja nüüd hakkas ta kõhklema ja kartma, et vihastamisekski on juba hilja. Niemigi lobises ülearu. Ja mis mees see Mäkinen õigupoolest oli? Kust nii asjatundlik mees üldse leiti? Ei, niisugusel ajal võisid need olla vabad küll. Aga kas ta oli nii asjatundlik, et tal olid omad mahhinatsioonid? Seda pidi teadma.

«Ei ole minust tema valvajat.» Niemigi hakkas ärrituma. Tema oli selle Mäkise kõikide kohataotlejate hulgast palganud. Muidugi pigistati nüüd teda. Aga kui neid sooviavaldusi koosolekul arutati, mõtlesid teisedki omanikud, et võtame pealegi Mäkise, ei nõudnud ta ju nii pöörast palkagi nagu need teised. Nii et ka selle juures hoiti kokku. Ja eks ta paistnud hakkaja mehena.

«Ühte juhtu ma tean,» ütles Niemi, arvates, et parem on rääkida kui asja üle üksipäini pead murda. «Üks palgivirn Raitala tee ääres. Need olid kellegi Maaranna puud. Ei, ühistusse ta ei kuulu, niisama ostetud ja makstud. Mitte kuigi suur partii. Ja need on ära veetud, kuid mitte siia. Jah, ja Reima juurde ka mitte. Aga muust pettusest ma ei tea.»

«Petab korra, petab ka teise. Ah nii on lood. Kuidas sellest mehest lahti saada? Või mis, teda ei tohi ju enne minemagi lasta, kui need asjad on klaaritud. Nii et...» — ja Passi pööras kirja — «avalikul oksjonil. Arve siia. Puid pole nähtud. Ja miks neid väikesi kirikumakse pole ära makstud? Miks? Kas pole nii, et väikesed arved tuleb alati ja jalamaid klaarida, neid ei tohi jätta peas või raa-

matus ripakile. Kui ta neid raamatusse on kandnudki. Ei, ma teen sahtlid lahti, olgu pealegi sinu laud!»

«Oota nüüd. Ma katsun homme Mäkise kätte saada. Ma tulen hommikul ja istun kas või õhtuni... Kuule... Vallamaksud on ka maksmata. Ja tulu- ja omandimaksud.»

«Maksmata!»

«Noh, oli just see aeg, millal püüti eelmise töödejuhatajaga... Täbar aeg oli tookordki. Ma arvan, et siis nad lihtsalt jäid.»

«Ja sina oled ühistu esimees või? Igast põrguma august on raha võetud, masinaid muretsetud, ja nagu paistab, puid ostetud, ostetud, kuigi pole kohale toimetatud ega makstud. Miks maksud maksmata on?»

«Kuna pole raha olnud, mitte millalgi. Istume nüüd. Katsume mõtelda.»

«Ei istu,» ütles Passi ja istus sealsamas lauaservale. «Paneme saeveski seisma. Teeme nagu Reima. Vallandame Mäkise, jah, kui oleme esmalt selgeks saanud, mis tehingud tal on.»

«Meelsasti seda küll ei teeks, siis on nimi läinud. Reima on kõigega harjunud, tema ei häbene, aga...»

«Kelle nimi, ja mis nimi? Minu nimi igatahes küll mitte...»

«Noh, kui nii suure hooga alustati...»

«Et las tulla siis sama suure hooga ots kah?»

«Ei-ei, võtame nüüd asja päris rahulikult.» Kaks meest ubrikus oli liiast, Niemi käis ust praokile tõukamas ja vaatas ühtlasi hobuseid. Veel uksel seistes ütles ta: «On ju see ühisveksel...»

«Niikaugel vist siiski ei olda. Et sellelt abi otsida.» Passi hingas nüüd, kui õhku sai, hingamine võttis tükk aega, sest muud polnudki teha.

«Niikaua mitte, kui laenu- ja hoiuühisuse asjad korras hoitakse, tähendab protsendid ära makstakse. Pank ootab kergemini.»

«Vist jah.» Passi kordas mõttes mitu korda: vist jah. «Noh, laenu- ja hoiuühisuses olgu kõik korras. Sul tuleb järele vaadata, et need asjad on joones. Kas sa Anttilat oled kohanud?»

«Ei, pärast seda mitte, kui ta selle laenu andis. Meil ei...»

Jah. Mida tähendas see ootamatu suhete paranemine, mõtiskles Passi. Aastakümneid tülitsenud, nagu ainult

talupojad oskavad, nii visalt, et need tülid oleksid pidanud pärandusena järgmistelegi põlvedele edasi minema, isegi kui muud poleks pärida olnud. Nii selged inimsuhted igatahes, kust jätkata... Ja siis järsku riiul lõpp, raha pihku. See ei käinud heade kommetega kokku, see lõi asjad nii sassi, nagu oleks lind selgele, hästi joonistatud kaardile lärtsu lasknud.

«Kui laenu- ja hoiuühisuse asja eest hoolt ei kanta, siis... Ja ma ise meelitasin Julinit tollele paberile nime torkama. Kuidas ma sellega hakkama sain? Just nii, see oli selle Mäkise esimene riugas. Ja meie, minagi läksin õnge. Aga sellest, et Julinit hakatakse lagedaks tegema, ma osa võtta ei taha. Ta on mu vana tuttav, perenaise kaudu kuidagi sugulanegi, midagi tähendab see kah. Lugu on nüüd nii, et sul tuleb valvata, et maksud makstud saavad. Valvad, et rohkem lollusi ei tehta.»

«Halb, et Julin volikogu koosolekule ei tulnud. Vahepeal juba käis, siis jäi jälle ära.» Niemi sekeldas kogu aeg, piilus ahjugi, oli pealtnäha üsna küps mees.

«Kui ei tulnud, siis ei tulnud. Aga ma käisin ükspäev seal, päevadki lähevad sassi... Ja olgugi et ta maailma asjadest enam palju ei hooli, ma saan sellest ka aru. Ei, ta ütles ainult, et ei saa koosolekule tulla, sest haigus on majas. Ja mina tola kohe loomaarstist maad ja ilma kokku rääkima, mul on ju alati lehmad meeles. Ei, seal oli käinud inimeste tohter. Ja mina rumal jälle, et kuidas, seal polegi ju kedagi peale tüdrukute ja sulaste. Ja siis ütles ta kogu mu lobast üsna tüdinuna, et Sylvi oli haiglane. Aneemiline, ütles ta. Ja kahvatu oli see tüdruk küll, aga muidu... Mulle jäi säherdune mulje, et see tüdruk on või teda peetakse seal rohkem tagakambri ehtena, olgu ta siis aneemiline või mitte. Seal ta kõndis ja luges mingit «Kikit». «Kiki» oli kaane pealt lugeda. Aga aneemiline... Millal sihuke taud on takistanud mõnda peremeest koosolekule tulemast. On sünnitud ja surdudki ja peremehed on ikka läinud... Aga see pole minu asi. Kui Julinile meeldib seda võõrast plikat hellitada, kui ta selle tõttu ise nooreneb, nii nagu ta noorenenud on, siis on see minu arust õige hea. Kui oled pidanud elus kõik need astmed läbi käima mis Julin. Kõik arvavad, et ei see kuule midagi, ei näe, ei tunne... Aga ta on inimene nagu teisedki...» Lõpuks Passi hoomas, kus ta oli, missuguses olukorras ja kelle seltsis. Kui ta oleks väike marakratt olnud, oleks ta meelsasti rusikatega oma pead tagunud.

Ta oli oma lobisemise ja Niemi ilme pärast pahane. «Ei, ära kisu nägu midagi naerule. Ma ei mõtle seda, et... Oh issand mind kah... Millal ma õpin Julini kombel suud pidama. Aga see tuleb ära õppida. No kas sa oskad selle laenu- ja hoiuühisuse Anttilaga asjad korda ajada?»

«Ega seal midagi ajada ole, kui protsendid vaid õigel ajal ära makstakse. Ja laenukustutused kah.»

«Kas ta juba nõudis neid?»

«Ei veel, aga ma ütlesin ju, et kui...»

«Kui kõik jääb «kui» peale... Ei, niipalju peab raha varuks olema, et ka need laenukustutused... Ei, ei sellest ole miskit kasu. Võtmed kõik Mäkise käes ja lauda sa ei luba lammutada. Miks sul su oma laua võtmeid pole? Muretse. Nõua. Oleme vist kogu aeg sinisilmsed olnud.»

«Aga kui nüüd siiski Julinile midagi ei räägiks. Kui teda koosolekuil ei näe, siis tal pole vist huvigi.»

«Aga saeühistu koosolek tuleb varsti ära pidada. Või mõtled sa, et ma ei tohiks või et mul ei passiks teda sellelegi koosolekule tulema sundida?»

«Niimoodi ma pole ütelnud.»

Passi laskis jala põrandale, laelamp kopsas talle kergelt vastu laupa, ta õieti ei märganudki seda. Väljast kostis, kuidas üks hobustest jalga vahetas.

«Tead, selleks läheb väga palju tarvis, et ma Julinit petan. Tähendab nii petan, et ma ise tean, et petan. Petsin ma juba tookordki, kui selle allkirja välja meelitasin. Mõtlesin ainult, et siis hakkab kõik klaaruma, kui laenu- ja hoiuühisusest raha saab, masinate jaoks ja... Jah, mul oli hea usk küll. Või me kõik uskusime, mida tahtsime uskuda. Aga praegu liigume küll nagu piiri peal. Kas kõlbab või ei kõlba, kas vääratab või ei väärata. Või — me lihtsalt ei taibanud, et saeveski on äriettevõte. Ja ärielu seadustest ei tea me küllalt, ei tea veelgi. Nii see kindlasti on.»

«Igatahes ei tasu küsida, mis kõlbab ja mis mitte.»

«Jah. Aga sa ju ise rääkisid äsja, et nimi läheb, nimi läheb. Eks ta läheb ju siis igatahes, kui teed, mida teha ei sünni. Lähme nüüd, võta see Mäkinen enda peale.»

Passi viskas kirja, mida ta kogu aeg oli kortsutanud, koos ümbrikuga lauale ja astus lävele. Niemi paistis tahtvat veel jääda, tegi, nagu kraamiks, liigutas ainukest tooli edasi-tagasi.

«Tänapäeval kirjutatakse sageli varandusi teiste nimele, igaks juhuks.»

Ei, Passi ei tahtnud enam kuulda.

«See on täiesti normaalne talitusviis ja niisugusel puhul eriti... Aga õigel ajal, õigel ajal ja...»

See mees on loll, mõtles Passi, ja halvemat hinnangut ta ei osanud anda. Ta läks hobuse juurde ja vabastas selle. Enda ette oli vaevalt näha, aga kui peremees oli vankris, astus hobune oma teadmiste järgi läbi saeveski lauavirnade lõputuna tunduva kõnnu või kivimurru. Toore, märja, üha vettiva puu hõng oli raske, sest õhk hakkas juba õiseks muutuma. Teekond lauavirnade vahel kestis ja puhuti mõtles Passi, et hobune on eksinud. Näis, nagu oleks rand vastu tulnud. Aga siis olid nad äkki lagedal teel. Hobune hakkas vaikselt astuma ja Passi hingamine muutus tasapisi rahulikuks. Sillalt heitis ta pilgu saeveskile. Mäkise putkas põles ikka nõrk valgus.

16.

Kuidas küll täismeeski oskas olla õnnelik, õnnelik, mitte üksnes väsinult kergendust tundev, kui mõni kõiksugu vaeva põhjustanud asi osutus kordki täistabamuseks, pidas igast õmblusest. Siis uskusid jälle, et vaevanägemine oli väärt, tasus ära, kandis vilja.

Maja oli pidurõivais rahvast täis, jässakaid mehi ja asjalikke naisi. Kui mõtlesid igaühele neist nagu iseseisvale inimolendile, olid taas õnnest tulvil. Need vähemalt olid vee peal püsinud, tarmu säilitanud. Mõned olid praegu majanduslikult viletsal järjel, kuid nemadki — niimoodi igatahes tundus ja näis — uskusid homsesse ja usu eest tasutakse mingil kombel alati. Ning mõned, kellest kümme aastat tagasi poleks julgenud midagi öelda, ei olnud mitte ainult hinges, vaid nii vaimu kui keha poolest kosunud.

Vieno ei pidanud midagi oma teeneks, kuid täna oli ta sellegi üle õnnelik, et oli kaasa läinud ja selle tee valinud. Kõhkluste päevad olid seljataga. Ja siin kõrval istus Tanner, praegu presidendikandidaatki, aga kuidagi päris tavaline, kuni tõusis kõnelema. Seegi oli kiiduväärt, et ta taskust paberit ei tõmmanud ja sealt sõnu tönkama ei hakanud. Et ta rääkis peaaegu alandlikult ja üsna tasa, nii et vaikus levis saaliski ja igaüks kuulas tähelepanelikumalt, kui ehk muidu oleks kuulanud. Ainult tulevikusku oli selleski kõnes ja tänu usina töö eest, kuni ta hakkas rääkima peatsetest omavalitsusvalimistest ja seejärel presidendi valijameeste valimisest jaanuaris. Aga ta ei viitnud sellega rohkem aega kui vaja ja siirdus tagasi partei vankumatute põhimõtete juurde, millest tuli edaspidigi kinni hoida, mis olid õiged ja õigustatuks osutunud ja mis edaspidigi viisid edasi ja veelgi edasi, sest see töö ei lõpe iial, mitte ealeski, kuni sellel maal ja maailmas on tööd tegevaid inimesi.

Talle plaksutati kõlavalt ja ta istus uuesti Vieno kõrvale. Siin ta istus, põlv üle teise heidetud, kuulas koorilaulu ja ilulugemist, samuti Vieno koostatud ja etteloetud ühingukroonikat, plaksutas selle peale nagu teisedki. Kui eeskava oli läbi, tõusis ta kohe ja Vieno saatis ta väljas ootavasse autosse.

Siin saatsin ma teda autosse, mõtles Vieno, kui tagatuled öösse hajusid. Siin ma seisan. Heameelt ei rikkunud miski ja ta läks sisse tagasi, ikka pidutujus, ajas viivu koguni Virtasega naeratades juttu. Aga varsti lahkub temagi, pinke lükati kokku, muidugi pidi rahvas tantsida saama. Pilk veel ukselt saali, kus ühingu punane ja Soome sinivalge lipp olid kaunistatud lava serval vardas.

«Sa ise vist ei aimagi, kui hea su ühingukroonika oli!»

Ennäe, see oli ju Pettersson, kuidas ta oli suutnud ometi kaugemal kusagil tagumises pingis püsida, kuigi kuulus juhatusse.

«Ah sa arvad niimoodi,» ütles Vieno, meel ikka lahe, kuigi ta mehest lugu ei pidanud. Ta püüdis mõelda, et viimastel nädalatel, pärast toda võitu polnud Pettersson siiski tüli norinud. Ju talle oli sellest võidust piisanud.

«Siin kuulates... Lugesid sa ka hästi. See oli kohati lausa dramaatiline. Mulle tuli pähe, et see tuleks ära trükkida, nii välja anda, et see liikmetele kättesaadav oleks. Päris tõesti! Ja kui sa oled juba nii palju tööd teinud, võiksid natuke veelgi teha. Niisiis laiendada, selgitada, üksikasju lisada. Sul on neid kindlasti teab kui palju meeles.»

«Välja anda... See ju maksab. Kelle taskust see tuleb?» Vieno tõmbas juba joppi selga, aga pidi möönma, et mõte oli meelitav.

«Seda annab korraldada. Niisuguseks otstarbeks on ühingul vara küll. Sulgi ei tarvitse seda tasuta teha, küll partei maksab.»

«Ei ole harjunud raha eest midagi seesugust tegema...»

«No kui ei, siis ei. Ja tühja sellest rahast. Aga väljaandmine tuleb korraldada. Seda on vist umbes kolmkümmend masinakirja-lehekülge või nii. Jah, kolmkümmend lehekülge.»

«Mina... ma pole masinakirja-lehekülgedega harjunudki. Vihikusse lihtsalt... Ja selle peale läheks mitu õhtut ja ööd.»

Esimene tantsulugu juba algas. Ei mäletanudki enam,

millal saalis olid kaikunud töörahvamarsi helid. Vieno astus sammu välisukse poole. Virtast polnud enam näha, see kadus alati nagu tuul, kui Pettersson nähtavale ilmus. Kuigi erakorraline revisjon polnud leidnud ainsatki viga, ei suutnud ta Petterssonile andestada.

«Kirjuta pealegi vihikusse. Ükstapuha. Ja kui soovid, võin ma sulle puhtalt ümber kirjutada või kellelegi kirjutada anda. Ära karda, koosolekuilgi pole nüüd, kui pidu möödas, enam midagi tähtsat. Puudud mõnelt, jätad teiste hooleks.»

«Vallavolikogu valimisedki tulemas . . .»

«Tulemas, tulemas, aga nende pärast ei tarvitse sinul ennast vaevata. Sinu positsioon on nii vankumatu ja kindel. Ja sellega läheb ju kõige rohkem paar nädalat, kui hooga pihta hakkad. Ja kui kaugemale mõtled . . . Kõned on kõned, aga kui on must valgel, siis see jääb.» Ja Pettersson ei suutnud jätta lisamata oma suure lugemuse sära: «Aeg murendab kivigi, aga sõna jääb.»

«Noh, ma mõtlen järele,» lubas Vieno ja oli hinges juba nõustunud.

«Mõtle, aga mitte kaua. Noh, eks helistame. Ma teen siin tüdrukutega mõned tantsukeerud. Sina pole vist üldse tantsumees?»

«Ega ole jah. Alati on justkui muud olnud . . .»

Kuigi Vieno oli juba peaaegu väljas, tuli tal tahtmine tagasi minna ja veel saali vaadata. Jopp seljas, seisis ta siin ja vaatas, kuidas paarid keerlesid, üle põranda tuiskasid. See nägi tore välja, ja rõõmsalt keerutas seal Pettersson ühte käharpead. Ning suu käis, suu käis. Aga Vienol tuli minna, ta oli õnnestunud õhtuga väga rahul ja juba kodu poole kõndides mõtles, mida kõike ühingukroonikale lisada. Eelkõige muidugi mässupäevadest. Ja Kylanderist ja Nurmist, nende suurest panusest. Ühingu varase perioodi kohta on raskem andmeid juurde saada, aga ta saab, kui leiab inimesed, kes veel mäletavad.

Ja et õhtu oleks täielik, ootas Siiri teda virgena ja nad istusid kahekesi ning jõid öökohvi, ja ta rääkis Siirile sedagi, et on nüüd mõnda aega õhtuti kodus ja kirjutab siin. Käib ehk vahel ainult vaestemajas vana Lahe-papiga juttu ajamas. Jah, talle oli mees kohe töölismajast lahkudes meenunud. Lahenduse leiab alati, olgu vaid probleem algul olemas.

«Oi kui tore. Ja mina passin sind. Siin ongi halb pimedad õhtud üksi, ainult laste seltsis istuda. Kedagi ei käi

kah, sest minu juurde pole kellelgi asja, ainult sinu juurde. Noh, mihuke see Tanner oli?»

Ja Vieno jutustas, ta keel peaaegu laulis, niisuguseks lobamokaks hakkas ta muutuma. Harjumatusest oli Vieno kõige üle nii õnnelik, et suutis vaevalt needki vähesed tunnid magada, mis ööst järel olid.

Enne kui Vieno seda taipaski, oli ta kõrvuni töösse sukeldunud. Ta peas oli kõigist mõtetest tähtsaim laiendada kroonika ühingu ajalooks. Virtanen helistas talle vahel, rääkis mõnest ühingu asjast või et volikogus oli otsustatud anda hädaabitööde katte all raha lubjavabriku ja teivasjaama vahelise tee ehitamiseks. Selle üle nuriseti, sest lubjavabrik oli ka riiklikku abi palunud. Kas tulumaksu võidi lubjavabriku tee ehitamiseks kasutada? Vieno ei suutnud huvituda, ta polnud tol koosolekulgi olnud. Ja eks olnud küsimuses ju hädaabitööd. Aga lubjavabriku kasuks . . . Noh, Vieno polnud sedapuhku lihtsalt koosolekule jõudnud, ja kui olekski, asi oleks ikkagi nii läinud. Töötuid tuli aidata, kas polnud nii?

«Helistasin ainult selleks, et sa teaksid!»

Ja Siiri käsutas teda sööma, käsutas kohvile ja rääkis oma asjadest. Ta oli lehest lugenud, et võis tellida raamatu, kus anti nõu, kuidas ise toonekure tulekut määrata. «Ütlevad, et toonekure tulek . . .» — «Või toonekure! Polé ilmaski niisukest lindu näinud, aga lapsi, neid tuleb . . .» Vieno heitis talle hajameelse pilgu. Ja need lapsed pidid vait olema, sest isa tegi tööd. Kui Vieno ise vahel lehte vaatas, märkas ta üksnes, et uues eduskunnas olid nüüd siis kõik kommunismivastased seadused läbi minemas. Ja et suure hooga valmistuti omavalitsusvalimisteks, kus siis kerkib üles sama teema mis eduskunnavalimistelgi. Vasakpoolsete ühisele mahingule tuli lihtsalt lõpp teha ja seda ka omavalitsuses. Ta sööstis tagasi kambrisse, ajalugu pidi kähku valmis saama. Ta tagumik niheles toolil, käsigi väsis, aga ta tundis, kuidas mõte jooksis.

«Vahetpidamata . . .» Siiri juba nuriseski. «Reinol tuli täna hammas!»

«Heida ahju taha, loitsi!»

«Ma ütlesin, et tuli. Meie lapsed pole veel nii vanad, et nad hambaid vahetaksid!»

«Ah jah,» ütles Vieno ja naeratas, kuid pidi jälle mi-

nema. Palju polnud enam jäänud, paar õhtut ainult, siis ta viib vihiku või kaks Petterssonile — sellegi mehe vastu ei olnud tal suuremat midagi, ta elas nii kaugetes ühingu aegades, tükk maad enne Petterssone ja kõiki tänapäevaseid valimisi. Sest ta oli tahtnud kirjutada pikalt sellest ajast, mis talle isiklikult oli kõige tõelisem, ajast, mil tõesti võideldi, ja ausalt, relvaks kogu hingejõud. Viimaste aastate kujutamine võis jääda, nagu oli, siia polnud tal midagi lisada. Need olid olnud teistmoodi, lahingudki teise maiguga, otsekui ette arvestatud või tõepoolest kavandatud. Või olid nad lihtsalt liiga lähedal.

Vieno kiirustas, ent siiski mitte küllaldaselt. Õigupoolest poleks tal olnud päevagi aega, ei alustamiseks ega lõpetamiseks. Aga see selgus talle alles hiljem, või ei selgunud õieti kunagi. Need nädalad ei tähendanud mitte ainult seda, et tema siin mingite vanade asjade kallal rassis, sulepead näris, sõnu otsis, kõhkles, kaalus, meenutas. Või need tähendasid just seda. Kui inimest taheti kaugemale tõugata, küsiti temalt ikka vanu asju. Teesklevalt, mure hääles, aga mitte südames. Või oli inimestel üldiselt ikka tõsi taga, nagu oli Vieno Gröönroosilgi? Kindlasti oli, neil oli niivõrd tõsi taga, et see kõik jättis mängu, nalja mulje.

Kui siis töö oli juba tehtud, viimse kriipsuni valmis ja Vieno vihiku Petterssoni kätte toimetanud — tõepoolest, miks kõikidest ühingu ja partei liikmetest just temale? —, tuli seegi välja kannatada, et ta helistas ja lubas läbi tulla. Ta rääkis lühidalt, nagu oleks iga sõna liiga kalliks pidanud, too lobiseja. Seda rabelemist, et lapsi magama saada, seda rutuga kraamimist ja kurtmist, et pole midagi pakkuda . . .

«Siiri, kullake, sel pole tähtsust. Olgu või mis tahes — sel pole tähtsust.»

Kui Pettersson majja astus, näis see tõepoolest madalana. Ja kui viisid ta kambrisse, tundusid endale juba või taas lihtsameelse tolvanina. Mida muidugi oli saavutada tahetudki, nii et sellele tuli vastu panna, tarmukas olla, otse silma vaadata, kõhatada ja istumiskohta näidata, olgu see siis Petterssoni meelest kas või lutikaid täis. Eks olnud siin ükskord ehtne rahvasaadikki käinud ja olnud nagu iga teine, mida tähendas siis keegi Pettersson? Aga tähendas. Viimaks ta istus, mitte põlglikult, aga nii, nagu oleks uksest kogu maailma õpetatus sisse tulvanud. Ta hakkas kohe keelevigadest rääkima, neid oli, noh, peaaegu igas

reas. Need ta parandab muidugi ära, nii et neist rohkem mitte. Aga Vienot see solvas. Keelevead, missugune sõnagi! Ta oli mõelnud, et tähtsaim on sisu. Ja ta oli ju elus üht-teist kirjutanud, varem oli see kõlvanud.

«Muidugi, tõsi küll, aga kui avaldatakse, peab avaldama teksti, mida igaüks mõistab. Kas võiksid näiteks seletada, miks siin, kus see nüüd ongi, jah, siin, miks siin öeldakse: Kylander hakkas koosolekuga pihta. Mida see tähendab?»

«No seda mõistab nüüd igaüks. Noh, alustas. Või avas.»

«Ah seda, muidugi.» Ja Pettersson parandas sulepeaga, kust tint iseenesest jooksis. Vieno oli neid sulepäid näinud küll, kuid polnud mõttelegi tulnud, et nendega saab tõesti kirjutada.

«Ja muid pentsikusi kogu aeg, tõenäoliselt kohalikku keelt. Noh, ma ei räägi nendest, püüan hakkama saada, teen, mis suudan. Aga — ja see on tähtis. Sa oled väga vaimustatult kirjutanud ajast enne maailmasõda ja ka sellele järgnevast. Nagu oleks see tõesti olnud töölisliikumise hiilgeaeg . . .»

«Oligi, enne sõda igatahes, kui töölisklass oli veel ühtne, vähemalt laias laastus.»

Petterssoni nägu oli viivuks härdunud, otsekui oleks ta kuulatanud eestoast kostvat laste viginat. Vieno raputas pead, hakkas raputama, nagu tal oli harjumuseks saanud, kui talle vastu vaieldi.

«Ja oli mässujärgnegi aeg, nagu ma aru saan. Oldi maani maha rõhutud ja rühiti siis tasapisi ülespoole. See oli suur aeg . . .»

«Aga suured ajad on alati käes. Ja palju suuremad kui tookord, tookord, kui . . . Oled kirjutanud, et põhiväärtustest tähtsaim oli siis ligimesearmastus. Et selle nimel on püütud ühiskondlikke väärnähtusi kõrvaldada ja võrdõiguslikku ühiskonda luua. Noh, need on sinu arutlused, iseenesest õiged, aga kroonikas tarbetud. Meelsasti tõmbaksin need päris maha. Eriti kui sa ei näe sel hetkel midagi, millest niisama soojalt kirjutada. Ei, piltlikult öeldes, kui seda nüüd tahtlikult moonutades lugeda, ja nii loetakse alati kõike, siis saab niisuguse käsituse, nagu oldaks reisil mingisse bürokraatlikku süsteemi, kus ülalt tuleb juhendeid, millest ühing peab kinni pidama.»

«Aga nii see just on! Seda ma olen igatahes oma nahal mitu korda tunda saanud. Mõni inimlik tüüp on, ega ma seda ei eita, aga üldiselt ainult käsutatakse. Et tuleb

teha nii ja tuleb teha naa. Ja ütlen sedagi, et kui nõnda edasi läheb, pole töölisühing enam muud kui spordiring ja teater. Välja arvatud enne valimisi, siis on iga liige nii armas ja kallis.»

«No millest sa nüüd üleüldse räägid, Lapua liikumisest või sotsiaaldemokraatlikust parteist, selle piirkonna töölisühingust?»

Sinust, oleks Vieno tahtnud vastata. Ta polnud mitte ainult solvunud, vaid kurb. Sellest, et partei soosib või vähemalt sallib sinusuguseid libedaid, tühja täis... Aga, püüdis ta mõelda, igaüks on kahtlemata vajalik, haritud, lugenud inimene vähemalt. Kui nad ainult inimesteks jääksid.

Kuna Vieno midagi ei ütelnud, ainult silmi pilgutas, pidas Pettersson seda märgiks, et see lihtsameelne mees oli etteheidetega nõusse jäänud, võib olla kahetseski juba.

«Eks ma siis katsu üht-teist maha võtta. Jah, see tundub lausa marksistlik. Räägid «moralsest» äratusest, mida oleks vaja — issand hoia, esiteks kirjutatakse moraalne kahe a-ga ja kommunistidega olgu ikka selge vahe tehtud, ka neil ühingu algaegadel.»

«Aga tookord ju nii suurt vahet polnud. Ma tean seda. Vahe tekkis alles pärast mässu.»

«Tõsi, tõsi. Aga tuleb mõelda ühingu mõjule, kuidas seesugunegi kroonika inimeste meeli mõjutab.»

«Nii et tõde ei tähenda üldse midagi? Tõtt ainult sedajagu, et propagandaks kõlbab?»

Ei, jumalapärast, Siiri kolistas pliidi juures. Igatahes mitte mingit kohvi, saaks selle mehe ainult kõige täiega majast välja. Siin oli loomulik töörõivaste ja laste lehk, nii oli õige. Mingi habemeajamisvee imalus rikkus kõik ära.

«Mõned fotod oleks vaja,» ütles Pettersson ja loopis tema kord hoogsalt, kord suure vaevaga täis kirjutatud vihikuid laual üksteise otsa ja tagasi. «Neid kindlasti leiab. Eelmistest esimeestest vähemalt ja muidugi sinust.»

«Kui jätaks kõik sinnapaika,» ütles Vieno, enne kui oli asja peale isegi mõelnud. Ja siis tundusidki sõnad täiesti õiged olevat. Ta tahtis, et mingit ajalugu üldse ei avaldataks, kui partei pärast peaks siit kõrvaldama kõik selle tähtsa, mida ta just nimelt oli öelda tahtnud. «Kui neid keelevigugi on nii palju. Ei, ma võtan oma vihikud ja panen kummutisahtlisse. Olgu seal!»

«Ega sa ometi...» Petterson teeskles hämmeldust, aga

oli selgesti näha, et tal ei olnud kahju. Vieno jälgis teda külmalt, püüdis distantsi saada. Ei, seal kuskil paksude prilliklaaside taga oli Pettersson rahulolev.

«Küllap nad passivad kummutisahtlisse paremini,» ütles Vieno. «Sellest ei tasu enam rääkida. Ma nägin vaeva, tõsi, kuid ega see töö maha jooksnud. Tuli endalegi kõik meelde. Ja on lastel kunagi midagi vaadata. Et mida kõike see isa ka õhtud otsa tegi. Jah, nii see on.»

Ja Vieno võttiski vihikud, et Pettersson ei saaks neid enam käperdada, ja viis nad otseteed kapi juurde, tõmbas sahtli lahti ja mattis nad kuhugi pesu alla. Ta jäi seisma seljaga kapi poole, uuris sealt meest.

«Nüüd ma ei saa su motiividest aru,» ütles Pettersson, kuid taipas tõusta. «Ma mõtlesin ainult head...»

«Kui pääseks millalgi sellest kah... Jah, ega ma midagi erilist mõtle. Aga aeg on juba väga hiline. Ja homme peab jõudma...»

«Noh, mina muidugi ei saa ega tahagi su meelt muuta.» Pettersson pani juba mantlinööpe kinni. «Vastuolusid tuleks püüda siiski vältida. Nüüd püüavad nad kommuniste omavalitsusestki seaduse abil kõrvaldada. Nii et kui ma räägin vastuoludest, siis mõtlen, et sotsiaaldemokraatidele ei tohi mingeid kahtlusi langeda.»

«Eks sa ise olnud pahane, kui need kaks kommunisti volikogust lahkusid. Siis kui seda alevivanemat valiti.»

«See oli siis. Nüüd on teisiti.»

«See on just see, et mina ei õpi kunagi seda laveerimist selgeks.»

«Inetu sõna, väga inetu sõna. Aga pea nüüd meeles, et ise sa keelasid kroonika trükkimise. Kuigi mina olin jõudnud seda juba mainida... Ja kuigi see oleks sulle tulevikus suureks kasuks olnud.»

«Ei tea...» ütles Vieno üsna väsinult ja saatis Petterssoni välja. Veidi aega polnud perest köögis kippu ega kõppu kuulda olnud, Siiri oli lapsed vaigistanud ja vist kuulanud, mida kambris räägiti. Ta ei vaadanud Petterssoni poolegi, kui see kaabu pähe pani ja minema läks.

Kui mees oli kindlasti õuest väljas, tõmbas Vieno hinge ja tuli kööki tagasi. Siiri askeldas juba, kandis süles uinunud poissi kambrisse.

«Nagu kuulsid... Mis siis ikka. Ma lihtsalt ei suutnud lasta teda maha kustutama ja tsurkima.»

«Muidugi mitte. Ma saan sellest väga hästi aru. Vaata, tüdruk jäi pingile magama.»

«Kunagi ma ehitan teise kambri,» ütles Vieno. Ta pidi praegu millelegi muule mõtlema. «Aga homme pean ma minema neid kandidaadinimekirju vaatama. Et kus ma olen. Kõik on jäänud tegemata selle tühja... nojah. Homme on siis jälle päris tavaline päev.»

«Ja sa olid vähemalt kodus. Seegi oli midagi.»

«On see sulle nii tähtis?» Vieno oli pisut norgus, ja ometi polnud kuigi palju aega sellest möödas, kui ta oli peaaegu õnne tundnud, tookord peo ajal ja järel.

«On. Aga mitte nii tähtis, et sa jälle minna ei võiks.»

Järgmise päeva õhtul, olgugi aeglaselt, pikkamööda, tobedalt naeratades, hakkas ta lõpuks mõistma, miks teda oli tõugatud minevikulugude kallal vaeva nägema. Ta oli naermise jätnud, täielikult, ja talle tundus: eluajaks. Teda oli sellepärast koosolekutelt eemale toimetatud, meelitatud, et teised elasid selles päevas, et mõnedel oli nii kiire, et eluaeg ühes tares elanu, samu samme astunu ei suutnud seda mõista, enne kui kõik oli juba sündinud, möödas ja valmis. Ja ometi keeldus ta hetkiti veel uskumast. Selge paber silmade ees, kahtles ta nägemiseski. Nii ju ei võidud teha, see ei võinud tõsi olla. Aga nii tehti, nii oli. Omavalitsusse pürgijate nimekirjad olid juba valmis. Peened mustad raamid ümber, olid need teadetetahvleil ja ajalehtede veergudel lugeda. Ja kuigi tänase järel tulid homme ja seejärel veel ülehomme, nimed, järjekord jäi samaks. Vieno nimi oli lehel, kus oli kaks teist meest, kumbki õige kõvasti kommunistide tegevusse mässitud. Kui seda lehte koguni kõrvale ei jäetud, mis oli ka võimalik, kuid vaevalt usutav, ei söanda kuigi paljud sotsiaaldemokraadid selle poolt hääletada.

See kõik oli tehtud, sooritatud sellal, kui Vienole oli antud muud õiendamist, kui teda oli eemal hoitud.

Nii, lugu oli läbi, kaotatud, otsas. Kõike kinnitas veel kohalik kodanlik ajaleht, mis haledate sõnadega kurtis, et alevivolikogus tasakaalukalt ja läbimõeldult esinenud, mitmel kombel üldse usalduse saavutanud Vieno Gröönroos ei mõistnud nähtavasti siiski endale seltskonda valida. See oli hüvastijätt. Vieno ei vaevunud teisi lehti vaatama, talle piisas ühest. Ja lehest luges ta, et kahjuks tuleb nüüd alevivolikogusse tema asemele isik, kes pole aleviprobleemides kuigi kodus.

Igatahes hakkavad neil nüüd olema pikad koosolekud,

kui Pettersson pääseb sinna jutuveskit ringi ajama, mõtles Vieno, ja alles mõni päev pärast valimisi taipas ta lõplikult nördida. Ta laskis oma mõtteist läbi ühingu juhatuse liikmed. Virtasega hoidsid nad kokku, teised kõik olid tasapisi valmis järele andma... Ju nad olid Petterssoni kelgul suure vungiga kuhugi sõitmas, kus Pettersson otsustab täielikult, kuigi ehk sõgedalt. Ja kus Pettersson annab igale vastavalt tema teenetele.

17.

Muidugi kaitseb iga loodud olend kodukollet, see on osa enesesäilitamisinstinktist. Ja mitte ainult tuld, pliiti, kodu, vaid ka ettevõtmisi, tegevust. Selle kohta poleks tohtinud kellelgi midagi ütlemist olla. Aga sageli oli, sest ühed olid valvetööski kangemad kui teised, kes siiski juhtusid vahel midagi Issanda hooleks jätma, kui laiskus võimust võttis ja Issanda nime nii palju suhu võeti.

«Aga . . .» Ja üks imestajatest oli Hänniste teenija Mari, kes oma kollet — sõna-sõnalt — nii ihust-hingest ja hoolsasti valvas. Nüüd seisis ta saaliuksel ja põrnitses prouat. Kõik pidi olema hästi, jõulupühad just õnnelikult läbi, kuusk ei poetanud veel okkaid ja Hännise kodusaelemisest oli pääsetud. Nüüd vehkis too jälle alevit mööda, aga vaevalt ta oma poodi jõudis. Sellest näis ta üha vähem hoolivat ja seepärast olid olnud kehvavõitu jõulud, millega ainult tänu Mari nõukusele toime tuldi.

Salme oli jäänud koos Hännisega tuppa, kui Mari oli sellegi söögi järel laua koristanud ja nõusid pesema hakanud. Siis oli Hänninen läinud, tõtanud rõõmsal meelel, nagu talle neil päevil omane näis olevat, ätiköbi, aga tuju nagu leeripoisil. Mari polnud kohe oma prouat vaatama tulnud, oli ainult mõelnud, et küllap see lohistab end sealt ise magamistuppa, heidab pikali, mida muud ta teha saabki. Aga ei. Kui Mari oli pärast läinud magamistuppa tekki lisaks viima — pakane näis valjenevat ja toad olid talv-talvelt külmemad . . . Noh, tal oli jutuhimu, nii oli lugu. Ja prouat polnudki seal. Siis läks ta saali, rohkem ruume alumisel korrusel ju polnudki. Ja seal see istus, pulksirgelt toolil ja tool oli nihutatud tolle inetu rahakapi kõrvale, mis seal raamaturiiuli kõrval seistes tervele toale täistuubitud ilme andis.

«Mis imet te siin teete? Kas inimesel oma kontide jaoks siis änam muud kohta põle?»

Salmel oli sall põlvedel, ta oli sisse mässitud ja pakitud, räbalate alt paistsid ruudulised flanellsussid. Ta ei püüdnud isegi naeratada. Vaatas ainult otse enda ette, hall ja ükskõikne, sest polnud kuude viisi õuegi saanud — vaeseke, Mari võis vähemalt seda.

«Kas kaupmees oo proua siia sättind? Piate te siis nüid siin konutama? Mis hää perast? Proua oo nigu mõni kanakuudivaht. Ei pane need kanad säält plehku. Ja rebast kah ei tule.»

«Ükstapuha, kus ma istun, peris kasutu inime. Või kui tooksid prillid . . . Või ei, mida ma noidega ikke vaatan. Ei mina tea . . . Sääl sohval lamas too vanaeit, siin istun mina. Ja kuskil käib maailm oma rada. Nii et kui ma vahtijaks kõlban, siis . . .» Salme pea nõksatas. Iialgi varem polnud Mari teda seesugusena näinud. Vihane oli proua mõnikord olnud ja väsinud, aga need asjad olid selged inimeste asjad. Mari otsustas, et nagu varem alati, pidi ta nüüdki midagi ette võtma.

«Ma'i tia . . . Ma olen siin nüid üle neljakümne aasta maja pidand. Lapsed oo sündind, ja kui nad põle ää surnd, siis oo kasvand ja mehele läind, ja Anja oo lahkugi läind, vai mis uudis siigi. Kõik Hännise tännitamised on olnd ja sii vana küürats sääl sohva pääl, ja Jeesus hoia, sii taevalind Sofi. Kui proua mäletab, ma olin siis kaks päeva äägi, mõelsin, et nüid aitab. Noh, tagasi ma tulin ja sama hullus, sama hullus ikke ühtesoodu. Olgu pääle, et sii küürats ää sures, põle siin targem ühti olnd. Ja egas ma nüid änam kuhugile minna või, kui proua on niisukeseks jalutuks ja abituks jäänd. Aga — Inkeri põngerjad unetasin ma päriselt ää. Oo nendegagi küllalt joosta saand. Ja Reimaga põlegi muud olnd kui üks tiaatretükk, nii et tänan väga. Ma olen peri, olen peri, et vahel olen mõelnd, et kuskil mujal põlegi nii hullusi inimesi, et need oo ainult mulle ristiks kaela kukkund. Aga siis ma olen sedagi mõelnd, et mine tia, võib mujalgi hullusi olla. Neid ainult ei tia. Vissisti oo hullusi alati rohkem olnd kui tarkasi. Ja hulludega ei lähe aeg pikaks. Võta vai mind . . . Kähku oo aeg läind. Aga nüid? Egas too kapp ometigi kuhugile lähe? Põle ma ilmaski ringi lompavat kappi näind. Ega vii seda naljaperast kah keski minema. Misjaoks te siin istute?»

«Kaupmees ütles . . . Kui millaski ei tea, kes see tuleb ja mis plaanib . . .»

«Ja kes siia siis nüid piaks tulema? Võiks tullagi. Oogi

liiga vaikne, põlegi muud kui kaupmehe jorin. Ja sellega ei tee käopesa kah valmis. Ei tule sest jorust uut ega vana.»

«Inkeri vissist tuleb, nõnna kaupmees teadis. Sest Reima on hommiku vara jälle Helsingisse asju ajama läind ja kohvikus põle kiiret. Ja Anja võib kah tulla. Kui tulekski ja peseks mul juukseid.»

«Ah soo! Ja nende perast piabki proua kappi valvama? Ei, hullumeelsuselgi piavad ikke piirid olema. No istuge siis aga. Ja seda et, kui ma kõik hullud, kes siin majas oo olnd vai käind, üles lugesin, siis ma unustasin Sylvi ää, jah, palju aega ja vaeva läks sellega kah raisku. Ei oleks alati ja kõike tarvis ühti. Ja nüid siis pärib sihuke peris võõras plika terve Julini talu ja sii oo häbiasi!»

«Ei päri!» Salme tõstis pead, toasistuja sinakasse näkku oli järsku nõnda palju kortse tekkinud, nagu oleks ta pead vaheldumisi kokku pigistatud ja venitatud. Aga silmades oli elu, sest ükskord teadis temagi midagi. «Hänninen seletas mulle sellegi asja ää. Tema teab alati kõike. Muidugist oo need teenijatüdrukud sellest küla pääl lõksutand, õige hirmsasti sii Tyyne. Aga siis oli Julin ise taipand, et sii oli peris hull dokusment, et sii ei kõlband kuhugile. Siis oli ta peris advokaadilt küsind, et kudas ta saaks sellele plikale miskit anda, nii et ikke kohe tunda oleks, mitte ainult pisikest kingitust. Vissist oli ta siis õpetust ja vastust saand. Vissist oli. Usu sinagi, Mari, et Hänninen teab kõike, sest ta pistab oma nina igale poole. Niisukeseks on ta muutund. Ja ei ma tia, kas sii oo hää vai paha.»

«Aga . . .» Ja Mari unustas täiesti, et ta pidi proua selle suure kapi juurest eemale hurjutama, et kodukolde kaitsmisel ei pruukinud nii põhjalik ka olla. «Sii oo häbiasi. Mis te ütleksite, kui ma hakkaks mõnda leeriealist poisinolki sussutama ja annaks talle rahad ja puha, kõik, mis mul nüid oo, paremal juhtumisel vanasi kaltsusi.»

«Eks ma naeraks . . .»

«Kas te siis seda ka naerate, et vana Julin oo selle plikaga niisukeses kohas käind, mis siin nüid oo ja oo jo pikka aega olnd — elavate piltide tiaatris! Jah, jah, seda oo pool küla näind, sii oo tõsi. Et vana mehe aeg läheb niisukese asja pääle. Ja ilda õhtul, tema, kes ta oo alati kanadega seltsis magama läind. Noh, kas te seda naerate?»

Salme püüdis põlvi liigutada. Ei, see ei ajanud teda

naerma. Sest hakkas siiski hale, kui lugupidamine kadus. Temagi oli Julinit alati mõistlikkuse mõõdupuuna võtnud. Kuigi sellele polnud omal ajal isegi mõelda söandanud, oli oma mees Julini kõrval tundunud veidi rumal, vähemalt lihtsameelne. Ja pikaldane, jah. Kõik oli nüüd teisiti, Julin napakaks muutunud, Hänninen tark, teadlik, kärmas. Või . . . ja sealt tema ükskõiksus pärineski. Oma silm ei ulatunud asjadeni enam niipaljukestki kui enne. Ja Hänninen . . . Ta lihtsalt pidi uskuma, et kõik, mida mees tegi, oli õige ja tark. Mis tal muud üle jäi? Ja et Matti ja Inkerigi ainult kiusasid vana meest, keda tema pidi kaitsma, sest ta oli ammu lubanud, et nii päri- kui vastumäge . . . Ja kas Hänninen polnud teda siin kapi juures hästi kinni katnud, öelnud, et asi on tähtis. Aga mismoodi tähtis?

«Ju sellele Julini asjale miski seletus oo,» ütles ta. «Aga kõik käänatakse ja väänatakse alati nii võimata hulluks, kui saab. Siis ollakse nii rahul et.»

«Mul langes kohe õite suur kivi hinge päält ää.» Mari õõtsus oma tikkjalgadel ukseaugus. Tema suutis ikkagi seista, proua mitte. «Ma jagasin ää, et kõik hullud põle ühtigi siin majas.»

«Tänan väga!» Salme juba ärritus. Aga kui hakata tülitsema, mida olekski vahelduseks tore teha, ei saaks tema seda lõpetada, sest ei suuda väärikalt tõusta ja toast minema minna. Ja Inkerigi võis tulla ning see külaskäik, selle üleelamine nõudis kogu jõudu. «Kui su heldus lubab, siis sätid vast kohvilaua valmis. Et siis põle muud kui kohv kannu panna, kui tüdrukud tulevad, või Inkeri vähemalt.»

«Eks ma või sääda.» Mari teadis hästi, et proua tahtis temast ainult lahti saada. «Aga kas teie istute siis kohvijoomise aegugi sedasi siin edasi?»

«Ju näeb . . .»

«Nõnna te ütlete alati. Te põle nigu ennemalt. Kuni sii küürats elas . . . Vahel, nii kole kui sii mõte oogi, vahel otsegu igatsed ta järele. Siis ometigi teadsid, mida tegid, ja muud vaeva ei näindki. Nüid siis . . . Jah, oli hirmus inime, nõnna hirmus, et aitas. Aga sii oli omal kohal, sii vaev oli täpipäält teada. Nüid . . . Kõik segi mis segi, aga miski kell ei kõlksu. Ei tia ühtigi, kustpoolt jälle konksu viskab. Aga viskab küll, sii oo ometigi kimm. Ei piinad sellega otsa saand, et üks piinaja ää sures. Nüid oo need ainult sassis.»

«Kas keegi ei tulndki juba trepist?»

Polnud seal mingit häält, aga Mari läks viimaks minema, pani uksegi enda järel kinni, hea, et ei keeranud võtit nagu vangikongi sulgedes. Salme vaatas aknast välja, puud õõtsusid ta silmade ees, kui ta ülakeha tasakesi ühelt küljelt teisele kõigutas. Ta ei mõelnud midagi, ei olnud, millele mõelda, sest kõike oli liiga palju. Sügisel oli talle üksvahe nutt peale kippunud, et õuetee rohtub, sest kedagi ei tule. Ainult Hänninen ja Mari astusid väravaaugust välja ja vahel käis Anja. Ta oli seda Marile öelnud. Tühi töö, kuidas Mari oleks võinud tema tundmusi tunda, oli ainult tõukekelgu trepi kõrvalt kuuri viinud ja öelnud, et ei tohi inimestele irvitamiseks ainet anda. Irvitamiseks? Kui ta oleks tahtnud vähemalt selle najal mitte kaugemale kui väravasse minna, vaatama inimeste tulemist ja minemist teel. Seda oli olnud hea vaadata. Vahel oli läinud mööda keegi, keda ta oli enda meelest kunagi poes kohanud. Ja oli olnud rõõm naeratada ja teretada. Aga see oligi siis Marile häbistav olnud. Ja peaaegu keegi polnudki temaga juttu ajama jäänud.

«Küll ma tean!» Noh, nüüd oli Salme juures inimene, oma tütar ja teine ka. Koos olid nad tulnud, aga Anja oli ainult vaikselt ja rahulikult diivanil istet võtnud, kui Inkeri hakkas saalis edasi-tagasi traavima, olgugi ise niisuguses seisukorras ja juba selles järgus, kus oleks nimelt pidanud istuma ja rahulikult hinge tõmbama. «Papal on mingi püünisvõrk, ta on selle oma peas valmis ehitanud. Või see on tal nagu mängulaud. Selle ääres liigutab ta oma tuhmuva aru kohaselt nuppe. See aru tuhmub tõepoolest. Kas sina pole märganud?»

Seisis siin, nõudis vastust. Salme raputas pead ja langetas selle, silmitses tegevusetusest, tarbetusest pehmeks muutunud käsi. Inkeri pani tulistvalu akna juurde, nagu oleks tal jalge all võistlusrada.

«Papa ei löö praegu millegi ees risti ette! Ta arvab nüüd lõpuks ometi, et ta midagi on, midagi suurt ja võimast. Pood? Leti taga olemine? Seal kundesid oodates polekski tast iial midagi saanud. Ei, ei, millegi tähelepanuväärsema poole on ta alati pürginud. Ja kui tuli võimalus, vedas ta Mattit alt. Tänu neile metsadele,» — Inkeri neelatas ja pühkis silmi — «kujutleb ta, et on midagi, oh hoidku. Mingi suurmees. Ja istub kohtus,

issand Jeesus. Aga pole seal ühti õigusetundmist õppinud, kõike muud küll. Ja usaldav Matti, kes oli oma kergeusklikus peas arvestanud, kuidas ta saab need metsad pantida, mine tea, ehk kunagi edasigi müüa. Aga papa ei anna dokumente. Ega siis ka veel kõik korras poleks, need tuleks kas või minu nimele üle kanda. Aga kui need kõigepealt saaks! Papat tuleb pigistada. On aga inimesel isa!»

Kui Inkeri vahepeal vähemalt hinge tõmbas, suutis Salme ohata:

«Ta oo alati hää isa olnd...» Ja kui kumbki tütreist midagi ei lausunud, ütlematajäetu neid aga nii täitis, et hingetõmbed olid kuulda, lisas Salme: «Praegalt oo kohtus palju teiste nimele kinnitamisi...»

«Jah! Ja seal see hea isa ongi kõik kunstid ära õppinud. Seal, kus inimestele nagu õigust jagatakse. See õigus on ammust ajast teada.»

«Papa oo alati metsadest unistand,» ütles Salme. «Eks sa, Anja, mäleta kah! Noorest päast käis papa hää meelega metsas, ütles alati, et need oo siin hoopis teistsugumised kui sääl, kust tema omal ajal tuli. Ta käis teiegi seltsis. Kuigi need põlndki omad metsad. Kas sii oo siis nii suur kuritegu, et tal ükskord oo. Kas siis vana mees ei või viimaks rahus oma metsas jalutada, kui ükskord kevadki tuleb. Sääl... Ja kuulata...»

«Kuuskede kohinat,» ütles Anja armsalt. «Papa rääkis kuuskede kohinast. Ma mäletan neid käike küll.»

«Kuuskede kohinast! Aga kui need pole tema omad. Kuidas sinagi, mamma, nii rumal oled. Kas ta üldse teab, kus need metsad on?»

«Teab ikke. Me oleme seltsis kaartide päält vaatand.»

«Nii et sina oled tema poolel, jah? Aga need metsad pole tema omad. Need on Matti rahaga võlgu ostetud. Niimoodi. Ja Mattil on nende peale täielik õigus, tähendab nüüd esmalt dokumentidele.»

«Põle tõsi. Niipalju olen ma nurka näind küll, papa oo näitand. Küll ma tean, kelle nimel need oo. Püüate vana meest paljaks röövi.»

«Anna see võti nüüd siia!»

Nii et lõpuks pidid siis oma lastega võitlema! Tolle suure naisega, kelle olid kunagi sünnitanud, kellele olid mitusada korda rääkinud ja keda olid — vähemalt kujutlesid nii — kunagi lohutada suutnud, aga kes nüüd jalgu trampis ja kelle ees olid üpris väike. Ja see, mis ees

veel oodata võis, oli juba kaotatud. Ja tagagi polnud midagi, millest kinni haarata.

«Mul ju põlegi miskit võtit . . .»

«Kindlasti on. Miks sa siin muidu istud. Anna nüüd heaga see võti või ma võtan ise. Ja püüa uskuda, papal on alati liiga suured mõtted olnud ja nende käes ta ongi segi läinud. Papa on hull!»

«Inkeri.» Anja tõusis ja tuli kätt Inkeri õlale panema. «Jäta. Emal pole mingit võtit. Papa poleks talle mingit võtit jätnud. Vaata nüüd, ta lausa väriseb. Ja vaata, Marigi on uksel. Kõik jälle ilmarahva suhu . . .»

«No olen jah!» Mari oli õige lustlikku nägu, kuid ta silmakoopad tumenesid, kui ta oma prouat vaatas. «Mõnel oo lastega õite muret. Mis te tast piinate? Siin oo preilnasid aastakümned passitud ja sii oo siis nüid tänu?»

«Käi kööki,» ütles Inkeri ja pööras selja, astus akna juurde.

«Õige hää meelega lähen. Kuis oo, proua, kas panen kohvi katlasse? Vastake mulle nüid, küll ma teid kaitsen nigu alati ennemaltki.»

«Mina ei joo igatahes mingit kohvi.» Inkeri polnud põrmugi leebunud. Väljas oli hakanud tuiskama. Kõik möödujad olid jõudnud lumekirmega kattuda. «Kas siis keegi ei mõista, et saeveskis puudub veel ainult pankrotiavaldus? Mul pole sest nii lugu, aga Matti pärast. Ta on sügis otsa, ikka ühtelugu . . . Kui teistel üle maa, üksteise järel on halvasti läinud, siis Matti on kuulutanud, et tema on erand, et ta tahab olla erand ja et ta näitab, et on erand. Nüüd siis . . . Ja keegi ei küsi, kuidas meil kodus on.»

«Tee aga kohvi valmis,» üles Salme Marile vaikselt. Ja kui Mari läks, jätkas ta niisama vaikselt Inkerile: «Põle teil hõisata ühti. Ja eks igaüks ole ikke kodu ja mehe eest väljas. Ma mõistan seda küll. Aga mul põle miskeid võtmeid.»

«Miks sa siin siis istud? Just nii, nagu sa varem seda vanamutti valvasid.»

«Ju sii oo vist harjumuseks saand.» Salmel kippus nutt peale, aga ta püüdis seda alla neelata ja tõstis pead. Ta häbenes väga, et oli jäänud vanaks ja tõbiseks. Ta ei suutnud ise enam puhtustki pidada. Praegugi oli kleidi rinnaesine määrdunud. Ja natukeseks haaras teda enesehaletsuski: «Keegi ei hoolitse minu eest, ainult karjutakse.»

Anja läks Inkerit diivani poole sikutama, aga see käis

veel vihatud kappi tonksamas. Kuid seda võis taguda, niipalju kui süda soovis. Siis ta alistus ja istus ikka veel siunates Anja kõrvale.

«Kas papa arvab, et Matti tuleb siia muukraudade ja dünamiidiga? Kas sa sellepärast peadki siin istuma? Kas talle pole pähe turgatanud, et siis lähed sina sedasama teed?»

«Sellest nüid lugu . . .»

«Istume nüüd päris rahulikult,» ütles Anja ja hoidis Inkeri kätt. «Võib arvata, kuidas sa end tunned. Aga mammat ära kiusa. Varandusega on vist alati nõnda.»

«Hakka nüüd sina kah veel oma õpetusega . . .»

«No ei hakka. Aga seda peab küll uskuma, et mamma ei saa aidata, olgu nende paberitega nii või naa. Ja papa Mattile järele ei anna. Vist ei anna. Aga Matti on alati midagi välja mõelnud. Kas sa vähemalt arsti juures oled käinud?»

«Olen, olen. Ja seesama loba, et rahulikult, ikka rahulikult. Tuleb puhata. Puhata! Kust seda puhkust võtta?»

«Ole nüüd natukegi . . . Ehk saab Matti Helsingis midagi korda ajada. Ma usun, et saab.»

«Räägid nagu pisikesele lapsele . . . Aga kui ei saa, kuidas sedagi karjumist välja kannatada?» Inkeri rääkis siiski rahulikumalt või siis oli nii väsinud, et lihtsalt ei jaksanud enam. «Ja kui saabki, siis hiljemalt järgmisel nädalal on uus mure.»

«Sedasi oo alati,» ütles Salme ja vaatas tütreid ja nutt kippus jälle peale. Aga nutta ei tohtinud.

«Issand jumal, kui õnnelikud me olime noorelt. Aga ainult sellepärast, et midagi ei teadnud. Kuigi — noorukses ei osanud sellest muretusest täit rõõmu tunda. Oleks muudkui ringi keerutanud ja tantsinud ja vaata et iga nädal kavaleri vahetanud . . . Nüüd siis . . .»

«Sa võid veel teab kui õnnelikuks saada,» ütles Anja ja vaatas, kuidas Inkeri jalad vastu diivaniotsa üles tõstis ja lamas, lai nagu ta oli.

«Mattiga?»

«Sa olid ju nii armunud, kui iganes võisid. Ega siis niisugune armastus sure?»

«Jah. On need sinugi armastused surnud, eks ole?»

«Noh . . . Ei ole, kui nii võtta. Laurigagi kirjutame üksteisele päris kenasti. Kuigi see polnudki iial mingi armastus. Aga Matti ja sina — kui kaua te üksteist ootasitegi!»

«Ja seda siis saime . . .»

«See veel muutub, usu mind.»

Kui Salme kuulas neid suuri inimesi, tärkas temas lootusekübe. Vahest seisis veel mõni sein püsti. Ja vahest teda maailmas enam palju ei vajatagi. Ta oligi üsna valmis kas või kohe minema. Luud lausa anusid mulda igavesele puhkusele pääsemist.

«Ja nüüd teeme nii, et ma toon sulle kohvi siia diivanilauale. Jood siin täies rahus...» Anja kuulis, kuidas välisuksest käidi ja papa Hännise rasked sammud tuppa tulid. «Jood lihtsalt siin. Mina talutan mamma tuppa ja me joome seal. Sul ei ole iialgi aega üksi olla, alati rahvas ümberringi. Inimene peab saama vahel päris üksipäini olla. Vaim puhkab, nii olen ma sellest aru saanud. Ei, ei, see on ainult papa. Ja temaga ei tasu. Lase nüüd kõigel olla, need on Matti asjad ja meie keegi ei saa muud kui... Jah, iseenda eest hoolt kanda. Ja sina peadki praegu iseenda eest vastutama. Eks ju, mamma?»

«Nõnna, nõnna olen ma, nagu mäletan, isegi millaski öelnd — ühele inimesele. Siis, kui must veel millekski oli. Lase, Inkeri, nüüd Anjal korraldada. Ja kui uni pääle tuleb, siis maga. Ei maailm selle ajaga ümber lähe, aga sina saad jõudu manu ja sul oo seda vaja.»

«No olgu siis, ja jäägu see kohv. Ma olen nii väsinud, et seda ei usu keegi. Ja kui Matti on kodus, ei oska ma üldsegi puhata, siis on iga närv kogu aeg pingul. Et mis jälle... Aga peaks Liisa ja Olavi juurde jõudma.»

«Püüa ainult magada. Neilegi osutad suurima teene, kui kordki puhkad.»

Anja võttis Salme põlvedelt salli ja laotas Inkerile peale. Peaaegu kogu vimm ja kihk oli juba kadunud Inkeri näolt, mis punsunult meenutas väikese lapse nägu, nii nagu rasedate naiste näod mõnikord meenutavad. Siis hakkas Anja Salmet toolilt üles tõstma, kuid see õnnestus alles teisel katsel, kui ta taipas järsult tõmmata. Pika istumise järel olid põlved päris kanged. Salme tundis pisut muret, kas ta võib oma koha jätta, kuid Oskari oli ju tulnud, nii et küllap ta oli oma töö teinud, ükskõik mis see siis ka võis olla.

«Vaadake...» Ja alevi peal ringi lasknud, teab kus, aga vaevalt küll poes, mille eest nüüd peaaegu üksipäini hoolitses õpipoiss, Niemi poeg, oli Hänninen koju jõudes sageli jutukas ja heas tujus nagu praegugi. «Kohtasin juhuslikult kroonufoogti.»

«Kroonufoogti?» imestas Anja, kuid siis tuli talle meelde papale öelda, et ta räägiks vaikselt, sest Inkeri magab saalis.

«Jajah, kroonufoogti ennast! Mul on tutvusi, eks ole?» Ta madaldas tõepoolest häält, jutt muutus salapäraseks susinaks, nii et ta oli vist kuulnud ja arugi saanud, et Inkeri neil magab, kuid ta pööras asjale nii vähe tähelepanu, nagu oleks õuepuul ainult mõni võõras lind tukkunud. «Küll maitseb kohv hästi!»

Salme nägu lõi õnnest särama, Anja heitis neile mõlemale pilgu. Kas läks tarvis vanadust ja lausa tobedust, et kõik möödunu ununeks, et kõik oleks kahe inimese vahel hästi?

«Ah et sa kohtasid siis Willbergi, nimismeest?» küsis Anja katseks.

«Jaa, jaa,» laskis Hänninen suul käia ega märganud, missugusesse lõksu ta oli langenud. «Jah, ta rääkis, et oli õige imelikul oksjonil käinud. Või ega selle pidamisest polnud miskit tulnudki, sinna oli mitme autoga täiesti, ütlen täiesti võõraid mehi sõitnud ja need olid seda sundoksjonit takistanud. Nõnda oli läinud. Niipea kui kroonufoogt oli talitusega alustanud, olid mehed hüüdma hakanud, et talu ei müüda.»

«Kas Lapua mehed või?» sosistas Salme, aga Hänninen vehkis käega, ta ei tahtnud Lapua liikumisest ülepea enam midagi kuulda.

«Ei, see on küll midagi sootuks muud. Aga kas siin üldse rääkida lastakse? Nii et kui kroonufoogt oli lihtsalt jätkanud ja palunud koha eest pakkuda — oli säherdune väike talukoht —, siis oli meestekamp alustanud hümni. Ja kõvasti, kas kuulete. Võimsalt. Kroonufoogt polnud enam oma häält kuulnud. Ja kuna säherdune oli tulnud täiesti ootamatult, siis ei saadudki korda majja. Seepärast oli kroonufoogt kogu talituse lõpetanud, oma paberid kokku korjanud ja minema läinud. Ja võlanõudjad olid litsunud, kes kuhu.»

«Ja mees võis talu endale jätta!»

«Oi-oi, oi-oi!» haletses Hänninen, et naispere kõigest hoolimata nii lapsik ja rumal oli. Ei saa miski laulmine, isegi mitte püha ja kallis hümn takistada õiguse jalule-seadmist. Järsku pöördus Hänninen Anja poole, tegi silmagi. «Poleks see sinugi laul takistanud, see «Julgesti, vennad». Kus sa sellega, kroonufoogt oli öelnud, et kui sundoksjonit ei saa kohapeal läbi viia, siis tehakse seda

hiljem läänivalitsuses. Et häiritakse juba ametitalituselgi. Ja kroonufoogt ütles, et see polnud esimene kord. Kuigi esimene juhtum temal. Mujal üle maa...» Ja Hänninen vehkis käega, nii et kohvikannusoojendaja kummuli potsatas ja põrandale kukkus. Muud maad polnud Hännise jaoks enam olemaski, tema oli nüüd selle paikkonna suurmees ja ülejäänud maa oli vaid viletsate ja kiduvate tarvis. «Mujal on neil häirijail koguni omad organisatsioonid, nii võib seda nimetada, aga ärge, ärge seda Lapua liikumisega segi ajage.»

Kui Hänninen kohvi rüüpsis, piidlesid ta silmad Anjat. Tal paistis olevat rutt pääseda rahus istuma, mõtisklema — kuidas Inkeri oli öelnudki — selle püünisvõrgu üle, mille ta oli oma peas valmis ehitanud.

«Oi-oi, Anja... Oi-oi, et niimoodi pidi minema.»

«No kuidas? Mul pole ju midagi häda. Olen vist siin kandis üldse ainus rahulik inimene.»

«Jah, sest sa ei tunnista oma häda. Sa oled selleski minusse läinud. Minagi ei tunnistanud miskit, kui mul kõik need raskused olid. Küll mamma teab! Käisin aga püstipäi oma teed. Ja nõnda peabki. Aga tagantjärele, tagantjärele olen kogu seda koledust mõistnud.» Ja siis torkas ta öelda: «Väljasõiduistungil oli Lauri!»

«Kas Julini Lauri või?» ütles Salme ja hakkas end küljelt küljele õõtsutama, nagu tal oli kombeks saanud ja jäänud, kui midagi pisutki hämmastavat juhtus.

Hänninen uuris Anjat, tegi siis jälle silma. Anja vastas tema pilgule rahulikult, mine tea, kas seegi mees tõesti ja tegelikult olemas oli. Aga võis olla küll, vägagi hästi.

«Mõelge, mõelge mõlemad. Et temast tuli niisugune seadusetundja. Tõeline seadusetundja! Oskab lihtsagi asja nii keeruliseks ajada, et sellest enam kurat ka aru ei saa, ja kui see on päris sõlmes, seletab selle sulaselgeks, jahvatab nii, et vastaspool ei oska, ei mõista miskit. Üks tüliasi, ja sealt langes siis õigel hetkel õige sõna. Ühiselt, või sellelt, kellel võimalust oli. See oli, see oli nagu orelimäng.»

«Ah vöölmöldergi oo veel olemas...» Mari käis kohvikannu ära viimas, näides õige tüdinuna kogu seltskonnast, kes oli võtnud ette terve elu läbi käia.

«Kas sii Lauri põlnd ennemalt niisuke vagune?» imestas Salme.

«Tukunui minu meelest,» ütles Hänninen ja köhatas. «Aga eks ta ole siiski Julini poeg. Julinilgi oli, nagu

kuulda, nooremast peast mõistust — noh, nüüd on ta vanaks jäänud ja pisut nii... Jajah, vanust ei saagi aastatega lugeda. Mina ju pole vana?»

Hänninen vaatas Anja otsa ja paistis pisut rahutuks muutuvat, kui tütar kohe ei vastanud.

«Sedamoodi ei paista küll. Sa ju askeldad ringi ja oled oma eluga lausa mäel. Ära end ainult kõigega väsita.»

«See virgutab, virgutab jah. Kõik virgutab. Kui vahel poes poisigagi lobised... Taipamatu, ei mõista suud pidada, kui õigesti ja õigel kombel küsid. Niiviisi on jah, saeveskit ei päästa enam miski. Mitte miski. Las aga aeg kulub. Hoiuühisuses öeldakse alati, et põllumajanduse rahad põllumajanduse heakäekäiguks... Ma ei ole niisugust loba ilmaski uskunud. Pangandus on äri, mitte seda, seda, et igasugu peremehed teiste peremeeste heakäekäigu üle otsustavad. Ja kõik tasutakse kätte, kõik, kui võimalus avaneb. Noh, Niemi pool on ka miskit sorti advokaat käinud, seda see poisinolk rääkis. Niemi kavatseb oma nahka päästa. Ma ei ütelnud poisile muud kui, et kui kavatseb, siis tuleb vakka olla ja mitte kõigile pasundada. Poiss ehmus, laskis jälle õli põrandale, häh.»

«Kas arvad, et saeveski läheb tõesti pankrotti?» küsis Salme.

«Kui sedagi, jah. On niisuguseidki ettevõtteid, mis on omadega nii otsas, nii armetud, et ei saa isegi pankrotti välja kuulutada. Ja see alles on...»

Anja tõusis ja hakkas tasse korjama. Ta nägu oli absoluutselt ilmetu, ainult käed käisid, jalad kandsid, keha paindus. Asjad olid õiged ja meelepärased ja viisid õigele eesmärgile, kuid ühtlasi ka aeglased, lihtsalt läilad surmakorinad.

«Aga kui saeveski teeb pankroti vai nõnna... Kui sul oogi õigus... Siis Matti...»

«Kuidas see teda aitaks? Matti Mattiks, Matti või asi...»

«No ta kannataks neid oma asju paremini välja. Ta oo Inkerile vandund, et tema oo erand. Nii et kui teise saeveskiga oo ennem lõpp, siis põleks ta oma kukkumine nii hirmus.»

«Papa.» Anja jäi isa selja taha seisma, vaatas suurt läikivat pealage. «Mitte et ma oleksin isiklikult väga huvitatud... Aga ütle nüüd, miks Inkeri nii närviline on? Kas sul on mingeid Matti pabereid? Minu poolest pea või

kõik maailma paberid endale, aga võiksid nüüd vastata, tõe välja öelda.»

Kiilas nahk ei liikunud. Anja astus kõrvale, et isa nägu näha. See oli pidulik, kannatav ja läbinähtamatu.

«Ma olen väga kurb, et mu omad lapsed... Ka sina, Anja, kes alati, igas olukorras... ja neid on olnud, oi-oi. Jah, oled alati mulle nii kallis olnud. Ju see on siis maailma tänu, omad lapsed pöörduvad ära. Ei, Anja, mis on minu, see on minu. Mina olen aus mees. Olen alati olnud. Ma ei kannata üleüldse mitte mingisugust valskust.»

«Miks mamma peab siis rahakappi valvama?»

«Peab? Kas peab? Kas...» Hetke kobas Hänninen mõtteis ringi, lõugki vajus rippu, kuid siis sai ta mingist mõttejupist kinni. «Valvama? Mida valvama? Kas tal polnud siin hea istuda? Hea tõmbuseta koht. Salligi keerasin talle ümber põlvede. Aga see, mis rahakapis on, on minu, sellega pole ühelgi Reimal miskit tegemist. Ja kui ma ükskord aitaksin, siis peaksin alati aitama. Tema võlad ja võlaprotsendid... Mis aitaksid seal minu väikesed metsamaad? Ei, ma pean nüüd üles tõusma. Mul pole mahti päev otsa jahvatada. Ah Inkeri on saalis? Noh, ei saa tema seda rahakappi lahti... Ma lähen magamistuppa. Rääkige teie pealegi, jahvatage mis jahvatate, mind see ei sega.»

Ja Oskari Hänninen tõusis tõsiselt, käis vigast naist käele patsutamas, astus magamistuppa ja sulges enda taga ukse. Anja läks nõusid kööki viima, kus Mari tegi ukse taha asja, otsekui vaipa sirgu tõmmates.

«Sii oo tola,» ütles ta Anjale. «Päälaest varbaotsani tola ja hull. Ma küsin Anja-proualt nüid, nigu ma endaltki küsind olen, et mis rahade eest meie kaupmees oleks miskit metsa ost. Kui põle virtsahvti jaokski õiget raha. Aga sii põle mu asi ja ma pesen omad käed sellest puhtaks. Tühipaljas kaupmees, podiseb tükk aega nigu oasupp pajas, siis istub ja haub. Esiti ma mõelsin, et sii oogi peris lustipidu. Aga... Aga kui ühest hullust lahti saad, tuleb uus ja veel hullem. Ja sii hull võtab jalad alla ja jooseb ringi ja teeb endast naljanumbri. Ja teab mis veel. Aga prouas olen ma pettund.»

«Kuidas nii?» Midagi tuli vanale inimesele vist vastata.

«Kui siigi laseb ennast ninapidi vedada.»

«Kui inimene on nii surmani väsinud nagu mamma, siis ta valib vist kõige kergema tee. Ja mida tema suudab?»

Anja pani nõud pesukaussi valmis. Mari vähemalt ei paistnud väsinuna, ta seisis teel ees, kui Anja hakkas tuppa tagasi minema.

«No kudas siis Sylvi utsitamine läheb? Kas sest tuleb miskit?»

«Ega vist. Vaevalt,» ütles Anja ega seletanud. Ta läks minema. Toas istus ema, krimpsus nägu endamisi, saalist kostis Inkeri kähisev norskamine, magamistoas nagises korvtool, sest papa Hänninen seadis jalgu õigesse asendisse, seadis vist kogu keha, et mõtted saaksid hakata segamatult kappama mööda neid lugematuid, kuid tema enda meelest kindlasti täiesti seaduspäraseid radu.

«Ärme nüüd nendest asjadest üldse räägime,» ütles Anja. «See on nii väsitav, alati rahast ja varandusest ja selle kaotamise hirmust. Räägime muust.»

«Jah, sii aeg oo nüid niisuke. Aga alati oo kõik mööda läind. Läks mässuaegki. Sii oli ka hirmus. Aga teistviisi. Nüid pole keski millegi muu kui varanduse pääle väljas. Verd palju ei voola, aga jällegi oo vend venna vastas. Ja pea igaüks teeb jüstament, mida tahab, et ainult ise... Vai egas mina änam palju tea, kuulen ainult papa käest, ja siis sii natuke, mida lehest lugeda viitsin. Aga aususe päevad oo kaugel...»

«Küll nad tulevad jälle,» ütles Anja. «Ja nad on praegugi olemas, aga mujal.»

«Vaata, et sinu põlved niisukesteks ei jää.»

«Aga sa oled tubli elutöö ära teinud.» Anja istus tema kõrvale. «Hoolitsesid selle vanainimese eest hauani ja kasvatasid meid täisealisteks.»

«Aga sii, et sii elutöö oo lõppend, aga minema ei pääse. Võid ainult päält vaadata. Ja süda muret täis. Ja miskit põle parata.»

Anja hakkas talle õpilastest rääkima. Neid oli igasuguseid, ühed olid päris laisad, teised andetud, aga vanemate tahtel tuli koolis käia. Oli argu tüdrukuid, ja jultunuid, otsekui kõike kogenuid, aeglaste, nagu mõnest filmist omandatud liigutustega. Ja silmad käisid neil peas ringi, kui neid omapäi käänama jätsid, jah, ikka needsamad ülesanded, ikka samad. Põrand kanti pori täis ja oli tooli alt juba kulunud. Siis oli veel üks pelglik poiss, temast oli kahju. Poiss kartis algul tedagi. Kuidas niisugusel maailmas läheb? Aga sellele polnud mahti mõelda. Need privilegeeritud lapsed, kes said siiski koolis käia... Igaüks neist tuli vaid mingi kunstiga laiskuse või ükskõik-

suse või arguse küüsist välja tõmmata, igaühele samu asju seletada, ikka samu. Siis rääkis ta vastu tahtmist pisut Sylvistki, kes oli kole väsinud ja tujutu. Aga kevade poole ta kindlasti kosub. Eks ta ise olnud ka selles vanuses tihti väsinud?

«Olid küll. Aga püüdsid ikke koolitükid ära teha ja tegidki.»

Ja siis rääkis Anja, et kavatseb Inkeri beebile mõned riided õmmelda, kuigi kusagil korvis oli vahest Olavist ja Liisast järele jäänuidki. Ja siis lubas ta käia Salmelegi flanelli ostmas, et emal oleks käsitööd, kui ta kord juba ainult istuda sai. Ega kolmanda lapse riideid pidanud vist enam nii ülearu peenelt palistama.

«Jüst nigu ennemaltki,» ütles Salme, kuid seegi pani teda nutma. Igatahes ei olnud Gröönroosi Tiltat, kes oli teinud kõige kaunimad särgid Anja lapse jaoks, kes oli surnud, enne kui oleks sündinudki. Seegi asi... Ja Salme oli nii väsinud, et kõik muutus pisaraiks, mure ja rõõm.

«Aga sul oo siis õpilasi,» võttis Salme end kokku ja suutis öelda.

«On, ja nii palju, kui võtta saan. Maksavad siis, kui saavad. Aga vanemad püüavad neid vähemalt elus edasi aidata, eks seegi ole midagi. Ja teisi eraõpetajaid siin pole.»

«Aga... tihkan ma nüid küsidagi... Kas sa Helsingis käid veel? Ja kas sa neid sõpru näed, neid, neid...»

«Käin ikka,» ütles Anja nagu igapäevast asja. «Ja need sidemed mul on.»

«Jah... Ju siis seegi oo nii, nigu oo.»

Siis polnudki neil enam midagi rääkida. Kogu majas valitses vaikus, ainult Mari püüdis köögis kolistada, nagu vähegi jõudis. Vaikus oli meeldiv pärast Inkeri sõimu ja närvidekaotust ning papa segast, sealsamas päris selget juttu. Anja vaatas kella, see oli juba päris palju. Ta pidi varsti minema. Ta tõi esikust mantli soojenema, hoidis seda vastu ahju.

«Mulle Matti ei meeldi. Kuidas inimene nõnda muutub?»

«Need oo vissist mured. Ja Inkeri peab välja kannatama. Lärmab... Aga küll ta vastu piab.»

«Ja muutub ise. Jajah, igaüks muutub, iga päev. Ma lähen nüüd. Ütle Inkerile, et tulgu vahel käima. Või noh, millal ta jõuab. Ma lähen siis kohvikusse.»

«Jah. Kui ainult omadest lahku ei löö. Oma pere peab

ikke ühte hoidma. Olgu mis tahes. Ei mõista ma muud miskit öelda. Omal ajal ma kõnelsin vissist paljugi, aga änam ma ei mõista.»

Anja seisis ülerõivaste väel veel pisut aega toas. Kui ta läheb, jääb ema sinna nagu vai, mille ümber kõik toimub. Inkeri karjub, papa targutab, Mari sõneleb. Mõnele meenub vahel veidikeseks see vaigi. Tuisk haaras Anja juba trepil. Ta tõstis krae üles ja läks sellele otse vastu. Alles koduuksel meenus talle, et oli eelmine kord lubanud emal juukseid pesta. Jälle oli see tegemata jäänud.

18.

Öösel, kusagil, kunagi... Kuu nii kirgas, et sundis silmi sulgema. Ja enam ei tulnud pähe ühtki kohta, kuhu võiks minna. Määndumiste, kavaldamiste, pettuste, loomuvastaste pahede aeg...

Ei, ei. Nüüd asja juurde, välimus korda. Reväärid sirgu, lips õigeks, taskutele pilk peale, kinganinadega kergelt üle vaiba lasta. Eelmise ootaja poolt soojaks istutud nahkdiivanil aset võtta, venivaks ootamiseks valmistuda.

Pangapreilid leti taga... Meeletult tegemist ja töövehkimist, aga vaikimises salakavalust. Need polnud õieti inimesedki, vaid olevused, kes olid maskeerunud naeratama, kõndima, kummardama, jalamaid arvutustoimingut sooritama, rahapakki siluma. Nad laususid vahest sõnu, aga kõik hääbus ruumi kõrgustesse, sinna kuhugi üles nagu otsatusse taevalakke. Kas keegi kõrgeim vaatas sealt siia alla? Kui, siis pidi ta ka kõikide luukide juures saba nägema.

Väsitav pikk sõit kuidagimoodi lahtiaetud teel, paras jupp rappumist palgikoorma kannul, kuni see ühte õue pööras. Nende palkide aastarõngaste vaatamine... Matti oli roolile vajunud, seda pigistanud. Oli hea, kõik oli neetult hästi. Tühi tunne kõhus, mida ei saanud siiski normaalseks näljaks nimetada. Siis kaootiline hommikupoolik linnas, tänavad võimatus seisukorras, ja trammid kõlksutasid kella, sõitis ta siis, kuidas sõitis. Ja nüüd see ootamine siin nahkdiivanil panga laenuosakonna ooteruumis. Leti taga oli uks, sinna pääses alles siis, kui eelmine klient või paluja ära tuli ja käbe naisolevus uuesti klapi tõstis ja noogutas. Ja ka siis veel mitte. Enne Mattit oli veel üks mees ootamas. Tema nägu ei paistnud, ta hoidis ajalehte ees, aga polnud kogu selle pika aja jooksul kordagi lehekülge keeranud.

Nüüd veel ainult... Ja see oli tõsi, enam polnud kohta, kuhu minna. Ja kui olekski olnud, siin olid asjad nüüd nii, et tulid joonde ajada. Alles siis võis või pidi teistele kohtadele mõtlema. Uuesti mõtlema. Aga need kohad ei olnud pangad.

Kui klient viimaks pangadirektori kabinetist väljus, langetas teine ootaja lehe ja vaatas leti poole. Sealt tuli löödud mees, ätt, kes ei suutnud isegi teeselda. Ta läks nagi juurde ja rapsas mantli maha, mitte ei võtnud seda konksu otsast. Kui tripp katkes, ei paistnud ta seda märkavat, tõmbas ainult rõiva kuidagi selga, surus mütsi pähe ja läks hõlmade lehvides nagu pimesi ukse poole.

Nõnda siis. Sedasi siis. Matti sõõrmed ahenesid. Letiklapp oli all, pangadirektori uks kinni. Matti langetas laud. Ta pidi nüüd keskenduma, viimast korda mõttes läbi sõeluma, mida öelda, mida mitte. Närvid, ennekõike tuli närve valitseda. Siin ta istus, saavutanud kõik võidud, kuid nii rasked, et need olid nõudnud kogu ta jõu. Rasked? Nii kerged, nagu oleks lihtsalt kärbseid lapatsiga surnuks lapsanud. Mis jõudu seal vajati. Palju õnne, raasuke osavust. Alles nüüd, kui küsimus polnud isegi võidus, vaid kinnihoidmises, säilitamises, püsimajäämises, alles nüüd... Nii rõõmutu võitlus, püüd lihtsalt püsti jääda, et sind lihtsalt minema ei pühitaks. Ja vaip oli alt tõmmatud. Aukohtunik Hänninen oli seda teinud, jah. Nüüd ei tohtinud ägestuda, isegi mitte seda — siin.

Just kui ta mõtles, et veel on aega nuputada vastust selleks puhuks, kui... polnudki seda enam. Kui see teine mees oleks pidanud sisse saama, kui letiklapp, direktori uks oli juba lahti, putkas too tulise valuga välja, rabas ainult mantli kaenlasse ja läks. Nõndaks, ja pangadirektor seisis juba ise uksel, vaatas tema minekut ja viipas siis Reimat. Matti tõusis kohe, seadis sammu ja läks.

See ilmetu, pilkuvate ripsmetega, mäele jõudnud mees, niisuguse ametikoha valdaja, pani ühed paberid sahtlisse. Ta lehitses virnu ja leidis Matti dokumendid — või pikad nimekirjad ja väikesed sedelid —, seadis prillid ninale, võttis pliiatsi kätte ja käis ühe rea teise järel läbi. Matti istus tema vastas nagu arsti vastuvõturuumis, kui uurimised on juba läbi ja käsil on viimased arupidamised, enne kui retsept tõenäoliselt välja kirjutatakse. Pabereid pöörati, pliiats peatus aeg-ajalt, koputas mõnda

kohta, Matti teadis umbkaudu, missugust. Ja veel edasi ja veel edasi.

«Mida te nüüd ise olete mõelnud?»

Küsimus suutis esitamise hetkel Mattit kõigest hoolimata üllatada. Ta oli läbi akna algavat tuisku vaadanud ja mõelnud, kuidas pagan ta koju tagasi saab. Aga ta tõi end kähku olevikku tagasi.

«Olen mõelnud protsendid ära maksta, kui saan kuu võrra lisaaega.»

Ta hääl oli kindel ja ta oli tõsine. Libedate lausete aeg oli läbi.

«Siit selgub, et te olete juba ajapikendust saanud. Kaks korda. Ja blankovolitusi ei ole veel, ikka veel. Seda võiks paha- ja heatahtlikkusegi juures pettuseks nimetada. Aga ju meil tuleb see sõna kasutamata jätta, sest pank on nähtavasti ise väga kerglase ettevõttega liiga kaugele kaasa läinud. Ma mäletatavasti hoiatasin teid. Kas ei hoiatanud? Kuigi reaalvarandust oleks, aga seda ei tarvitse üleüldse ollagi... Ka sel juhul oleks nii suurte laenudega raske hakkama saada. Oletan, et saeveskiomanik Reima mäletab?»

«Mäletan küll. Ainult et aeg oli siis teine.»

«Aga muutusemärgid ilmsed. Kuigi vaevalt keegi nii tormilist... Ja missugune on teie olukord praegu?»

«Panin saeveski mõneks kuuks, see tähendab esialgu seisma. Ajad muutuvad, siis alustan jälle.»

«Muutuvad, muutuvad, aga vaevalt kiiresti. Võib-olla tuleb teil veel kaua oodata. Ja seni... Pikendust ei tohi lõputult anda. Masinad? Tagavarad?»

«Puuhoov on tühi. Sain viimasel hetkel ära müüa.»

«Hm. Saite ära müüa. Kuhu need rahad läksid? Mõnda teise panka?»

Matti vaikis, vahel oli kõige targem päris vait olla. Ja need rahad olid läinud teise panka. Pigistajaid oli kõikjal, kus enne oli olnud sõpru.

«Niisiis lõppude lõpuks ainult mõned hooned, mõned masinad. Jah, ja siis need metsad, mille peale meil on võlakohustused. Noh, praeguste hindadega arvestades pole nende väärtus eriti suur. Maksite nende eest tookord ülearu. Saeveskiomanik Reima, te mõistate vist isegi, et istute nagu õhus.»

«Kui...» Ja Mattil oli kange tahtmine hakata vahutama äiast ja nendest metsadest, mida ta ka kõva raha eest oli ostnud, kuid ta suutis keele hammaste taga hoida. Seda

joru oli juba küllalt aetud. Neist metsadest lihtsalt ei tasunud enam rääkida. Ainult kaarte oli ta näidanud sellele mehele, kes siis oli osanud veel naeratadagi, ja neile teistele härradele, vist ekspertidele. Kõik nad olid olnud tookord sulavad nagu linnupiim või igatahes peaaegu nii. Tookord oli Mattigi naerda söandanud. Kaartide vastu oli ta tookord raha saanud, sest ka siis oli millegipärast kiire olnud. Ja ta oli tõemeeli uskunud, et võib peatselt volitused tuua. Ta oli arvanud, et võib Hännisele loota, ei, ta oli lausa pimesi uskunud.

«Siin on küsimus päris suurtes summades.» Pliiats oli jõudnud viimase paberi viimasele reale.

«Aga niipea kui ehitustegevus algab...» ütles Matti rangemalt kui pangadirektor ise, «mul on varuks parajal määral kruusamäge. Lubjavabriku direktoriga koos oleme plaanitsenud, kuidas tsemendi ja siis ka kruusa kasutamist tugevasti laiendada, kui olukord pisutki lahedamaks muutub. Minu — noh — vähest metsa ei tule hinnata ainult puiduhulga järgi. Pinnas, tähendab kruusamägi, on hinnalisem.»

«Miks mitte, võib olla küll, kunagi.» Matti viide lubjavabriku direktorile ei avaldanud ilmselt suuremat mõju. «Aga selle kõigega läheb aega. Te palute nüüd kuu aega pikendust, siis jälle ainult kuu aega. Kuu aja pärast pole veel midagi muutunud. Muutus peab olema suur, et see nende võlgade juures mõikaks. Väljaminekuid te olete saanud saeveski seismapanekuga vähendada, see oli tark tegu. Aga väljaminekuid tuleb veel vähendada. Või ei, seegi ei anna niisuguste protsentide korral tunda. Kas seal mõni veel tööl ka on?»

«Ainult üks mees...»

«Noh...»

«Ma muretsen käemehed, nii et suudan protsendid tasuda. Laenuga laenu...»

«See sobiks hästi, kui küsimus oleks kustutamistes. Ja nendegi aeg hakkab kätte jõudma. Noh, ärme nendest nüüd räägime. Aga küsimuses on ainult protsendid ja nende maksmine. Teha uut laenu nende pärast... Kukutate end veelgi sügavamale kui enne. Kust te säherdusel ajal käemehi saategi. Inimesed on ettevaatlikud.»

«Ma saan,» kinnitas Matti ega teadnud ühtki, kellelt küsida. Ta vaatas pangadirektori väsinud nägu peaaegu vihaselt,

«Ja kustutamised, kustutamised... Ega pankki pole mingi heategev asutus. Pank peab oma kätte saama.»

Matti suutis vihast nägu hoida, aga kui tal just nüüd oleks kästud püsti tõusta, oleks ta kukkunud nagu toeta kott. Muidugi oli ta ka sellele võimalusele mõelnud, kuid selle alati minema peletanud, sest tema vaene hing oli visalt kinnitanud, et kuskil on kannatustelgi piir.

«Pank peab oma kätte saama. Mis pangategevus see muidu on? Aga teie, peaaegu purulage mees — võlgadega võrreldes...» Ja ootamatult, ilma et ükski liigutus sellest eelnevalt märku oleks andnud, tõusis direktor püsti. «Kogu see asi, kogu see paberipakk on niisugune, niisugune segapuder, et... Tulge õhtupoolikul uuesti. Pank teeb selleks ajaks otsuse. Mina seda üksinda otsustama ei hakka. Polnud ma siis ka üksi, kui siin neid kaarte laiali laotati... See oligi panga poolt arusaamatu järeleandlikkus. Tulete kahe ringis, pisut üle. Ei, tulge täpselt kaheks. See asi tuleb korda ja kaelast ära saada. Siin upud töösse, ja siis kuust kuusse ikka seesama saeveski lugu, mis ei nihku paigast. Kell kaks.»

«Ma olen oma asjad alati joonde ajanud.» Ka Matti seisis, ja püsis püsti. «Ja ajan nüüdki.»

«Nii ütlevad nad kõik. Aga kas ajavad? Minge nüüd. Ja kell kaks.»

Pangadirektor sulges ukse, kui Matti oli läinud. Ju ta hakkas helistama, mõtles Matti süngelt ja kiikas ooteruumi. Seal, kõrge kuppellae all nahksohval istus jälle mehi. Uusi muredest rõhutud mehi. Niisiis polnud ta siin oma muredega üksi. Selle konstateerimine ei lohutanud aga põrmugi.

Suurema osa ootamisajast istus Matti külmas autos, mille aknad olid ühelt poolt ja eest lumekirmes. Ta vaatas oma pabereid, neid teadis ta peast. Siis ta üksnes lõdises. Oleks olnud tark kusagil söömas käia, aga juba toidule mõtleminegi tekitas kurgus iiveldustunde. Kas tal hakkasid maohaavad tulema? Polekski ime. Ta püüdis pangadirektorile ütlemiseks veel midagi välja nuputada ja jälle kiskus kõht krampi. Polnud midagi öelda. Ei olnud midagi öelda, siis igatahes mitte, kui nad hakkavad tõemeeli laenukustutustest rääkima ja pettusele apelleerima. See oleks siis kohtumõistmishetk. Ja inimesed traavisid autost mööda, kes päri-, kes vastutuisku. Ja keegi

ei teadnud, ei arvanud... Ja siis? Ja kuna kohtumõistmine oli nüüd nii ligi ja kõik teadmatuse ja vastupunnimise ajad vist peatselt möödas, muutus Matti üpris rahulikuks. Enam pole vaja midagi teistele ega iseendalegi tõestada, mis oligi olnud kõige raskem. Tal oli olnud osava, vägeva, nõuka maine. Niisiis polnud teda keegi aidanud ega haletsenud. Ja kui ta langeb, on rõõmutsejate kamp suur ja lööb laulu, nii et ilm kajab. Ta tundis maailma, see oli niisugune. Aga ta oli nii mitme võidu nimel heidelnud ja alati viimse kübemeni, sest oli mõelnud, et on küllalt tugev üht suurt kaotustki välja kannatama. Kui see on sündinud fakt, ei kiba ta enam peaaegu hüsteeriliselt sinna-tänna. Mine tea, nii võib vähemalt loota.

Tuiskas üha, aga niipea kui sa autost välja tänavale astusid, libisesid jalad. Lumi sulas, sedamööda kuidas seda sadas, või sulas igatahes asfaldiga kokkupuutel, maapind oli küll valge. Kui ta oma auto aknaid vaatas, oli pihulumi muutunud sulalörtsiks, mis loppus allapoole. Kui pisutki külmetab, on aknad läbipaistmatus jääpaagas, nii et tuleb seda vahetevahel maha kraapimas käia. Ja sõit venib.

Magu oli täiesti rahulik ja ta käis lähedale juhtunud «Elanto» sööklas söömas. Ükskord oli ta «Kämpis» istunud. See oli selle kaotuse, vanglareisi järel. Talle tundus, et päris kindlasti istub ta seal kord edaspidi veel. Kuid täna niisiis mitte, praegu mitte, tuju polnud õige. Aga kui see kohtuotsus nüüd natukese aja pärast ette loetakse, kas ta siis läheb «Kämpi»? Need mõtted polnud pennigi väärt, ta rühkis panka ja oli seal kümme minutit enne kahte.

«Nii. Noh. Võtke istet.»

Matti oli teiste ootajate ilmetu jõugu hulgast sisse kutsutud ja ta oli naisametnike kõrvade jaoks peaaegu kontsi klõbistanud.

Kas asja esitamine oli nii raske? Mattil oli peaaegu himu julgustada pangadirektorit, kes näis sõnu otsivat.

«Pank eeldab, et... Jah, on leitud, et... Pank ei hakka muidugi riskima, kuigi on end teiega, jah, teie saeveskiga ettevaatamatult ja ülearu sidunud. Kuna see teie reaalomandus on siiski õige väike, ja kui pank võlausaldajana seaks saeveski pankroti ette, siis... Ütelgem otse, kuigi mitte laialt levitamiseks, sellest ei oleks kellelgi

kasu, ei pangal ega loomulikult ka teil. Niisiis. Mida pank eeldab, on see, et te toimite nüüd kõige rangemate kaalutluste kohaselt, ja kui aeg tasapisi muutub, hakkate pihta vaid väga täpselt arvestades — jah, millega te nüüd pihta hakkate . . .»

«Niisiis ajapikendus . . .» Matti vaatas otse pangadirektori vaevatud silmadesse. Ta sisemuses väratas, siis hakkas ainult süda pekslema nagu ammustel aegadel, tugevasti, nii et vestiriie tõusis ja vajus.

«Mida pank muud saab teha? Ütleme kolm kuud. Niisugustel asjaoludel pole mingit põhjust ühtelugu siia joosta. Aga nagu mind on volitatud rõhutama, mitte mingisuguseid hulljulgeid võtteid, millelegi vähegi pettusele osutavale pank enam läbi sõrmede ei vaata. Ma oletan, et te mõistate seda nüüd täiel määral.»

«Jah, täiel määral.»

«Ja siis kokkuhoid kus iganes võimalik. Kuigi seda on vaevalt vajadust meelde tuletada.»

«Jah, ega ei ole.»

Niimoodi siin siis läks! Mitte mingit kukkumist, tõelist kaotust, mille talumiseks Matti oli juba peaaegu valmis olnud.

«See on panga poolt üsna suur heasoovlikkus . . . Kuigi küsimuses on muidugi ka omakasu. Loodetavasti ei ole ma olnud liiga avameelne? Ärge üritage sama mujal, hea õnn ei saada igavesti. Nüüd vaadake ainult, kuidas ühest päevast teise . . . Pank vaatab muidugi ka. Arvatavasti mõistate tänulik olla.»

«Mõistan, ja vägagi.»

Seal siis seisti ja käteldi jälle kord. Matti tuli välja, ja kui ootajad teda vaatasid, poleks keegi osanud öelda, oli tal hästi või halvasti läinud. Autoaknaid puhtaks kraapides ei teadnud Matti seda päris kindlalt isegi. Või teadis küll, muidugi oli tal hästi läinud. Nüüd oli ainult vaja saada oma ikka veel ärevil meel rahunema. Kaua, kaua aega ei tule enam ei võite ega kaotusi, tuleb üksnes määratu pikk, üksildane, vaikne ootamisaeg.

Mõne katse järel sai ta mootori käima ja hakkas ettevaatlikult sõitma. Tänavanurkadel rattad ei pidanud, kuid liikluski oli vaikne. Ta ringles ja otsis teed ja oli lõpuks sel sirgel tänaval, mis mõne aja pärast maanteeks muutus ja läände viis. Olemine, ootamine, range kokkuhoid. Kus ta enam kokku saab hoida? Kas ta peab hakkama käbisid korjama, kui kevad kord kätte jõuab? Ja kelle

metsast? Peast käis läbi hele välgatus, nii nõrk ja kähku kaduv, et selle üle tulnuks naerda, kui tuju poleks nii kehv olnud. Kunagi peab Hänninen ometi surema, selle vastu ta ei suuda ometi midagi. Kunagi, kui ta ei jää oma ema kombel veel aastakümneteks maailmale nuhtluseks. Aga kui kunagi . . . Ei, mingil moel tuleb nüüd püüda kohaneda selle uue olukorraga, mis mõistusega võttes oli ometigi võit. Teine variant oleks olnud igatahes kohutav, ta polnud söandanud seda selgelt ette kujutadagi, saati siis põhjalikult läbi mõelda. Kõik vähene oleks rahaks tehtud ja tal poleks enam olnud kohta, kuhu pead panna, nagu öeldakse. Ei temal ega perel, jah. Oleks läinud Ahleniuse peen lossitaoline elamu, kus nad polnud õieti veel harjunud elamagi. Ja missuguse hinnaga? Missugusega tahes, tema poleks tohtinud sellesse puutuda. Kas pere oleks tulnud mõnda Hänniste nurka majutada? Tema ise — tema oleks küll kuhugi jalga lasknud. Seda ta oleks teinud. Aga see võit, niisiis veel kord teatav võit, ainult nii otsatult vilets ja nukker. Talle on pommid jalgade külge pandud, ta ei pääse enam kuhugi. Ta käed on seotud, ta ei saa enam kõige vähematki teha. Ja sellest peaks rõõmu tundma. Kuidas ta suudab päevi õhtule saata? Kui ta püüdis tulevikule mõelda, siis näis, et see, mida ajaks nimetati, on peaaegu peatunud. Ajavool seisis ja tal tuli õppida seal liikumatus vees seisma. Talle tundus, et kaua ta mädanemata vastu ei pea, tema, kes ta oli alati soovinud minna, teha, tegutseda.

19.

Seda see oli, pidi olema. Et inimesed, kas nad nõudsid või ei nõudnud, mis oli küll ebatavaline, tõid alati midagi vana meelde. Asju, teisi inimesi, sündmusi; kui mitte vihastavaid, siis valusaid, nukraid. Neid meenutades siis istusid. Kas nii oligi läinud? Kõige pärast oli ka joostud. Kas poleks võinud teisiti talitada? Mis oli olnud selle või teise sündmuse mõte?

Ja uued inimesed, keda mõnikord polnud võimalik vältida, astusid tuppa nagu alles silmad pähe saanud koerakutsikad, kõhklematult, sajaprotsendiliselt kindlad, et nemad, ainult nemad tähendavad siin midagi. Neist oli hale, kuid nende sõgedus rohkem pahandas. Vahel nad ootasid, et oleksid neile midagi seletanud, need terasemad. Aga see oleks olnud nagu veerima õpetamine, seda nüüd igatahes ei suutnud.

Seda see oli, vanad asjad alati meeles.

Sylvi tõi meelde nii lühikese jupi inimelu, et seda suutis hästi mäletada. Tema seltsis polnud mäletamisel küll suuremat tähtsustki. Sellepärast oli Julin seal, kus ta oli. Praegugi istus ta toas, mis oli aastaid, üle kümne aasta külmana seisnud. Paar korda köetud ahi ajas lubja all telliseid irvakile, suuluuki toetav roop püsis libisemata paigal, sest põrandale oli pandud vana savikauss, nagu oli kombeks, kui toas polnud süljetopsi. Soe polnud tuba veel nüüdki, aga diivanil kannatas hädapärast istuda, niiviisi, käsivarred kahel pool piki seljatuge laiali, süli tühi, kuiv, aukus.

Siin toas oli elanud Juhani, noorem poeg, see, kes oli Aunusel otsa leidnud. Oma viimaseil aastail, vanemates klassides käies, sest oli soovinud rahus olla.

Nõnda oli, aga nüüd seisis Sylvi akna all ja Juhanit polnud enam, mitte kusagil. Sylvi joonistas, kriipseldas

sütega, mis aeg-ajalt murdusid, plokki maastikupilti. Teenijad, need ütlesid, et jälle uus kapriis. Hakata nüüd kaugõppekooli vahendusel joonistama, vahest maalimagi. Kunstnik oli talus just puudunudki! Kangaspuud olid kah kusagilt lagedale toodud, preilnale kangas üles loodud, aga see oli jäänud valmis kõlksutamata. Ja nüüd siis joonistati. Peretoas oli kõvasti kätsatatud. No mis siis, kui joonistatigi?

«Joonista aga,» oli Julin öelnud ja omal ajal jälle postil paki järel käinud. «Joonista aga,» ütles ta nüüdki, kuuldavalt. Tüdruk heitis pilgu temale ja siis kohe tagasi üksikule künkale põllul, kiiresti, nagu laseks see sealt jalga. Tal oli kena roheline seelik ja kampsunikäised üles lükatud. Suvel oli ta olnud sinine, mõtles Julin. See oli olnud ilus keset loodust. Nii nagu roheline oli ilus talvel, kui loodus magas. Ja hele juus, aga mitte nii hele kui siis kunagi, kui ta oli majja tulnud, kopsti kukkunud, ja veel laps olnud. Juus polnud ühtlaselt tumenenud, selles oli nagu kuluheinas sekka tumedamaid kõrsi. Kõrsi? Tuules painduv vili oli see, ja kastest hiilgav, säherdune, mida nägid ainult puhte eel hilissuvel, kui jalutasid üksinda põllupeenrail. Julin tõmbas sügavasti hinge. Temal oli suvi, puhteaeg ja hea olla.

«Nüüdsama oli veel üks täht taevas,» ütles Sylvi, ainult välja ja jälle plokki vaadates. «Praegu on see juba kustunud.»

«Ja süttib siis jälle uuesti . . .»

Tüdruk oli õige varakult tõusnud, kuigi oli talvepäev ja uneaeg. Aga muidugi, valget aega oli vähe, seda tuli kasutada.

«Mõelda. Kuigi päikest ei näe, helgib lumi siiski.»

Ah helgib? Ehkki oli alles jaanuar, sellest vaevalt üle poole kulunud. Tänavugi tuli niisiis kevad.

«Kumma ma võtan, tähed või lumehelgi? Kui saan nüüd kumbagi . . .»

«Saad ikka. Aga mõlemat ikkagi ei või. Nii see ongi, et alati peab valima.» Vana Julini mõtted kippusid ääretusse maailmaruumi pagema. Niisugune kalduvus neil oli, ka tüdruku seltsis viibides. Ent see pagemine polnud alatu, see oli ilus ja kirgas ja selge. «Aga kui sa teed selle pildi mulle, nagu lubasid, siis pane täht. Lumi sulab ja läheb, aga tähed on alati, suved-talved.»

«Mul tuleb siis homme veel varem tõusta . . .»

«Ei, ei, minu tähe pärast küll mitte . . .» Julin sattus

lausa kimbatusse, ta ei tahtnud vaevata tüdrukut, kes, keda... Võis öelda niigi, et Julinil polnud terves talus kedagi peale Sylvi. Nemad kaks asustasid maja. Muu rahvas — seda lihtsalt ei olnud. Või oli toitu valmistavaid, karja hoidvaid, pesu pesevaid, tube kraamivaid ja kütvaid olendeid, kes tegid vahel kurja häält, kuid keda peaaegu ei näinud, vaevalt kuuliski. «Eks see täht sütti ju varsti jälle?»

«Siis on juba liiga hämar. Ainult hommikutähed kõlbavad.»

«Tee, kuidas tahad. Aga mulle kõlbab lumi kah.»

«Ma teen tähed, homme. Täna joonistan tolle künka ja puu.»

Sylvi on hea, mõtles Julin. Ka siis, kui ta lärmi lõi ja tõusta ei tahtnud, kui ta kaebas ja süüdistas. Ka siis, kui ta kõike võimalikku soovis, küll seda, küll teist, kellesse see puutus. Sylvi paitas mõnikord ta kiiruluid ja ütles, et ta on täitsa. Julin polnud sihukest sõna varem kuulnud, kuid see oli tore. Aga kui ta püüdis seda võtta, oma suhu sobitada, kaotas see täielikult maigu. See oli noore inimese sõna, aga juba see, et seda tema, säherduse kuivanud äti kohta kasutati, oli justkui unenägu ja võttis jalad nõrgaks.

«Mis puu see õieti on?»

Ja ta küsis tema käest puidki, mida Julin, kui ainult võimalus oleks leidunud, oleks soovinud kinkida, viimase kui ühe temale anda.

«Lepp ainult. Olen siia jätnud. Kuna siin juba niisuke kaljunukk on, et ei saa põlluks ka teha. Nii lasksin lepal kasvada. Vahel olen ise ta ümbert võsusi raiund, niimoodi üksipäini on ilusam. Või vähemalt minu meelest on. Kuigi ega seda keski teine pole varem vaatand, enne kui sina nüüd...»

«Ega kõik ei märka, olgugi et vaatavad...»

Tüdruk töötas süvenenult. Kes võis talle nõnda ütelda? Võib-olla Anja. Too oli ilusasti kõnelnud, seda pidi Julin tunnistama. Ja ta peas oli olnud ilusaid mõtteid, niipalju kui tema nüüd oma mäletamist mööda oli selle naise juures märganud. Anjagi oli Sylvisse kindlasti oma jälje jätnud. Aga siis Julin pisut võpatas. Tüdruk oleks pidanud täna matemaatikaülesandeid lahendama, Anja oli nende pärast kuuldavasti helistanudki, kui nüüd tüdrukute juttu uskuda. Aga nii see päev läks ja Julin

ei raatsinud säherdust noort inimest tagant sundida. Kas teda polnud senini juba nii väntsutatud, et aitas eluks ajaks? Viimaks, või nüüd, kus ta oli kuueteistkümneaastaseks saanud, tuleks teda pisut säästa. Ja siis valdas Julinit probleem, ainus probleem, mis tal oli, ja üldsegi mitte väike. Kuidas ta saaks tüdruku elu nii kindlustada, et teda alati säästetaks, siitpeale alati? Et keegi ei kisuks teda siit eales kuhugi võõrsile, tüütusse või lausa julma abiellu vastiku pilkava mehega, rasketesse sünnitustesse, haigusse, vanadusse, mitte kuhugi, mis võiks talle muret tuua. Vaid et tüdruk saaks alati turvas elada ja õpiks viimaks inimeste peale lootma ja ehk kellestki millalgi hoolima. Kuigi mitte ilmtingimata temast vanast mehest. Olgugi et... Miski oli — nii palju kui aastaid oligi antud — jäänud läbi elamata. Ja kuna ta ise oli millegi saamiseks juba liiga vana, pidi keegi tema kaudu saama, ilma et vastukingitust oodataks. Sest Julin ei ajanud äri. Ta oli juba saanud, küllaga. Talle oli antud aimu millestki, mida ehk oli või ei olnud olemas. Too tüdruk oli talle elu, niisuguse elu sümbol, millest vähesed teadsid, mingi võrratu meeletuse sümbol. Just nii, meeletuse. Mis ei olnud üksluine päevast päeva kotsimine. Pea ripakil, põlved konksus, sooled korisemas — ei. Väärikalt, vaikides, halvaks pannes — ei. Vaid kuidagi sootuks teisiti, kuidas, seda teadis ainult too tüdruk, kui teadis.

«Omal ajal...» — ja midagi pidi Julin rääkima, et mitte täielikult kujutluste meelevalda jääda — «mitu aastakümmet... Nad ei söandanud isegi muiata, kui ma kohal olin. Ma olin nii tark, sest olin enamasti lihtsalt vait. Nüüd nad, needsamad, muigavad seljataga. Ma tean seda. Aga see ei tähenda midagi, naergu, ega see nii halb ei ole.»

Tüdruk vaatas vilksamisi, ei paistnud mõistvat. Ja jälle murdus süsi, ta kummardus põrandalt tükke võtma, hõõrus otsad teravaks või muidu meelepäraseks. Julin sai teda rahus vaadata, imetleda liigutusi, mida sooritati pingutuseta, otsekui vastupanu kohtamata. Tõrkumatu noor keha... Kuni saalist kostis tümpsimine, sammumüdin, kadus tagakambreisse, tuli tagasi ja peatus ukse taga. Julin ei muutnud asendit, ta ootas, mida maailm temalt jälle tahab. Ukse vahele ilmus teenija pea.

«Ja siin siis nüüd ollakse. Jooksen kohvikandikuga maja mööda ringi. Siin? Tolmugi pole vähemalt kümme aastat pühitud. Ega aknaid pestud. Ah et köetud siiski

on. Ah et tulemüür peab vastu? Ja siia selle kolu keskele pean ma kandiku tooma?»

«Kolu . . .» Julin ei imestanud. Teenijad, olevused liialdasid alati. Ja siia see kohvikandik ilmus. Nad olid viimaks selgeks õppinud, et tuli kahele katta.

«Passi peremees helistas. Ütles, et tuleb. Tal on tähtis asi.»

Muidugi. Passi peremees helistas. Sellel oli tähtis asi. See polnud midagi uut.

«Ei. Mitte nüüd. Ma tean neid tähtsaid asju. Ma ei jäksa. Ma tean, ilma et peaksin jälle kuulama.»

«Kust see teadmine pärit on? Noh, Passi tuleb ometi. Ja ta tuleb varsti. Tal on kiire asi. Mida ma talle täna valetama pean? Ta hääl oli niisugune, et teda on tarvis küll vastu võtta.»

«Oh. Aga kui ma ei jäksa. Ma ei jäksa . . . Vanamehed . . . räägivad ainult rumalusi. Või teistest halba.»

«Minu teada pole Passi veel viitkümmendki täis . . .»

«Nojah. Mina olen see vana. Aga ma ei jäksa nüüd selle Passi hädaldamist kuulata, sedasi jah.»

«Kas Julin ei saa iial rahu?» Tüdruk oli ploki kapinurgale pannud ja ümber pööranud. «Alati teda vaevatakse ja piinatakse. Ta peab rahu saama!»

«No kuulsid!»

Teenija ilme jäi samaks, ja kalgimaks, külmemaks poleks see muutuda saanudki. Kuklast rätiku alt turritasid välja mõned noolsirged lühikesed juuksed. Kuna Julin pidi midagi vaatama, siis vaatas ta neid. Kuid teenija oli otsustanud asja lõpuni ära rääkida ja rääkis.

«Keski Mäkinen on kadund. Kas see ütleb kogukonnanõunikule midagi? Nagu oleks maa ta neeland. Ja selle asja pärast Passi tulebki.»

«No egas ma joht mingit Mäkist kuskilt tagasi saa. Kui inime vaatab, et tal on aeg minna, siis ta lihtsalt läheb. Ei, ei ole mul selle passi jaoks jäksu.» Uskus ta nüüd ometi?

Teenija pööras ümber ja läks. Jälle needsamad kotsivad sammud, ja lõpuks rahu. Sylvi tõmbas Julini püksitaskust ninarätiku ja pühkis sõrmi. Siis jõid nad kohvi, ja kui tüdruk küsis, rääkis Julin, et Mäkinen oli ainult saeveski juhataja, temast polnud lugu. Säherdune, keda keegi täpsemalt ei tundnud. Mingu aga, kui talle siin ei meeldinud.

«Aga sa pead sööma, kui sa kord juba niisuke nõrk oled. Et saaksid punased põsed . . .»

«Need pole praegu üldse moes. Ja ega sinugi põsed punased ole.»

«Minu . . .» Julin naeratas. Kas tal põski üldse oligi, ainult kaks nahka vastamisi. Aga siis tuli Sylvil müramistuju, see tuli tal vahel ikka veel ootamatult peale nagu lapsel, kes pidi saama rebida ja kiskuda ja sel kombel kiindumust või vähemalt rõõmu osutada. Viivu istus ta süleski ja Julin püüdis käsi seada või lihtsalt hoida, et ta ei kukuks ja ennast laua või diivani vastu ära ei lööks. Aga või teda miski pidas. Ta pidi saama mõlema käega Julini pead patsutada, plaksida ja paitada, ja jälle mõtles Julin tahtmatult, et see kõik ei toonud midagi meelde, mitte ainsatki mälestust. See kõik oli uus, üpris lapsik, päris arutu, aga uimastav. Ja kui tüdruk juba tema kõrval istus ja kohvi juurde kallas ja sõi, oli Julin ikka veel hingetu ja hämmingus.

Väljast kostis reejalaste kriginat ja hobuse seisma käsutamist. Üsna pea paugatas välisuks.

«Nüüd see vastik mees siis tuli,» ütles Sylvi ja toppis leiba suhu. Julin laskis käed igaks juhuks vastu diivanit valmis, kui tal tuleb siiski minna. Äsjane väntsutamine andis veel tunda, pea käis üsna ringi. Kindlasti olid juuksedki sassis. Aga olgu. Tüdruk tõusis ja läks aknale vaatama.

«Ja nüüd ta läks juba minema,» ütles Julin, kui uks uuesti mürtsatas.

«Ja silm käib mööda aknaid,» ütles Sylvi, «kas näitan talle keelt?»

«Vast siiski ei maksa . . .» Julinil kippus naer peale ja ta ajas juba lõua püsti, nagu tal kombeks oli.

«Miks ta niimoodi kihutab,» pani tüdruk pahaks. «Annab ohjapäradega. Ja nii hirmsa ajuga.»

«Ju ta on närvis,» arvas Julin. «Aga . . . kas ma tohin vaadata, mis sa oled joonistanud.»

Tüdruk tõigi talle oma ploki, Julini meelest oli ta kingu ja eriti lepa kõigi tüvepahkadega hästi joonistanud. Tüdruk nühkis end tema õla vastu ja lõhnas noorelt ja värskelt, oli suisa pungade puhkemise aeg. Nad vaatasid ikka veel joonistust, kui teenija jälle uksel seisis.

«See peremees ütles, et kogukonnanõunik peaks talle vähemalt helistama. Või parem seal käima, et telefonijaam kõike ei kuuleks ja edasi ei kannaks. Muidu . . .»

«No mis muidu? Mis kõikidesse inimestesse läind on?»

«Kui ainult teaks. Aga ta ütles, et muidu tuleb kogukonnanõunikul kahetseda.»

«Ohoh. Ütles või? Aga ega sest suurt miskit. Noh, siis pole miskit parata. Ju tuleb kahetsemiseks ka valmis olla. Polegi seda palju teha saand. Aga kui peab, siis peab.»

Teenija kahmas kandiku kaasa ja läks minema. Võttis veidi aega, kuni tuppa sugenes õige rahu. Aga see tuli koos müramismälestustega. Julin mõtles küll, et see oli niisuguse neiuohtu inimese kohta juba pisut liiga lapsik, olgugi armas. Kuid siis püüdis ta mõista, et Sylvit oli väiksena vist nii vähe maalutatud, et see tuli hiljem tasa teha. Ja ta joonistas jälle nii tõsiselt.

«Kui sa kavatsed siin hommegi joonistada, siis on parem, kui ma teen juba hommiku poole ööd tule ahju. Kuna ma niikuinii kõikse aeg ringi kuukan ja üleval vahin.»

«Jajah,» ütles tüdruk nagu mis tahes iseenesest selge asja peale. Ja kuna ta oli nii keskendunud, mõtles Julin, et toob puud kohe ja ise, siis ei pea nende kohta ühelegi viimakale teenijale midagi lausuma.

Kui ta peretuppa ilmus, tõusis unine sulane laua äärest. Mõtles vist, et nüüd tuleb hobune ette rakendada, et nüüd seisab sõit ees. Aga Julin läks ainult kapukate väel otseteed välja puukuuri ja tuli tüki aja pärast suure kandamiga. Ta ei jäänud virtina sõitlemist kuulama.

20.

Samad tähed siingi, aga nüüd õhtuks tumenevas taevas juba hiljukesi, ettevaatlikult, halastades helendama lüües. Talvine rututa taluõu. Passi peremees kõndis mööda hoolikalt ja osavalt loodud teerada tallist elumaja poole. Labidaserva jäljed paistsid peente püstiste reljeefsete kriipsudena. Aga taevas tähtede ilmotsatu hulk. Kui tähed määratud kohtadel nõnda vilkusid, tundusid nad sõbralikud. Oleksid nad järsku millegipärast ainiti tuiutama hakanud, oleks maa peal pöörane õud sündinud. Nagu tuleks neil järgmiseks teoks pähe meeletu tulise kivisajuna maa peale maha mürtsatada. Aga isegi niimoodi, vilkudes, nagu nad olid alati teinud... Elu täies summas, mitte rõhumas ega süüdistamas, vaid olemas, nähtaval. Ahnuski, nii hoolikalt arukuse katteisse peidetud, et selle olemasolu polnud enne pähegi tulnud kui tähtede ainitisele vahtimisele, säherdusele loomuvastasele, vihuviimasele sündmusele mõeldes. Aga kui ja miks mitte? Mis tahes asi võis tõeks saada. Katted, kulissid ära, ka ahnus või selle mälestus, ja järel vaid viimane purdelaud, põrm, viirastus, alati liikuv luiteliiv.

Nad olid juba sööma hakanud. Passi pani üleriided nagisse, vaatas ja läks laua otsa. Tüdrukud, lapsed, perenaise vana isa, naine ise, keda tema, peremees, austas põhjustel, mida ei tarvitsenud isegi üles lugeda. Austas, jah, nii nagu naine teda austas — ilma pila ja kriuklemiseta, alistamistahteta, mis abielus muidu enamasti näisid valitsevat. See ei tähendanud midagi, et Passi oli tulnud koduväiks. Tal endalgi oli olnud koduloomiseks raha ja metsa. Nii oli ainult arukam tundunud. Aga kui ometi kaaluma hakata, siis olid ehk perenaise rahulikkus, tasasus ja ometi kräbe tööde kallale asumine need tähtsamad omadused, mis olid liidu haruldaselt üksmeelsena säilita-

nud. Seda rahulikkust oli proovile pandud, prooviti edaspidigi iga päev eriti noorima lapse sündimisest või siis sellest päevast saadik, mil oldi sunnitud mõistma, alistunult uskuma, et temast ei saa iial kahe teise sarnast, tervet ja eluvõimelist. Needki olid hilja sündinud, kui vanemad olid juba üle kolmekümne. Passi ise polnud selle katsumuse all nii kannatanud või oli püüdnud seda võimalust mööda unustada. Ta oli hakanud uut tõugu karja kasvatama ja tasapisi ühiskonna elust osa võtma. Ta pidas talu, kodu au sees, kuid liikus meelsasti, mõõdukalt ka mööda ilma ringi. Ja kui ta viibis seal kauemgi, nagu saeveski pärast tihti oli juhtunud, eriti viimasel ajal, tolle nüüd juba eksisammuks tunnistatud ettevõtmise pärast, siis kodus oli ikka kõik korras. Nad olid niinimetatud küpsed inimesed, nende väheste hulgast, keda raskused ühendasid, mitte lahku ei ajanud.

Ja jälle, tänagi ajas too paks suur laps piimakannu ümber nagu viimasel kui ühel söögiajal, kannu või midagi muud. Mitte ainult mõnda puhku või kord või paar nädalas, vaid viimasel kui ühel päeval ja viimasel kui ühel söögiajal, ja teeb niimoodi alati, ükskõik kuidas sa ka tema talitsematuid liigutusi valvad. Ja jälle, tänagi, nii nagu viimasel kui ühel söögiajal koristas naine jäljed põrmugi pahanemata, ainsagi ilmega osutamata, et ka tema võiks ehk kunagi väsida.

«Papi,» ütles perenaine isale, kes kartulivormi tudiseval käel lusikaga suhu pistis. Ta üks külg näis olevat laua alla vajumas. «Kas saaksite natuke aega Olli seltsis istuda? Pärast sööki. Või . . .»

«Ju ta võib meie man ka olla, kui nõusid peseme,» ütles teenija, kui vanainimene toitu sülle ja sealt põrandale pillas ning pea kange kaela otsas vaatama kummardus, kuhu see toit kadus. «Anname peerukorvi ja paneme kaltsukerad sisse. Küll ta nendega mõnda aega õiendab!»

Passi vaatas naist. See paistis mõistvat, et on vaja rääkida. See oli hea, ei tarvitsenud kaugelt alustada. Ja niipea kui oli söödud ja teinegi anum sel päeval ümber aetud ja koristatud, tõusid nad lauast, läksid kambrisse ja sulgesid enda järel ukse.

«Ei, Julin ei võtnud vastu,» ütles Passi kohe ja läks istuma lahtitõmmatavale sängile, mida kattis kaas. Siin ei maganud iial keegi, see oli ainult istumiskoht. Perenaine vaatas vokki, mille ta oli arutu poja silmade alt siia ära tõstnud, et anda seda mänguasjaks siis, kui miski muu ei

paistnud kõlbavat. Perenaine oli õhtuti üksipäini palju kedranud, mõeldes, oodates, kuigi lõnga lausa tarvis polnud.

«Nii et sa ei saanud teda siis hoiatada . . .» Perenainegi võttis istet, voki taga, sest see tundus olevat loomulik koht. «Ju ta on siis kõik jumala hooleks jätnud. Või mõtleb vahest nii, et kui tabab, ei taba vaest.»

«Julin arvab vististi, et kuna meie selle Mäkise võtsime . . .» Passi uuris kämblaid, silus parema käe nimetissõrmega vasakut peopesa. «Sel olid head paberid, tähendab soovitused. Ja kellelegi ei turgatanud pähe, et oleks vaja nendesse firmadesse helistada. Et kas seal on niisugust härrat üleüldse kunagi nähtud. Jah, säherdune asi ei tulnud pähegi. Alles nüüd, kui on hilja . . . Pole neil paberitel mingeid templeidki . . . Ja kuigi just nüüd ja siis, just nüüd, kui on petiste aeg, oleks pidanud ette vaatama. Nüüd on kõik hilja. Või oleks pidanud vähemalt kahtlema, kuna tal ei paistnud ei koli ega kraami olevat, ei naist ega lapsi, kuna ta ainult liikus ja rändas . . . Siis oleks olnud viimane aeg midagi mõelda. Aga ei meie miskit. Ja nüüd on ta läinud.»

«Läinud?» Naine liigatas pisut, tõusmata. Passi silmad püsisid ikka veel kätel ega pöördunud tema poole.

«Läinud. Jalga lasknud. Kõik jätnud. Ja kätte teda ei saada. Mitte ilmaski.»

«Aga eks seda või vähemalt katsuda?»

«On katsutud. Ei saa. Ta on Hangos laevale läinud. Keegi ei saa ilmaski kuulda, kuhu sadamasse ta end poetab. Oli olnud üks kaugesõidukaubalaev. Nii et . . . Ja meie rahanatuke taskus. Ja oleks ainult see, juba minnes oli ta kõik järelejäänud palgid, ka riigi omad, teeveeri pidi maha müünud. Saab maha müüa küll, kui palju ei nõua. Nii et . . . On mida naerda. Me lootsime, et saame sellest Mäkisest lahti. Noh, saimegi.»

Perenaine keerutas korraks vokiratast, jälgis selle külgi ja pani siis käe peale, peatas ratta.

«Ja see pole veel kõik, ega?»

«Pole jah. Ega ma sellepärast Julinile ei läinud. Aga Niemi on nüüd kogu oma varanduse teiste nimele, vist pojaloikamite nimele kandnud. Kõik, ja need on niisugused paberid, et sinna hammas ei hakka. Ja sugulaste nimele, küllap tal neid on. Nii et sealt ei pudene midagi, kui aeg ükskord käes.»

«Egas ometi töödejuhataja minek, kui ta viiski

raha...» Perenaine kuulatas vahel eestoa poole. Pesti nõusid ja sekka kostis Olli pudrutamist, mis oli nii tuttavaks muutunud, et seda ei pidanud isegi enam veidraks. Passi vaatas aknast välja. Kuidas teda kiusasid nood tähed, millel polnud vähimatki tegemist ega muretsemist, mis ainult vilkusid!

«Niemi on lõppude lõpuks õige külma kõhuga mees, või siis niisuguseks muutunud, ja ta pojad on pöörased. Ei, aga ma küsisin eile huvi pärast Hänniselt, kuna ta juhtus vastu tulema, nagu ta alati juhtub, alati ja igal pool jooksed talle otsa... Jah, ma küsisin, et kas kirikumaksud on makstud. Ja tema ütles rõõmsalt, sest nüüd on ta kangesti rõõmsaks muutunud, et ei ole. Siis ma selgitasin muud ka. Ei ole mingeid makse makstud, võlaprotsendid ainult jooksevad. Ja täna sõitsin ma hoiuühisusse, sel lühikesel ajal, mil see lahti on.»

«Noh?»

«Ei. Kõik on maksmata. Ja tähtpäev on juba teab millal olnud ja olevat meeldetuletusigi saadetud. Ei, Mäkinen on kõik rahad oma vestitaskutesse pistnud ja nüüd on ta läinud. Jah, ma käisin ka saeveskis, seal murtakse praginal tööd teha nagu hullud. Et kui vaid õige pöörasel kombel ragistad ja müristad, siis peab kunagi ometi palk kah tulema.»

«Seegi maksmata?»

«Viimased nädalad jälle... Jah, ma läksin saeveskisse, läksin putkasse sisse ja murdsin sahtlid lahti, avasin nad sellega, mis pihku juhtus... Tühja täis. Mäkinen oli enne minekut kõik paberid hävitanud. Võtab aega, enne kui neid kuskilt kantseleist saab. Ja praegu, praegu on iga päev kallis. Või — seegi on võimalik, et Niemi on kõik ära viinud. Ei, nüüd ma valetasin. Seal oli pabereid. Viimase tööna oli Mäkinen kuskilt hästi pika ora hankinud, niisuguse, mis ise laual püsti seisab. Sinna otsa oli ta pistnud, susanud mingeid maksmata arveid. Öeldaksegi, et igas firmas peab pikk ora olema. Niisuke on nüüd saeveskiski.»

«Protsentide jaoks tuleb siis igatahes kuskilt raha saada.» Perenaine ohkas nüüd korraks.

«Kust? Kogu vaba raha on kasutatud. Mul igatahes pole enam midagi. Ja ma olen kõike mõelnud. Et kui müüks või lehmad ära. Aga või neist praegu midagi saab, niisugusel ajal, mitte sinnapoolegi, mis nad maksnud on. Et nüüd on siis niimoodi. Kuhu ka vaatad, kõik pisutki

ettevõtlikumad mehed on varsti ninali. Et nii võib tulla see riigipööregi, millest on nii palju juttu olnud. Kõik marsid on marsitud ja siis tasub Kosola sedasi, et hakkab jooma. Ja sotsialistid on niigi juba kukil, sest kõike ei suuda ega jõua.»

«Aga kui...» Perenaine ei pööranud peremehe viimastele kaebustele tähelepanu. Praktilise inimesena huvitasid teda asjad, millest sai kinni haarata, mida võis vähemalt püüda vaos hoida. Temagi vaatas välja, uuris, mida peremees vaatas, tõusis siis, nagu oleks midagi taibanud, ja läks laelampi süütama. Väljas nüüd lihtsalt mustas, vaadata polnud enam midagi. «Kui müüa see saalimööbel, mille isa omal ajal Peterburist tellis. Seda on nii mõnedki himustanud.»

«Pea aga mööbel endale,» ütles Passi, ja väsimus tuli järsku, nagu oleks kämmal pea peale langetatud ja sinna jäetudki. Kõik, mis saalimööblisse puutus, kõik tühine oli meeles. Valged kindad ühe sugulase pulmas ja et üks neist oli tagasiteel ära kadunud. Esimeste tõulehmade toomine ja see rõõm ja hool ja põnevus, mis neist oli olnud. Esimesed poegimised ja... «Jah, ma sõitsin selle protsentide raha pärast Julini poole. Et kui ta veel kord... Ja kui ta ka poleks saanud, ma oleksin teda vähemalt hoiatanud. Aga tema, temal on kõigest kõrini, kõigest.»

«Võiksid nüüd otse öelda, mille eest hoiatanud.»

Passi vaatas naist, kellega ta oli nii harjunud, et see tundus teda kord silmitsema hakates uurimist vääriv. Vananenud muidugi, kuid noorpõlvejooned paistsid veel. Ainult sünnimärk, mis varem oli olnud keset otsaesist, oli nüüd levinud peaaegu kulmukarvadesse, mis olid luitunud nagu juuksedki. Kätest paistis vanus paremini välja, töö jättis alati jäljed, nagu pidigi. Kätel tuli kalestuda, kangeks jääda, punduda, neist oli kasvujõud vilja, juurikatesse, lastesse siirdunud, nendega oli lõputult pestud ja kuivatatud ja solksutatud.

«Et kui Niemi on varanduse teiste nimele kirjutanud, nagu ta on, sest niisugusest asjast naljapärast ei räägita... Siis Niemilt midagi ei saa. Ja Vahtera, ma kardan, on enda juba enne seda lagedaks teinud. Nii et ainult Julin ja meie, see kõik võetakse siis meilt. Ja kui pank ootakski imet, siis hoiuühisus igatahes mitte. Et ma õnnetu ka Julinile selle käenduspaberi kaela määrisin! Määrisin, määrisin, käisin õhtul, käisin hommikul ja lõpuks ta

väsis. Aga see käendamine tundus tookord arukas, kui Mäkinen oli tööle võetud ja tal olid kõik need kavatsused, portfellitäite viisi teadmisi, mida me uskusime. Niisama hästi oleksin võinud iseennast hoiatada. Aga on teistmoodi, kui oled oma rumaluses ise süüdi. Kõike mõtled, et kui oleks seisma jätnud nagu Reima, aga kui samas mõtlesid, et Mäkinen ja tema palk kah... Oleks, oleks pidanud... Mõttetu on seda korrutada. Aga sama mõttetu on ka Reima üle naerda hirnuda. Matse veeti lihtsalt ninapidi. Reima oli targem.»

«Meil on lapsed üsna noored. Ja see Olli. Ja isa on vana.» Perenaine ei süüdistanud, ta rääkis nagu võõras võõra talu rahvast.

«Nii ta on. Muutus tuleb suur, kui... Ja kui saaks müüa ainult mõne maatüki või lahmaka metsa või nii... Aga sellest ei mõika millekski. Ja kui tuleb pankrot, siis läheb korraga kõik. Jah läheb, sedajagu on neid nähtud. Kui kraamist miskit kolida saad, siis niipaljukest seda ongi. Seljariided, voodi, tööriistad... Aga Niemi laseb edasi nagu ennegi. Turritab pisut sulgi, on veidi aega vakka, mõne aasta pärast ei mäletagi enam keegi. Maailma mälu on lühike.»

«Või pikk. Ei saa Niemi elu ühti nii kerge olema.»

«Saab küll, päris tavaline. Sest need asjad on praegu päris tavalised.»

«Aga vahest sa kurdad nüüd enneaegu. Võib-olla hoiuühisus ei ütlegi laenu üles. Võib väga hästi korda minna seda veel ootama panna.»

«Mis? Sa oled vist mõelnud, et ma olen viimastel päevadel ainult valla asjade pärast ringi ajanud. Ei, ma olen sõitnud sinna ja tänna, lasknud hobusel tolle Anttila õueski seista, kes on hoiuühisuse esimees või miskit seesugust. Ei, sellest jätaks parem päris rääkimata. Inimesi on maailmas küll nii ilmotsatult, aga kahte ühesugust sa ei leia. See on issanda imetöö, et ta kõike nii segada on osanud... Aga üks näib küll olevat üldine joon või omadus, kuigi sellele harilikel aegadel nii suurt tähtsust või tähelepanu ei pööra, nagu tal on. Ja see üks on kättemaks ja kättemaksuhimu.»

Perenaine ainult vaatas, juuksed ilusasti kammitud, varrukasuud puhtad, üleni ikka veel ainult rahu ise.

«Ja inimese pealt ei paista, kui suurt kättemaksu ta himustab. See Anttilagi, nii mõnus, nii sõbralik, vähe tossikese moegagi... Kõik hooned korralikult värvitud ja

säherdust rammusat lõhna nurgad täis. Aga riiukukk ja hea mäluga. Räägib, et ülevalt poolt on juhendid antud. Ei ta taevast mõelnud. Et tema jääb ametist ilma, kui määruste järgi ei käi. Ma ei usu seda, pank pikendab tähtaega, kuigi pangamehed on päris võõrad. Aga see teebki vist asja kergemaks. Rahaasju peaks alati just võõrastega ajama. Säherdusel mehel on raske mõista, et mingi kurameerimislugu, Niemi poja tohkerdamine... Need kõik on seelikukütid, muuks nad ei kõlbagi, peale selle ühe, kes nüüd seal Hännise poes on, selle kõige noorema. Aga nemadki, kui neid vaadata, nii korraliku moega, peaaegu vagurad. Jaa, jaa, lamba nägu, hundi tegu. Too läks siis merele, Niemi sai sellest pojast lahti. Aga Anttila ei ole unustanud.»

«Ega vist, sest tüdruk on ju seal kodus, alati silma ees. Ja kuulda on, et läheb ükskõik millise mehega tahes. Tal on lapski. Kuigi ta on selle alles hiljem muretsenud.»

«Jajah, aga see on Anttila meelest ometi puha Niemi poja süü. Ja Anttilal teisi lapsi polegi, nii et asi annab tunda küll ja ei ta seda unusta. Aga... Seda ma mõistsin, kuigi ta otse välja ei öelnud, et ta lihtsalt passib. Passib parajat hetke. Aga ei ta pikalt passi.»

«Nii et kõik läheb Niemi poja ehalkäimiste pärast uperkuuti?» Perenaine püüdis naeratada. Naised, napid tõsiasjad peas, aga kujutlusvõimet ei ole.

«No muidugi mitte. Aga kellelgi tuleb laip hauda ajada, kui see juba haiseb. Ja seda Anttila teeb. Ja see oli tal juba siis mõttes, kui ta Niemiga mestis oli ja laenu lubas. Vaata et ei õpetanud veel Mäkistki... Ei, aga küllap ta saeveski lootusetut olukorda juba siis jagas, kui selle laenu andis.»

«Noh... Liig on ikkagi liig. Aga Niemi hüppab lihtsalt alt ära ja teised maksku...»

«Jah, just nõnda. Nii et kui keegi tuleb mulle ütlema, et maailm on õiglane, et õigus võidab alati, siis... Igatahes annab seda õigust oodata ja lepituse päeva näeb harva. Meie igatahes ei näe. Julin ka mitte. Mingil kombel seda Julinit... Jah, see'p see nüüd on. Niimoodi me mehed omadega puntras oleme. Aga rabelemist on olnud kõvasti, ja tuline rutt ja hea usk. Keegi on elukoolist rääkinud, seda see vististi on. Ja naerma suurt ei aja.»

«Aga...» Perenaine kuulatas jälle eestoa poole. Poiss ei mõistnud isegi tavalise lapse kombel nutta, ta piugus vaikselt nagu mingi metsalind hädas, hääl tuli kurgu-

põhjast. Seda häält perenaine nüüd vist katsuski tabada. «Eks Julinil ole ju poeg advokaat, küllap ta on isale nõu andnud. Muidugi on andnud.»

«Kui Julin on oma asjadest rääkinud. Ja see pole üldse kindel. Aga siiski, nõu andnud või ei, on palju vaja, enne kui ma seda meest petma hakkan. Seda ma ütlesin Niemilegi, kes ainult vaatas. Ja sedasama ütlen ma sinule.»

«Ja Julin on ema, minu ema nõbu. Ka see tähendab vist midagi. Aga . . .» Ja perenaine tõusis järsku, kuigi Passi ei kuulnud eestoast mingit häält, nõudki ei kolisenud enam. Perenaine vaatas algul ukse vahelt ja läks siis kohe kiiresti eestuppa, rääkis seal uue, teise häälega. Passi istus veidi aega, mõtles, kas süüdata piip, kuid tal polnud mitmel nädalal paigalistumiseks ja popsimiseks rahu olnud. Ta oli puhateski ainult tühje suunurki imenud. Seda võis teha kus ja millal tahes. Ja kõrvetiste kurku tõustes mõtles ta, et ikka viletsamaks läheb. Ta oli omal silmapaistmatul viisil raevus, koguni kättemaksuhimuline, aga vähimagi kättemaksmise võimaluseta.

Eestoas püüdis perenaine poega üles tõsta. See oli üksi jäetud, peerukorv oli kummuli, kaltsukerad pilla-palla põrandal. Poiss oli end kellegi kannul välisuksele lohistanud. Sealt polnud ta viginat kambrisse kostnudki.

«See kah veel,» mõtles Passi, kuid ei läinud minema, nagu süda soovis. Liiga hilja sigitatud, liiga vanas kõhus kantud. Süüdlased olid nemad siin või siis vähemalt elusunnid ja vaistud, mitte poeg. Aga poiss pidi koormat kandma, noh, teadagi, nemad ka. Aga kui mõtlesid ja muretsesid tervete laste tuleviku pärast, siis seda enam seesuguse pärast, kes pidi alatiseks teiste armule jääma. Kuidas tohtis siis kunagi üldse surra? Ta muutus süngeks, süngemaks kui üldse võimalik. Siis andis ta endale käsu kätte ja läks aitama, tõstis poisi pingile. Perenaine võttis taskust räti ja hakkas pühkima poja nägu, kus polnud vähimatki ilmet, ainult hämar, liikumatu pilk.

«Julinil on advokaadist poeg,» ütles perenaine ja istus poja kõrvale. «Advokaat, ja siin on meie Olli.» Ta pani käsivarre poja ümber. «Meie lapsed, mõlemal kool pooleli, ja see. Ja isa oma majas. Seal ta on harjunud olema.»

«Jah, nii see on.»

Passi vaatas jälle välja. Miks vaikivaid tähti otsida, need ei vastanud ometigi. Ei, oma saatusega tuli üksipäini

vastamisi seista ja vaadata, kuidas südametunnistus või au välja kannatas.

«Ei,» ütles perenaine, kui poiss oli rahunenud ja toetas juhmi pead vastu ema põske, mis oli alla tema poole kallutatud. Kõik naise näojooned tõmbusid kõveraks. «Ei mina mõista midagi öelda. Ega sa mingeid nõuandeid vajagi. Aga hea on teada. Läheb siis, kuidas läheb. Ju siis kuidagi ikka . . .»

«Ega me pole niisuguste muredega ainukesed,» ütles Passi ja oli minekul, ta ei teadnud päris täpselt isegi, kuhu.

«Ega vist,» ütles perenaine ja istus seal, kus ta pidi seni istuma, kuni keegi tuleb poissi voodisse aitama. Üksipäini ei tulnud ta sellegagi toime, jõud polnud enam see mis noorelt. Kuigi kiiret veel polnud, õhtut jätkus, enne kui see ööks muutus. Ta küünitas kätt kaugemalt pingi pealt rätikut võtma ja mässis selle ümber poisi turja. Aknast puhus, ja jälle oli pakane tulemas. Pakane pakase järel.

Ei olda üksi, ei, mõtles Passi ja läks üleriideid selga tõmbamata mööda vägagi tuttavat teed lauta. Aga mida seesugune mõttes lobisemine aitas. Ometi oli asju, mida tuli teha ja enamasti kellegi abita. Eks pidanud iga inimene suremagi üksipäini. Igale inimesele oli see ka esimene kord, aga õnneks ainuke. Sinnani tuli ainult elada, muud midagi.

Ma tulen volikogust ära, mõtles ta piimaruumis kummuli olevate kardade ees seistes. Ta vaatas otse omaenda mõtetesse. Olgugi et olen esimees. Tulen ära, selleks peab mul õigus olema. Ma ei suuda enam ühelegi inimesele otsa vaadata. Ütlen lahti igast ametist, mida olen pidanud. Keegi ei saa mu meelt muuta. Koperdan ainult siin, nende seinte vahel ringi ega taha kedagi näha ja kellelgi ei tarvitse mind näha, kui . . .

Laudas kolistas lehm ketti. Kuigi siin eesruumis oli jahe, õhkus laudaseinast loomade rahulikku soojust. Üks vasikas inises viivu. Passi peremees ei läinud sisse, ta pöördus õue tagasi. Tähistaevas oli vist pisut nihkunud, kõik muu oli endine.

21.

Kas võib olla midagi aeglasemat kui seesuguse puu langemine, mille all oled und näinud? «Lumiste laante ürgvaikne öö, puud pilvini ihkavad taeva...» Aga ladvakroonis mühiseb juba torm, murrab oksi ja tuisutab lund. Sellest hoolimata ta seisab veel. Vastu ta külgi kõmatavad kirvelöögid, siiski ei tea ta, kuhupoole langeda. Pisut enne kirstutegemist, jah.

Ja metsades oli juba kevadeaimus. Kokkuvajuva lume ohe, vetenirin kuskil sügaval. Ärkavad lõhnad, külmad, arstirohuhõngulised. Risti kasvanud puud nühkisid üksteise vastu. Oksi läbis vaikne värin. Kes oleks tahtnud niisuguses kuusikus lonkida, maa jalgade all vajumas ja märjad okkad nägu peksmas?

Matti astus trepist alla, tekk õlgadel. Pere istus hommikut söömas, tema koht oli tühi. Ta ei läinud sinna nüüdki, kuigi nad kõik vaatasid teda, Inkeri reipalt naeratades, poiss pisut aralt, taldriku kohal kumaras, ja tüdruk vigisedes, alles unine ja ainus, kes ei teeselnud. Matti kõndis aeglaselt ümber laua, laabates tekiservaga toolide seljatugesid.

«Noh,» ütles Inkeri, «sa magasid hästi. Nägin seda, sest mul ei lasknud jalad magada. Kiskusid krampi... Sina magasid üle pika aja õige rahulikult.»

«Vist jah, vahetevahel ainult mõlgutasin veidi mõtteid. Sööge, sööge ja jooge, mina jõuan hiljemgi. Mul ei ole kuhugi kiiret.»

Inkeri vaatas teda. Matti oli luitunud, ära vajunud, mõne nädalaga tublisti vananenud. Ja säherdune kõndimine oli kuidagimoodi rõhuv. Ega Mattil õieti midagi viga polnud, ta oli ainult tegevusetusse mõistetud. Kuigi

ta ei paistnud isegi närviline, ei sadrinud enam sinnatänna, oli tal kogu aeg ühtemoodi paha olla. Eluga leppimise seadused polnud tema jaoks kirjutatud. Vahest oli tal tõsi taga olnud, kui ta oli kord liialdades kõrgilt öelnud, et mõned pisiõnnestumised olid temast oma õue ketikoera teinud. Ta ei pääsenud kuhugi, ta pidi ainult valvama ja kurja häält tegema. Tänuks selle eest lasti tal olla, talle visati toitugi. Ja kui ta sureb, keerlevad kõik küla pisikesed rakatsid rõõmust tema ümber ringiratast. Ja tema rasvast keedetakse seepi ja sellegi võtab miski kõrgem, mõni pank.

«Jah, mõtlesin seda ja teist. Seda ja teist... Ja sina lähed jälle? Riided juba seljas, nagu õigel inimesel olema peavad. Aga küll sa oled paisunud. Ega sa säherdusena või enam kohvikus seista. Inimesed ehmatavad ju ära.»

«Ma pole seal ju enam pikka aega seisnud... Olen ainult tagaruumis istunud ja hoolitsenud.» Inkeril oli häbi, aga mis siin häbeneda oli?

«Kas seesugune kohvikupidamine end enam tasub? Võõrad inimesed, nende palgad...»

«Sellest ma ei loobu...» Inkeri lükkas Liisa näolt juukseid eemale ja kehutas Olavit kiirustama. «Ja eks see lähe üle.»

«Läheb, läheb. Sinu asi läheb üle, minu oma... noh. Ja igaks juhuks tahad sa oma väikest ettevõtet alles hoida. Eks seegi ole mõistetav. Sul pole minusse enam usku.»

«On, muidugi on.» Inkeri rääkis veenvalt, sest ei olnud nõnda, ta ei uskunud. Seda ei tohtinud ainult öelda, õieti mitte selgesti mõeldagi. «Kodus läheb aeg pikaks.»

«Tõsi! Aeg läheb pikaks. Ma tean seda. Ära seda meelde tuleta!»

«Ja siis,» jätkas Inkeri kähku, et Matti ei kukuks ennast haletsema. Ta oleks pidanud ette arvama, et kõik, mis ta ütleb, läheb viltu. «Läheme Olaviga seltsis, ühte teed. See on poisile ka meele järgi, kuni hommikud veel pimedad on.»

«Kas tõesti!» Matti peatus Olavi tooli taga ja tuuseldas pealtnäha sõbralikult poisi lokke. «Ega sa järsku memmepoeg ole?»

Poja pea lipsas tema käte alt ära, ta ei vastanud. Aga Matti ei suutnud eemalduda, vaid seisis ohtliku varjuna

poisi selja taga. Inkeri vaatas teda jälle. Matti polnud vihane ega rõõmus, ta oli lihtsalt jälle mõtteid mõlgutanud. Siis ei osanud midagi arvata.

«Kui inimese elu on käima pandud,» ütles Matti peaaegu pidulikult, võib-olla seda, millest ta oli mõlgutanud, «siis missugused võivad olla tema valikuvõimalused? Õige väikesed. Minu isa... Ta suri noorelt. Ja laias ilmas. Ma arvan, et ta oli elu otsa õnnelik mees. Mina, noh, minust juhtus saama nende igavate Soome metsade vang.»

Ta astus siiski jälle edasi, peatus tüdruku tooli taga. Inkeri jälgis teda kogu aeg. Aga Matti ei pannud kätt tüdruku pealaele, ta vaatas poega, nüüd talle otsa.

«Kas sa oled minu peale kuri?» Mattil oli iseäralik kaalutlev muie huulil ja vaoshoitult lahke hääl. «Vasta nüüd. Kas sa oled kuri?»

«Ei,» ütles Olavi. «Ei.»

Üle ta näo lendas kerge vari. Küsimus häiris teda. Ja ta oli ikka veel unine.

«Sa ei räägi minuga enam kuigi palju.»

«Räägin küll.» Poiss pani lusika käest ära ja vaatas ukse kõrval toolil olevat, juba ette valmis seotud koolikotti. Ta niheles vaevatult ja vaatas ema. Matti poole ta ei vaadanud.

«Kohe, kohe läheme,» ütles Inkeri rahulikult. «Lempi võtab Liisa ja issile keedab ta uue kohvi.»

«Kas sa kavatsed tõesti poissi igavesti kooli saata? Sul ei peaks olema kohvikus nii vara midagi teha. Saadad ainult poissi. On selles aruraasugi? Mis sina selle kohta ütled, Olavi?»

Poiss ei vastanud. Inkeri püüdis talle julgustavalt naeratada.

«Noh, eks te teete, mida tahate. On ainult pisut pentsik. Mind, nagu ma mäletan, ei saatnud mitte keegi mitte kunagi. Ma ei osanud seda isegi igatseda. Ja see oli hea. Praegugi ei igatse ma nimetamisväärselt kellegi järele. Ja keegi ei tulegi praegu minu juurde. Sest see on ju seadus, et allamäge minevatest inimestest peab eemale hoidma.»

«Rumal. Sa ei lähe põrmugi allamäge. Sul on igav ja ega siin midagi imeks panna olegi.» Inkeri oli oma paisunud kehaga väga krapsakas. «Sa oled kõik korda aja-

nud, kuigi papa paberid endale jättis. Ma tean, see polnud mingi väike tehing. Nüüd on sul kordki võimalus puhata. Puhata ja oodata. Sest aeg muutub ikkagi.»

«Ka talunike saeveski seisab,» lisas Matti, vastas nagu liturgiale. «Ja neil on lauavirnad puha müümata. Kuna minu külaskäik pankrotilävel seisvate ettevõtete seltsi oli seevastu üksnes juhuslik väike visiit. Kui mul oleks olnud tõelisi sõpru, oleksin teinud korraliku juudioksjoni ja selle tehinguga rikkaks läinud. Aga mul ei ole sõpru. Ma ei arvanud, et ma kunagi kedagi vajan. Mul pole nende muretsemiseks aegagi olnud. Keelt olen lõksutanud, minu plära on kuulatud. Aga ühtegi tõelist sõpra — ei.»

«Noh. Hommikud on hommikud, enne kui pihta saad hakata, on teab mida... Aga nüüd tuleb Olavil ja minul minna. Poiss jääb kooli hiljaks.»

Matti vaatas Inkerit ja poissi, ta muigest ei saanud õiget selgust.

«Olavi, kas sa lased emal tõesti ennast saata? Häh, häh, mis teised poisid ütlevad? Järsku naeravad.»

Olavi ei vastanud, vaid poetas end toolilt maha. Inkeri oli kahevahel, ta ei teadnud, mida teha. Olavi oleks teda kaasa tahtnud, neil oli kombeks kahekesi teel pisut juttu ajada, ühest ja teisest, tühjast-tähjast, millest isa juuresolekul ei tohtinud või ei julgenud rääkida. Ja pimedamal teekäänul pani poiss oma käe tema pihku. Aga Matti hommikune masendus tundus täna raskem kui tavaliselt. Ja see polnudki masendus, polnud õeluski, mis tuli ja kadus, vaid miski uus, otsustav kiuslikkus. Inkeri ei teadnud, mida ta pidi tegema, jääma või kaasa minema.

Olavi läks riietuma. Inkeri sundis end istuma, et mitte minna tema palitunööpe kinni panema. Poiss tõusis järile ja võttis riiulilt mütsi. Siis võttis ta toolilt ranitsa. Väike hoonuke poiss, kes tundus samuti ööd-päevad läbi kuidagi mures olevat. Ainult mõni aasta, ja ülemäära mööbeldajast oli saanud tõsine laps. Inkeril oli ebamäärane süütunne. Kui Olavi hakkas ust lukust lahti keerama, tõusis ta ja läks teda vähemalt hüvasti jätma. Ta riivas trepil vargsi poisi selga ja laskis ta siis üksipäini tihutavasse pimedusse. Ta vaatas, püüdis näha, aga ainult mõni meeter, ja hele ranits lakkas ta silmade ees õõtsumast. Ära ainult kuku, oli tal tahtmine hüüda, aga ta oli vait. Üksildaste väikeste sammude sahin lörtsis — ta seisis seni, kuni seegi hääl lakkas. Siis oli ainult vaikus ja pimedus. Kusagil kaugel tossutas oma lehka tselluloosi-

vabrik ja veel kaugemal ühes tornitipus hakkas silma punane tuli — seal oli lubjavabriku territoorium.

«Noh.» Inkeri tuli sisse ja hakkas Mattile söögipoolist otsima. Lempi kraamis kusagil, ja kuna teda ei vajatud, tegi ta seda tööd edasi. Inkeri tõstis Liisa toolilt maha ja viis Lempi juurde, andis talle lapi kätte ja tüdruk asus omameeli aitama, tolmu pühkima.

«Sedasi jah!» Matti vähemalt istus juba, kui Inkeri raskel sammul tagasi tuli. Kõhu kaal hakkas tunda andma ja jalalabades pistis hommikust saadik. Väljas teel polnud seda märganud.

«Su papa võib oma paberid endale pidada. Istugu pealegi oma rahulikvagusal eluõhtul nende otsas. Heitku rahulolu auga elatud elupäevadest pealegi seda sumust valgust. Mina nagu Siimon raamatute raamatus leidsin jälle värske eeslilõualuu ja nähvasin sellega tuhat meest maha lüüa. Eks ole alati nii, et missugune mees, niisugune ta jõud.»

On, on, jah, jah. Matti tuju hakkas juba muutuma, peagi on ta vähemalt pealtnäha endine. Mis sisemuses liikus, ei andnud endast enam märku, sel hetkel mitte. Ju siis oli Inkeril tulnud koju jääda, et rahunemisele kaasa aidata.

«Aga mis tunne on talumeestel tuleval aastal kas või minu juurde metsatööle tulla. Sest neist saavad nüüd purupaljad poisid. Seda saeveskit ei päästa miski.»

«Sa oletad siis, et juba tuleval aastal tehakse siin jälle tööd...» Inkeri kallas kohvi ja istus Matti kõrvale. «Noh, napilt aasta kulub ju ruttu, või ainult pool aastat...»

«Seda peab uskuma, nii peab minema. Või siis on issand jumal ise surnud ja maakera võib pöörelda, kuidas ise tahab. Sa oled kohvikus vähemalt head kohvi keetma õppinud. Kui mul oleks raha,» — Matti mõte hüppas jälle saeveskile — «läheksin sellele sundoksjonile ja hõikaksin need talumeeste lauad endale. Kevadel saaks igatahes midagi müüa.»

«Aga kui juba tuleval talvel...» Inkeri toetas pea kätele, laps liigatas nii, et seda oli seljas tunda. «Sadu töötuid siingi ja siis kõik need hulkujad.»

«Ja õnneks harjusid nad talumeeste saeveskis viletsate palkadega. Heade palkade ajad on siingi möödas. Varem oli nii, nüüd on teisiti.»

«Ja kui saeveski jälle alustab, saame Heikkisegi jälle

siia. Temast on kohe puudus. Ükskõik mis oli, aga Heikkinen korraldas alati kuidagi ära. Olavigi on tema järele igatsust tundnud. Eelmisel nädalal jooksis koguni jalgrattatöökotta Heikkist vaatama.»

«Väga kallis mees,» ütles Matti ja laskis tekil õlgadelt maha libiseda, ilma et ta oleks seda isegi nagu märganud. «Liiga kõrge palgaga ära harjutatud. Noh, minu süü. See oli neid tollaseid mõtteid, et kui hästi maksad, siis head saad... Mine sedagi tea... Aga nüüdsest alates olgu teisiti. Mitte midagi peale kokkuhoiu... Aga,» — Matti hoidis tühja tassi jälle õieli — «küllap ma õpin niisugustki olukorda valitsema. Kuidagi harjud ära, kui pead.»

«Kui sa ainult nii palju ja kõike ei mõtleks.»

«Mõtlemised tuleb ära mõelda, muidu neist ei pääse. Kui on alati võimalik olnud minna ja midagi teha, siis see ootamine, vaatamine...»

«Aga ainult mõnda aega...»

«Jah, mõnda aega, nii öeldakse. Siis... Nad ütlevad, et tasapisi. Tasapisi? Et mitte mingit rebimist, vaid vaikselt nihutades. Ei, ma lähen panen riided selga ja käin korra jalgrattatöökojas ära. Ei ole käinudki. Nii et on mulgi koht, kuhu minna. Vaatan, mis see Heikkinen seal palga eest ära teeb. Kui üldse midagi teeb.»

«Kas viid mind ühtlasi kohvikusse?» hõikas Inkeri, kui Matti lahmis juba trepist magamistuppa minna.

«Viin, viin...»

Matti häbenes soovi irooniline olla, kuid ta oli. Kõike, mida ta ütles, oleks võinud öelda teisitigi. Ta südametunnistus näris perekonna pärast ühtejärge. Seepärast oli ta irooniline ja pilkav koduski. Ja ühes õnnetus jalgrattatöökojas, mille ta kunagi, kui teistel olid kehvad ajad juba alanud, võileivahinnaga oli ostnud... Mis aitas see, et koldes põles äärmiselt kokkuhoidlik tuli, et kõik varuosad ja vanad kasutatud ja parandatud jalgrattad ja kõik tööriistad olid ranges korras ja et Heikkinen parajasti põrandat pühkis, kui Matti mööda kitsast jalgrada tuli. Uks oli lahti ja Heikkinen prahti künniselt talle peaaegu vastu silmi viskamas. Nii et ta alustas jalamaid.

«Mind arvustatakse selle eest, et maksan nii kõrgeid palkasid...»

Heikkise pilk, selle rahulikkus ärritas Mattit veel rohkem.

«Ma maksan sullegi selle nokitsemise eest ülearu.»

«Ma tean seda. Aga see pidi ju midagi ajutist olema. Kui saeveski millalgi jälle . . .»

«Äkki annan sulle siis hundipassi. Mis sa selle peale kostad?»

Heikkinen pööras ringi ja pani harja ja kühvli ahju taha, vaatas ahjuluugist sisse ja lisas paar kaigast.

«Ma olen siin kinni,» ütles Matti ja tundis, kuidas ta jäigastus. «Kas tead seda? Ma pean kogu aeg otsustama, mida alustada või mida jätkata. Ja mina, kas tead, tahangi ainult teise sordi inimesi. Aga neil olgu esimese sordi mõttejooks. Nad peavad kogu aeg tundma, et nende elul on lõpp, kui neil minu juures enam kohta pole. Niisuguseid inimesi on palju saadaval. Noh, nüüd sa kardad. Lase end lõdvaks, peida käed tasku. Need värisevad.»

«Miks ma peaksin kartma?»

«Sest et sa oled minu alluv! Ma võin sulle hundipassi anda, kuradi idioot. Kas sa kahtled selles?»

Heikkinen ei vastanud, ta vahtis peaaegu igavleva näoga kõrvale, nagu Mattile näis.

«Kas siis pole küllalt põhjust või? Ma võin sind rullida, nagu süda soovib.»

«Nii et sa tahad mind nüüd lahti lasta?»

«Seda ma pole öelnud. Ma võin sind alandada.»

«Jaa, jaa.» Heikkinen näis ikka veel ükskõikne ja Matti kadestas teda.

«Ma võin olla paras näru.»

«Miks mitte . . . Aga miks sa peaksid mind lahti laskma? Miks sa lihtsalt jälle palka ei vähenda?»

«Mis sa kostad, kui ma isegi põhjust ei ütle? Või kui ongi nii, et tahan sulle ainult meelde tuletada, et ma veel midagi suudan. Sa ei ole vaba, niikaua kui oled minu alluv. Sa oled vahel selle unustanud.»

«No enam ei unusta. Ma olen ainult alati teinud, mida peremees on oodanud. Kus siis nüüd viga on, et ma enam ei kõlba?»

Kas ta oli suutnud nii palju öelda? Nõnda sai Matti sellest igatahes aru ja jälestas ennast sügavalt, tajudes, et tal polnud igatahes õigus ja et päris tark polnud ta tegu ka. Aga ägedushoog, kuratlik kiusamine oli talle rikkalikult naudingut pakkunud. Ta oli ise ikka väike

poiss. Hüljatud väike poiss, kes iial suuremaks ei kasvanud, kes iial ei muutunud, kes läks ja tuli aina tagasi. Ta oli pahasti lüüa saanud ja väga üksildane. Rohkemat polnud temast saanud. Ja ta tahtis nutta. Ja ta enesetunnet oli nülitud ja ta vaatas ringi, väits pihus, keda võiks ise nülgida.

«Säherdune töökoda . . .» Matti vaatas seda, et poleks vaja näha Heikkist, meest, kes oli seisnud tema kõrval või taga aastast aastasse, loomalikult truu, alati usaldatav ja ikka veel rahulik. «Milleks ma seda pean?»

«Seda ei mõista ma mõelda.» Ja Heikkinen hakkas võileivapakki avama, nii nagu ta kõikidel aastatel selsamal kellalöögil oli teinud.

«Noh,» Matti hakkas leppima, ägedushoog järele andma, lahing raugema. «Küllap ma mäletan kõike. Sedagi, kui hästi sa omal ajal autotöökoja eest hoolitsesid selle pika aja jooksul, mis ma ära olin. Mingil kombel ära olen ma praegugi, aga veel pahemal kombel. Siis olin tervenisti ära, nüüd siin ja tegevusetu ja ära. Ei, tee aga sina oma tööd. Ma olin äsja närvis. See läks juba mööda. Ära seda meeles pea. Jätka aga. Nädalast nädalasse. Ja varsti on kevad. Siin võib kiirekski minna, kes teab.»

«Kas see on siis kindel? Et siit kas või hommepäev lahti ei lasta?»

«Jaa, jaa, muidugi. Mina — närv viskas lihtsalt üle ja nii edasi. Püüa kogu see jutt unustada. Ega vist sinusugunegi mees saa praegu kuskilt uut töökohta. Noh, tee aga oma tööd rahus edasi, kui midagi on. Kui saaks kusagilt veel vanu rattalokse, neid võiks korda teha ja siis müüa . . . Aga ma tulen jälle, kui olen paremas tujus, ega teist kohta olegi, kuhu minna. Põrgut, räägin muudkui . . . Noh, unusta ära. Ma olen alati palju rääkinud.»

Koju tagasi sõites oli Mattil enda pärast häbi. Mis temasse aeg-ajalt läks, ta oli ju ometi vahel pikka aega surmrahulik. Ta vaatas autoaknast välja ja oleks järsku nagu Heikkist näinud. Heikkist tänaval vihma käes kerjavat, seljas pikk märg ülekuub ja jalas närused kingad. Ta oli pea jagu lühem, kõhnem, kalbe ja kurnatud. Teadagi polnud see Heikkinen, vaid sootuks keegi muu. Aga nägi Heikkise moodi välja.

Ja... Nüüd lõpuks oli Matti täiesti, läbi ja lõhki taltunud, rahulik. Asi oli nii, et ta pidi Heikkise vallandama, sinna polnud midagi parata. See teeb haiget, aga siis, kui see on möödas, on kõik ka selge ja alles siis on Matti kõigest endisest lahti ja küps ootama. Nii ta seda mõtles. Mitte midagi, mis meenutaks endiseid võiduaegu. Inkeril on raske Heikkise vallandamist andeks anda. Kuid siis vaatab ta üle minu õla kaugusse ega taha sellest enam midagi teada. Nii see läheb. Ja Matti sõitis koju, läks sisse ja oma tuppa, lehitses veidi aega pabereid, mis midagi ei nõudnud, ja heitis sohvale pikali. Inimesi ei või lõputult alandada, mõtles ta. Ma tahan inimene olla. Ta vajus unenägudeta unne.

22.

Modist oli lehes kuulutanud, et valmistab meestekaabudest moodsaid peakatteid: peseb, värvib ja kaunistab kahekümne marga eest. See polnud kallis. Niisiis läks Inkeri vestibüüli rõivanišši ja uuris Matti vanu kõrvale heidetud viltkaabusid. Neid oli, sest Inkeri ei mõistnud midagi minema visata. See oli tal kodunt pärit, sest — nagu ema oli alati öelnud — mille täna hülgad, seda homme vajad. Ta valis heleda kaabu, kuna kevad läheneb juba pikkade sammudega. See oli üsna määrdunud, kuid terve, ja ta läks, kaabu käes, kööki. Ta pööras seda ja kõhkles. Kuidagi piinlik oli minna, ainult vana kaabu näpus, kauplusse, kust ta varem oli tellinud kõike võimalikku, mida vaid raha eest sai. Aga Lempi ei pidanud asja kõneväärilisekski ja tänuks selle eest andis Inkeri temalegi vana kübara. Tüdruk tegi kniksu, nagu oleks suure kingi saanud.

Inkeri vaatas välja. Oli tühi ja vaikne. Ta hakkas riietuma, proovis jalga kingi ja botikuid ning mõtles, et jalad pidid seda koormat veel hulk nädalaid kandma, nii et neil oli kõige õigem lihtsalt kuuletuda. Tuli meelde vanus, sinna ei olnud midagi parata. Ja et see peaks olema viimane kord. Kolmest lapsest oli küllalt, eriti kui... Jah, Matti isegi enam eriti ei hoolinud sellest toimingust, mille käigus lapsi tehakse. Inkerigi oli üsna ükskõikne, praegu igatahes. Niimoodi inimene muutub. Vahel õhtuti tundus peaaegu ebameeldiv minna samasse tuppa, kus mees juba sõnatult lahti riietus või siis igasugust loba jahvatas, nagu oleks ta tahtnud tõelised asjad eemal hoida.

Nii et ta kõndis, ei, vantsis alevisse, ja isegi mitte lahtiaetud teed mööda, vaid läbi kergete pervehangede.

Tee tundus liiga kale, ja kuigi lund läks botikuservast sisse, olid perved pehmed ja jalgades ei pistnud nii nagu kõval pinnal. Alevis ei aidanud siiski seegi, tuli käia mööda kõnniteid ja modisti väike pood oli peateedest kaugel. Aga sinna ta jõudis ja sai istudagi ja kõik oli päris enesestmõistetav. Väike sale naine pööras kaabut ja näitas lehest fassonge. Kevade jaoks siis mõistagi. Ja Pariisis olid fassongid ja kaunistused nüüd nii ja naa. Ja seelikud olid tublisti pikenenud, seda tuleks proual meeles pidada, kui jõuab jälle aeg, jah, et võib uusi muretseda. Siis — ta mõtles teadagi seda, kui laps on sündinud —, siis igatseti tõepoolest kõike uut ja toredat. Seda oli modist alati täheldanud. Et prouad otsekui noorenesid iga lapse järel. See torkas väga silma, kuigi ta ise polnud seda kogenud, sest ei olnud kellelegi kõlvanud. Vanapiigana ikka siinsamas... Aga ta oli palju ja mitmeid näinud, nii et siis kevadel, kevadel ostab ja muretseb proua igasuguseid asju. Ja see kübar värvitakse nüüd pruuniks, see õnnestub kõige paremini, sest põhivärvgi hoiab sinnapoole. Tuleb hästi välja, sest materjal on hea ja õhuke. Higipael rapsati ära ja vilunud sõrmed rutjusid vilti. Ainult selleks, et veel puhata, proovis Inkeri pähe üht traatspiraalil kõikuvat poolvalmis kübarat. Sel polnud tema peas nägu ega tegu, imetlesid ainult paabulinnusulge. Aga kui juuksed polnud ei pikad ega lühikesed, ainult hoolitsematu väljanägemisega... Nendegagi tuli midagi ette võtta ja ta mõtles, et kui ta on kord juba nii kergemeelses tujus ja asju ajamas, siis läheb ka juukseid lõikama. Nii ta otsustas teha, inetud lõhenenud otsad pidid kaduma. Ega see nüüd maailma ka ei maksa.

Modist ei vaadanud talle järele, vaid läks kohe tagaruumi, see oli hea. Inkeri hakkas juuksuriäri poole minema, kus ta polnud tõesti kunagi varem käinud, sest senini oli ta soengu eest hoolitsetud Helsingis. Aga nüüd ei tulnud see kõne allagi, isegi mõte tundus pöörane. Ja juuksurisse ei pääsenud või ei saanud ta nüüdki, sest üsna pea, ühe tühja krundi kohal seisis ta Heikkisega vastamisi.

«Heikkinen!» Ta pidi mehel varrukast kinni haarama, see ei tundnud teda ära, prouat, kellega oli kõike ühiselt talutud. Nii võis öelda, vähemalt mõelda. Nii kannatlik oli ta suutnud olla Olaviga, kui see oli kõige metsikum olnud. Kuidas ta oli tedagi rahustanud, kes ta, issand

hoia, halbadel aegadel alati rase oli, kruusaauku sõidutanud ja puha.

«Heikkinen!» Ta vähemalt peatus, kuigi jalad tammusid ikka veel nagu mingid eraldi seisvad mootoriosad. Aga mees ise oli kuskil sootuks mujal. «Miks Heikkinen siin kõnnib? Mispärast Heikkisel nii imelik nägu on?»

«Mina... Lihtsalt...» Ja loid pilk kusagil, mitte väsinud, vaid tasane ja tuhm, peatselt kustumas.

«Heikkinen on mingit tagavaraosa toomas, rauapoest... Või — muidugi — Heikkinen käis kodus lõunatundi pidamas. Eks ole?»

«Töökoda on kinni pandud.»

«Kinni?»

«Noh, lõpetatud. Täiesti.»

«Ei ole tõsi! Olavi käis seal eile õhtupoolikul...» Aga siis polnud Inkeril mõistmise eest pääsu, igal pool olid juba eile lukud ees olnud. Ja Matti ei olnud rääkinud, oli Heikkist taga nutvat poega ainult pisut isevärki pilguga vaadanud, nagu oleks ta armukade või nii. Aga tema näoilmest ei lugenud ju kunagi midagi välja, see muutus, vaheldus, välgatas, varjas ja eksitas. Kuidas ta sel hetkel, selles kevadtalvises sopas, teeotsal, kus polnud mingit liikumist, ainult nemad kaks värvitu taeva all, — kuidas ta vihkas seda meest! Jah, just vihkas. Sellepärast, et ta kohtles oma perekonda nagu mingit neetud panka, kus pidi valima, millest rääkida, millest vaikida. Selle asemel et... Ja ometi nõudis normaalne perekonnaelu, oli ta siis, mis ta oli, vähemalt ümmardamist.

«Päris ootamatult või...»

«Ega vist õieti sedagi. Käis juba varem jonni ajamas, aga siis lubas jätkata. Tähendab üleeile... Jah, see oli ootamatu. Ja mingi bilansi pärast...»

«Bilansi pärast? Miks Heikkinen kohe minu juurde ei tulnud? Või ei, mis mina...»

«Peaaegu kümme aastat. See oli vahel — säherdune ei võinudki kesta. Ainult murrad muudkui pead...»

«Mille kallal?» Heikkisel oli lõplikult alistunu hääl. Seda oli Matti kindlasti taotlenudki. Teise alistamine, põrmusurumine andis vist endale mehisust juurde.

«No ainult selle kallal, et mis viga minus on...»

«Mitte mingit, päris kindlasti mitte mingit.» Siis arvas Inkeri taipavat, et Heikkinen oli liiga võimekas, liiga rahulik, liiga truu. Kuidas Matti võis seesugust välja kannatada, tema, rahmeldaja, kes nüüd rahmeldada ei saa-

nud. «Ju ta peab siis nii kõvasti kokku hoidma,» ei osanud Inkeri siiski muud öelda. «Ja aina räägib ta mingist bilansist. Bilansi pärast seda ja bilansi pärast toda . . .»

«Säherdustest asjadest ei mõista ma midagi . . . Nüüd siis . . .»

«Aga Heikkinen saab ju alati uue töökoha. Saab, olgu aeg kui tahes vilets!»

«Seda et . . . Käisin ühel uksel mangumas . . . Ei, teisele ei lähe . . . Ei oska seda. See muidugi on hea, et pole lapsi, kes kannataksid. Aga nüüd siis . . .»

«Aga Heikkinen, tulge minuga kaasa. Lähme kohvikusse, istume seal rahulikult, mõtleme . . .»

Kuid Inkeri ei suutnud meest enam kinni pidada. Heikkinen rebis enda lahti, kõhn tõsine korralik mees, tarbetud käed kõrval rippu, ja hakkas ette vaatamata kusagilt kuhugi astuma.

Nii et Inkeri unustas kogu juukselõikamiskavatsuse. Kui hirm muutus abituks mureks, hakkas ta aeglaselt oma kohviku poole minema. Sinna tuli nagunii minna, see oli omamoodi varjupaik. Kuid tegevusetuid inimesi olid praegu tõesti kõik tänavanurgad täis, neid oli varemgi nähtud, kuid siis polnud neile eriti palju mõelnud. Alles nüüd, kui Heikkinen oli üks neist, oli neil igaühel oma saatus. Inkeri püüdis rutata. Ehk on Anja veel kohvikus, ta oli pakkunud end hommikuti abiks, sest õpilasi käis ainult õhtupoolikuti ja õhtuti.

«Jah,» ütles Inkeri, jutustanud Heikkisest tollele ilusale, omapärasele, nüüd õige vagusaks muutunud õele, kellega ta oli varem üsna palju tülitsenud. «Nii siis läks. Ja mul on otsekui õudne eelaimus. Tundub, nagu peaks seal Heikkise kodus ära käima. Kuigi, mis see praegu aitab.»

«Kui sulle niimoodi tundub . . .» Anja polnud nüüdki väga vapustatud, või siis oli seda nägu, nagu oleks ta kõike juba ette teadnud.

«Aga vaevalt ta koju läkski. Või eks ta millalgi pea minema.»

Kohvikus polnud ühtki külastajat. Tüdruk istus leti taga ja heegeldas midagi, Inkeri ja Anja olid köögis. Anja tõusis vahetevahel ja pani halu koldesse.

«Võta kohvi,» ütles Anja. «Või söö midagi.»

«Ei saa,» ütles Inkeri ja võttis vähemalt mantli seljast ning raskesti lõõtsutades botikud ja kingad jalast. Tal olid siin sussid tooli all valmis, ta kobas neid jalgadega.

«Heikkinen mõistatas, mis viga temas on. Sedasama mõistatan minagi, päevast päeva. Ükskord, mitte väga ammu, kui Liisal oli kõrge palavik ja ma läksin Matti juurde ja püüdsin pead ta õlale toetada, lihtsalt niisama, ma isegi ei nutnud, tõukas ta mu eemale ja uratas, just uratas: «Mine ära! Ma ei kannata niisuguseid inimesi, inimesi, kes on alati masendatud.» See haavas, ei osanud muud mõelda, kui et ju minus on mingi viga. Et kuidas võib Matti, kes on mõne võõra vastu lausa südamlik, igatahes tore ja naljatlev, omaste vastu päris saatanlik olla. Ja nüüd on ta ka Heikkise vastu saatanlik olnud. Ma ei usu mingisse bilanssi! Mina igatahes ei käi mingi bilansi alla. Või käin? Ja miks ta ei võinud kodus rääkida, et kavatseb Heikkise vallandada?»

«Ju ta on ise ka masendatud,» arvas Anja liiga ükskõikselt või siis ei suutnud Matti-taoline inimene teda huvitada, ehk oli ta seesuguse isiku lõpuni läbi mõelnud. Ta kiikas eesriide tagant kohviku poolele. Kaks prouat istusid aknaaluses lauas, aga tüdruk oligi juba tellimust võtmas. Anja pani tassid kandikule, suhkru ja koorekannu ka. Aga need soovisid hoopis teed, nii et ta pidi tee tõmbama panema ja tassid vahetama. Kui tüdruk oli käinud kandiku järel ja võtnud minnes leti klaasvitriinist saiad, oli Inkeri valmis Heikkise juurde tagasi tulema.

«Seal peaks ära käima. Muud mul mõttes ei olegi. Heikkisest on kuidagi . . . peab talle selgeks tegema, et temas polnud mingit viga. Minus võib olla ükskõik missuguseid vigu, aga Heikkinen on usaldusväärne mees.»

«Sina ei lähe nüüd kuhugi.» Anja vaatas kööki, kõik pidi korras olema. «Mul on enne Sylvi tulekut kaks tundi aega, jah, kui ta tuleb. Ma käin seal ära, räägin vähemalt ta naisega. Muidugi on hea, kui keegi käib. Ma lähen, ma tean teed küll.»

«Kuidas ma nii nõrk olen?» kaebas Inkeri. «Miks must millekski asja ei ole?»

«Jäta jalamaid see jutt. Sellest pole nüüd igatahes midagi kasu. Ma lähen ja lippan siitkaudu tagasi. Küll ma jõuan, ja kui mitte, siis on Sylvi ainult õnnelik, et mind kodus pole. Kuigi Heikkise pool on vist ainult naine kodus. Kas ta üldse teabki?»

Eksitus võib ühekorraga olla mitmekordne. Heikkise kodus ei olnud enam kedagi. Ainult õu oli täis, muud

poleks sinna mahtunudki kui nood kaks taksot, mõlemal mootor käimas. Ühte kanti hingevaakuvat naist, sellal kui autojuht kummiriiet istmele laotas, teise politseivõimuga Heikkist, teda tuupides ja tõmmates, kuigi ta oli täiesti rahulik ja oleks läinud, kõndinud, istunud ainsa sõna peale kuhu tahes päris iseenesestki. Ükskord temagi, auto- ja mootorimees, tagaistmel. Anja oli siis ainult teel seisnud ja vaadanud, püüdnud Heikkisest midagi tabada, mida Inkerile jutustada. Aga mitte midagi, ainult rahulik autosseminek ja ilmetu profiil, kui auto teisena minema pööras, sest haiglasse oli nüüd ju kiirem. Kui autod olid läinud, oli Anja õue astunud ja küsinud, majaomanikult, juhmi näoga vanalt mehelt pärinud, mis õieti oli juhtunud. See ei teadnud muud kui seda, mida Heikkinen ise oli politseinikele öelnud: tahtsin teda kogu viletsusest säästa. Ta kordas seda kuiva suu ja kareda kurguga. «Kuidas?» nõudis Anja. Ja kui mees ei taibanud, kordas ta: «Mil kombel? Kuidas kõik juhtus?» — «Ah. Tuli lihtsalt koju, läks trepist üles, ma kuulsin seda, ja lõi vist naisele sõnagi lausumata, ju see seisis pliidi juures, pussi otse selga. Lausa püsti. Öeldi, et olevat sügavale läinud. Jah, ja siis tuli ta alla ja küsis, kas võib telefoni kasutada. Ja alles siis, kui ta telefonis politseile rahulikult ütles... Ei, ei miskit lärmi, ei. Ja juba telefonis ta ütles: tahtsin teda kogu sellest viletsusest säästa. Korralik abielupaar, mitte iial mingit pahandust ega riidu.»

Ja kuna aega oli, ja kui ka poleks olnud, jooksis Anja ambulantsi, kus arst pesi juba käsi, toimetanud haige Helsingisse edasi. See ei tähendanud kunagi head, see oli ainult märk, et suurt lootust ei olnud. Arst oli seesama vana tuttav, aeg oli temagi kallal oma töö teinud, aga ta tundis, tundis tõepoolest ära. «Seljaajuni suskas taat oma eite. Kui jääb hinge, ei saa enam kunagi jalule. Vaat niisugune juhtum täna. Juhtum juhtumi järel. See on, Anjaproua, elu see külg.» Aga nagist käterätikut tõmmates oli ta pilk juba ärgas, soe pulbitsev veri polnud talle vist enam midagi muud kui vedelik, mida pidi inimkehas kindel hulk olema. «Ah jaa, tervisi Hännise prouale. Temal on need põlved vaevaks. Kui püüaks suvel kuhugi mudaravilasse minna. Oleks vähemalt vahelduseks, kui mitte muud.» — «Ma ütlen.» Anja läks sedamaid, sest haiglas ei viidetud aega. Aga kuidas ma Inkerile räägin? Ta mõtles seda terve tee ja kiiret polnud tal enam kuhugi. Sylvi isa oli end Reima ahvatlemiste tõttu maha lasknud,

igatahes oli tal loo juures oma osa. Heikkinen oli murdunud ja närvid kaotanud samuti Matti pärast. Ja nii nagu tihti varemgi, mõtles Anja, et ainult läbikukkunud inimene on sel ajal ehk puhas, puhtana püsinud. Tappis enda või teise, aga on puhas. Tõsi küll, ta liialdas, aga kuna ta teadis end liialdavat, oli see vist lubatud. Kuid kuidas öelda Inkerile, rääkida inimesele, keda lakkamatult alandati, nii nagu Sylvi isa, nii nagu Heikkist? Ta otsustas rääkida just nõnda, nagu asi oli, sest Inkeri kannatab välja küll, ta teadis seda.

«Kas sa oled seesugusest asjast kuulnud...?» Inkeri oli ikka veel kohvikus, kui Anja õhtul hilja mööda läks ja muidugi sisse astus, kuid tagauksest, sest sulgemisaeg oli olnud juba ammu. Inkeri istus ikka veel seal, ja nagu Anja mõistis, polnud Matti teda telefoni teel taga otsinud. Või miks ta polnud talle autoga järele tulnud?

«Miks sa koju ei lähe? Lapsedki ootavad.»

«Neetud olgu see mees, kes Jeeriku linna ehitab. Kui ta sellele aluse rajab, kaotab ta oma esmasündinu. Ma kardan, kõike.»

«Aga nüüd lähme. Terve küla juba magab. Ma nagu aimasin, et sa oled siin... Aga nüüd lähme. Võtame takso ja ma saadan sind kas või sisse, kui tahad.»

Jah, Inkeri tahtis nii. Tervet maailma oli ta arvanud tahtejõuga, kangekaelsusega võitvat. Ja ta oli tahtnud uskuda, et enamik inimesi on sõbralikud, tõesti sõbralikud, miski ainult ajab asjad sassi ja paljastab seda, mis peaks olema peidus, igavesti unehõlmas, ära.

23.

See juhtus pisut enne seda, kui korsten pidi hüürgama. Keha tundis kella. Hindamine vedas ehk viie minutiga alt, mitte rohkem. Jälle tuli töödejuhataja Vienot vabrikuomaniku juurde kutsuma, kuhu ta läks kohe, asja üle mõtlemata, oletusi tegemata. Ütelgu peremees talle mida tahes, see ei suuda mõjutada tema talvel mingisse tuimusse vajunud või jäänud meeleolu. Ta oli vabrikandi juttudega harjunud. Sel oli vähemalt väärt komme rääkida otse ja nii võis talle ka otse vastata, vandesõnad ehk ära kuulata ja siis minna. Niisiis kõndis Vieno, pea püsti pigem selleks, et silmitseda õhtu edenemist kuskil kaugel väljaspool tehase territooriumi. Taevast nägi kõike, ka seda, et käes oli juba märts, selgi kolmekümne esimesel armu aastal saabub kevad. Aga keskväljakul, üsna kontorihoone lähedal, tõttas töölisi, neid tuli vastu, möödus tema kõrvalt ja tagant, nii et see sagimine ei saanud jääda talle märkamatuks. Tundus, et neil on midagi käsil, mis tuleb just nüüd kähku ära teha, lõpule viia. Nende nägudel oli irve, millest ei saanud selgust, kas see osutas närvilisust, otsustavust või lausa hirmu. Aga Vienol polnud mahti järelemõtlemiseks peatuda, sest ta tahtis seda vabrikandiga kohtumist kaelast ära saada, et asi oleks klaar.

Tal ei läinud kümmet minutitki, korsten hüüdis veel, kui ta trepist alla astus. Ja siis märkas ta juba mitmekümneliseks kasvanud meestejõuku. Kergelt kumaras, seisid nad kõik ringis, seljad väljapoole, ja neid tuli üha juurde, nüüd juba joosteski.

Vieno hakkas läbi ringi tungima, püüdmata kellelegi näkku vaadata, sest see, mis väikese kuhjana ringi keskel oli ja järjest kasvas, huvitas teda rohkem. Ja siis valdas teda viha. Üks klinkrijahvataja, tuttav, tavaline

mees, kummardus alla ja hakkas tikke kraapsima. Need murdusid ta sõrmede vahel, kuid viimaks loitis leek ja mees võttis oma liikmepileti, hoidis seda kuhja kohal õhus, pani nurgast põlema ja heitis hunnikusse.

Vieno tormas juurde ja astus leegi surnuks.

«Mida põrgut te teete? Põletate liikmepileteid? Kas see on üldse võimalik? Mis teisse on läinud?»

Mehed ei öelnud midagi, põrnitsesid hunnikut ja siis Vienot, mõlemat ühtemoodi vihaselt ja lootusetult, nagu oleksid nad midagi, mis tuli lihtsalt hävitada, maa pealt minema pühkida.

«Vastake!»

Vieno püüdis tabada vähemalt ühte pilku, kuid asjatult.

Korstnahääl vaibus, kostis kaks tõrtsatust nagu alati, kui olid kuulmiseks küllalt lähedal.

«Võtke oma piletid ja pistke tasku. Ei tohi sedasi... närve kaotada.»

Ta astus sammu kõrvale, lasu isegi ei suitsenud, see oli lõgane ja Vieno saapajälgedest lame ja väike.

«Sa tead, et mõnedes tehastes on nõutud, et olgu liikmepiletid põletatud, muidu tuleb lõpp. Meil kõigil on praegu töökoht tähtsaim, olgu pealegi palkasid vähendatud.»

«Mõnedes ja kuskil...» Vieno püüdis rahulikult rääkida. «Aga mitte siin.»

«Ise olid peremehe juures. Mis ta tahtis? Kas tuleb uus palgakärpimine?»

«Kuulge nüüd... Kas mind pole alati usaldada võinud? Kas ma olen teid kordagi petnud? Kas ma pole alati öelnud, kuidas asi on või mida ma sellest tean?»

«Aga kui ajad on säherdused...» ütles keegi, Vieno ei jõudnud vaadata, kes see oli, ja see tegigi ühe välja.

«Ajad on säherdused, see on tõsi.» Ta rääkis nüüd neile kõigile ja igaühele. «Aga te võite minusse uskuda. Ma räägin nüüd sõna-sõnalt, mida peremees minust tahtis. Teilt ei tahtnud ta midagi. Jah, ta ütles, et kui ma loobun töölisühingu esimehe ametist, toob see mulle mõningat kasu. Jah. Aga kui ma ütlesin, et ei loobu enne, kui mind maha hääletatakse, ei korranud ta seda enam. Ei, käskis ainult kogu asja unustada. Kasust polnud enam juttugi. Te nägite, et ma ei olnud seal kaua, ja sellegi vahe sees tuli talle telefonikõne, nii et palju sõnu seal ei pruugitud. Aga lõpuks ütles ta seda, et olgu siis nii ja

et ta pole nende hulgast, kes midagi kardavad, olgu või punast värvi. Ja siis ma tulin tulema. Ja oligi kõik.»

«Ega sellest nii kaua ole, kui ta Kosola seltsis jahtis. Ja need on need lapualaste vabrikud, mis vallandavad . . .»

«Peremehe poolest on see läbi, möödas. Tema neist enam ei hooli. Püüdke nüüd uskuda. Ja mõelge ometi, kui kõik töölised üle maa nii talitavad, nii armetult, mis siis enam üldse saab. Ikkagi oma ühing, ju see peab püsti püsima, olgu ajad või mäherdused . . .»

«Küllap töökoht on tähtsam, anna andeks. Ja korter ja . . .»

«Ma saan sellest aru. Ma tean seda. Kuigi ma ei istu enam volikogus, olen ma vaestehoolekandekomisjonis. Ja ma tean, mis õige viletsus on, on alati olnud ja on praegu, kui rahasid on muudkui kärbitud, kuigi vajadus on palju suurem kui enne. Nii et ega see uus volikogu, kuigi seal on uus sotsiaaldemokraat olemas . . . Aga võtke nüüd oma piletid ja pistke taskusse. Niisuguste tempude peale vabrikant ainult naerab.»

«Sina ja su vabrikant!»

Vieno tõmbas hinge, tonksas korraks lasu, nagu oleks see suitsenud. Ta otsustas rahulikuks jääda.

«Ta käsib mind, kuna olen esimees. Ma ei ole sinna kordagi käskimata läinud.»

«Kas ta vallandamisest rääkis midagi?»

«No ei rääkinud! Püüdke nüüd mu sõnu uskuda.»

«Aga mõelda võib ta ikkagi . . .»

«Võtke nüüd oma piletid ja minge koju, viimane kui üks.»

Vieno astus hunniku juurest kõrvale ja jäi ootama. Keegi ei astunud ühte, kahte sammu, mida oleks olnud vaja. Vieno vaatas sel nulli ringis temperatuuriga kevadtalvisel õhtupoolikul igaühele näkku. Ainult hirmu oli neis silmis, isegi mitte pahameelt või viha. Kuidas võidelda hirmu vastu? Lambakarjagi ei saa peatada, kui see on kord pakku tormama hakanud. Ja liikmepiletid juba vettisid, lasu meenutas keset toimingut segatud lehma vedelat hunnikut teel. Kuidas seda enam põlemagi saaks? Aga ju leidub kuskil läidet, kui see põletamisvajadus on nii otsatult hädatarvilik, et nõuab teokstegemist. Nagu poleks viskamisest, mahajätmisest juba piisanud.

«Inimene peaks iseendast ometi pisut lugu pidama. Kuidas te edasi elate, kui oma partei ja oma ühingu hülgate? Kui te ennast ise ei austa, kuidas te võite seda siis kelleltki teiselt nõuda?»

«No need on nüid niisukese mehe jutud, kellel miskit häda pole. Austust, austust iseenda vastu . . . Ei me või seda endale lubada, aina teiste armul.»

«Kui tahate olla, siis jah. Ei, võtke nüüd oma piletid ja minge minema. Vahetus on läbi. Kontoriski pole enam kedagi pealt nägemas, mida te siin õiendate. Pidite te siis ka otse kontori ukse ette . . . Räägime teine kord.»

«Mine aga ise. Sina meid ei kamanda. Sinu armul me nüüd siiski ei ole, kui vabrikandi armul olemegi.»

Vieno seisis edasi, aga ei leidnud enam midagi, millega neid mehi uskuma panna. Ta läks oma kotti tooma. Kui ta tagasi tuli ja trepist möödus, nägi ta, et samas ringis oli mehi endisest veel rohkemgi. Ju neid oli kuskil nurkades redutanud ja oodanud, kuni ta ära läheb. Ta läks, väga hästi teades, et peagi ilmub kohale töödejuhataja või keegi teine. Mehed kogunevad siis tema ümber seletama ja nuiama asja pärast, mida õieti ei olnudki. Või kust teadis tema vanduda. Ta ei vaadanud enam tagasi, tehku mehed, mida tahavad. Ta oli raevus, ta oli õnnetu, aga see muutus häbitundeks. Tal oli häbi, aga nagu ta endale tunnistas, ta oli neid väheseid, kes võis endale seda, vähemalt seda lubada.

Kasu, mõtiskles Vieno, kui suurem meelepaha hakkas järele andma. Mis kasu oleksid need vabrikandi vihjed tähendanud, kui ta oleks soostunud kuulama? Vahest oleks temast tehtud mingi pisiülemus, väga hästi oleks võidud teha. Niimoodi tänapäeval tõusti. Elu oli äriajamiseks muutunud, kuhu vaid silmad pöörasid. Või mänguks, mida ta arvas samuti teadvat, hoidudes siiski liialdamast. Ta tabas end iga päev nagu kanavarga mõttetiivuliste tagaajamiselt. Ja tal tuli end iga päev hoiatada, korrale kutsuda, iseloomu proovile panna. Kui mõtetele voli andsid, pidasid Petterssoni peagi kurjemaks vaenlaseks kui sirge jutuga vabrikanti. Ja siis olid juba tõsiselt eksiteel. Ja jälle üksipäini kodu poole lontsides kinnitas ta endale, et Pettersson ajas siiski töölisklassi asja, Vieno jaoks võõrastaval ja alatulgi kombel, aga ehk siis seda tõhusamalt. Teda ei tehta iial narriks. Aga kuidas Pettersson äsja nende närviliste, hirmunud meestega toime oleks tulnud? Vahest poleks ta isegi püüdnud midagi rää-

kida? Vahest oleks ta teinud peas kaabu all, prillide taga kiire arvestuse ja pühkinud nad meelest, sest niisuguste meeste liikmeksolemine ei saanud eriti tähtis olla. Aga Vieno meelest oli. Mitte niivõrd ühingule ja parteile kui neile endile. Või kas sedagi? Kui nad mõtlesid hoopis teisiti kui Vieno. Kui neile polnud niisugust märki, veendumuse kinnitust vaja. Või siis ainult piduliku tundena mõnikord, iseenesestki mõista valimiste ajal, kui nad jaksasid valima minna. Siis oli viga teadagi Vienos ja temasugustes, kellele veendumus tähendas seda eneseväärikust, millest ta kindlasti asjata, kindlasti ärritavaltki oli püüdnud nendele meestele rääkida.

Kasu... Säherdusel ajal, mil Vieno ei tahtnud isegi uue kambri ehitamisele mõelda, kui sada tuhat töötut rändas, käed taskus, maad mööda ringi, teadmata midagi järgmisest söömaajast. Söömaajast? Leivakannikast! Ja kõik need pered? Kuidas oleksid tihanud lauavirna õue tuua või naelu ostmas käia ja õhtuti kopsima hakata? Ei kuidagi, olgugi et juba trepil tuli onni ruumikitsikus meelde — nüüd, kui siin asus Siiri vendki ja juba õue kostis tema jutt. Aga — ta haaras käepidemest — poiss on siin ajutiselt. Ta läheks ära, kui ainult kusagilt tööd leiaks. Tavaline lugu, kodukandis käealusena ringi konnanud, taludest saeveskitesse ja sealt tööde lõpetamisel jälle minema. Polnud isegi metsatööd, sest metsamaterjalil polnud turgu. Siis siia, ettekäändeks talunike saeveski, kuigi tookord oli juba sealgi kõik seismas. Ju ta otsib veelgi tööd ja läheb omal ajal kahtlemata, ega ta võinud seda kohta igaveseks lakukiviks võtta. Aga kuidagi, peaaegu jõhkral kombel oli ta nagu vallutanud terve maja. Või Siiri, kes kohtles poissi nagu parim ema, vaheldumisi karistades ja ümmardades, otsekui poleks tal olnud küllalt tööd oma lastega, ka selle pisikesega, kes nimetu mütsakana juba korvis magas. Ja nii väsinud kui Siiri oli talv läbi olnud. Aga ehk oli poisist, suurest mehest, olgu ta pealegi väikest kasvu nagu õdegi, kuigivõrd seltsi pikkadel päevadel ja teadagi õhtutel, kui Vieno oli ära ja poiss ise mööda alevit ja selle ääremaid ei ulanud.

«Jälle tuli koju nagu otse sealombist!»

Siiri tegi süüa ja rääkis Arvost, kes vedeles siruli pingil ega teinud midagi, ei lugenud isegi lehte, mis oli lauanurgal käeulatuses.

«Kas puid oled teinud?» küsis Vieno ja poiss ajas end

vähemalt püsti. Vieno riputas koti naela ja viskas pluusi selle peale.

«Ah jaa,» ütles poiss ja jäi istuma. «Homme peab tegema.»

Vieno võttis lehe kätte ja tüdruku põlvele ning hakkas lugema, aga asja sellest ei saanud. Tüdruk nõudis hüpitamist, pealegi keerlesid Vieno peas veel meeste jutud vabrikus. Neist oleks ta võinud Siirile rääkida, aga nüüd ei saanud õieti sedagi teha, poisinolk oleks nagunii sekkunud. Ja siis, järsku himustas ta nii kõvasti ja ägedalt naist, nagu oleks midagi lihtsalt pidanud kuidagimoodi vallanduma. Himu pani ta silmadega Siiri keha noolima, pisut aega oli ta üleni tules, hingas raskelt ja rahunes siis, sest pidi, ja sai poisi peale pööraselt kurjaks.

«Suur mees ja homme, homme... Näed neid puid veel nüüdki lõhkuda. Või loeksid vähemalt midagi ajaviiteks. Ja õppimiseks. Ega inimene pea nii tegevusetult vedelema.»

Noh, poiss läks ja Siiri pöördus Vienot vaatama.

«Mis nüüd lahti on? Oled sa millegipärast närvis?»

«Mitte närvis, õigupoolest mitte...» Vienol polnud tahtmist Siirile rääkida, mida ta äsja oli soovinud, ja rahuldamatus kirvendas ikka veel. Lapsevoodistki oli alles paar nädalat möödas, see poleks vist passinudki. Ja poiss oli siin olnud juba siis, kui laps sündis, kui kaua ta veel siin ringi jõlgub? Säherdune töölistegelane ta siis oli, ei kannatanud üht töötutki välja. Seal puukuuris too nüüd kolistas. Poiss polnud rumal, kui ka mitte tark, ega tõsiselt mures, aga vihane nagu kes tahes inimene, keda on valesti koheldud ja kes võtab siis, mis võtta annab. Siiri pehmed näojooned, aga kõik naerukurrud kurjalt viltu kistud. Kui olid talle kaks pilku heitnud, uskusid, et tal on pusski teritatud. See oligi teritatud, Vieno teadis seda ja oli teda hoiatanud. Aga poiss ei taibanud elu lihtsamatestki seadustest vähimatki ja oli ainult vihane. Ja juba oli ta puusületäiega tagasi. Siiri avas kastikaane ja halud või kaikajupid kolisesid maha. Sealt siis kähku tagasi pingile, käed istmeserva pigistamas.

«Küllap näeb veel ilma tuletagi,» ütles Vieno, kui poiss läks luba küsimata laelampi süütama. See kustutas tule ja läks uuesti istuma.

«Tahan öelda, et istuda näeb kas või pimedaski...»

Vieno mõistis, et tundub ebaharilikult pahur ja vana

ja küsis Siirilt, kas see näeb seljaga akna poole olles toitu valmistada. Siiri noogutas ja käis lapse mähkmeid vahetamas, viis musta pesu ämbri esikusse, loputas käed ja hakkas sööki lauale tooma. Tüdruk istus koos teistega ja keskmine laps oli Siiri süles. Siiriga ei saanud nüüdki rääkida, tal oli tegemist, et kahte suhu toitu saada, vahel endalegi pista. Nii et Vieno uuris poisi vimmas nägu, seda, kuidas too nii vihasena sõi, nagu oleks jalaga mingeid neetud nurki tagunud.

«On igasuguseid kursusi,» ütles ta. «Võiksid töölismajaski käia, et aeg päris raisku ei läheks.»

Vieno oli enda meelest üsna leebelt ja vaigistavalt rääkinud, aga poiss läks kohe põlema.

«Sinna majja ma oma jalga ei tõsta!»

«Ah ei tõsta...» Vienot jahmatas poisi vihapuhang. «Ja miks mitte?»

«Ärge nüüd,» ütles Siiri ja peenendas kahvliga kartulit, lapse suu oli ootevalmilt lahti.

«Vaat sedasi, et mina käin hoopis teisi teid. Varem ei teadnud ma midagi, aga siin, kus on suur paikkond... Siin kohtab inimesi ja niisuguseid poisse, et need juba alla ei anna.»

Või nii. Vieno hakkas pikkamööda taipama.

«Hea on, kui ei anna.» Vieno hoidus häält kõrgendamast. «Kui siis ainult rumalusi ei tee. Ja kui sa kommuniste mõtled — ma võtan lihtsalt sellegi võimaluse arvesse —, siis neil, tead, on küll tiivad lõigatud.»

«Sa ainult arvad nii. Või loodad. Ei, ei ole tiivad ühti — lõigatud. Ja küll ma selle kodanlasteurka maha jätan, kus ei tohi tuldki põlema panna. Küll ma selle maha jätan, ära karda.»

«Sööme nüüd...» Siiri lükkas juuksed ühe tõukega laubalt rätiku alla. «Arvot peab mõistma, ema suri ja isa ei mäletagi. Alati teiste toanurgas elanud. Ja nüüd päris ilma tööta.»

«Küll ma mõistan,» ütles Vieno, aga ta hääl oli süngevõitu. Siin ilmas kuhjati talle nii palju mõistmist, vaestehoolekandeühingki oli ehtne mõistmise õppimise kool, ja ilma rahata ei tundunud seal muuga toime tulevatki. Jah, küllap ta teadis kopsuhaigete probleeme ja igas vanuses orbe ja vahel tundus, et kedagi peale üksildaste, muldvanade, haigete, raugastunud naiste polnudki, ainult selle vahega, et ühtedel oli vähemalt lehmakont, teistel mitte sedagi. «Aga — noh, olgu. Minu poolest

põleta kallist elektrit ükskõik kui hilja, kui vähemalt loed. Ja seda ma võin sulle öelda, seda ma tean kindlalt, et kui sinagi nüüd kommunistidest unistad... On tõsi, et... Nad ei anna ehk alla, mitte kunagi ega mingil sunnil, olgugi et nüüd on vaikne olnud. Jah, aga nemad just loevad, nemad just õpivad. Nemad ei lase ühtegi päeva raisku. Varem, jah, võisid nad äkkrünnakusse uskuda, tookord alguses, aga nüüd nad teevad ainult vaikselt tööd. Ja õpivad, nagu ma ütlesin, kõike võimalikku, mitte ainult Marxi ja Lenini õpetusi. Nii et torka sinagi puss tuppe, õigetele kommunistidele ei meeldigi, et praegu lamenti lüüakse. Praegu — jah, ega ma muud ei tea.»

«Ei taipa Arvo kommunistidest kõige vähematki,» ütles Siiri ja tahtis ainult rahu. «Mida tema ka mõistab, kui saab aga kuskil aega surnuks lüüa.»

«Just see aja surnukslöömine ongi... See mulle ei meeldi.»

«Ma jätan selle kodanlastepesa maha, ärge muretsege ühti. Sina, Siiri, istusid kah kodanlase rekke.»

«Pea suu!» Ja Siiri, kes oleks nii väga rahu tahtnud, ägestus omakorda. Pilgu aega olid nad, õde ja vend, üksteisega sarnased nagu kaks kaklevat kana. Vienot pani see imestama, isegi lõbustas. Siiri viis sülelapse ära kambripoolele ja tuli tagasi, istus nii et mütsus, kogus tüdruku toidu taldrikul kuhja ja hakkas siis jutlusega pihta. Ju see kõik kuulus õdede-vendade suhete juurde, Vieno ei teadnud sellest midagi, temal oli olnud ainult tol raskel kevadel hispaania haigusse surnud hiljukene rangjalgne õde, kelle nimigi oli olnud Hilja.

«Jaa, jaa, ma olen sulle ulualust andnud, ma hoian sind, sa oled mu vend. Aga ei sa sõima siin ühti. Ja siin on kord juba politsei käinud, jajah, ma ei ole sulle, Vieno, sellest rääkinudki. Teist korda ei pruugi tal Arvo pärast tulla. Et kus Arvo sellel ööl oli. Noh, juhtumisi magas siin pingil. Sel ööl oli vana klaasipuhujat või teab keda pussitatud. Aga kui nad teadsid siia tulla, siis ma mõistsin, et su nimi on juba huligaanide nimekirjas. Kähku said sa selle sinna küll, poiss, poisinublu. Nii et pea end nüüd korralikult ülal. Ei sõima meid ühti. Ja Vienol on täiesti õigus. Need loevad, need õiged kommunistid. Ja nad liiguvad ilusasti ringi, sõidavad rongigagi nagu inimesed. Ja käituvad nagu inimesed. Ja näevad palju roh-

kem kodanlaste moodi välja kui meie. Vähemalt need või see kommunist, keda mina tean.»

Siiri vilksas Vieno poole vaadata, aga see ainult kuulas, sirutas vahest natuke kaela.

«Laku . . .»

«Nemad juba söögilauas lakkuma ei saada!» Siiri oli nii vihane, et teda oli lust vaadata. Kadunud oli väsimus, rindadest nõrgus piima, nii et pluusil olid suured märjad laigud, naine oli üleni jõudu täis. Ja siis rääkis ta päris rahulikult edasi.

«Meie Vienoga teame neid asju. Või Vieno teab. Aga ta ei saa sinuga rääkida, kuna sa säherdune oled. Aga sa oled mu vend ja ma soovin, et su käbarad päris halvasti ei käiks. Ei tohi käia!» Siiri oli veidi aega vait, siis jätkas pisut kibeda tooniga. «Vaata . . . Muretse endale kõigepealt head vanemad, mingi amet ja raha. Ja uhke välimuski poleks kurjast. Alles siis . . . Alles siis hakka rumalusi rääkima, kui sul tahtmist on. Olgugi et teed alati targemini, kui palju ei räägi. Ei see räägi, see ilus õpetajaproua siin, see . . .» Siiri vaatas uuesti Vienot, aga Vieno ainult noogutas. Ehk võtab poiss õde kuulda, vihjed Anjale ei riivanud enam.

«Meie pundis ei liigu mingeid õpetajaid. Ega ole neid tulemas ka. Meie punt . . .» Poiss, õigupoolest hirmutavalt tugeva välimusega mees, hoidis kahvlitki nagu pussi. Vieno meelest oli ta niisugusena täiesti taltsutamatu. Rumal oli olnud talle lugemisest kõnelda. Ka õe jutt näis tal ühest kõrvast sisse, teisest välja minevat. Aga nüüd Vieno vähemalt mõistis Siirit, tal oli venna pärast kindlasti juba ammu tõsine mure olnud, ta oli püüdnud tema eest hästi hoolitseda ja oma muret Vieno eest hoida ja varjata.

«Need õpetajad on kuuldavasti tähtsad.» Siiri hääl langes, oli küll kuuldav, aga õde ei lootnud vist enam isegi, et vend tema jutust välja teeks. «Need, jah, need õpetavad. Ega ma ei tea, mida ja kuidas, aga nii räägitakse. Ja kui neil on, nagu sel ühel siin, hea perekond ja raha taga ja mingi positsioon, siis pestakse nad alati, igatahes tihtilugu jälle puhtaks. Ka sel puhul, kui nad plindrisse satuvad. Nad pestakse puhtaks, nii see on. Ja need niisugused on seal, agiteerimisel või kus, tähtsad. Nad on tähtsad, nad on need, kes midagi tähendavad. Nii olen ma sellest aru saanud. Kas ma olen õigesti mõistnud?»

Vieno noogutas. Kuigi söögiaeg oli, mis ta oli, lärmi

laeni, värskendas see, et Siiri rääkis ja jutlust pidas, ei hädaldanud ega salatsenud, pärast tehases üle elatud kaotust ometi.

«Nii et ainult sinusugustel tuleb kannatada. Säherdustel rumalatel, kes muud ei oska kui lärmi lüüa ja tühja ähvardada . . .»

«Miks Vieno mulle lubjavabrikusse kohta ei muretse?»

«Seks . . .» Ja kuna asjast oli juba varemgi räägitud, vastas Vieno kohe. «Sest et seal ei vajata. Ma rääkisin ülemusele kohe, kui sa tulid. Vanu töölisi püütakse pidada. Ühtegi uut ei võeta. Ainuke võimalus oleks, kui mõni sureks.»

«Ja seda sa ei suuda korraldada, kuigi oled ise niisuke ülemus. Õnnetusi ju juhtub, eks korralda säherdune . . .»

«Pea nüüd suu!» Siiri oli jälle nii tulivihane, et tüdruk purskas kriiskavalt nutma. Kuna see tuli nii ootamatult, pani see peaaegu võpatama, olgugi et toas oli lärmi juba küllaga. Kambriski vigiseti. Vieno mõtles, et kui keegi seisaks väljas õues, näeks ta kindlasti seinugi vappumas. «Kuhu sa nüüd lähed?» Siiri pööras pead, kui poiss tõusis, mingi jakijupatsi õlgadele tõmbas ja tänamata ukse poole läks.

«Pole sinu asi. Ja tagasi pole vaja oodata.»

Siiri kehitas õlgu, neid trullakaid, mis Vienole meeldisid ja kuhu oli hea käsi panna, ning võttis nüüd nutva tüdruku sülle. See rahunes kähku. Meil on vaiksed kannatlikud lapsed, mõtles Vieno. See oli Siiri teene. Siiri oli tasane inimene, tänane karjumine oli ju asja pärast.

«Küllap ta tagasi tuleb,» ütles Siiri nüüdki. «Eks tal ole siin kraamigi. Seda ainult kahetsen, et ma tema eest pärast ema surma hoolt ei kandnud. Aga kuna oli oma elamine ja siis tuli see kõik . . . Ja mõtlesin, et suur poiss, ju ta hoolitseb enda eest ise, on teisedki õed-vennad hoolitsenud. Aga paistab, et ei oska. Ja sinna pole enam miskit parata.»

Ja nüüd, kui asi asjaga liitus, jutustas Vieno Siirile sellest liikmepiletite loost vabrikuõues. Et inimesed olid närvilised ja hirmul ja et temagi polnud midagi teha suutnud ja oli kogu kodutee selle üle meelehärmi tundnud. Aga ta lihtsalt polnud suutnud midagi teha.

«Ega sinna midagi parata saa, kui hirm võimust võtab,» kinnitas Siiri, rahustas jälle lapsi ja hakkas lauda kraamima. Kohe oli parem olla, kui Arvo oli ära, selles suhtes ei tasunud teeselda. Vieno viivitas toas ja ütles sel-

legi välja, et teda ei vihastanudki enam nii väga, et ta volikogust välja söödi. See kõik oli kooliks olnud. Ta oli üht uut inimliiki või -tüüpi tundma õppinud. Ja kunagi hiljem, kui on tahtmist ja paistab olevat pooldajaid, nagu oleks nüüdki olnud, kui mitte... Aga — ja Vieno ütles Siirile, et suvel võiksid nad paadi laenata ja saarele sõuda. Jaa, jaa — kui Siiri pööras tema poole, nägu kirgas, uus, hõõguv. Lapsed ja kõik, saarde, terveks päevaks, toidukotiga ja puha.

«Oi armas looja,» ütles Siiri, nagu oleks vaid pika, vaimustava ohke kuuldavale toonud. «Tuleb suvi, saame saarde...»

Terve õhtu valitses toas suvetunne, kuigi räästast räntsatas maha seasuurusi lumehangi ja kuigi iga kolksatus väljas tõi puhuti jälle Siiri venna meelde. Aga koju ei kuuldunud teda tulevat ja nad läksid puhaste linade vahele magama nagu alati.

«Ma ei tea, miks ma olin kogu ootamisaja nii väsinud,» ütles Siiri ja läks häbelikult toapoolele endal mingit lappi vahetama, sest tal oli ikka veel kerge voolus. Niisiis mitte, kuigi Vienot piinas tahtmine ja himu, ei veel... «Või ma olin nagu kõigest tüdinud. Siis, kui Arvo ilmus, tuli muret juurde ja see kuidagi nagu äratas. Ma pole üldse niisugune olnud, nagu ma mõtlesin, et olen.»

«Sa oled tubli olnud. Aga minagi olen palju ära olnud. Ega üksinda pole vist alati nii mõnus ühti. Või ainult väikeste laste seltsis.»

«Aga sa oled pidanud minema.»

Hangesid muudkui mürtsatas, peagi on terve katus lage. Seegi mõte kergendas meelt. Vieno keeras end Siiri poole, kobas lõõtsutades tema armast, pehmet keha ja Siiri paitas kannikatest kõrgemalt ta selga, kuni Vieno vallandus, pikalt ja tormakalt, naeratas hetke pärast ja Siiri pühkis särgisiiluga kõhtu.

«Mõtle,» ütles Siiri, kui Vieno üha temaga ligistikku lamas ja teda hellitas. «Ma pole kunagi saares käinud. Kuidas see on võimalik? Aga mitte iial, mitte ilmaski. Ju mõned lapsed saarde said, aga kui rändasid ema kannul talust tallu ja ikka kuidagi... Ega ma ei kaeba, aga seda annab imestada.»

«Nii et nüüd on sul midagi uut oodata.» Vieno oli endaga rahul. Kuidas ta selle saarejutu peale tuligi. See läheb täide, niipalju ta Siirile võlgneb. Ja muidu ka...

Seda poissi, Arvot, ei olnud hommikulgi näha, kui Vieno end tööle seadis.

«Ära siis muretse,» ütles Vieno juba pisut valgenevasse hommikusse astudes. Külm oli öösüdames ainult kergelt üle käinud, kahutanud, öösel katuselt kukkunud lume läikima löönud. Peagi hakkab see uuesti sulama ja maa sisse imbuma.

«Muidugi mitte. Küll ta lagedale ilmub,» arvas Siiri, istudes pliidi juures tulelõõmas last imetamas. Vieno vaatas tema poole tagasi. Esimese lapse sündimise järel oli imetamine olnud talle midagi seesugust, et ta pööras pea parema meelega ära, ei tahtnud näha ega teada. Nüüd oli vaatepilt tema arust ilus ja rahustav.

Aga poiss ei tulnud ka õhtuks ja polnud teda enam oodatagi. Sest rumal nagu ta oli, oli ta lasknud ennast haneks vedada ja teised, targemad ja väledamad, olid oma teed lipanud. Asi oli keskpäevaks lubjavabrikuski teada, kuigi see oli nii tühine, et sellest isegi suurt ei räägitud. Eks püütud ju vaid alevivalitsuse lipuvardasse punast lippu tõmmata. See oleks kordagi läinud, kui keegi ülevalolija vastasmajast poleks politseisse teatanud ja politsei poleks kohale jõudnud. Sel narril oli kohmitsemise ja nööride jätkamise ja varda külge sidumisega aega läinud ja vist oli ta seal järsu kallakuga katusel libisenudki. Poiss oli isegi siis veel ukse kohal kaldu vardal kõhuli kõlkunud, kui politseiauto õue keeras. Poiss oli alla suditud. Ta polnud palju vandunudki, imestanud ainult, et nõnda siis läks.

«Ehk võtab nüüd õppust,» lohutas Vieno Siirit, kuigi see suurt ei ohkinud, korrutas ainult, et midagi säherdust oli ta kogu aeg oodanudki. «Ja nii on palju parem. Mis siis, kui ta oleks jõudnud oma pussiga vehkides mõnel inimesel hinge võtta?»

«Jah, nii peab vist mõtlema. Ega nad teda kõvasti ei peksa?»

«Ei vist,» ütles Vieno, aga või temagi teadis. «See oli ju selge juhtum, siin ei vajata mingeid ülekuulamisi. Vahest ainult moe pärast...» Jah, maailm on niisugune, mõtles Vieno, et kui võtaksid kõik kannatused oma õlgadele, püüaksid kogu maailma koormat kanda, siis sa ei suudaks seda risti ise kokku varisemata tollivõrdki lohistada. Mis kasu sellest oleks, et Siiri muretseks asja pärast, mille vastu ta niikuinii ei saa.

«Siia ta küll enam ei tule,» ütles Siiri viivu pärast.

«Ega vist,» ütles Vieno jälle. «Tuleb võtta seda lihtsalt nagu... nagu külaskäiku. Kuigi, jah, eks ta ole su vend...»

Siiri oli tükk aega vait, raputas siis pead ja hakkas muust rääkima. Tänagi oli olnud palujaid — ta ei öelnud iialgi kerjuseid —, isegi säherduses väikeses onnis.

«Kevadel läheb kergemaks,» ütles Vieno julgustavalt ja köhatas kohe jätkuks. Tal oli olnud otsekui mõne rändjutlustaja hääl. «Põllutööd ikka leidub. Ja keegi ütles, et kuskil hakatakse metsa raadama. Nii ma kellegi käest kuulsin. Oli see nüüd Hänninen või oli see Reima? Hänninen vist... Oli, kes oli, aga kui suveni vastu peetakse...»

«Jah. Saab jälle kartulidki maha.»

«Kuigi see on põrgulik talv olnud. Üleüldse,» lisas Vieno ja mõtles siis, et juba lihtsalt suve ootaminegi annab ootamiseks jõudu. Suvest räägivad kõik vaestemaja ätid ja eidedki. Kui ta oli seal viimati käinud, oli paar tükki temast kinni kahmanud ja küsinud, mis kuu on. Ta oli imestanud, miks nad seda põetajailt ei küsi. Aga siis oli ta mõistnud, et see oli asi, millele tuli iga päev kinnitust leida. Et esiteks märts, siis aprill ja viimaks mai. Mai, ja nende hambutud suud avanesid ja paljastasid musta suulae. Neilgi oli siis ootamist, pääsesid välja trepile istuma, ja kui jaksasid, siis lausa õue murule.

24.

«Kui ma oma elukäigule mõtlen...» Vaevalt oli Oskari Hänninen sel söömaajal lusika viimast korda taldrikule lasknud, kui ta jutuvalingu vallandas, linnuparve puurist vabastas. Salme tänas loojat selle eest, et mees isegi ei märganud, mis surimuri ta millalgi sõi, kühveldas end ainult täis, pealtnäha sügavasti mõttes, ja siis oli juttude kord. Tuli vaid kuulata, kuni kõri nõudis köhimist, jutt oli mõnda aega katkendlik nagu väsinud käo kukkumine, lõppes sootuks ja mees läks jälle oma teed kas palavikulise vaimustusega või rangelt, tõsiselt juureldes. Kuidas kunagi, aga kui oli ainult kaks võimalust, elas need üle, või neid tuli pigem nentida, muud midagi.

«Õigupoolest... Ei, päris kindlasti olen ma väga õnnelik mees. Vaata, mida iganes ma olen tahtnud, selle olen ma saanud. Teadagi, muidugi olen ma kangelaslikult võidelnud. On tulnud madistada, kõvasti! Aga jah, ma olen ka võitnud. Kõik! Kas pole? Oh hoidku, kui seda kõike mõtled.» Oskari Hännise hääl lausa närbus, nii ilmotsata oli tal kogu selle vägevuse juures endast hale. «Kui vähesega ma pidin alustama, kui tühipaljast pihta hakates pingutama, säästma, kiratsema. Olen alati inimeste meele järgi olnud, kõik solvamisedki välja kannatanud. Aga siis! Aupäev koitis, koitis tõepoolest...»

«No mis imepäev nüid siis...» Salme mõtles, et peaks vist midagi ütlema, mis vestlus see muidu on. Aga Hänninen oli oma ajuratta juba uutele rööbastele pööranud.

«Ainult see rikub tuju, et siia, säherdusse heasse alevisse tükib alailma igasugu võõrast rahvast. Niisugustest inimestest ei tea ju absoluutselt mitte midagi. Kindlasti mujal omadega luhta läinud, võib-olla petised. Ja valskust ma ei kannata! Ja lipitsevad, liiguvad siin ringi, suud mesised, ja arvavad, et sel kombel siin... Et siin

usutakse igasugu kiitmist ja veel iseendagi kiitmist. Nad on ainult saama peal väljas ja see tekitab päris piinlikkust. Ega siis nõndaviisi kellegi usaldust ei võida. Tuleb kõvasti ja ausalt tööd teha ja edu ka ausalt saavutada. Muu kõik on . . .»

Oskari raputas ägedalt pead, et igasugustest trügijatest pidi ka nii palju pahandust olema. Salmet ajas see naerma ja pani isegi pisut kaasa tundma. Aastakümneid oli Oskari Hänninen ise nimelt lipitsenud. Kõik näis olevat ununenud, iga alandus. Aga kuidas oli lugu aususega? Salme langetas pea.

«Muidugi võib läheneda võõrastelegi inimestele, juurdunud asukatele, ega ma seda ei ütle. Aga kõigepealt tuleb osata alandlik olla. Jah. Mina võin minna kelle juurde tahes, mind tunnevad kõik, mina olen tuntud ja rikas mees. Kas sa ei usu?»

«No jaa, jaa, aga kas sa ei mõtle änam üldse poodi minna?»

«Ei tea. Eks ma hommikul istusin seal. Kuule, igaüks teab, et ma pean seda ainult lustiks. On niisugune mõnus väike harrastus ja ajaviide. Muidugi võiksin ma seda laiendadagi, miks ei, see oleks täiesti võimalik. Apteekri ajaksin majast välja, juuksuriplikad ka, ja sinna põllutöömasinate äri missugune! Aga kui mul pole vaja. Ja sedagi teab igaüks. Ma pole kaugeltki mingist poest sõltuv! Las tuleb suvi, lähen oma metsadesse jalutama. Ja sina tuled ka. Näed kordki, missugune suurnik ma olen.»

Nende põlvedega? Aga neist ei tasunud rääkida, kui Oskari ise neid ei mäletanud. Kuna Salme pea oli juba enne madalal, ei tarvitsenud seda enam liigutada. Sõrm jälgis seelikuvolti. Vaja oli ainult hoolt kanda, et asjatud pisarad silma ei tuleks. Ja jälle vaheldus Oskari peas rada:

«Mul on Mattist peaaegu kahju . . . Seal ta saeveski magab, tudub. Ja kõik hallitab, kõik mädaneb. Noh, oleks pidanud oskama, muidu ei tasu ette võtta. Mina olen osanud, aga Matti . . . noh, vahest, vahest ka, omal ajal, kunagi . . , Ei, nüüd ma lähen veidikeseks saali.»

Hänninen kargas püsti nagu noor mees ja võtmekimp oli tal juba pihus.

«Kas koristan need taldrikud ää vai ei?» Köögiuksele ilmus Mari või see vari, mis temast, ime küll, ikka veel järel oli. Kui taevas imet ei juhtu, saab tast väga tigeda

näoga ingel. Või ehk siluvad nad seal kõik kortsud ja õgvendavad väändunud põlved.

«Me oleme juba lõpetand küll. Istusime siin ainult ja . . .»

«Jah, ja nõudepesuveed oo jahtund . . .»

«Tule sina, Salme, ka saali.» Hänninen seisis teisel uksel ega pööranud Marile vähimatki tähelepanu.

«Kas jälle seda kappi passima või?» Mari korjas taldrikuid, nagu oleksid need plekist olnud, kolistas ja kollas tahtmist mööda.

«Tule juba, Salme . . .»

Salme hakkas tõusma ja Hänninen vaatas teda imestunult.

«Kuidas sa niisuguseks oled jäänud? Kas sa kõndida ei saa?» Hänninen oli siiralt hämmastunud.

«Niisuke kongerdis oo meie proua jo kui kaua olnd. Kaupmehel ei maksa ühti imestand nägu teha, küll te mäletate. Issand jessas, ärge tehke ennast niisukeseks, nigu te miskit ei mäletaks. Vai oo asjalugu nüid sedasi, et ma pian peris kärkima hakkama! Siis oo krutskitel lõpp, kui ma ohjad oma kätte võtan!»

«Nojah, nojah, unustasin, unustasin. Kui on nii palju asju . . . No küll on kahju. Vist on kõik vahendid ära proovitud?»

«Olge kuss, kuni ma saan selle inimese püsti ja sinna, kuhu te teda jälle käsutate.» Salme ei lausunud sõnagi, kui Mari teda kaenlaist tõstis, kepitaoline moor, kes kepi eest käiski, ta jalule, siis aegamööda saali ja diivanile istuma aitas.

«Kuule,» ütles Salme teenijale tasakesi, «kui Inkeri või Anja kõlistama piaks, ää siis unusta mind kutsuda, aidata . . . Mul oo mure, Inkeri perast, ja Anjast kah põle mitu päeva joht miskit kuuld.»

«Ma kutsun, ma teen ikke nõnna, nigu mu proua käseb. Tost kaupmehest tia ma ühtid.»

«Või nii,» ütles Oskari mahedalt nagu rumala inimesega räägitakse. «Mine nüüd, et saaks ukse kinni panna.»

Seelik lehvis ja Oskari keeras saaliukse tõesti lukku. Aastakümneid paigal seisnud keel töötas ega tõrkunudki. Siis kõlistas Oskari võtmekimpu, pomises, nagu oleks loitse lugenud, ja tõmbas rahakapi ukse algul ettevaatlikult praokile, siis pärani lahti. Salme ei viitsinud vaadata, tal oli järsku ometigi vesi silmas, aga sellepärast, et ta mõtles Inkerile. See oli Heikkise närvide läbipõlemist

väga raskelt võtnud. Ja poiss, Olavi, omal kombel ka. Niisugune metsik, võimatu laps, nagu ta oli väiksena olnud. Kas sedagi tookord murest, sest isa oli trellide taga ja poiss ei mõistnud, miks isa ta maha jättis? Seejärel rahulik ja peaaegu üleliigagi arukas, kaalutlev. Aga kui jälle midagi juhtus, mis üle tema mõistuse käis, nagu nüüd see Heikkise lugu, hakkas ta jälle mööbeldama. Ta ei nutnud, ta mööbeldas, lõhkus kõike ja peksis jalgadega nagu iga süütu olend, kes ilmaelu nähes õudust tunneb. Siin oli Inkeril, mille üle pead murda, ja mees teadagi ainult mornitses.

«Jah!» Oskari Hänninen oli otsata tähtis mees, kui ta ostulepingud diivanilaua pitslinale tõi. Ta pani käe virnale ja jättis selle sinna, nagu oleks lõõrist võinud tuulepuhang tulla ja need kaasa viia. «Siin on mu varandus. Siin on mu vaevade tulemus.»

On või, mõtles Salme, aga loobus sellestki. Matti ja Inkeri väitsid, et paberid kuuluvad neile, aga Salme ei teadnud, keda uskuda. Ei, ta tahtis uskuda Oskarit, teisiti ta ei saanud. Olgu, kelle on, Salmele ei tähendanud need ühte ega teist. Peaasi, et mees oli rahul, kas hullusest või tarkusest, seegi tegi sama välja.

See suu niiskumine, see virnaservade tasandamine. Paberid, mis kapi läppunud õhu järele pisut lehkasid. Kuivad paberid, muud midagi. Ja Oskari silmades ometi pilk, mis võttis kergelt võpatama. See oli taevalik nagu ta õel, kadunud Sofil kõige hullema usumäratsuse ajal.

«Sii oo ilus virn küll,» ütles Salme leplikult. «Nurgadki nii alatasaselt . . .»

«Jah. Ja nüüd, kui Mattil vaesekesel on asjad untsus . . . Tuli pähe, et teeksin talle väikse kingituse. Annaksin ära ühe pisikese maatüki või sedasi.»

«Sii oleks ilus tegu küll. Anna päälegi, kui arvad.»

«Aga selle mehe peale ei või ju kindel olla! Pole teda ju kauem vaadata saand kui — mis? — mõniteist aastat. See pole ju mingi aeg. Ja ise ka teab kust tulnud, ringikondaja . . .»

«Nii et sa siis ei annagi?»

«Peab kaaluma, peab hoolega järele mõtlema. Tookord peaaegu juba andsin . . . Ei, ei annagi. Kui siit nüüd ühegi kaubakontrahi ära annaks, poleks virn enam säherdune. Oi-oi, mure mure otsa . . .»

«Torka siis kappi tagasi. Mis neist siis vahti.»

. «Vahti? Selle jaoks nad ju on, et vaatad, katsud, mõtled. Ei, ei anna. Niimoodi jah!»

Järsku oli Oskari väga range näoga, jälle oli kindel, vankumatu otsus tehtud, komistamine oli ainult jõudu juurde andnud.

«Himustavad, himustavad ja ootavad, et ma ära surekssin. Noh, himustagu!» Oskari võttis virna hellalt sülle ja viis kappi tagasi, surus ukse kinni, keeras võtit ja vajutas terve kehaga, proovis, kas oli ikka kindlalt lukus.

«Jah, ema elas sul ka kaua,» ütles Salme ega varjanud väsimust. Kogu hullus näis selles toas aina tihenevat, millest seegi võis tulla. «Ütlevad, et pikk iga olla jumala kingitus . . .»

«On, on jah. Minagi kavatsen õige kaua elada.» Hänninen oli juba minekul.

«Jäh, kui joht ennem ää ei sure!»

Säherdusi halbu ennustusi ei kuulnud Hänninen enam üldse, tal oli nüüd juba uus rutt meeles. Ta unustas Salme saali ja rehkis üleriideid niisuguse hooga selga tõmmata, et juba sellest võis oletada, et poodi ta igatahes ei lähe. Läks, kuhu läks. Salme istus saalis, kuni Mari tuli teda sealt ära aitama, tänitades ja siunates nii ilmalikult ja nii jumalakartmatult, et tema pidi igatahes täie aru juures olema.

«Raudteerööpadki kiskus tänavu talvel puruks, nii kole külm oo olnd. Aga meie kaupmees, sii koterdab ja kaagatab aga minna, palituhõlmad lohal, va risuramp. Egas ma seda'i ütle, et ta rikas põle. Olgu päälegi, pidagu vai poolt maailma ja änamgi pöidla all. Aga proua kukrus põle punast pennigi, virtsahvti kukrus igastahes mitte. Ma olen jo endagi raha võtt, et oleks vai koerarõõmu laual. Ja mis põrguvärk siigi oo, et siin majas oo järjepannu keski jaluta, esite sii küürats, siis proua. Mis te ütlete, kui ma hakkan kah krutskisi viskama? Noh, astume nüid, kurajalaga ja siis hüvakuga. Nõnnamoodi jüst. Jah. Proua oo mu proua, ärge joht hoolige ühti, et ma röögin. Egas ma proua pääle ei röögi.»

Napilt pool tundi ainult ja Oskari Hänninen seisis, siis kõmpsis nimismehe kantseleis innukalt edasi-tagasi. Ametimees, nagu vist ütlema pidi, istus laua taga telefoniga rääkimas. Kui Hänninen lärmakalt sisse vajus, ase-

tas ta käe hetkeks telefonitorule, surus selle pihku nagu palli, ütles korra noh ja jätkas siis kõnelust.

Ja noh ütles ta uuesti, kui oli asja korda saanud. «Mida Hänninen täna tahab?»

Oskari Hänninen silmitses nimismeest tähelepanelikult, otsekui oleks kaalunud, kas säherdusele tasub ülepea midagi rääkida. Kulm oli kortsus, pilk oli vali. Aga kampsun seljas... Hännise arust oleks ametipostil pidanud küll munder seljas olema, ööseks oleks ju võinud kraenööpe pisut lõdvemale lasta. Aga ei, tänapäeval polnud isegi ametimeestelt tühjagi oodata.

«Mida härra nimismees selle kohta ütleb, et vana Julin on talv läbi ainult põldpüüsid toitnud? Jajah, põldpüüdele, oraspillidele mööda küünialuseid peksmata kaera laiali laotanud. On mõne küüni niisuguste elukate tarvis koguni lahti jätnud, et tulgu ja näpsigu. Kas pole imelik? Säherdune kohtukaasistuja mõistus, nagu mul on, ütleb, et niisuguse asja peaks kuidagi üles võtma. Sest võib ju olla, et temal, Julinil, on peas midagi juhtunud, veresoon lõhkenud. Ja vaene mees ei tea siis enam, mida teeb. Ja plika on seal kõrval suusatanud ja suusakepiga näidanud, et suska neid teri nüüd sinna ja sinna.»

Nimismees oli pealtnäha ainult hämmastunud. Hänninen väristas pead. Ei mõistnud midagi öelda, seadis üksnes laual pliiatseid, pistis neid mingisse topsi püsti. Ja vaatas siis välja. Siit nägi vahituba, Hänninen teadis, ja ta virgus, jättis põldpüüd kogunisti.

«Kas pankrotiavaldus on sisse antud?» pinnis ta nüüd. «Jah, see on asi, mida ma teada tahan.»

«Pankrotiavaldusi on nüüd jalaga segada,» ütles nimismees sahtlit lahti tõmmates. «Aga kui Hännisel on midagi saada, oleks ta pidanud selle eest võlausaldajate koosolekul hoolt pidama ja valvama. Küllap Hänninen kaasistujana seda teab.»

«Ma ei ole teab mis ajast enam midagi võlgu müünud. Niipalju olen ma õppinud.»

«No mis põrgut need inimeste pankrotid Hännist siis huvitavad? Küllap neid omal ajal kohtus arutatakse, seal on siis Hänniselgi paras pidu.»

Hänninen kirtsutas nina. Kas see nolk pilkab teda? Noor mees, kindlasti veel mitte viiekümnenegi. Ja ei palunud istuda, nii et Hänninen istus palumata, aga külitsi. Sellest oleks mees pidanud midagi taipama, seda

vähemalt, et tal ei olnud mis tahes kaasistujaga tegemist. Aga nimismees ainult ohkas.

«Ma tahan talunike saeveski kohta teada... Mitte et just saada oleks, aga nii...» Ja Hänninen hakkas pikalt ja laialt sugulussuhteid selgitama: kuidas tema noorem tütar oli Julini pojaga abielus olnud ja see kasutütar, see suusataja siis, oli just nagu ka sugulane ja et tema oli muu hulgas sellest, selle tüdruku tulevikust huvitatud.

«Ei usu. See asi ei puutu üldse Hännisesse. Ega kellessegi.»

«Kui üks räägib ühte, teine teist... Julinil on ju see kivimaja, jah, ja pool teisest, sellest, millest suurem osa on minu jagu... Jah, mõned ütlevad, et Julin on selle poole juba ammu tüdrukule kinkinud. Ja teised jälle, et terve teise maja. Nii et olgu nüüd üks või teine tõsi, aga ma tahan teada.»

«Jutud... Ja miks Hännisel on tarvis seda teada? Julin võib ju oma varandusega teha, mida tahab.»

«Aga kui tuleb pankrot. Ja kõik läheb.»

«Kellelt? Miks kõik?»

Ptüi, kui igav mees. Hänninen pöördus toolil veel rohkem külitsi. Seinal tema ees oli tahvel ja seal palju teksti, aga ta mõtted ei andnud nii palju rahu, et ta oleks suutnud seda lugeda. Ja siis läitis nimismees sigareti ja hakkas suitsu pahvima. Hänninen pidi kõigest hoolimata pead pöörama ja vaatama. Muidugi, pits suunurgas, sigaret selles peaaegu püsti ja siis jälle otseti, sest ta väänutas kogu aeg suud ja pööras nüüd ka enda ees olevaid pabereid. Hänninen mõtles, et ei räägi enam midagi. Aga nimismees ajas jälle pika telefonijutu maha, ja kuigi Hänninen püüdis kõigest väest aru saada, mida siin sõeluti, ei saanud ta targemaks. Miks ta siin siis istus? Ja ta sai nimismehe peale nii kurjaks, nagu oleks see temale helistanud ja käskinud tal seaduse nimel kohe, jooksujalu tulla. Ja poleks siis midagi rääkinud, ainult tõre olnud. Ärakella peale Hänninen võpatas ja hakkas köhima.

«See pussitamisjuhtumgi...» Nimismehe hääl oli väsinud ja lõhna järgi otsustades süütas ta jälle uue sigareti. Mõelda, tal polnud isegi sigarite jaoks raha. Või siis polnud tal sigarisuitsetamiseks vajalikku meelerahu, arvas Hänninen. «Niisugune kurb juhtum. Rahulik, usaldusväärne mees ja kaotab sel kombel närvid. Eks ole nüüd siingi kaasistujale mõtlemist?»

«Jah,» Hänninen pööras ennast pisut. «Ma olen alati öelnud...»

«Noh, räägi nüüd ära. Siin on virnade viisi tööd. Igat masti sissenõudmisigi oleks vaja korraldada...»

Hänninen peaaegu värises innust, sissenõudmised alles huvitavad olidki.

«Kui ma seal teisel pool mäeseljandikku ringi uitasin, siis vaatasin ja vaatasin ja mõtlesin, et küll on aga lautade taga veel palju sõnnikuhunnikuid, ja värskeid. Nii et palju karjagi on veel üles kirjutada. Talunikelt on saada küll, jah, muudkui võta.»

«Tundub lausa niimoodi, nagu oleks Hänninen kahjurõõmus... Aga sellest Heikkisest...» Nimismees oli otsustanud kõik välja kannatada, rääkigu see kirstunael mida tahes. «Eks olnud seegi peaaegu sugulane, vähemalt sellest seisukohast, kuidas Hänninen sugulasi arvestab. Kas Reima pole Hännise väimees? Ja Heikkinen oli tema parem käsi kogu selle aja, mis Reima on siin õiendanud. Ja nüüd siis trellide taga, ja naisest ei saa enam kunagi kõndijat. Kui siin istud, ja on juba kaua istutud, igat masti hangeldajaid ja kelme... Ja on olnud mõrvasid ja kuritahtlikke süütamisi, igat masti on olnud... Aga niisugust juhtumit nagu nüüd Heikkisega siiski päris kergelt ei võta. Jääd ikka justkui mõtlema.»

«Jah. Mõtlema. Muidugi.» Hänninen oli täiesti sama meelt. Ta muris käte vahel kaabutki, nii kõvasti mõtles ta. «Et mis see kõik jälle maksumaksjatele maksab.»

«Mis? Mis maksab?»

«Aga muidugi! See naine ei saa veel eriti vana olla. Ja vististi tuuakse ta vaestemajja. Ja Heikkinen pannakse vanglasse, see on selge. Aga siia vaestemajja tuuakse naine kindlasti, ja seal võib ta elada veel teab kui mitu aastat, aastakümneidki. Iga päev läheb maksumaksjatele kalliks. Säherdused naised elavad vanaks. Elavad, sest neil pole midagi teha, maksumaksjate rahaga ainult söödetakse ja joodetakse ja hoolitsetakse, nagu suudetakse. Aga mis teha, ei siin aita miski. Kuid see, kellele palju maksuühikuid arvestatakse, see siis...»

«Ei, nüüd ma pean küll...» Ja nimismees tõusis otsustavalt, haaras nagist mantli ja tõmbas selle kampsuni peale, seisis, selg Hännise poole, ja pani kaua nööpe kinni. «Kui Hänninen soovib talunike saeveski kohta teateid saada, siis ta võib Niemilt küsida, istute ju kohtuski kõrvuti.»

«Ei-ei, seda ei saa kuidagi, niisugust asja...» Ja Hänninen istus edasi, ühe nimismehe nõksud teda juba nii lihtsalt ei kõigutanud.

«No kust see häbelikkus nüüd tuli? Ei, lähme aga seltsis. Ma pean nüüd minema.»

Eks siis tuli tõusta, üksipäini ta teda igatahes kantseleisse ei jätnud, seda teadis Hänninen vanast ajast.

«Ja Julin võib siis tüdruku seltsis põldpüüsid edasi toita... Kuidas inimene ometi nõnda saab, kui kõik võib käest libiseda.»

Nimismees hoidis ust trepile lahti, sealt tõusis ülespoole puhast kevadõhku, tundus peaaegu, nagu oleks see sammsammult edasi astunud.

«Ju see on niisama hea asi kui igasugune rääksumine ja teid mööda roitmine. Noh, Hännisel on nüüd juba aeg minna, on tõesti...»

Ta isegi nügis, peaaegu nügis väärikat aukohtunikku ja läks ise kähku maja taha. Hänninen seisis viivu ja läks siis peateele. Umbusklik, nagu ta oli, heitis ta ometi õige pea pilgu selja taha. Just nii, nimismees tegi ainult ringi ümber maja, oli juba tagasi kantseleisse minemas. See tuli meelde jätta. Seda ei tohtinud unustada. Aga ei võinud ka selle kallal üleliia juurdlema jääda. Igatahes ei tohtinud lasta sel meelt masendada. Hänninen ei lasknudki. Kaabu jälle kuidagimoodi peas, mantel valla, pressis ta suure hooga kuhugi sinnapoole, kus seisis kirik kui kogu maise askeldamise lõpp-punkt. Talle meenus isegi eestseisjaamet, hea asi seegi, sest Anja kirjutas maksukviitungeid ja pidas raamatuid ja tema osaks jäi ainult jumalasulastega läbi käia ja surnuaial kõndida, ja kui meelde turgatas, siis kellameest kamandada.

Kõiksugu inimesi tuli vastu, aga või siis temal nendest — lihtinimestest — miskit. Poele heitis ta ainult põgusa pilgu. Niemi poeg paistis seal olevat, ainult olemiseks seda nimetada saigi. Aga ju tal tuli minna sinna kassat vaatama, kuigi poiss oskas kindlasti varastamiskunstigi, nii nagu ta juba tüdrukuidki pigistas. Ta oli kord näinudki teda ühe talutüdrukuga amüseerimas, kes oli tulnud konnakarpe ostma. Ta polnud selle kohta midagi öelnud, ta oskas valida, mida öelda, oskas valida inimesi, kellega rääkida, kellega mitte. Inkeri kohvikut hakkas ta pilguga otsima, kuni märkas end olevat apteegi kohal, nii et ta oli sellest juba mööda litsunud.

Nooremas eas, nagu ta mäletas, oli ta mõnikord vastu

kevadet väsinud olnud. Mis sedagi oli põhjustanud? Kindlasti ainult see, et tema elus polnud õigupoolest olnud midagi köitvat. Ainult muret ja tühja-tähja. Väikesed asjad olid need vihuviimased, nendest tüdis. Aga kui oli oskust, tarmu ja hoogu, siis tundsid end elavat nagu tema praegu. Siis polnud eluaastailgi vähimatki tähtsust.

Seda tõsiasja sai oma nahal tunda ka kord jälle autoga Helsingist tulev kihelkonnakohtunik. Reis oli olnud pisut tülikas. Bembölest alates tuli mootorihäält jälgida ja tavaline ei olnud see sinnasõidulgi. Käivitamine õnnestus alles mitme katse järel. Kahtlemata oleks pidanud Helsingis mõnda töökotta minema, aga see oli kahjuks tegemata jäänud. Ja siin polnudki praegu korralikku töökoda, pärast seda kui too neetud Reima oli oma jao kinni pannud. Ja korraks käis kohtunikulgi selle endise suurepärase mehaaniku õnnetu juhtum peast läbi. Ent mootor vahel kloppis, vahel vulksus ja vahetevahel, kuigi andsid gaasi, nii mis säärelihased võtsid, oli sõit üksainus roomamine. Nüüd oli ta kummatigi juba alevisüdames, kindlasti pääseb siis ka koduni välja. Ja oleks pääsenudki, kui keset sõiduteed poleks nagu tiibu laotanud mingi pentsik peletis, nihkunud aga muudkui auto ette, nii et jalg tuli gaasipedaalilt ära võtta. Pidurit ei läinud vajagi, auto peatus päris iseenesest, mootor suri välja.

Mis kurat see nüüd oli? Ja keset teed. Mis siis, kui lubjavabriku suured veoautod tulevad? Noh, ju nad siis peatuvad, tühja nendest. Aga mis siis lahti oli, kas terve pöörane alev oli maani maha põlenud või mis? Ei paistnud sedamoodi, kõik majad olid endist viisi riga-räga nagu eilegi. Too neetud Hänninen ainult, lõust lusti täis, seal klaasi taga. Noh, mis tal siis oli, et ta pidi keset teed vehkima ja inimeste autosid peatama? Kohtunik ei suutnud ju mõista, mis oli elujõud ja tarm ja hoog. Ta keeras klaasi alla ja küünitas kaela. Tal oli sellest mehest isu täis, igaühel oli, aga mis sinna parata!

«Kõrge kohtunikuhärra... Tere päevast ja tere tulemast jälle koju!»

«Tere...»

«Jah. Tere päevast! Õhus on kevadet, kas härra kohtunik on märganud? Kevadet õhus, kevadet maas, kevadet inimeste meeles!»

Ena imet, ikka seesama lörts, sõidu ajal oli ainult päike pisut silmi pimestanud. Aga ju tal oli vist veidi asja, ega

ta ometi niisama, ega ta siis kõiki autosid ainult teretamiseks peatanud? Iseendastki mõista oli Hännisel küsida, sedasama, mis praegu kõvasti ta sisemust kõrvetas ja millele ta polnud nimismehelt vastust saanud.

«Kuulge nüüd!» Kohtunik näis nii metsik, et tema pilgust oleksid igal teisel peale Oskari Hännise põlved nõrgaks läinud. «Jumal taevas ja mina saame säherdustest asjadest kõige viimasena teada. Pankrot... Mina ei tea sellest midagi. Ja neist on juba rohkem kui kõrini. Aga mis siis, kui võtan Hännise kohtulikule vastutusele, see on ju ka kodurahu rikkumine. Tulla ja peatada mingi... On niisuguseidki ettevõtteid, mis ei lähe isegi pankrotti. Vaat nii! Ja neid võiks rohkem olla. Ja nüüd pea eest ära. Kui muud asja pole. Säherdune...»

Muidugi astus Hänninen viisakalt kõrvale, isegi kummardas ja vaatas, kuidas kohtunik püüdis mootorit käivitada, teist, kolmandat korda, neid kordi ei mõistnud lugedagi. Ja siis kähku välja, lokutid lõua all punetamas nagu kukel, mootorikate üles ja... Seal ainult auras kõik ja kohtunik ei taibanud sest tuhkagi. Ja tõesti, lubjavabriku auto juba tuli, jäi algul tema ette tukutama ja tõmbus siis kõrvale, kui juht olukorda taipas. Kohtunik hüppas uuesti autosse ja proovis veel: mitte turtsatustki. Ta otsis pilguga Hännist, olgu või sõimamiseks, aga see kõlkus juba veoauto kabiini kõrval, sai autojuhi alla tulema ja peatas endaga väga rahul olles iga muidulonkija ning kamandas, käsutas, osutas kohtuniku auto poole. Nii kamandas Hänninen nagu väikest armeekorpust, inimesi oli lõpuks nii palju, et väikese auto juures ei jätkunud kõikidele kätele tõukamiskohtagi. Kohtunik ei suutnud seda operatsiooni enam jälgida, läks tagaistmele istuma ja sulges silmad. Ja või tal tarviski oli. Hänninen korraldas kõik. Ta käsutas veoauto juhi roolima, kogu rahva lükkama ja nii jõuti siis selleltki reisilt kui mitte väravast sisse, siis vähemalt värava ette. Suure tänu jättis kohtunik ihust-hingest aidanud inimestele ütlemata, litsus lihtsalt majja ja paiskas ukse tagantkätt kinni.

Hänninen polnud suurt tänu loomulikult oodanudki. Kui auto nagu sipelgatega kaetud tõuk tänavat mööda alla veeres, astus ta apteeki, kuna see juhtus siin olema. Ta võttis pingil istet ja oli nüüd üpris roidunud, mitte väsinud, vaid nagu ülearu söönud. Ta küsis küll apteekrit, aga kui seda polnud käepärast, palus vaid viivuks istumisluba. Ei, mitte mingeid tilku, ta oli täiesti terve.

Apteekriga oleks ta jutelnud, kas või veidi pärinud, kuidas seesugune äritegevus end tasus, aga mingite farmatseutide jaoks polnud tal sõnu raisata. Kübeke aega tõmbas ta siin hinge, vaatas läbimärgi kingi — kalossid kippusid alatasa kuhugi ununema. Siis tõusis ta väärikalt püsti, tänas ja läks tõesti oma poodi.

«Vaene poiss,» ütles ta möödaminnes Niemi pojale, kes nüüd moepärast piimakardu tolli siia-, teise sinnapoole nihutas. Hänninen seadis end klaaskuntrikku istuma. Küll tundus see koht võõras, kuidagi ebatavaline, kuigi ta oli siin hommikupoolikulgi istunud. Oli lihtsalt nõnda, et asjad nii nagu kohadki said otsekui teistsuguse lõhna, kui kõike vapustavat juhtus või — veel hullem — juhtumata jäi.

Sel päeval püsis ta poes koguni seni, kuni jõudis sulgemisaeg. Ta toimetas kõik talitused tõsiselt, kõnelemata, rahulikult nagu kunagi mees, kelle asjad on hästi.

«See talunike saeveski ei lähegi vist pankrotti,» ütles ta õhtul Salmele.

«Ahah. Ei lähe? Aga sii oo hää asi küll . . .»

Hänninen hoidis lehte käes, kuid ei lugenud. Ta räägis, et see ei lähe isegi haamri alla. Isegi mitte seda. Nii hullusti on selle asjad. Aga rohkem ei soostunud ta seletama, ütles ainult, et Salme ei saa nagunii aru. Ei, see asi on palju halvem kui pankrot, see on, jaa-a, ei seda saa, jah, sõnadega kirjeldada.

«Nüid ajad peris hirmsat juttu,» ütles Salme. «Jüst iga viimanegu päev oo sul ikke kummalisemad jutud . . .»

«Aga mul oli hea päev. Las ma räägin, keda ma kõik kohtasin. Ja igaüks nii viisakas, nii lugupidav . . . Kui õieti mõelda, siis ma õigupoolest ei tunnegi teisi kui kõige peenemaid inimesi, niisuguseid eriti rikkaid . . .»

«No aga?» Kuid Salme ei viitsinud vaielda, olgu pealegi nii, nagu Oskari ütles.

«Nagu ütlesin, jälle üks päev ajast veeres igavikku, jah. Ja muud ma ei ütlegi.»

«Jah, mis neist kõigist rääkida.» Salme isegi ei ohanud, ainult silmitses meest, kes nüüd salapäraseks muutus ja omaette muheles. Varsti ta väsib, kogu õhin kaob. Salme hakkas köögiukse poole vaatama ja ootama, et Mari tuleks ja aitaks ta voodisse.

«Kaupmees oo enda jällegi naerualuseks teind,» põrutas Mari kohe, kui kambrisse tuli. «Löönd keset uulitsat lärmi nigu mõni suur saks.»

«Jäta nüid. Avita no mind ainult.»

«Ei sii näe ega kuule. Noh, katsume nüid tõusta!»

Salme vaatas magamistoa ukselt veel mehe poole. See ei paistnud tõesti mitte millestki välja tegevat, vähemalt sellest mitte, mis siin sündis. Ta mõtted keerlesid sootuks mujal, plaanitsesid vist uusi vägitegusid, nuputasid järgmiseks päevaks uusi ohvreid.

«Ega Inkeri pole kõlistand?»

Mari võttis tal sukad jalast, uuris nende pöidasid, raputas siis ja pani toolile.

«Ja Anja ka mitte?»

Ei, ei olnud. Siis tõmbas Mari tal kleidi üle pea, kuigi ta oleks seda isegi saanud. Ja Mari läks ta korseti kallale, kiskus karmil käel haake ja paelu.

«Proua oo muudku alla võtt. Vanad jäävad enne surma äkitse lahjaks. Mis te niisukese korsetiga änam teete? Vanadel põle joht niisukest tarvis.»

«Küll mõistad aga sina inimest rõemsaks teha . . .»

«Aga sii oo tõsi. Rinnadki ripnevad täpipäält nigu mul, õkvalt ku kaks lõpnud nahkhiirt.»

«Jaa, jaa. Aga anna nüid sii öösärk ja mine.»

«Kas ma pian tollele suurvürstile sääl kambris veel miskit särveerima?»

«Ei taha sii änam miskit. Istub oma aja ja tuleb siis ka magama. Ma mõtlen, et põle tal änam miskit tarvis.»

«No egas jah. Ju tal oo kõik omast käest olemas.»

«Aga mine nüid, mine juba.»

Salme lamas, viimaks üksi jäetud. Ta katsus mõelda, aga kuna ei teadnud, mille kõige kallal õigupoolest pead murda, läks ta omadega sassi, igasugused väändunud näod ja pildid vilksatasid peas. Ta hakkas teki all põlvi hõõruma. Need otse ei valutanud, olid ainult nagu kõigega lõpetanud. Kui Oskari tuppa tuli, sulges Salme silmad ja tegi, nagu oleks sügavas unes.

25.

«Sa jäid hiljaks!»

Taimi seisis jälle võõras esikus, nüüd Kapteni tänaval, vana kivimaja korteris, millest Anja ei teadnud ega pidanudki teada saama, kellele see kuulub, miks see tühi on ja kuidas Taimi seda kasutada võib. Juba pikka aega polnud nad enam kahtki korda järjepanu samas paigas kohtunud. Võõraste inimeste koli ümberringi, kantud sussid, kampsun nagis, vihmavarjud alusel, alla valgunud stearriin küünlajalgadel, lauale kogutud post, tolm ja tolmulõhn, igas paigas isesugune.

«Hilineda ei tohi!»

Anja võttis mantli ära. Tal oli ainult käekott kaasas ja ta ei pannud seda isegi kübara peast võtmise ajaks käest. Ta ei kartnud enam Taimit, ei hoidnud tema eest kõrvale nagu kunagi pärast suurt katastroofi ja eriti hilissügisel, kui kõigel näis olevat lõpp. Hirmu söandas ta endale alles nüüd tunnistada, nüüd, kui see oli võidetud.

«Igatahes haised sa hirmsasti haigla järele.» Taimi läks ees raskepärast mööblit täis söögitoataolisse ruumi ja hakkas sedamaid pappkarbist pabereid, mitmesuguseid sulgi ja tindipotte välja tõmbama. Karbi tõukas ta laua alla. «Kuidas seal oli?»

Anja vaatas tuba, raputas pead, kuigi mitte elupaiga pärast.

«Ma ei suutnud end sealt õigel ajal lahti rebida. Teadsin, et jään hiljaks. Aga keegi polnud teda vaatamas käinud, peale politsei muidugi.»

«Muidugi, politsei!»

«Ma olin kujutlenud,» jätkas Anja Taimist välja tegemata, «või millegipärast pähe võtnud, et ta peab olema väike ja habras naine. Ta oli suur ja täiesti rahulik.»

«Rahulik?» Taimi tegi midagi kogu aeg, hakkas viimaks toole söögilaua ümber lükkama, et nad saaksid kõrvuti istuda. Laua kohal õige madalal rippus suur mustaks oksüdeerunud kroonlühter, lamp põles kobarakujulises klaaskeras. Anja vaatas seda ja rääkis.

«Jah, ja ta kõneles juhtunust päris rahulikult. Heikkisel olnud juba mõnda aega nagu oma seadus peas. Ja see ei käinud sellega kokku, mida kohtunikkond või ühiskond esindasid.»

«Kahtlemata mitte!» Taimi hakkas edasi-tagasi kõndima, sest ei leidnud enam mingit tegevust. Ta näis ka rääkides millelegi tähtsamale mõtlevat. «Nad ütlevad, et kuni maa ja taevas püsib... Me kõik oleme end petta lasknud, sest see ühiskond ja tema seadused... Me ei teinud midagi, kui fašistid löögi andsid. Meie olime ühteviisi mingis seaduslikkuse rabas kinni ja lootsime, et avalik tegevus jätkub ja et sel teel saab ehk kunagi... Ja ometi oleks pidanud salajast masinavärki kogu aeg tugevdama, jajah, selle silmapilk uuesti looma pärast seda suurt kinnivõtmist. Aga... raisati üksnes aega, ja siis, kui salajast masinavärki oleks tõepoolest tarvis olnud, polnud sellest millekski asja. Ja praegu — lausa kõrgemalt poolt on ette pandud, et kõige hullema terrori ajaks tuleb tegevust piirata. Kuigi just passiivsus on vaja murda. Ja allaandmise põhjused ausalt selgitada. Sest alla on antud, nimetatagu seda kuidas tahes.»

«Mina ei ole passiivne,» ütles Anja teravalt.

«Ei, ei ole. Aga kui piirkonnas pole organisatsiooni... Kui avalik töö on keelatud, siis on salajane loomulik, selge ja vältimatu. Sa tead, et kui leek ei tõuse ülespoole, kustub ta pea.»

«Tema, see vaeseke seal haiglas, usub, et Heikkinen oli ise kõiges kuidagiviisi süüdi.» Anja tahtis asja enne töölehakkamist ära rääkida. Ta oli hämmelduses ja masendatud. «Otsekui juba siis süüdi, kui Reima pani ta sinna jalgrattatöökotta, mille oli võileivahinnaga kelleltki ostnud. Ju ta võttis sellegi süü enda kanda, et saeveski enam ära ei tasunud. Aga Heikkisel polnud remonditöökojas suurt midagi teha. Ta oli hakanud juba seal kõike mõtlema ja kannatanud ja ennast selle pärast süüdistanud, et tal midagi teha ei ole. Inimene, kes oli alati vajalik olnud ja oma tähtsust tunnetanud. Siis äkki kõrvale ja viimaks hoopis minema heidetud.»

«Igal inimesel on õigus oma vajalikkust tunda!»

«Nii et vähemalt naise arusaamist mööda oli mees pida-

nud täiesti enesestmõistetavaks, et töökoda suleti ja temale üles öeldi, sest et ta ei kõlvanud enam kuhugi. Ainult seda oli ta arutanud ja korrutanud, et kõik, kõik on tema süü.»

«Siin näed siis jälle... Niimoodi murtakse inimese vaim. Tegevusetust ei talu keegi ega miski, ei inimene ega aade, mõte.»

«Ja see vaene naine mõtleb, et Reima päästab Heikkise, oma endise ustava parema käe, kohtuprotsessil — mis on ju ka ainult näitemäng — kuidagi ära. Sest ta on siiski kõik need aastad... Või päästab! Ei tea kuidas? Mitte ilmaski. See mees ei jäta seda kohtupäeva isegi meelde. Niivõrd olen ma vähemalt ilma ja inimesi tundma õppinud.»

«No see on hea. Hakkame nüüd tööle. On sul neid allkirju?»

Anja võttis kotist väikeseks kokkumurtud paberi, silus selle sirgeks ja näitas seda. Isa dokumentidelt, vanadelt tellimislepingutelt ja hauaplatsidokumentideltki oli ta jäljendanud neid kümmekond tükki. Siin oli esimesena Albert Julin, siis kooli rektor, pangadirektor, kihelkonnakohtunik ja mõningaid teisi.

«Nendest neljast aitab,» ütles Taimi. «On sul aga tuttavaid. Aga rohkem pole vaja. Ma pole ju võinud tihti kohta vahetada, ma pean olema usaldusväärne teenija. Aga mis sa selle kohta ütled?»

Taimi näitas ette lubjavabriku nime, aadressi ja firmamärgiga ametliku blanketi, mis oli küll juba üsna vana ja määrdunud. Jah, see pani Anjat imestama, kuid ta ei hakanud küsima, mis teid mööda see oli Taimi kätte toimetatud.

«Selle direktori nime mul pole,» kahetses Anja. «Ma küll otsisin seda, aga... Eks ole hull, kogudus kinkis talle mingi juubeli puhul hauaplatsi. Mõtle, mäherdune kingitus!»

Taimi ei mõelnud, tal polnud terve ilma või taeva meeletuste jaoks mahti.

«Ükskõik kas seda allkirja on või ei. Siia võib kuidas tahes nime torgata, olgu ainult küllalt suur. Või väike. Üks neist ta on. Kellelgi ei tule pähe sinna helistada ja küsida, kas seal on tõepoolest olnud Valma Rauhala nimeline teenija. Siin on ajad ja kuupäevad, millal olen kuskil olnud. Lubjavabriku tunnistuse kirjutame masinal, teised kirjutad käsitsi nendele allkirjadele vasta-

valt, selles stiilis, nagu nad üldjoontes on. Seda sa oskad. Kirjutad nii, nagu teenijate töötõendid kirjutatakse. Lühidalt, sa vist tead. Sellega kinnitan, et Valma Rauhala on sellest ajast selle ajani olnud meie peres toatüdrukuks ja kokaabiliseks ja olnud igas töös hoolas ja usaldusväärne ja korralik ja saavutanud kõikide perekonnaliikmete... nojah, igaüks oma moodi. Aga mitte ühestki ära jäta ausust või muud seesugust. Ju need on kohad, kus on olnud palju teenijaid?»

«Vaevalt nad nende nimesid mäletavadki, rektor ehk ainult.»

«Rektor siis maha. Ja lubjavabrikandi tõendi kirjutame niisiis masinal, käsitsi üksnes nimi alla. Ja tunnistajad. Või polnud teenijate tunnistuste jaoks tunnistajaid tarviski?»

«Ega vist, Julinil igatahes mitte, arvan ma.»

«Miks sa ei tea? Noh, mõnele paneme, mõnele mitte. Hakkame pihta. Oh sindki, kui sind vaadata... Oled liiga kaua Topeliust lugenud, elad Linnuteel. Armastad Vilhot, kuigi ta on nii surnud, nagu üldse võib olla. Noh, armasta edasi. Aga kui uue organisaatori saad? Kas oled temalegi sama truu? Kõige parem oleks.»

«Ühte asja olen ma ka veel mõistnud,» ütles Anja ja pani proovipaberi masinasse. Võõrast sõrmistikku tundma õppides ta seletas, rääkis, sest alati oli kiire, kunagi ei saanud rahus lobiseda, sest see oli Taimi meelest vaid ajaraiskamine. «Kui sain teada, et Vilho on surnud... Ma uurisin ennast, jah, võid naerda, kui tahad. Ma olen niisugune, nagu olen... Et ma nii vihkan kui ka armastan tugevasti ja tuliselt. Need tunded minus ei saa surra, lihtsalt ei saa, olgugi et igapäevane elu, õpilased oma muredega, vanemad ja õde, kõik võtab oma jao ajast ja mõtetest.»

«Vihkad ja armastad... Eks ta ole.» Taimi vaatas teda, kuid ta pilgust ei lugenud midagi välja.

«Nii et minust pole töölisliikumisele rohkem kasu, kui just on. Aga selles olen ma väsimatu, jah, ma ei väsi. Ma koostan õppekavasid, küsimustikke, kirjandusloetelusid, toimetan need paljundamiseks ja valmistan ettekandeid. Kapitalismi kriis, kaks maailma, sotsialistlik ja kapitalistlik, kriis Soome majanduselus, kriisi mõju poliitilisele arengule.»

«Need pole olnud kehvad asjad. Ma hindan niisugust

tööd ka. Kuigi mina sinu asemel läheksin üle piiri, instituuti, saaksin kellekski, kes . . .»

«Ja minu juures käib noorsoojuhte. See töö on vaikne ja aeglane, aga ma usun, et tähtis. Annab küll alles kunagi tulemusi, aga annab kindlasti.»

«Mina seevastu pean seda tegema, mis kohe tulemusi annab. Jah. Olgu. Ja sina oled tavaline inimene, elad omaenda ja oma perekonna elu. Minul perekonda ei ole, ja kui oleks, raputaksin ma selle turjalt, jalamaid, nagu ma kõike pean tegema. Aga ühte tahan ma sulle nii öelda, et sa seda alati mäletaksid. Kui keegi tuleb sulle ütlema, et olukord pole praegu normaalne, et praegu ei või tegutseda, siis ära usu. Ära levita iial, mitte iial sünget meeleolu. Kui teed neid ettekandeid, ole alati paremas tulevikus kindel. Ära lase kõhkluse kübetki sellesse, mida kirjutad. Ära lange ise iial masendusse. Suurim kuritegu elus on pettus, alati. Teine on masendus. Ja vahel langed masendusse palju kergemini kui pettusse. Seda ei märkagi alati kohe. Aga siis on see käes. Ja mitte miski, millest sa kinni haarad või usud haaravat, ei õnnestu. Inimene peab elama ja tegutsema, pea seda meeles. Hauas saab puhata, hauas on rahu, mitte maa peal, mitte iial. Noh, kas masin töötab? Kas dikteerin?»

«Dikteeri pealegi.»

Ja viivuks oli nagu vanasti, kui Vilho elas ja Anja toas edasi-tagasi kõndis, peatudes, et oodata, kuni Anja kõik paberile saab. Ja jälle pidi Anja täheldama ka seda imepärast mälu, mis neil tõelistel töötegijatel oli. Tema ise oli ainult sekretär ja hea jäljendaja, käekirjavõltsija. Ainult selleks vajas Taimi teda täna. Või pisut ehk ka selleks, et ise rääkida: mitte lobiseda, vaid nagu kuule märklauda tulistada.

«Inimesel peab olema silmamälu ja kuulmismälu. Kui ma õpin keeli, teen ma seda nii, nagu teised loevad romaane. Käänan lehte ja lähen edasi. Mida nad romaanidest mäletavad? Tuhkagi, või siis tühja-tähja. Mulle jääb meelde kõik, sest ma olen süstemaatiliselt oma mälu arendanud. Inimene suudab, mida tahab. No nii, võtame nüüd blanketi.»

Anja noogutas ja keeras lubjavabriku paberi masinasse. Töötunnistus, kirjutas ta ja Taimi dikteeris. Tunnistus tehti lühike, asjalik, ja siis tuli valida sulg ning tint, mis oleks küllalt vana, juba pudelis värvi muutnud.

«Ja teised siis käsitsi, käekiri allkirjale vastavalt.»

«Küllap ma seda oskan. Aga see ei lähe paugupealt.»

Taimi vaatas seinal hääletult, tiksumata käivat kella. See oli ainult nagu Baieri maastikupilt, kuid osutid liikusid.

«Sa jäid hiljaks. Ja ma hakkan sinna kohe minema.»

«Lähed ise . . .» Anja vahetas sule, avas teise tindipoti, valis paberi, otsis kotist prillid ja keskendus.

«Muidugi. Ise tuleb näitama minna, missugune sa oled. Küllap see kolonel mu võtab. Ei tohi kuluda rohkem kui mõni kuu või nii . . . Seal on kaks mappi. Need mapid ma . . . ainult laenan, sest see mees on tihti sõidus. Ära räägi mulle lukkudest, lukud on selleks, et neid avada. Ma pole erutatud, ma olen täis indu. Aga sellestki peab lahti saama. Peab olema täiesti rahulik, jah, niisama rahulik kui see naine seal haiglas, kellest sa rääkisid.»

«Siin on see — Julini oma.» Anja kõhkles ja tundis viivuks piinlikkust.

«Kas see on mõni talunik? Ah jaa, jaa, ma mäletan. Muidugi ma mäletan . . .»

«Pangadirektor kirjutab vist pikema,» ütles Anja endamisi, keskendus ja harjutas käekirja. Taimi viis kõrvale jäetud paberid kohe klosetti, rebis katki ja viskas potti.

«Ainult kaks mappi . . . Skeemid. Kuidas keegi pole varem toime tulnud? Isegi mitte üritada söandanud? Ja kuidas siin on suudetud välja töötada padrunid, mida Nõukogude Liidus pole leiutatud? Noh, mina teen selle ära. Ma saan need mapid. Mul läheb see korda, sest peab korda minema. Seal on kõike kuni hundikoerteni. Arvad sa, et mind suudavad mingid hundikoerad hirmutada?»

Anja ei vastanud, sest ei saanud. Ta püüdis kõigest väest matkida pangadirektori kirjutusviisi, selle mehe kirjutusviisi, kellelt papa oli raha laenanud ja kelle poeg käis vahetevahel saksa keele oskust täiendamas — ainult enne kirjalikke töid —, pangadirektori, kes tuli peaaegu iga päev tänaval vastu ja peatus puhuti juttu ajamagi.

Taimi hakkas pakkima. Ta võttis komkast korduvalt pestud toatüdrukurõivad, ruudulisi kleite, põllesid, pearätikuid. Ka kerge musta kleidi, valge pitsidega põlle ja tanu. Anja heitis talle pilgu. Seegi stseen oli nii läbini tuttav, nagu oleks Vilho jälle kuhugi minemas, kust tuleks tagasi või jääks tulemata, nagu viimati oligi jäänud. Jah, ta oli vist Topeliuse «Linnutee» lummuses, jäi selle lummusesse vist alati. Aga Taimil hakkas tõeline rutt ja ta pani koti kinni.

«Teeme ainult ühe veel. Paneme sinna pikema teenistusaja. Võtame selle kihelkonnakohtuniku.»

«Kui nad siiski helistavad ja küsivad?»

«Siis nad helistavad ja küsivad!»

«Ehk peaks selle proua nimel kirjutama? Aga tema allkirja mul pole. Või masinal. Aga pole teist masinat.»

«Ma pean neile isiklikult niisuguse mulje jätma, et nad ei kahtlusta midagi ega hakka helistama. Ja kui olen nii vilets, et ei suuda seda, siis pole minust ka ametipidajat. Mul on rongis mitu tundi aega, et korralikuks tagasihoidlikuks teenijaks muutuda, ja veel öö võõrastemajas, kui seal mõni säherdune on. Homme hommikul siis kniks väravavahile, kniks hundikoertele, kniks kõigile.»

«Nad peavad kuivama,» ütles Anja ja vajutas õige ettevaatlikult kuivatuspaberiga, lehvitas siis õhus. Ta võpatas, sest kahele paberile olid jäänud laudlinast samad kujundid. Kuid need kadusid, kui ta edasi lehvitas.

«Ma laotan nad seal võõrastemajas laiali. Hoian kas või lambi all. Anna nüüd siia. Ja sina, sul on kõige targem taksoga minna. Võta sealt nurga pealt. Ja kähku, enne kui mina lähen, ei maksa ühel ajal minna.»

Anja tõusis ja pani prillid kotti. Taimi korjas kõik paberi ülejäägid, ka Anja kogutud allkirjanäidised kokku ja viis samuti minema, hävitas ära. Kirjutusmasin pandi kasti ja kappi. Kiirustamistunnegi oli endine, tuttav ja meelepärane.

«Ärme hakkame nüüd jumalapärast hüvasti jätma. Sa oled hea seal, kus oled, ja teed seda, mida teed. Ja kui kuuled midagi... Ja kui see aeg kätte jõuab, kui jõuab, et sind jälle tõeliseks tööks vajatakse, siis oled sa valmis?»

«Jaa, jaa.»

«Seniks siis... Pea meeles, mis ma olen öelnud. Ja hoia ennast vormis. Nii vaimselt kui kehaliselt. Mine, mine nüüd. Ma sean siin veel kõik korda. Ja siis lähen minagi. Jällenägemiseni! Ja kui mitte, siis pole ka lugu. Saaks aga jõudu viimse hetkeni juurde, ainult see on tähtis!»

Anja sõitis Aleksandri tänavale, ja kuna tal oli bussi minekuni aega, läks ta riideärri ja ostis emale suveks kleidiriide. Kes seda muidu ikka ostab. Koduõmbleja vist saab kuskilt. Linadki olid kõik paikamata. Ta oli emale

rääkinud, et läheb nimelt Heikkise naist vaatama, rääkinud seda ka tummaks jäänud Inkerile, niisiis oli täiesti loomulik, et ta linnakosti tõi. Inkeri lastele ostis ta karamellituutud, jalutas siis Simoni tänavale ja jäi ootama. Rongiaegu ei mäletanudki enam. Bussiga sai kiiremini, kui teiste öökimised ja oksendamised välja kannatasid. Bussiga pääses ka otse alevisse, polnud enam tarvis paari kilomeetrit jaamast koju kõndida. Vähene kraam süles, oli Anja siis bussis omas elemendis, teel kusagilt kuhugi, ja tema rahulikul näol oli vaevumärgatav naeratus, peaaegu alaline, nii et Olavi, terane poiss, oli teda sellepärast ükskord kummaliseks nimetanud. Kummaline tädi, niisugune oli Anja Julin, elus palju rapelnud, siis ilusasti rahunenud, vähemalt pealtnäha.

Ta oli juba magama minemas, kui telefon just veidi enne keskjaama sulgemist helises. Ta arvas, et ema või Inkeri helistab, aga kõne tuli kaugelt, ja kui liinid selgeks said, kostis tema kõrvu Lauri hääl. Anja pöördus esikus ja vaatas ennast peeglist. Ta märkas, et naeratab, ja miks ka mitte naeratada? Lauri rääkis asjalikult, et võtab isa asjade pärast homme vaba päeva ja tuleb niisiis koju.

«Ah nii,» ütles Anja, mingid kuulujutud olid tema kõrvugi ulatunud.

«Jah.» Lauri hääl tumenes, madaldus, see oli nüüd kindlasti mehe, mitte enam poisikese hääl. «Niipalju kui päevaga selgeks saab, sest ta ei räägi ju ikka veel. Juhtusin ainult kuulma, et ka see Passi — noh, ma ei helistanud sulle sellepärast. Aga muide, me peame Sylvi asjus nüüd midagi koos ära otsustama. Ma ei taha üksinda otsustada, sest ühiselt me ta võtsime. Ega teda tuule peale ka või jätta, kui...»

«Kas asjad on nii halvasti?»

«Ma ju ei tea. Aga isa on oma nime kunagi ühisveksile alla pannud, olen seda mujalt teada saanud. Ja teised käendajad on enda eest juba hoolitsenud, nii et... Aga eks talu ole suur. Ja see kivimaja, mille ta ükskord trotsist ehitas. Ja pool sellest teisest, sinu isaga kahasse. Kui ajad oleksid teised, ei pruugiks muud kui ütleme ainult see kivimaja ära müüa. Aga praegu... Ma olen näinud veel suuremaidki nii odava hinna eest minevat, et seda poleks aasta eest uskunudki. Seal saeveskis oli üks kurjategija, töödejuhataja, saanud volilt möllata. Seal pole muud kui otsatul hulgal laudu, ja neist ei saa nüüd

midagi, vist mitte palkadekski. Ja muud maksud veel otsa... Noh, aga Sylvi pärast.»

«Ta on küll... Ma pole temaga mingit kontakti saanud.»

«Ma usun seda. Isa on ta sootuks ära hellitanud. Aga temaga peab arvestama, tema eest tuleb kuidagi hoolitseda, kui... Kas ma võin homme õhtul tulla?»

Muidugi, Anjal polnud midagi, mida ta poleks saanud päevalgi ära õiendada.

«Võib küll hilja peale jääda, kui saan taadi niikaugele, et ta ärkvel püsib. Aga ma arvan, et ta nüüd püsib.» Lauri naeris lühidalt, moepärast. «Ma mäletan küll, mis ta mulle mässu ajal ütles. Et mine nüüd, külvitööd on kohe algamas ja mingi korra peab majja saama. Ütleksin talle meelsasti samuti. Külvitööd on varsti käsil ja millestki pole midagi teada. Et kes need tööd kelle põllul teeb.»

«Vaene mees,» ütles Anja tõemeeli.

«Jah.» Lauri sõnad langesid kiiresti, mitte kõhklemisi nagu kunagi. «Loodetavasti pole minu tulek sulle vastumeelt?»

«Muidugi mitte. Mispärast? Kas sa oled väsinud?»

«Niisuguse asja peale pole siin mahti mõeldagi. Noh, homseni siis.»

Lauri lõpetas kähku, sest nagu ta ütles, läheb tal veel mitu tundi, enne kui ta suudab selle päeva ummiku ära klaarida.

Võttis aega, enne kui Anja suutis magama jääda. Jälle oli ta mingis tunnete rägastikus, kuid ainult nagu lühikesel puhkusel, kust oli hõlpus distsiplineeritud ellu tagasi pöörduda. Ta mõtles vanale Julinile, kes ükskord oli tema äi olnud ja kes, niikaua kui ta teadis, oli oma tahtmist mööda kümnete inimeste elu valitsenud ja määranud. Enamasti õiglaselt, sest ta polnud iial fanaatiliselt mingis suunas pürginud. Nii laguneb vana maailm, oleks pidanud mõtlema. Nii see laguneb, aga lähedalt vaadates tundis valu ometi ka seesugune rind, mis oleks pidanud üksnes rõõmustama. Kuid see läheb mööda ja siis on järel ainult Sylvi ja abinõud, mis tuleb leida.

26.

Tundus, et koju ei saanud kunagi õigeks ajaks. Alati oli jõudnud midagi juhtuda, mida oleks võinud ära hoida või vähemalt teisiti korraldada, kui... Kui mida? Kui oleksid sündinud möödunud sajandil enne vanemaid. Nii et see hilinemine tulenes vist pärispatust, siin ei tasunud kannulejõudmiseks pingutama hakata. Aga kui tema, Lauri, olekski kas või ainult päev varem tulnud, oleks ta ikkagi ebameeldivale koosolekule sattunud, mida Julini põikpäise liikumatuse tõttu oli siia pidama tuldud. Et nad ka tihkasid, aga inimestes lihtsalt polnud enam kuigi palju väärikust ega häbi järel. Ja teenijad töinasid toas. Virtingi, Tyyne... Üksainus arutu ulgumine, nagu hakkaksid nemad millestki ilma jääma. Maja täis võlausaldajaid, võlausaldajaid ja muud rahvast ja tubakasuitsu ja arutamist ja ühelt toolilt teisele istumist ja paarikaupa välja verandale minemist ja jälle tagasi tulemist. Niimoodi tunnist tundi, ja vahepeal oli mõni hobuse juurde seisma läinud, mäletamata, miks ta sinna oli läinud, sest heinatuusti koonu ette ei ilmunud.

Ja teenijad niisiis töinasid, teist päeva, polnud vahepeal õieti silmagi looja lasknud.

Kuni saalis, kus vana Julin arvas heaks ainukest poega vastu võtta, nagu oleks pidu olnud... Kiirustamata, pahameelgi vaevumärgatav. Lauri mõtles, et isa oli kähku oma rolli leidnud. Oma moodsates riietes seisis ta peaaegu sirgelt, pilk pisut kõrvale pööratud, tõlgitsematu nagu mis tahes tüütule koosolekule järgneval vastuvõtul — kusagil, aga mitte siin. Oma rolli leidnud? Just nagu oleks ta selle kunagi kaotanud. Ei, ta oli päris tema ise, õieti rohkemgi, kui midagi seesugust oleks olnud võimalik. Ta oli seesugune nagu oma parimail päevil, ütles ainult seda, mida pidas vältimatuks, paratamatuks,

«Ehk võiksid... Kui sa niipalju suudaksid, et naised töinamise lõpetaksid. Ma põle seda millaski kannatand ega sellest hoolind, kui suured inimesed töinavad.»

Lauri läks tagasi peretuppa, millest oli äsja ainult läbi kõndinud, ja rääkis inimestega ukselävelt, kaugelt. Ta käsutas tööle, kohvi ja süüa keetma, mida tahes. Tegutsema, vasikasulgudesse allapanu laotama, kui sees tööd ei jätkunud. Mitte piuksugi, mitte piuksugi ei tohtinud kuuldavale tuua, või siis ainult arukaid sõnu. Praegu polnud mingi nutuaeg, kui kunagi üldse oli. Ta vaatas, et nad tõesti millegagi pihta hakkasid, ja otsis pilguga tüdrukut, Sylvit. Teda polnud näha, mis teadagi oli parem. Aga muidugi pidas virtin, nägu paistes ja rätik viltu, asjaks teda valgustada.

«Üks saduldab muudkui hobust. Läks ratsutama, teab kuhu. Säherdusel päeval.»

«Ja on kindlasti targem kui teie. Siis nii, nagu ma ütlesin. Igaüks tööle, viimane kui üks. Mitte mingit töinamist. Kohvi tagatuppa, nii nagu kombeks on.»

Nii nagu kombeks oli, täpselt nagu ennegi. Vana Julin kiiktoolis, kohvikandik mõne aja pärast lauanurgal ja Lauri ootamas, kuni isa alustab või vähemalt kõhatab selle märgiks, et on valmis.

«Ma ei taha, et sa nüüd midagi teed. Neist koosolekutest aitab küll. Istuvad vist praegugi hoiuühisuses. Aga mina ei lähe. Ega lähe sina kah. Ütlen sellepärast, et sul juhtub ehk pähe tulema.»

Isa jõi oma kohvi kiiresti ära, et see toiming oleks möödas.

«Nad on sellepärast ka kimpus, et ei saa isegi pankrotiavaldust sisse anda. Ma tunnistan, mul läks jupp aega, enne kui ma mõistsin, et ka seesugune häbi on olemas. Aga... südames on nad muidugi rahul. Nii läheb ikkagi kenamini. Aga ära sa midagi tee.»

«Polnud mõtteski, ja vist ei saa ka. Aga oleksid võinud mulle siiski rääkida, kui asjad hakkasid niimoodi minema. Miks sa ei rääkinud?»

«Sellepärast...» Lauri ootas, kuni tegi ootamisele ise lõpu. Isa ei oleks nagunii seletanud ja asi oligi selge. Oli tehtud viga, vigadest palju ei räägita.

«Kogemus see kah, kuigi... noh... Nooremast peast oleks olnud aega õppust võtta, nüüd enam pole. Liiga hiline kooliskäimine. Või kes teab. Ja siis... Kuna on pidanud alati ise... Alati ise. Pole olnud niisugust kohta,

kus mõni teine... Siis... sellest vist väsib. Ei suutnud... Igasugu õiendamist, ilmotsatut õiendamist niisuguse tühise asja pärast nagu raha. Ma proovisin kõiki kunste. Sa ei või arvatagi, mida kõike ma proovisin. Aga...»

Julin kuulatas viivu, pea viltu, õuehääli. Kabjad kraapisid pori, kui tüdruku hobune alleele traavis. Lauri nägi seda aknast, ilma et tal oleks tarvitsenud end kergitada. Tüdrukul olid ratsapüksid, pingul kuubki, ainult kübar puudus. See oli Laurile vastukarva, mitte ratsutamine, vaid ülikond, mida tüdruk oli vist mõnes filmis näinud ja mida tal oli vaja saada, noore inimese kipitsev vajadus. Nii noore, et kindlasti ei hinnanud ta neid sedavõrd, kui nad väärisid. Mitte rahas, vaid nõustumise, järeleandlikkuse mõõdupuuna.

«See selles elus veel ainult puuduski... Aga kui nad alailma, paberid pihus, siia jooksid... Siis mõtlesid lõpuks, et kui muidu rahu ei saa, siis paneme selle nime, paneme kuhu tahes. Ükskord kimbutas mind see Hänninen, aga ainult väikese krundi pärast ja sellest pääses vähese tüliga. Aga nüüd, ja kui Passigi...»

«Jah,» oli Lauri kord rääkida. «Ma helistasin talle õhtul hilja. Ta tuleb kohe siia. Ei,» lisas Lauri kähku, kui isa näis hakkavat üleni, toolijalasteni värisema, «ega mina teda ei palunud. Ja eks ta olnud eile ka siin, teiste hulgas. Ta ise ütles, et tuleb. Kuigi see on ka minu meelest tarbetu.»

«Helista, mine tee midagi, et ta ei tuleks.» Julini silmad olid kinni. Jälle ei mõistnud Lauri teda kohe, aga üsna pea. «Eile ma ta piina juba vaatasin. Mis ta siin täna enam seletab. Ma tean ja ma mõistan teda. Aga et sa läksid talle helistama...»

«Tahtsin uurida, aga olin liiga hiljaks jäänud nagu nüüd kõigega. Ta on siiski aus mees, neis piires, nagu praegu võimalik. Ega see talle kerge olnud, see, ütleme otse välja — pettus, kuigi seda seadusetähe järgi pettuseks ei saa nimetada.»

«Helista siis nüüd ka, et pole tarvis tulla. Ega ma ta pääle vihane põle... Aga ei jäksa praegu kuulata neid seletamisi, mida ma niigi väga hästi tean.»

«Kuuldavasti oli ta ennegi siia kippunud, mitu korda, kunagi külmadega. Sa polnud vastu võtnud.»

«Nojah. Ma teadsin juba siis, kuidas minema hakkab. Noh, ma istusin meelsamini plika seltsis. Ta muudkui

joonistas ja joonistas, nagu ma mäletan... Nii jah.» Üle vana mehe kitsa linnunäo vilksatas pisut kahetsev ilme. «Aga mine nüüd ja helista. Ma ei jõua niipalju häbeneda kui vaja, kui ta tuleb ja hakkab veel midagi seletama. Ta on hea mees ja teda on kah petetud. Ja ainult koduväi ta ju on. Seegi rõhub teda, ja haige laps, olen kuulnud. Ja puha... Mine nüüd ja helista.»

Lauri läks ja jõudis napilt. Passi oli juba minekul, teda kutsuti õuest. Tal oli pettunud hääl, aga ta uskus ja andis järele. Arvestades, et keskjaamapreili võib pealt kuulata, viitas ta siiski hoiupanga laenule, mille ülesütlemine võidaks ehk annulleerida. Juhul kui kuskilt saadaks raha hoiuühisuse võla katteks, muutuks olukord ja võiks ehk mingil kombel paranedagi. Kuigi see oleks ainult agoonia pikendamine. Kes nendesse konjunktuuri muutumistesse enam usub, kui Inglismaa pidas vajalikuks Venemaalt lausa mitte millegi eest puud osta. Seegi mõjus, aga kui Passi asja nii ülemaailmseks venitas, lubas Lauri isale selle hoiupanga laenu kohta öelda ja püüdis lõpetada. Kuid Passi tahtis veel öelda, et see on küll ebaõiglus, mis nüüd sünnib. Just nagu Lauri poleks seda teadnud. Või ehk mitte kõike, mitte seda, et Anttila tahtis Niemile kätte maksta, kuid tabas teist, nagu kergesti tabad, kui paned püssiga umbropsu paugu pardiparve. Aga kui nüüd kõik kiredki on valla pääsenud ja võimalusi kättemaksuks avaneb...

«Ma põle inimeste loba suurt kuuland,» ütles vana Julin, kui Lauri lausus midagi Anttila ja Niemi suhete kohta. «Midagi on muidugi kõrvu ulatund. Oleks vist pidand hoolsamini kuulama.» Kui Lauri hakkas ettevaatlikult hoiupanga laenust rääkima, õõtsutas isa tooli seljakile ega öelnud tükk aega midagi. Lauri muutus rahutuks. Säherduseks oli temagi muutumas olnud. Aga nüüd oli ta harjunud kärmelt tegutsema, oli selle kombe ära õppinud ja omaks võtnud, nii võõras kui see tema loomusele algul oli olnudki.

«Ütleksid vähemalt, kui suur see pangavõlg on.»

«See on — suur.»

«Aga kui suur? Vasta nüüd.»

«Mis sa selle teadmisega teed? On nii, et kuna ma ise panga juhatusse kuulun, ei liiguta ma selle võla pärast lillegi. Seda on pidanud nemad uskuma ja pead sina ka uskuma. Ja kui sulle pähe tuleks katsuda seda ise kuidagi korraldada... Ja sa vist suudaksidki, sa võid kuskilt raha

saada... Siis seda sa ei tee. Ma olen juba nii mitut seltsi häbi üle eland, et nüüd aitab. Keegi ei saa kunagi öelda, et pank hoidis minu pärast mingit rumalasti peetud saeveskit jalul. Kas ma olen nüüd küllalt selgesti rääkind.»

«Et ma ei tohi midagi korda ajada, isegi kui suudaksin?»

Oli kuulda, et tüdruk ratsutas tagasi. Lauri ei viitsinud vaadata ja peremeeski ei paistnud kuulvat.

«Just, täpselt nii. Lõpuks ometi mõistsid. Et olgu või kui pisike aukübe järel, olgu või kui pisike, aga ometi au...»

«Ja siis?»

«Et kui kõik need saadaolevad summad koos protsentide, maksude, palkadega tuleb minu ühe rumala allkirja tõttu minu seljanahast rebida, siis rebitagu. Kõik muud lipsasid alt, viimane kui üks, aga keegi peab alati maksma. Nii olen ma ilmaelust aru saand. Aga et vähemalt aukübegi. Saab seda siis vähemalt pihus pidada, vaestemaja toanurgas või kuhu ma satun. See on ükstapuha. Ma ei muretse ühti, kus ma oma päevad lõpetan.»

Lauri ei suutnud jätta muigamata sel kurval, kuid isa tahte kohaselt läbini pateetilisel, mõjuval hetkel.

«Nii et mingu või terve talu, ütleme, ühe Anttila ja Niemi vahelise vana tüli pärast, kuigi see oli ju ainult viimane piisk ja ettekääne või kusagilt põhjast tõusnud mull, niipalju kui ma olen mõistnud... Nii et sa tahad ausa mehena langeda. Eks ole?»

«Kas nii siis ei tehta? Mullu suvel mind kiusati ja aeti talunikemarsile, seal olid needsamad mehed, oli Passi ja oli Niemi. Ja võis olla Hänninengi, kuigi see siia ei puutu. Ma ei läinud. Minu arust ei aita üks marssimine midagi. Kas aitas? Aga praegu... Kuidas paistaks, kui terves paikkonnas poleks ainsatki ausat meest? Mitte marssimiseks, aga maksmiseks.»

«Kas sa oled kõik lõplikult läbi mõelnud?»

Julin näis järsku ja põhjalikult tüdivat. Kas see jahvatamine ei lõpe iial? Ta hingas sügavalt, kostis sahinatki, kui õhk tungis kõikidesse puhkamas olnud kopsurakkudesse.

«Sa oled vist kõigest valesti aru saand, pisikesest peast saadik. Muidugi olen ma alati oma hoid, juurdegi kraapind, kui on paika passind. Ja põldu harind ja hoid, siis kui mul veel mõistust oli... Aga kui oled arvand, et mul

oli mingi eriline omandamishimu või rõõm, siis see on küll eksitus olnd. Nojah, talu pärast, talu pärast, eks ma ole nõnda tihtigi öelnd. Aga siis ka just nimelt talu, mitte minu pärast. Ja kui mult talu nüüd ära võetakse, ei lakka ta põrmugi olemast. Huh, pääsen koguni suurest vaevast.»

«Seda sa küll ainult räägid . . .»

«Räägin, kuigi mitte keegi ei mõista, oma poegki mitte. Ise tean. Ja siin on üks asi. Vist peab seda sulle seletama, ehk taipad siis natuke paremini . . .» Julin imes põski ja pani käed süles kokku, kuulatas otsekui hääli ja laskis siis sõnadel tulla. «On üks asi, mida keegi ei tea, ainult üks notar ja vist kohtunik. Ja need on suu pidand, palumata. Jah, need on selle kreposteerimise oma teada jätnud, sest Hänninen põle sellest küla peal kelland. Jah. Ma olen katsund juba tükk aega mõtelda, et kudas ma saaks selle plika, Sylvi elu kindlustada. Jah. Ma olen igasugu rumalusi teind, nagu sa tead. Ülearuseid testamente ja nii. Aga . . . Siis tuli mulle meelde, et selle kivimaja, mille ma kunagi ehitada lasin, ja Hännisega seltsis ehitatud majapoole võin ma temale kinkida. Ja ma kinkisin. Tegin kinkekirjad ja hoolitsesin kinnitamise eest. Et siis on tal alati vähemalt üüritulud. Ei, ega ta ise sellest midagi ei tea. Miks tal vaja teada? Nii et mis sa selle kohta ütled?»

Jaa. Õige suur kingitus, mõtles Lauri. Ja kuidas tüdruk nende majade eest hoolitseda mõistab? Aga siis hakkas ta justkui taipama. Ka isa oli siis midagi teise nimele kandnud. Just nii, kivimajade kallale nad siis vähemalt ei pääse.

«See,» ütles ta pisut viivitamisi, «oli õige hea. Tüdruku pärast ja muidu ka, sündis päris parajal ajal.»

«Jah. Ja just seda ma kartsingi. Et ka sina mõtled nii. Et parajal ajal. Kui ma suudaksin kedagi uskuma panna, et ma ei arvestand saeveskiga tookord veel üldse. Ei oleks taibandki arvestada, sest ei teand, kuidas sellega lood olid. Aga kes seda üldse usub, kui oma poegki ei usu. Nii et nüüd, nüüd võib kõik minna, nagu läheb. Ma ei tee midagi ega lase sul ka teha. Kuidas siin muidu enam elada tihkakski, olgu kus tahes, kas või vaestemajas, kui see on see viimane paik.»

«Ja ainult au, väärikuse pärast . . .»

Julin avas ropsti silmad, ainus liigutus.

«Kui kaua seda tuleb kannatada? Kas sellest jial rahu

ei saa? Sa oled jalule saand, sul on kõik hästi. Ega ma tea, aga sedamoodi paistab. Autogi seisab ja haiseb sääl. Miks sa vana meest rahule ei jäta?»

No nii. Lauri oli varunud terve päeva, aga alles oli lõunaaeg kätte jõudmas. Ta mõtles, et ütleb isale hüvasti ja läheb peretuppa istuma, teenijatega rääkima, käib selle valitseja aset täitva sulasega läbi kõrvalhooned, laudad ja tallid. Neile tuleb selgeks teha, et kõik peab endist viisi jätkuma. Olgu missuguseid koosolekuid tahes, kuuldagu missuguseid uudiseid tahes, kõik hoitagu korras. Kartuliseemegi tuleb õigel ajal idanema tuua, mitte päevagi liiga vara, mitte päevagi liiga hilja.

«Siin oleks ka veel süüa olnud,» ütles virtin, kui ta järsku kõik jättis, auto juurde läks ja ainult pealiskaudselt ringi vaatas. Hüvastijätus polnud midagi erilist ja ta polnud põrmugi kurb. Ta oli nii paljude talude õuest lahkunud, et see polnud midagi iseäralikku. Aga tüdruk oskas nii usinasti peidus püsida, nagu poleks teda olemas olnudki.

«Küllap siin on edaspidigi alati süüa,» ütles Lauri. Teenija valitses ennast, kuid nii, et see paistis silma. «Ja pidage meeles, et kogukonnanõunikul lastaks rahus olla.»

«Selle eest kannab ta küll ise hoolt . . .»

«Ja töödega kõik nagu ennegi.»

«Kui ainult teaks, kelle jaoks neid teed . . .»

«Ju siin nüüd niipalju õpitud on, et töö läheb alati asja ette.» Teenija punetas jälle, oli viimasest nägemisest saadik tüsenenudki, mis tal häda oli? «Ma lähen nüüd, aga tulen uuesti. Nii et täpselt nii nagu ennegi. Välja arvatud . . .» — Lauri istus juba autos — «et tulen vist üsna varsti.»

Lauri käis hotellis söömas, endises armetus reisijatekodus, kus keset argipäeva teisi külastajaid ei olnudki. Need kohad olid kõikjal ühesugused, ta tundis neid oma sõitudelt, kuid muidugi silmitses perenaine teda siin uurivamalt ja oletas midagi. Siis sõitis Lauri panka, läks uste ja luukide paukudes direktori jutule ja sai kohe võlasumma teada. Ja see mees ei vaadanud seda isegi mitte moepärast paberilt, küllap ta oli seda nii palju mõtteis ringi veeretanud.

«Ei, mitte millegi pärast,» ütles Lauri, kui direktor kavatses pikemalt rääkida. Vähemalt vaikimise võlgnes ta isale. Võlgu korjus, hinges ja rahas. Aga kuna laual oli telefon, palus ta luba helistada.

«Ei, see pole midagi niisugust. Sellepärast ei tarvitse ära minna.»

Lauri palus Anja numbrit, aga sealt ei vastatud. Direktori ees oli pabereid, millesse ta näis olevat süvenenud, igatahes hoidis ta neid nina all. Kui Lauri kuuldavalt kahetses, ütles mees, et vähemalt pisku aega tagasi, kui ta söömast tuli, oli proua Anja olnud proua Reima kohvikus, leti taga siis, nõndamoodi. Lauri tänas teate eest, ta läheb siis sinna. Ja saab enne õhtut ära sõita, nii et seegi päev ei lõpe täiesti tegevusetult.

«Siin on nii mõnigi asi muutunud,» ütles pangadirektor, kuigi oli üsna võõras mees. «Ja muutub veelgi.»

Lauri mõtles, et telefonikõne ja nõuande pärast tuleb vastata.

«Nii vist peabki. Kui ainult alati meeles püsiks, et ei kipu asjadest ette.»

Väljas autos ta naeratas. Ta sarnanes kõigest hoolimata isaga, niipea kui siiamaile saabus. Vastas kaudē, kui üldse vastaski. Siis lootis ta ainult, et saaks Anjaga kohe rääkida ja pääseks minema, ja et oskaks rääkida loomulikult. Millest õieti? Sylvist, jah, aga isa oli ju korraldanud nii, et ta on vähemalt aineliselt kindlustatud, kui oskab enda eest kuidagimoodi seista. Ta otsustas, et ei räägi isa kingitusest midagi. Anja ei kannaks küll keelt, kuid asi võiks lihtsalt märkamatult lagedale tulla ja oleks tunni aja pärast tervel maailmal suus. Ja mine tea, võibolla hakkaks jalamaid kosilasi ilmuma. Ja need kosilased oleksid teada. Sõites püüdis ta mõelda, missuguse pöörde isa asjad nüüd võtavad, kui tema kivimajade peale enam hammas ei hakka. Või kuidas mina need asjad pööran, tuli järsku mõte ja ta tundis, et on sellega üksipäini. Mitte niimoodi nagu mõnel võõral kohtuistungil või pankrotikoosolekul või kas või elukorteris, vaid absoluutselt üksi otsustamas ja tõenäoliselt ka vastu isa tahtmist, kuigi ta selles kindel ei olnud. Vastutuski oli loomulikult olemas, see andis tunda, aga rohkem üksindus, see, et polnud kedagi, kellega koos kaaluda ja nõu pidada. Aga niipea kui ta seda üksindust tajus, muutus see ega olnud enam hirmutav ega isegi raske. Niisama nagu polnud raske astuda kohvikusse, kus ta ka viimati oli Anjat näinud — tookord, kui ta oli siin aega parajaks teinud, ise ägedust täis ja enda teada viimast korda siia kanti jalga tõstes.

Anja tõusis leti taga püsti, kui teda nägi. Tal oli mingi

kudumistöö käes, ta pani selle ära ja tuli ümber leti vastu.

«Ah sa tulid siia. Kas on midagi erilist?»

«Ainult niipalju, et ma ei oskagi siin tervet päeva kulutada. Mõtlesin enne õhtut lahkuda. Aga sina pead siin olema?»

«Ja tunni aja pärast tuleb õpilane. Aga . . .» Anja läks tagaruumi ja tuli kohe tagasi. «Kui sul on kiire, istume siin. Ega siia keegi niisugusel ajal ei tule. Ja kui tulebki, eks tüdruk hoolitsegu. Mina siin . . . Inkeri on väga väsinud, laps on iga hetk sündimas.»

Lauri noogutas. Laps sünnib. Kolmas, Anja rääkis. Ja Reima? Sellest ei teadnud keegi, saeveski igatahes seisis. Inkerist oli kahju. Inkeri kannatab praegu vägivalla all, ütles Lauri. Anja heitis talle pilgu ja taipas siis. Lauri rääkis ingerlastest, kellest kõik lehed olid täis. Neid asustati kodupaikadest kuhugi Siberisse ümber. Ta ei mõistnud selle peale midagi öelda, vaatas, kas tüdruk taipab neile siia aknaalusesse lauda, kus nad vastakuti istusid, kohvi tuua. Too hakkaski tegutsema, tassid kõlisesid juba vastu kandikut.

«Ei,» ütles Lauri, mõeldes, et neil mõlemal on praegu vähe aega. «Kodus pole midagi otsustavat. Eks vaatame. Ka Sylvi asi — ma isegi ei kohanud tüdrukut. Alati kujutled, et võid asjad ühe korraga joonde ajada. Ei saa, perekonnaasju igatahes mitte.»

«Sylvi küsis minult kord . . .» Anja keerutas sõrmede vahel tuhatoosi, vaatas lauda, kuhu paremate päevadel oli jõudnud koguneda paljude käte kulutatud jälgi, tärkeidki, nagu oleks keegi pussiga mänginud. «Olen sellele mõelnud. See oli sellal, kui sundisin teda veel õppima. See ei läinud mul korda. Ta ütles nii: sinagi tahad siis elus püsida. Ja lisas, enne kui ma mõistsin — kui ma nüüd praegugi mõistan: miks?» Ja kui nad olid kohvitassid ja saiad ette saanud, kordas Anja: «Sinagi tahad siis elus püsida. Miks?»

Lauri muutus vaikseks. Midagi oli tüdrukus hullusti viltu, tema advokaadiajud ei suutnud isegi kujutleda, mil kombel, põhjusi võis ta küll leida.

«Ei tea, mis talle midagi tähendaks,» ütles Anja lahkelt, kuid murelikult. «Ta lööb kõigele käega.»

«Kas ikka lööb.» Ja Lauri silmitses endist naist, keda ta nagu toonast endist iseennastki viivuti uskus mõistvat, kuigi paragrahvid lohisesid, kondasid kannul ja kat-

sid arusaamad nagu lõputu tolm. «Võib-olla ta ikka lihtsalt kardab. Või on terve oma lühikese eluea kartnud. Ega usu siis millessegi muusse kui sellesse, mille saab kätte, päris endale, käes hoida. Või ei, siin on midagi muud ka. Isa vastu on ta hea ja kindlasti mitte ainult kingituste pärast.»

«Kuna ta on alati ühesugune olnud, see sinu isa. Kas see seletaks? Meie seevastu — kogu aeg muutunud, millal kuhu lennanud. Jah, viga on teadagi meis. Või minus, kuidas soovid.»

«Ei.» Ja Lauri pidi Anjale kähku selgeks tegema, et tema igatahes ei süüdistanud. «Olime liiga noored, kõiges. Kui endale polnud miski selge, kuidas siis oleks osanud... Ju me mõtlesime hästi, aga küllap oli omaenda mina ikkagi kõige tähtsam. Noh, ma mõtlen seda meie lühikest abielu.»

«Sellestki õppis,» ütles Anja vaikselt. Vaikselt rääkisid nad niigi, peaaegu sosinal, et võõras tüdruk asjata ei kuuleks, sootuks asjata, sest siin polnud isegi midagi edasirääkimiseks.

«Kui sind vaatad,» ütles Lauri, «ei pea ennastki vanaks. Mina hakkan siiski jääma. Maailm on nii soppa täis, et kogu keha ja seediminegi nüristub ja lootust pole enam üleüldse. Noorena nimetati neid vist unelmateks? Sul on need vist alles.»

«Vahest on maailm Sylvi silmis niisama segane. Ja tal pole vahendeid sellega niimoodi ümber käia, nagu on sinul või miks ka mitte minul. Meist polnud tema hooldajaid. Minu süü oli muidugi, et ta perekonnast lahutati, ükskõik kui vaene ja vilets see oli ja emagi vähemalt mõnda aega kuidagi peast segi... Ja me ei suutnud muud asemele anda kui paremat toitu ja ilusamaid riideid, ja ühise perekonna aeg oli nii lühike, et sellest ei piisanud millekski. Ja just siis, kui ta oli võib-olla harjunud, rebiti ta lahti, jah, jah, küllap see oli minu süü. Ja alles seal sinu kodus tundis ta end paigalpüsijana. Ja muidugi on tal praegu ka raske iga...»

«Ja samal ajal kõik need jutud, ka töötute karjad... Kurat, ma olen kõike mõelnud. Et peaks ta kas või perenaistekooli panema. Aga selleks on ta jälle liiga noor.»

«Ja see oleks jälle äraviimine. Kuigi ega see mõne aasta pärast enam nii palju ei tähenda.» Anja väänutas toolil keha. Lauri tundis seda liigutust, midagi rasket oli mõttes, midagi, millest oleks pidanud rääkida saama.

«Ütle aga välja!»

Anja vaatas Laurit, naeratas ja muutus kohe tõsiseks.

«Sylvist, temast tuleb praegu rääkida. Aga kas see on tõsi, mida Reima arvab teadvat? Noh, isa ka, kuigi ta on viimasel ajal nii palju sekeldanud, pole temagi enam endine, vananeb, õiendab ja keerutab ja... Kas teie taluga on tõesti lõpp?»

Anja vaatas talle otsa silmadega, mille ilu tegi haiget nagu kaunis päikeseloojak suvel. Lauri hoidis end vaos, et mitte pead noogutada või raputada. Ja pidas meeles, et ei lausu sõnagi kivimajadest.

«Kui nüüd juriidilisest küljest vaadata ja ega ma muust enam midagi teagi... Sylvist saab kunagi minu pärija. Nii et mul tuleb asjad joonde ajada.»

«Sa ei abiellunudki uuesti?»

«Ei. Ega tee seda vist kunagi. Ei ütle, et ma üksi elamisest nii otsatult mõnu tunneksin, ei, ma ei tunne mõnu On ainult nii jäänud. Ja kui ma ka abielluksin, kui saaksin ka terve karja lapsi, Sylvi osa on ikkagi selge. Niisiis... Kui ma oma asju untsu ei aja ja äkki ning pennituna ei sure. Seegi võimalus on alati olemas. Kõik on võimalik, alati. Seda ma olen õppinud, kui ka muud mitte.»

«Ma pean varsti minema,» ütles Anja. «Ja enne seda tuleb mul pisut korraldada. Kahju, sinuga oleks olnud tore pikemaltki rääkida.»

«Niisamuti sinuga,» ütles Lauri ja tal oli tõesti niisugune tunne. «Sylvi asi oleneb siis sellest, kuidas kõik muu korda läheb. Kui ta ise ainult kuidagi ärkaks... Mina narr mõtlesin, et kõik saab täna selgeks. Sinulegi helistasin päris ilmaaegu.»

«Ei, see oli just õige. Ja vähemalt seda ei tahaks, et maailm Sylvile veel rohkem oma kõledat nägu näitaks. Kui sulle tundub, et ma võiksin midagi teha, siis ma teen.»

Anja tõusis ja Lauri ka.

«Ainus asi... Kui ta nüüd juhtub sinu juurde tulema. Rääkida saab vist ikka.»

«Sõnu vahetada jah, aga mitte rääkida.» Anja korjas tassid pihku. Nii nagu kunagi koolimajas pärast õhtust teejoomist, käis Lauril mõte läbi pea ja kadus. «Kuulata, sõnu vahetada, aga mitte rääkida. Seegi sai liiga hilja selgeks. Olla olemas, juures. Ema püüdis selle õpetuse järgi vaistlikult käia. Nüüd on temagi vana kõbi.»

«Vii tervisi. Ja helistame vähemalt. Helista sina vajaduse korral mulle.»

Anja läks juba, keha nõtkus, kui ta jälle ümber leti keeras. Tal oli kiire ja Lauri tundis end rumalal moel veel üksildasemalt, nagu oleks teda jõhkralt ja põhjalikult hüljatud. Tagaruumist kostis Anja juttu, kui ta tüdrukule juhtnööre jagas. Lauri mõistis, et ta tuleb veel tagasi, kui on tunni ära andnud. Inimesed elasid, tõdes ta. Kusagil puhkis Reima oma asjade kallal, naine maha saamas. Hänniste pool vananeti, kodus istus isa vist tagakambris, teenijaspere oli lootuste kohaselt tööl ja Sylvi vahtis ilmaelu ratsa või ratsuta. Tema, Lauri, käivitas mootori ja asus tasakesi teele sinna, kus teda ootas sile ja tobe paberivirn ilma ühegi üllatuseta, sest iga probleemi lahendus seisis paksus raamatus. Välja arvatud selle ühe, mille ta pidi lahendama raamatute abita.

27.

«On päevi...» Vana kihelkonnakohtunik tõmbas mantli selga, valmistus lahkuma, jätma jälle kord selle kohtusaali ta murehigide, lõhnade, tühisuste, kõikide neetult rutiinsete ning ka hoopis teistsuguste otsustega. Ta sõnad polnud otseselt kellelegi mõeldud. Üks rõõsapõskne praktikant tegi siin temaga samu liigutusi. Kas see narr matkis? Vist mitte, iga inimene pidi ilmas ringi liikudes õppima vähemalt mantlinööpe kinni panema kui mitte muud. «On päevi, mil seda ametit vihkad. Ainult vihkad. Ja ootad pensionipäevi, millal... Millal oleks aega järele mõelda, mida kõik on kaasa tehtud. Kui issand halastusest unustada ei aita. Ei,» lisas ta, kui noormees valmistus lähenema, vahest midagi ütlemagi. «Ei.» Ja ta asus trepist alla minema, lootes, et vähemalt õu on juba tühi, kõikide tunnistajate ja muu rahva autod ja vankrid läinud, eelkõige inimesed, kellest igaüks võis kunagi kaebealuse kohal olla niisama kindlasti, nagu päike hommikul tõusis ja õhtul laskus. Ära õpitud oli ainult see, et igaüks omal ajal. Ja isegi see ei pidanud paika.

Aga õu polnud tühi, olgugi et ta oli nii kaua viivitanud. Jõudevahtijad olid siiski kadunud, peaaegu viimseni, ja seegi oli ime, sest siin oleks olnud, mida vaadata. Mis nad oma teed ajas, kui olukord oleks just praegu iseäranis jälgimisväärne olnud? Sest niipalju kui kohtuniku väsinud pea jagas, vangi ehk siis süüdimõistetut sõidutama määratud auto polnud liikuma hakanud ja — ta ei teadnud, missuguste kaalumiste, arutelude järel — vangiriietega näiliselt juba harjunud mees kobas süvenenult auto sisemust, keha kõveras, üks käsi õlast saadik kuskil mutreid või põhja või lõdvikut kobamas, nägu teisale vaatamas. Ei, ta ei vaadanud, vaid kuulas, mida käsi autopõuest leidis. Vasak, tühi käsi nõudis midagi ja sinna

pisteti mutrivõti, mida ta vaatas ja siis hülgas, ja talle pandi pihku midagi muud, mida ta seal vähemalt hoidis, esialgu. Mees polnud süüdimõistetu näoga, üldiselt mitte saatusest löödud, vaid keskendunud ja niisamuti keskpunktiks nagu äsja kohtusaalis, kus ta oli samuti justkui ainult oodanud, et mingi ime või muu taevavägi oleks elu endiseks pööranud, tagasi kerinud, nagu hajameelse naise kudumistööst mõned read üles harutanud. Ja et pärast seda oleks naine jalule saanud, saeveskis jälle töö käinud, töökodagi ellu ärganud. Kui Matti Reima oli tunnistamiseks sisse hüpanud, nagu tuld tooma hüpanud ja ära läinud, oli ootus olnud kuuldav hingamiskorinana, mis oli seejärel sumbunud. Pärast seda polnud ta enam oodanud, või muidugi oli, aga mitte sellelt mehelt. Ootamast ei lakanud nad iialgi, nemad, need süütud mehed. Noorena olid seda ammuli sui vahtinud, kuni olid lõpetanud.

Süüalused ja süüdimõistetud ootasid, neil oli, mida oodata. Ühel vanal kohtunikul polnud muud kui — just nii, ka tema loomulikult ootas. Et päev veereks õhtusse, pääseks sööma, lehti lugema, kingi jalast võtma. Ja siis kuid arvestama, et saada lõpuks pensionile, jätta poole pealt sinnapaika neetud draama, mis tundus vaid tulisemaks muutuvat nagu üks kohutav teatritükk, mida teda kord oli vaatama veetud. Sealgi oli asjadega ainult venitatud, mürki segatud, peaaegu juba hinge heidetud, uuesti millegi absurdse, tobeda ütlemiseks tõustud. Ta mäletas, et oli lõpuks lausa vihaselt seal oma plüüstoolis istunud. Keegi oli juba kägistatult maas lamanud, koivad harali, ja pidanud ometi veel midagi ütlema. Ja lõpp polnud veelgi käes, noh, ta oli tukastanud, teda oli tulnud äratada, kui eesriie oli langenud ja kolm korda uuesti kerkinud. «Enam sa mind teatrisse ei vea,» oli ta naisele öelnud ja see oli teda uskunud. Temal oli teatrit niipalju kui tarvis, ameti poolest. Ja ta oli sellest väsinud.

Nagu nüüd siin, etteastel, millest ta kavatses sekkumatult mööduda, kuni nägi poissi.

Ta peatus. Oli ehk kümne ringis olev mehehakatis, koolikott seljas, seismas siin ainult paari meetri kaugusel süüdimõistetust, kelle nimi kohtunikul just nüüd meelde ei tulnud. Aga sellest polnudki lugu, sest poiss kordas seda nii, et ei sulgenud sõnade vahel isegi mitte suud.

«Heikkinen, Heikkinen, Heikkinen, Heikkinen . . .»

«Jah . . . ära muretse . . . mis seal ikka . . .» Ja jälle torgati mehele mingi tööriist pihku ja ta vahetas kätt, pistis nüüd vasaku mootorisse. Tal oli juba nägugi määrdene ja mustuse all pisut jumetki. Ja poiss kordas oma ja kott kõlkus tagumikul, nii väike oli ta.

Kohtunik surus kepi nii sügavale mulda, kui kelts lubas.

«Ega see laps ometi kohtusaalis olnud,» ütles ta esimesele ettejuhtujale. Ta oli vanaisa ja kuskil alussärgi all tuksus selgesti inimese süda.

«Muidugi mitte, härra kihelkonnakohtunik, muidugi mitte. Tahtis ainult — kuidas öelda — vana sõpra näha.»

Kohtunikul ei tarvitsenud isegi selja taha vaadata, sammud lähenesid, selle hullu Hännise sammud, keda ta oli arvanud juba ammust aega läinud olevat, läinud nii kaugele kui . . . Ja kohtunik läks ise, kiiresti, ja ütles ainult selja taha:

«Mine juba minema . . .»

Ta oli juba koduõues, oma auto tõsisena garaažis seismas, kui kohtumaja õuest kostis mootori esimene turtsatus. Trepil seistes kuulis ta vaikset mürinat, asi oli selge, süüdimõistetu oli ise oma küüdi eest hoolitsenud ja istus vist tagaistmel, minnes seda niinimetatud kohtuotsust kandma ehk ootamist jätkama.

«Lapski seal . . .» juhtus ta ütlema naisele, kes onduleeritud ja siniseks toonitud juustega näis vanemana kui oligi. Aga ikka veel kaunid jalad risti, seisis ta lillelauale nõjatunult.

«Mida imet, Heikkisel ei pidanud ju last olema!»

«Äh.» Ja et asja meelest saada, läks kohtunik üleriiete väel otse raamatukokku ja kallas endale suure klaasitäie konjakit. Esimese sõõmuga tuli meelde Reima, seegi oli seal vilksatanud. Seejärel jõi ta klaasi ühe hooga põhjani. No nii, kergendas, ja — ta teadis seda — naine ei räägi õhtusöögi ajal päevasündmustest midagi. Selle oli ta ära õppinud ja see oli suur asi.

Nii ilus vaatepilt päeva õhtusse vajudes. Vana Hänninen ja tema tütrepoeg kõndisid käsikäes mööda peateed. Üks vastutulev vanamemm vaatas liigutatult, tegi kniksu

ja möödus. Hänninen astus tõsiselt ja rahulikult nagu kaasistujal pärast kohtuistungit kohane, aga poisi käsi kiskus ta pihus konksu. Laps ei vaadanud enda ettegi ja pilgutas silmi. Kuna väljas ei sobinud nutta, laskis ta lühikesi vandesõnu lendu. Aga neid polnud kuulda ja mütsinoka alt ei paistnud väändunud nägu.

Poe ees nad seisid viivu, Hänninen näis poissi kuhugi minema manitsevat, näitas teed saeveskisse, näitas teist alla randa, vanaema poole. Miski ei paistnud kõlbavat, nii et nad läksid siis seltsis poodi ja — seda ei näinud keegi peale abilise, Niemi poja. Laps, kott üha seljas, piilus ainult pisut ringi, tõmbas siis riiulist, kus valikuvõimalust tõesti oli, suure vasara, ja enne kui keegi jõudis mõelda, et ta sellega üldse midagi teha suudab, läks ja rabas Hännist tihti endas varjanud klaaskuntriku seina kildudeks. Klaas lõhenes ilusasti, nagu oleks suur kivi lennanud, suur tahvel nurgast nurka puruks, pisut kübemeid põrandal. Ja ikka oli tal vasar käes, vastu põrandat nõjatumas nagu sepahaamer. Ja nüüd vaatas ta otse, isegi mitte raevukalt, vaid huvitatult, nagu oleks temagi tahtnud katsuda maailma ja mida kõike see talub.

Aga loomulikult polnud see nõnda, nii ainult näis.

«Taevane aeg,» ütles Hänninen ja tõstis käe, et vähemalt oma kallist pearaasukest kaitsta. «See on ju lausa õudne. Ja ma ütlesin ju, et annan kommi.»

«Kommi!» Ja poiss lennutas vasaraga riiulilt alla rivi liitrimõõte. Need kolisesid nürki mööda laiali, üks potsatas vastu seemnekotti ja jäi sinnapaika. Ja kõik lömmis, kõik lömmis.

Abiline oli juba kuskil ukse pool, Hänninen seisis paigal, raske mees nagu ta oli. Talle meenus telefon, aga kuidas sa üldse julged sinna kuntrikku minna, poisikoletis võib ka teise seina pihuks lüüa. Ja keset kogu seda segadikku oli poole kõrvaga kuulda ja teise silmaga nähagi, kuidas Reima kihutas nagu auto võttis teed mööda alla. Keegi istus ta kõrval, kedagi ta sõidutas, aga sellele ei jõudnud nüüd mingit tähelepanu pöörata. Ainult õudne oli ja jälle tuli telefon meelde. Aga kuhu helistadagi? Kodus võtaks terve igaviku ja veel rohkem, enne kui Salme telefoni juurde jõuaks, ja egas teenijale ometi säherdusest asjast... Ja Anja pole nagunii kodus, vaid... Ja siis hakkas Hänninen juba uksel valmis olevale abilisele märku andma. Mingu kutsuma, mingu kohvikusse, jah, sinna, sinna... Kuigi, issand hoidku küll, kohviku peaks siis kinni panema, jälle läheks mark. Aga polnud parata, siiagi võis mõni kunde eksida ja kuidas sa sedagi häbi välja kannatad, kõik pilla-palla ja poisil ikka vasar käes.

Kuigi igavik võis kesta kõigest viis minutit, oli see siiski pikk aeg. Sellega jõudis süda väga hästi hirmust nõrkeda, nii et Hänninen istus juba üpris rõhutult, peaaegu lõdvalt sellesama koti otsas, mida oli liitrimõõduga tulistatud, kui Anja ainult pisut hingetuna sisse tuli, abiline kannul.

«Mis,» ütles ta, nagu oleks hämmastunud, «kas uksekell enam ei helise?»

Hänninen lõi käega. See polnud enam aastaid tilisenud. Siin oli asi nüüd muus, vaadaku, nähku, poiss hoiab ikka kahe käega vasarat, ründevalmis nagu kukk.

«Aga isa.» Anja vaatas kohta, kus kelluke endiselt rippus, ainult vedru katki. «Lase see korda teha. See kuulub asja juurde. Kelluke peab olema.»

Mida niisuguse jutu peale vastata? Ja Anja astus üle liitrimõõtude, nagu oleksid need nimelt asja juurde kuulunud ja õiges paigas olnud. Ta heitis pilgu lõhutud klaasile, kuid ei paistnud sellest välja tegevat. Niisiis naised — Hänninen suutis nüüd vähemalt hingata. Niisiis ei paistnud naistele miski midagi tähendavat. Mis maksis uus klaas? Palju, mõtles Hänninen kaalukalt. Palju, sest klaasi hind oli tõusnud, kuigi igasugune äri oli, mis ta oli. Kuidas nad olid saanud klaasi hinda tõsta? Ja selle hind tõusis ta meeles nüüd aina, nii palju raha ei võinud kuskil olla. Isegi temal mitte, ja siis purtsatas ta suust:

«Aga metsadesse ei puutu!»

Kus nüüd temale tasus pilku heita, kui siin räägiti ainult mingist kellukesest! Või ainult poolt pilkugi, egas ta ju rohkem väärinud. Jajaa, ja nüüd kõneldi Olavigagi sellest igavesest kellukesest, aga lasti tal haamrit hoida, nagu oleks see lihtsalt pliiats või kõristi. Ja siis astus Anja täies rahus sinna purustatud klaasputkasse, killud krigisesid natuke kingade all, ja läks helistama. Noh, koguni koju, julgust kui palju. Ja seal oodates naeratas ta kübara alt poisile, nagu oleks see teinud vaid midagi asja juurde käivat ja hästi ja saaks peagi oma tasu.

«Olen praegu papa poes. Jah, just seda see oli. Matti viis ta natuke aega tagasi sünnitusmajja.» — «Jah, ei tulnud enne aega, kõik oli just nii, nagu olema pidi.» — «Jah, ja Inkeri saab vaevast kähku lahti. Siis on seegi mure möödas.» — «Papa? Noh, pisut erutatud muidugi nagu igaüks. Et kas tuleb poiss või tüdruk, jah. Olavigi on siin.» — «Noh, kui sa nõnda arvad. Ma küsin Olavilt, oota pisut.»

Ja telefonitoru laual, kummardus Anja augu juurde, mis oli otsekui selleks klaasi sisse löödud, et siit oleks hea küsida, kas vanaema juurde minnakse. Poiss noogutas mornilt, aga siiski. Anja lõõritas veel telefoni ja Hännisel langesid käed põlvede vahele. Nõnda korraldasid nad asju ja nõnda räägiti talle uudiseid. Uksekellast alustati ja sünnitamisega lõpetati. Haamritööd ei tähendanud midagi, paistis, et ka poisi meelest mitte. See laskis relval riiuli najale langeda, sest ei jõudnud seda nüüd, kui raev oli möödas, kohale tõsta.

«Kas ma olen poolearuline või mis olen,» hakkas Hänninen kohe kaebama, kui Anja putkast välja tuli. «Et mulle midagi ei räägita. Salmele helistatakse, räägitakse, et ma olen pisut erutatud . . .»

«Aga oled ju, oled erutatud,» ütles Anja lahkelt ja tuli ta rinnaesist puhastama, nagu oleks see tolmune. «Saaks aga pisut aega mööda saata, ükskõik kuidas. Mis siin ikka ära ei ole. Olavi saab väikese õe või venna, sinust tuleb kolmekordne vanaisa. Mõtle sellele. See on sinu jaoks vist täna ikkagi see kõige tähtsam asi. Olgu siis mida tahes olnud. Sulle peab see kõige tähtsam olema, mõnele teisele miski muu.»

«Nojah. Miks mitte . . .»

«No mida siis? Me läheme Olaviga vanaema juurde ja ootame seal helistamist.»

«Aga mina? Mis mina?»

«Oi, oi, papa. Tuled järele, kui jõuad. Kui enne pisut . . .»

«Minu lapsepõlves . . .» Hänninen julges juba tõustagi. «Kui kas või kogemata aknalaualt lillepoti alla ajasid, pidid ise jäljed koristama ja siis said veel karvustada kui mitte koguni urvaplaastrit . . .»

«Mõelda . . .» Anja näis tõesti imestavat ja Oskari Hänninen oli sellegi vähese tähelepanuga rahul. Aga kohe haaras Anja poisil käest kinni ja hakkas teda ukse poole

viima. Keset ruumi lõi poiss siiski kannad vastu põrandat, kuid vaatas vähemalt otse silma.

«Mispärast Heikkinen vanglasse viidi? Ma tahan seda teada.»

«Hästi. Ma püüan rääkida. Ma räägin vähemalt kõike, mida ma tean. Kas sa siis tuled?»

«Ei, ei,» püüdis Hänninen viriseda. «Ega siis lapsele või kõike hirmsat . . .»

«Jah,» ütles Anja kindlalt. «Olavi peab teada saama. Olavi on niisamuti inimene nagu iga teine. Kui alati ainult ette kujutada, oma väikest pead murda . . . Papa, pea siis seda kellukest meeles!»

Hänninen lõi käega ja korjas ühe liitrimõõdu üles, abiline hakkas teisi nurkadest kokku koguma.

«Kas mind lastakse seda titte vaatama?»

Nüüd oldi vähemalt väljas ja Anja vaatas aknast, kuidas Hänninen ettevaatlikult klaasputkale lähenes.

«Seda ma ei tea lubada, sest ei tunne nende eeskirju. Aga kui eeskirjad lubavad, siis sind muidugi lastakse. Kuid nüüd me läheme, ja kui ma räägin sulle kõik, mida ma sellest toredast Heikkisest tean, siis sa . . . Kas sa usud mind?»

«Jah, usun.»

«See on hea. Ja sul ei maksa püüda kõike mõista. Minagi mõistan ainult natuke. Kunagi hiljem hakatakse paremini mõistma. Siis ei tee see enam nii haiget ka. Aga Heikkinen on niisama hea mees nagu ennegi. Ta pole põrmugi muutunud. Ja temagi igatseb sinu järele, kindlasti.»

«Igatseb või?»

Juuksuri kohal muutus poisi samm tõrksaks, sest ikka veel polnud jutuga algust tehtud, ja Anja hakkas siis peale. Ta kõneles aeglaselt ja rahulikult, sõnad puhuti kurku takerdumas. Kuid ta ütles nad kõik välja, needki, mis ei olnud tõepoolest ilusad. Poiss näis aru pidavat, siidpaberõhuke laubanahk väratas, Mattilt päritud tumedad silmaterad ahenesid. Anja püüdis Olavi isale mitte etteheiteid teha, kuid ei vältinud fakte, värvi neile ei tarvitsenudki juurde anda. Ta rääkis, nagu kujutles, et oleks ise soovinud maailmast kuulda, enne kui teda sinna paisati. Maailm, elu oli olemas, aga polnud võimalik selgelt öelda, mis või missugune see oli. Sest see näis alati,

või enamasti, taguvat, karjuvat, kraaksuvat, aga ka puhtast rõõmust naervat kuskil kummaliste kulisside taga, mis omakorda vaheldusid. Need muutusid muu hulgas koos vanusega, muu hulgas selle ja mõne teisegi asjaolu tõttu. Kolinal lasti aeg-ajalt silmade ette uus pilt just siis, kui eelmisega olid äärepealt harjunud. Aga elu ise oli kummatigi alati kuskil piltide ja kujutelmade taga.

«Aga ei tohi karta,» ütles Anja. «Pole vajagi. Vahel on häda ja muret ja vahel vihastab ja paneb nutmagi. Siis võtadki kõike ette... Aga iga asjaga saab hakkama, alati. Ja õige tihti on huvitavgi. Ega Heikkinengi ei nutnud.»

Poiss pidas aru, siis leidis.

«Jah, sest lasti autot parandada!»

«Jah! Ja seal, kuhu ta nüüd läheb... Ma olen kindel, et ta saab sealgi autosid parandada. Vähemalt kuskil sepikojas midagi taguda. Kas sa sepikoda mäletad?»

Poiss noogutas.

«Nii et sa pead nüüd oma igatsusega lihtsalt hakkama saama ja enda eest hoolt kandma... Emagi tuleb peatselt koju ja uus beebi ja homme lähed sa kooli nagu tänagi ja varsti on suvi...»

«Ema kardab. Ta isegi nutab.»

«Sest et ta on nii väsinud olnud. Nüüd ta saab puhata ja — vaata! — ka tema ette tuli uus pilt ja ta pole sellega veel harjunud. Peab ootama... Sa ju tead neid kooli õppepilte, neid, kus on mitmesuguseid linde ja maastikke ja kõike. Seesuguseid pilte just ette pannaksegi.»

«Ja kassikakk, huhuu!»

«Just.»

«Aga kui saaks värvilist kriiti ja teeks oma pildi, just niisukese, nagu sooviks...»

«Miks ka mitte...» Varsti olid nad kohal ja Anja tundis, et oli roidunud. «Aga need vist ei kõlba. Ma arvan...» — kas ta ütles või ainult mõtles nii? — «et mina vaatasin väga kaua ainult neid omi pilte. Need olid küll ilusad. Aga nad pühiti läbimärja käsnaga ära. Neist polnud millekski... Kuule!» Nüüd kuulis Anja oma häält. «Seal on vanu pildilehtede aastakäike. Papa on lasknud need köita. Kas sa vaatad neid niikaua, kui ootame helistamist või isa? Seal on mustkunstiõpetusigi. Võiksid mõne imetriki selgeks õppida ja siis emale näidata, kui ta tuleb.»

«Jah. Ja vanaema juures tohib kingadega saalis diivanil lamada!»

«Kas tohib?»

Neil mõlemal oli nägu naeru täis, kui nad vanast trepist kolinal esikusse läksid. Hakkas sadama, nad said vihma käest varjule.

«Ladistab sadada, tuleb suvi,» ütles Mari ja Salmememm naeratas õnnelikult, sest Inkeri pääseb küll sedapuhkugi eluga ja poetab uue lapse ilmale. Anja, isegi nagu laps, läks mantlit ära võtmata kohvilaualt küpsist napsama.

«Palju õnne sullegi, mamma! Sa ei oska varsti enam lapselapsi kokku lugedagi.»

«Jah, ära ütle! Aga sii oo küll peramine, mul oo niisuke aimdus. Meil oo praegast ainult kohvi, sööki põle, sest ei tea ju, millas kõlistatakse vai kas Matti tuleb.»

Hänninen oli köögis laua ääres midagi söönud, oli kohvi keedetud, see oli jahtunud ja seda oli üles soojendatud, kui viimaks, tegelikult ainult mõne tunni pärast, peatus õues Matti auto. «Poiss,» ütles Matti Marile ja Mari kandis teate kambrisse edasi. Aga miks see mees ainult niiskel verandal seisab? «Vabrikandihärra tulgu nüid sisse,» kamandas Mari ja Matti viskas siis mantli kuhugi ja astus tuppa, mis varem oli näinud rõõmustavat isa, nüüd ainult üpris väsinud, vananevat meest.

«Poiss,» ütles ta neilegi inimestele, otsis Olavit, käis saaliuksel. «Said venna, kas kuuled!» Ja tagasi kambrisse, kus pidi siis istuma ja jooma kohvi ja sööma saialõike, mis olid jõudnud juba kuivaks tõmbuda. «Täiesti terve laps ja tuli jälle nagu lupsti. Mina — andsin Inkerile plaatinasõrmuse. Plaatinasõrmuse,» kordas ta väljakutsuvalt, sest need inimesed ei paistnud midagi mõistvat, vähemalt mitte seesuguse ehte väärtust, olid ainult kergendunud nägudega ja sekeldasid üht-teist pakkuda.

«Oi-oi, kui saaks vaatama minna!» kurtis ja rõõmutses Salme ühekorraga. «Aga kus sa niisukeste põlvedega lähed.»

«Ja mul tuleb homme jälle Helsingisse minna,» teatas Matti, temal pole seega igatahes sõidutamiseks mahti. «Sõidan ühtevalu seda vahet. See'p see on. Armuaeg... Jupikaupa.»

«Aga misperast siis plaatinasõrmus? Sii oo jo hirmus kallis.»

«Inkerile on alati meeldinud kõik uhke. Ja mida kallim, seda parem. Mis sa, Anja, vaatad mind nagu mõrtsukat? See polnud minu süü, et... Ma pean kokku hoidma — jooksvate väljaminekutega. Sõrmuse ostsin ma juba ammust aega, väärismetallide väärtus püsib.»

«Ma ei vaata,» ütles Anja ja langetas silmad. «Mõtlen ainult Inkerile, või püüan mõelda, mida tema mõtleb.» Anja pöördus kähku ema poole «Nii jõukad oleme küll, et võime taksoga sünnitusmajja sõita. Ma viin sind homme. Inkeri rõõmustab. Ja sa pead ju sinna saama.»

«Aga mina? Miks keegi minust ei räägi? Mul on raske päevatöö seljataga, olen kohtuski olnud, kogu see hirmus...» kurtis Hänninen ja avas suu, et alustada taas Heikkisega või rääkida Olavist, temast ei võinud iial teada.

«See asi on klaar, punkt,» ütles Anja talle rangelt. «Lõplikult. Ja...» — Anja patsutas isa kätt, suurt pehmet kämmalt laual — «sul on väledad jalad, sina käid kas või mitu korda päevas Inkerit vaatamas, kõikide muude jooksmiste vahepeal.»

Matti mühatas. Need inimesed olid ju loomariigile alles üpris lähedal, nende jaoks oli sünd ja surm midagi üleliia tähtsat. Miks mitte, muidugi mõista oli hea, et Inkeri tuli omadega kähku ja hästi toime, aga eks nii ju pidigi. Oli see siis mingi ime. Prooviks heitis ta äiale väikese küsimuse:

«Kas nüüd on nii, et ma pean need metsad täiesti ära unustama, need, mille lepingud on sinu raudkapis?»

Ja Hänninen, kes manas ette just niisuguse näo, nagu Matti oli oodanud, vastas koguni üle ootuste:

«Mis metsad?»

Nii et nendes ruumides kuuldi siiski veel Matti naeru. Olavigi tuli saaliuksele vaatama. Ta hakkas rääkima tuletikkudest, millest laoti ring ja kuidas siis... aga Matti otsmikule olid jälle väsimusekortsud siginenud ja võis märgata, et varem lokkis juuksed olid sirgunud ja vastu pealage hoidma hakanud.

«Kuule, äiapapa. Ma ei tea, mis su peaga on juhtunud. Aga olgu mis tahes. Lõppude lõpuks pean sulle tänulik olema, kuigi meelsasti ei oleks. Ja aega võttis, enne kui

ma seda mõistsin. Kui sa oleksidki ausalt käitunud ja kokkuleppest kinni pidanud, siis vaevalt neil metsadel oleks olnud jõudu mind püsti hoida. Vaevalt. Pank oleks mind pankrotistunuks kuulutanud ja oksjonil oleksid need kõik maha müüdud. Nüüd, kus neid ei ole, ei tasu pangal pankrottigi taotleda. Nii et nüüd siin ainult oodatakse, oodatakse, et aeg muutub ja mina saan jälle tegevust alustada ja siis tasapisi pangale ära maksta, mis talle kuulub. See tähendab parimalgi juhul mitmeid hingitsemisaastaid. Aga ma tulen toime, ole aga tänatud, äiapapa. Kas said aru?»

Hänninen köhis, ta pilk eksles Salme ja Anja vahet. Ta näis kaaluvat, kuid ühtegi sõna, midagi sõnadega väljendatavat ei järgnenud.

«Papa on alati pidand liiga palju mõtlema, aru pidama,» ütles Salme pisut nukralt. «Ma mäletan küll, misukest vatti ta sai, kui siin alustas. Peris tühjade kätega. Ja keegi ei aitand, keegi ei teind tundma ega teadma. Aastakümneid, ja peris üksi. Kui nüid siis viimaks, kui oo pisut nigu kusagile jõud, kuhu lootis. Olgu või kaasistujaks, ja eks ole too majapool... Nii et kas oo liiga palju nõutud, kui ta nüid kangesti tahab nondes metsades jalutada. Ja eks siis temagi või vahest...» — Salme mõtles — «raasike väsind olla.»

«Väsinud! Niisiis pole ta ka sinu arust päris normis, otse öeldes mitte päris mõistuse juures.»

«Mõistuse juures... Mis sii oo? Ta oo igatahes lahke, muud ma'i tea. Kodus lahke. Egas sii siis miski hullumeelsus ole? Ära räägi siin nõnnamoodi, nagu tema miskit ei mõistaks. Siin ta oo, meie papa ja puha, ja palju raskeid muresid õlgadel. Kui sina, Matti, oleks kõik need sammud teind...»

«Noh, jooksmiseks ta igatahes väsinud ei ole. Aga nagu ma ütlesin, lõppude lõpuks pean talle tänulik olema. Võib-olla suudan kunagi ollagi. Kukkus ainult väikese üllatusena kaela. Ja sina, Anja...» Mattil tuli tülgastus peale, tal oli paha olla, süütunne rõhus ülearugi ja ta püüdis seda riidu kiskudes eemale peletada. «Sina teed ikka veel revolutsiooni, eks ole? Ei vasta, selge see. Sul ongi seda hea teha, omal ajal pärid osa nendest neetud metsadest. Mõtelda, sina, kommunist, ja pärija.»

«Kuulge nüid,» üritas Salme, aga Matti rehmas talle

käega ja istus Anja kõrvale, nii et ta põlv puudutas Anja reit. Anja küünitas käe tahapoole ja võttis kummutilt heegeldustöö. Ta nihutas istet Mattist pisut kaugemale, vaatas mustrit ja jätkas sealt, kuhu see kunagi pooleli oli jäänud. Linapits lookles ta süles.

«Ei lähe korda, niipea igatahes mitte, nüüd, kui riigis on kord majas. Ma mõtlen poliitiliselt, olgugi muidu kõik kuradil. Aga nii see on, et haara kõigepealt armees ja politseis võim, armas Anja. Nendest see algab, siis võib see korda minna. Või saad vähemalt oma sõja, ainult sõda sa ju ihkad.»

«Sõda? Mis ime pärast sa minuga ometi riidu kisud?» Anja langetas töö. Ilma prillideta heegeldas ta ainult valesti. Praegu ei tasunud moepärastki heegeldada.

«Kisuksin äiaga, aga on sealt siis mingit vastupanu või vähemalt vastust loota... Üks kordki ometi mees vait kui sukk.»

«Ja riidu kiskuma peab, eks ole? Kas oled praegu tõesti nii nõder?»

Matti näost kadus värv, silmad tõmbusid kissi, kuid ta talitses end, sest kuidas ta oleks muidu jätkata saanud. Ja jätkama ta pidi, sest kui ta oleks hetkegi vait... Ja need hetked tulevad ikkagi ja siis... Ta oli sünnitusmaja vestibüülis aknast välja vaadanud ja näinud nagu Heikkist mööda teed vantsivat, käed pikalt rippu. See oli olnud sootuks teine mees, aga Matti oli kartnud, et hakkab peast segi minema.

«Su riigikukutamisel on palju vastaseid, pean silmas mitmeid asjaolusid, mis on vastu. Ei tee siin üks Ukko-Pekka... Aga on olemas ka niisugune asi nagu rahvusmeel või -keel, kuidas soovid. Sellest on targemad rääkinud, targemad kui mina või mu austatud äi. Kunagi terroriaastail sündis niisugune kude, mis hoiab rahva alati venelaste ja vene õpetuste vastu koos.»

«Haavakude,» ütles Anja. «Aga mina seda vestlust ei jätka.»

«Haavakude. Sa leidsidki õige sõna. No hästi, ära jätka. Aga haavakude ongi just tugev. Sinuga oleks tore vaielda, aga kui ei, siis ei. Minuga ei räägigi enam teised peale pangameeste ja revideerijate. Peab tänulik olema, kuniks vähemalt needki.»

«Aga Inkeri? Inkeriga võib ometigi kõnelda.» Salmet jahmatas see oodatud rõõmuõhtu oma kiivakiskunud

meeleoludega nii, et ta ei mõistnud muud kui üha koogivaagnaid pakkuda, millest keegi ei hoolinud. «Mõelge nüid, sii lamab sääl selle pisikese kompsukesega. Ja kas sa öelsid, et viisid talle miski sõrmuse?»

«Inimeste rõõmu põhjused...» Ja Matti pööras ennast laua poole ning langetas pea kätele. See oli hirmutav, sest midagi niisugust polnud neist keegi varem näinud. Ta rääkis ainult iseendale, pidas kõnet, mida ta oli kindlasti ennegi pidanud. «Rõõmu põhjused, mis need on? Raha ja armastus või? Ühesugused asjad mõlemad. Muret mõlemast, lõppude lõpuks ainult muret. Vahel on neid kuhjaga, aga ilmaski ei või neile loota, mitte kummagi peale. Või siis... Neid on, näib, et on, et kõik on päris kindel. Aga see, säherdune raha või armastus on nii tähtsusetu, sest seda on nii vähe. Kindlat pole iial palju. Nii raha kui armastuski on ebakindel ja vähene. Seda see enamasti on. Ebakindel ja peaaegu olematu. Nii et kui inimeste rõõmu põhjuseks on need, siis... Palju lusti see ei paku.»

Hänninen köhatas, tõsiselt, väärikalt, sügavates mõtetes uidates. Ta on nüüd vait, on niisugune õhtu. Anja pani käsitöö lõplikult kapi peale tagasi, vaatas kella ja siis ema.

«Aga...» Salme nägu oli aval ja isegi kaasa tundev. «Sa rääkisid siiski armastusest.»

«Põrgusse!» Matti kergitas end, nagu oleks ta äärepealt kuhugi kukkumas olnud, kuhu ei tohtinud kukkuda, sest see oleks siis see ainuke kord olnud. Ta tõusis sealsamas püsti ja hõikas Olavile, et on aeg minema hakata. Tuli minna magama, et suudaks hommikul tõusta. Niisugune kord kehtis elus, une saamisega oli iselugu. «Armastusest? Nojah... Ma rääkisin muidugi rahast. Aga ärge pange tähele, minust ei tarvitse kellelgi välja teha. Üksildane hunt olemuselt... Üksildane hunt lööb alati läbi.»

«Püüa rohkem Olavi seltsis olla,» ütles, käskis Anja ja Matti heitis talle ainult pilgu ning sellest pilgust ei lugenud midagi välja. Ja kui poiss võttis toolilt koti, rääkis Anja temagagi, aga teisel häälel: «Pea siis meeles, mis me kõnelesime. Kas pead kindlasti meeles?»

«Ma arvan, et ta asjad oo peris hullusti!» Just nii, Mari polnudki näha olnud, ainult tema oligi puudunud ehk

seisnud, kõrv vastu ust, kogu aeg kuulamas. Nüüd seisis ta siis siin, lugematuis jakkides ja seelikuis ja käed puusas. «Ma mäletan, kui meil vääksusi sündis... Oli niisuke möll, et... Kaupmees sekeldas ja Gröönrooska jooksis ja kõikse suuremad kohvikatlad olid ikke pliital. Nüid... Küsige aga mult; küll mina tean kõik.»

«Ma aitan ema magama,» ütles Anja lühidalt. «Ema, kuule, homme läheme Inkerit ja beebit vaatama.»

«Nõnna me teeme,» vastas Salme ja Anja hakkas teda tõstma. «Sii Matti rääkis palju...»

«Seda jah. Rääkis mis rääkis, ei sellele tasu mõelda.»

Anja talutas ema üpris sõlmes mõtetega maadlevast Hännisest mööda magamistuppa. Mari vaatas kõike köögiukselt pealt ja pani pahaks.

28.

Kui kord igal tulbal, igal võimalikul vaateaknal ja uksel on kuulutus ilusast naervast mehest ja tema tantsuorkestrist, kes on paikkonda külastamas, siis mida halba võib olla selles, et tahad niisuguseid kuulutusi, kutseid kuulda võtta? Eks tehtud nii ju igal pool? Ja kui tantsuõhtu polnudki kaitseliidumajas, siis mitte ka töölismajas, vaid kolmandas, mille spordiselts oli mäeküljele püstitanud. Nii et see asi poleks tohtinud kellelegi riidlemiseks põhjust anda. Ja polnud mingi jõuluõhtu, mil noor inimene mõnede täiskasvanud inimeste arvates oleks pidanud ainult kodus istuma ja pingil või diivanil konutama, lõpptüdinult ja igatsedes, nii meeletut igavust tundes, et see käis peaaegu naudingu ette. Oli teisipäev või kesknädal või neljapäev. Ja aprill, see ka veel, kummaline, otsekui lõputu kuu.

Nii et...

Ja ta polnud seal isegi hilise ajani. Ja ta oli ainult seisnud tüdrukutesummas, õige taga, et ühelgi poisil ei turgataks pähe mõtet tulla teda tantsima võtma. Sest ta ei osanud tantsida, ta ei olnud tantsimist enne näinudki. Ja see teadmine võttis laulu kuulamiseltki rõõmu, kuigi selle ilusa mehe hääl oli nii vapustavalt kaunis ja laulude sõnad nii lootust ja igatsust täis, et see kõik pani peaaegu nutma. Aga mehe lai suu naeris lauldeski ja ta liikus laval orkestri ees nõtkelt, usutamatu nagu ilmutis. Kogu aeg tuli valvel olla, karta ja aina mõni samm ukse poole teha, kui mõni golfipükstes poiss tuli üle põranda sinnapoole, kus ta seisis. Kui tants oli jälle täies hoos, võis kergendatult hingata ja ainult kuulata. Paar tuttavat tüdrukut hüüdsid teda mööda keereldes. Need olid võõraks jäänud, klassikaaslased küll juba algkooli-, siis keskkooliõuelt, aga nüüd sootuks muutunud nagu vist tema isegi.

Ta keeras käevõru randme ümber. Seesugust polnud igatahes kellelgi. Tal oli puhtast siidist kleit, tal olid siidsukad ja samskingad. Juustes polnud ta kindel, ta polnud mõistnud soengutegijale öelda, kuidas ta neid tahtis. Ehk olid liiga ära pöetud?

Ja järsku sai talle küllalt. Ta kergitas lõuga, tõi mantli ja läks jokkis poiste pilkesõnade saatel minema, kiirustas jalgade ette vaadates läbi alevi, kuni alles puiesteel meenusid taas laulukatked ja ta kahetsusel polnud piire. Laudalõhn lõi vastu... «Armsaim neiu, rüppe peiu...» Kanalas robises. «Tundrute tüdruk, neiu imemaalt...» Piimahoone seina ääres alusel olid kõik piimakarrad, suud allapoole... «Leila, Leila, Leila...»

Aga nüüd polnud ju veel mingi ukseriivistamise aeg? Riivis see siiski oli, ja kuigi ei kestnud hetkest kauem, et otsustada ja asuda seda otsust teoks tegema, ronima sisse oma toa aknast, mille ta igaks juhuks oli jätnud nii, et sai selle väikese orgiga avada, oli juba hilja ja tema liiga aeglane. Uks avanes sedavõrd, et sealt ilmus esile Tyyne käsivars, siis lausa pärani, ja see käsi haaras tema käe ja tõmbas ta karmilt sisse. Kõvad sõrmed tungisid tal lihasse, ta kiljatas.

«Vakka! Äratad terve maja. Või nii, või nii, ja nüüd siia tullakse!»

Polnud isegi veel mitte kottpime. Toas võis väga hästi uurida Tyyne ööriietust, naist tervenisti, kes omal ajal oli olnud tema vastu kui mitte südamlik ega lausa sõbralik, siis vähemalt asjalik. Nüüd... Vana, vana, inetu ja põhjusel, mida Sylvi kuidagi ei suutnud mõista, raevus. Ja raevgi polnud õige sõna. Virtin oli ainult pilgeni täis, nimelt täis, ja üha kätt pigistavad sõrmed ja küüned tungisid sügavamale juba üksnes seetõttu, et Sylvi vaatas avaras, rahuliku väljanägemisega ruumis ringi.

«Ei, ei pane nüüd ühti putku! Ma olen seda möllu vaadanud, ma olen terve aasta jälginud ja vandunud ja mõelnud, et mis sellest tuleb. Ja siis, kui oled kõik pea peale pööranud, siis on aeg hakata mööda tantsupidusid jooksma! Üks lontrus tõi sind autoga!»

«Ei toonud...»

«Auto peatus teel, ma kuulsin küll. Seisis seal just paraja aja, paraja aja suudlemiseks ja teab milleks. Justament! Ja siis tullakse sisse nagu ei miskit, lihtsalt kõpsitakse, ptüi!»

«Ei tulnud autoga, usu nüüd ometi!»

Tyyne tõmbas hinge, noh, võib-olla siis mitte. Sylvi vaatas lage, leivavardad olid leibu täis. Ta hakkas neid lugema. Ja ükskõik mida ta ka oleks teinud, vahest nutnudki, kuigi ta ei leidnud niisuguse tarbetu toimingu alustamiseks põhjust, oleks see olnud ainult paus, aeg, mida virtin võib-olla vajas, et tõsiselt pihta hakata.

«Kas tead, et sul pole siia majja vähematki pistmist? Mitte kõige vähematki. Tühjast siginenud. Ja millekski pole sust asja olnud. Mitte millekski. Piima vedama... Nii kauaks, kui see nüüd kestis. Pärast seda mitte millekski mõistlikuks. Kas küsisid tantsuõhtule minekuks luba? Ja tantsuõhtul oled sa olnud, ära mitte salgagi. Ei küsinud luba. Ei, ei tulnud meeldegi või? Ja kui oleksid küsinud, muidugi oleks Julin lubanud. Ütle ükski asi, mida ta on sulle keelanud? Ei oska öelda. Kõik, kõik, mis su pea on välja mõelnud, kõik on ta sulle andnud. Ja nüüd siis... Ma olin siin talus juba siis, kui perenaisekadunuke elas. Ma olen olnud siin tublisti üle kümne aasta ja hoolitsenud kõige eest, nagu oleks see mu oma talu. Ja siis tuleb üks tüdrukulipats ja kõik läheb... Jajah, muidugi, mis ma räägin, muidugi mitte enne, kui temast saab, kasvab naine. Siis... Ajasid vana mehe pea segi, täielikult. Ei käinud koosolekuil, kus ta oleks pidanud käima. Ei hoolitsenud oma asjade eest ja, ja mina pidin veel ühe arutu testamendi juures tunnistajakski olema. Noh, sel pole enam tähtsust. Ja nüüd tuleb tal maksta, maksta selle eest, et ta on tagakambris ühe säherduse hoorahakatisega mässanud. Jah! Ära jõllita ühti, sa mõistad väga hästi! Säherdune kuulsus jääb sulle päranduseks, see jääb, kui ka midagi muud ei jää. See on su testament! Ja siis pidid olema ehted ja riided ja oma hobune ja... Aga siia on täna jälle pabereid toodud, suuri arveid. Ja siis olid sa teadagi ära. Mis sina enam hoolid, varsti polegi enam midagi, mida sa võiksid endale kahmata. Ja kõigeks on hilja, kõigeks.»

Sylvi oli juba hulk aega tagasi lakanud leibu lugemast. Nüüd vahtis ta vaid ainiti näkku, mis kogu aeg paisus, nagu täituks kogu inimene ikka veel millegagi, millest ta püüdis rääkimisega lahti saada.

«Jah!» Ja siis ta naeratas, kuigi käsi pigistas üha kurjemini. «Ja Hänninengi käis. Jah, ma kuulasin, ma olen pidanud kuulama hakkama. Ju pidi siis seegi tulema, see

kirstunael. Jutustama, et ühel talunikul polnudki korda läinud varandust teise nimele kanda, sest nimismees jõudis vahele. Oli, mida üles kirjutada, jah. Jäi kreposteerimata, kui sa tead, mis see on. Ma olen õppinud teadma. Aga kas sa tead vähemalt, mis asi on üleskirjutamine? Ei, ei tea sina muud kui seda, kuidas vana meest võrgutada. Kas sa tead, mis on sundoksjon? Hea oleks sul seda õigel ajal teada. Külas eided juba mõtlevad, lepivad omavahel kokku, kes siit missuguse serviisi viib. Jah, et ei hakka omavahel võidu pakkuma, nii et saaks küllalt odavalt kätte. Ja mina olen neid serviise hoidnud, nagu oleksid nad mu enda omad. Ja siis tuleb üks hoorakutsikas ja laseb talul minna, nagu viskaks taskust prügi välja.»

Äsja naeratus, nüüd nuutsatus.

«Kui mõistaksid vähemalt häbeneda. Aga seda on nüüd säherduselt liiga palju nõutud. Kaua, kaua magas see vana mees ilusasti oma lesevoodis. Austasid teda, mõtlesid, et maailmas on vähemalt üks korralik inimene. Ja hea inimene, omal kombel.»

Toa seinu ei seletanud enam, need olid kadunud pimedusse, mis nüüd oli võimust võtnud. Ainult Tyyne flanellist öösärki, tikandid krael, aga nüüd nagu süljest määritud. Sylvi rapsas kätt, ikka veel ei saanud ta seda vabaks.

«Mis kõikidesse inimestesse sisse on läinud?» suutis ta siiski öelda. Neil sõnadel oli tõsi taga.

«Sisse on läinud? Säherdused nagu sina!»

«Mina? Ma...»

«Sina, sina, sina! Säherdused väikesed hoorad, need teevad seda.» Ja päris ootamatult võttiski Tyyne käe ära, laskis Sylvi vabaks. Jäi kogu käsivart endast eemal hoides kätt raputama, stseenil puudus ainult haripunkt. «Et ma ka läksin niisugusest kinnihaaramisega kätt määrima.»

«Mis sa siis haarasid...» Sylvi tegi mõne sammu, kuid ta ei teadnud, kuhu minna, ei saanud õieti veel arugi. Ta oli olnud ilusa mehe laulu kuulamas, tulnud koju, laulud meeles, siis see... Ometi oli ta juba uksel, pöördus ja ütles selja taha:

«Hull inimene!»

«Ise oled hull, väike hull hoor!» kriiskas Tyyne talle järele, kuid Sylvi sulges ukse ja läks pimedas kärmesti

oma tuppa. Sinna ei kostnud midagi, ainsatki häält, kuni ta näoli voodisse heitis. Vedrud nagisesid, kui ta jalgu liigutas, neid nii harki ajas, et vastu tuli sein ja teisel pool tühjus. Ta surus põse vastu patja. Ei mõelnud peaaegu midagi, ei suutnud. Üksikud sõnad Tyyne karjumisest, need pöörlesid, tuhisesid, kuni raskemad jäid hingepõhja. Need veerlesid seal tasanevas ringis, seisid järsku reas, muutusid olendeiks, kel kõigil olid suured kollased silmad. Need jõllitasid. Need ei väratanud, need ei andnud rahu. Näoli lamades kergitas Sylvi käsivarte najal ülakeha, vaatas patja, mida õieti ei seletanudki. Aga odekolonni lõhna tundis ta järsku ülemäära tugevana, nagu oleks ta just äsja seda patuhaisu ümberringi pihustanud. Nad... peaksid... pisut... mõtlema... Ei... peaks... Siis ei kannatanud ta patusõnade põrnitsemist enam välja, pööras järsku istuli, laskis jalad, ilusad kingad põrandale. Tal ei tulnud pähe hakata lahti riietuma. Ja oli pime ja kuskil mängiti ja lauldi ja see, kes oskas, tantsis. Keegi suudles kedagi kuskil. Nii öeldi raamatuis. Mis see oli? Mismoodi? Anja oli kunagi pruntsuu tema põsele surunud, aga see ei olnud see. Ja kinos oli ta näinud mõnda stseeni, kuid seal oli olnud ainult kaks pead, mehe ja naise oma. Sellest — kas suudlemisest? — oli näinud ainult kukalt ja helmeid kaela ümber, mis olid pisut nihkunud. Temalgi olid helmed, ta oli saanud need, jah, Julinilt, kes... Vähematki mõistmata või isegi püüdmata mõista sirutas ta aeglaselt käe, võttis padja kaenlasse ja tõusis püsti. Ta läks vaikust rikkuda kartmata läbi pimeda maja, põrkas ainult korra vastu mingit mööblitükki, mis teed andis, ja jätkas minemist, padi ikka kaenlas.

Julini magamistoa ukse taga seisis ta pisut aega. Kostis vana mehe vaikset hingamist. Sylvi pea nõksatas alla. Teda oli pekstud, jah. Teda oli sõimatud. Aga — ja ta tõstis pea jälle üles ja nüüd oli see trotslik. Ehk Tyyne siis teadis, teadis ehk vägagi hästi. Sõnu ei öeldud ilmaasjata, need tähendasid alati midagi. Ja siis olid veel needki sõnad, mida isegi välja ei öeldud. Ta vajutas ukselingi alla ja astus sisse.

«Mida? Kes nüüd?»

Julin oli linnuunega, ta avas vist silmadki, aga seda pimedas ei näinud.

«Oh,» ütles Sylvi, nii nagu teadis raamatute järgi aeg-ajalt öeldavat, enamasti ilmaaegu, oli ta mõelnud,

kuid selleski oli ta eksinud. Kõikidel sõnadel oli oma tähendus, kuigi vaevalt ütlejal. «Mina tulin. Tulin siis nüüd.»

Julin püüdis kurku puhtaks köhatada, ärkas alles siis tõeliselt, kui Sylvi padja tema voodisse viskas. Või ei, ei visanud, vaid asetas, sest see sattus tema oma kõrvale.

«On vististi just südaöö. Oli sul miskit asja?»

Tüdruk ei vastanud, kuid otsekohe kahises riie ja midagi visati toolile või kuskile sinnapoole. Siis kopsatas, nagu oleks king jalast visatud. Ja teist korda.

«Ehk paneksid tule . . .»

Julin hakkas istukile kebima. Lüliti oli ukse kõrval. Ta poleks hea meelega tõusnud. Ta oli just magama jäänud, oli olnud igasuguseid asju. Ta oli hirmus väsinud, ainult väsinud. Aga siis kopsatas talle midagi väikest, kerget ja kõva sülle ja ta sai selle kätte, sai selle pihku, painduva, peene keti. Siis lendas vastu ta õlga pikem pael, ja kui see mööda särki alla libises, taipas ta, et see oli helmepael.

«Tee nüüd, kulla laps, valgust. Või noh, ma saan seda isegi.»

Nii et kui ta oli korra väikesele kingale komistanud, siis ukse juurde pääsenud, lüliti leidnud ja valguse saanud, astus tüdruk parajasti pükstest välja ja tal polnud üll muud kui vaikselt alla põidadele langevad säravad sukad.

«No . . .»

Lamp oli otse tüdruku pea kohal, sassiläinud segapuntra kohal. Nägu oli norgus, aga valged õlanukid, rindade väikesed püstised nupsud — ja Julin ei mõistnud liigatadagi. Kogu see valendus, kuni käed tõusid rindu varjama. Aga niudekaar ja kolmnurkne karvatups ja reis ja säär ja siis kõik see tema suunas, kes ta seisis vaid ukse kõrval, endiselt alussärgi ja -pükste väel, ega teadnud, miks, jah, miks ta oli ülepea olemas.

«Tee see siis kähku . . .»

Niisiis pöördus ta otse tema poolegi, astus sammu kaugemale, nii et valguse varjud lakkasid ta pilti segamast, nii et ta oli siin üleni vaadata. Ja kuna sellest ei tundunud piisavat, kummardus tüdruk ja tõmbas mõlemast jalast suka, viskas minema, kuhugi, nii et teda nüüd tähttähelt ainuski niidijupp ei katnud.

«Mis sul nüüd on?»

Tüdruk püüdis naeratada. Vilksas vana mehe poole vaadata, üritas mingil instinktiivsel viisil midagi, mis oli vist koketeerimiseks mõeldud.

«Miks sa ei tule juba! Tee siis nüüd seda, mida sa ometi oled ainult tahtnud. Vaata nüüd, kas ma ei kõlbagi? Mulle ei meeldi, kui mind nimetatakse niisuguseks, kes ma pole. Nii et las ma siis olen!»

«Paneksid nüüd riided ilusti selga . . . Ja mis see padigi peab tähendama? Kas sul polnudki seal tantsupeol lõbus?»

«Seal, seal . . .» Tüdruk näis vähemalt meenutavat, oli viivu vait, käed taas tugevasti rindadel. Näis, nagu oleks tal olnud raske meenutada või nagu oleks miski liiga lähedane olnud juba liiga kaugel.

«Kas keegi on Julini Sylvit kiusand? Poleks pidand siis välja ilma minemagi, oleksid lihtsalt siin olnd.»

«Sa ei mõista . . . Seal . . .» Ja nüüd langesid käed aeglaselt. «Seal, seal oli ilus . . .» Ja suured pisarad, nii et silmad olid otsekui udus, aga kirkad. «Oleksin ma sinna jäänudki! Miks ma ei jäänud? Ei . . .» Ja ta pöördus jälle, püstihoitud lõuast hoolimata jooksid pisarad mööda põski, nagu iganes võisid. «Minu süü puha. Pankrot tuleb, talu läheb . . . Ainult sellepärast, et ma olen sinu ho . . . ho . . . Tee siis seda! Noh, lähme voodisse. Või lähen mina enne? Või kuidas seda tehakse?»

See polnud nüüd mingi volikogu koosolek, vaevalt selle õnnetu, hatuse saeveski omagi. Ei arveid, ei pabereid, mida võiks kaugemale, sahtlisse torgata ja seniks unustada, kuni keegi need lagedale tuhnib. Odekolonn lõhnas vana mehe toas, kes tõepoolest oli ülearugi nooruse järele igatsenud, nii nagu seda kuskilt iseendast väljastpoolt leiab ainult nägemusena, väledalt mööda vilksatava mälestusena. Mälestusedki olid olnud, väärtuslikud tundunud, ja nende najal oli peaaegu elatud, nii nagu mõnda vana, noorusaegset päevapilti vaadates. Aga ju siis esitas keegi nendegi eest kellelegi arve. Kui tüdruk kavatses niimoodi ihualasti tõepoolest Julini, vana mehe sängi astuda, sai taat end tõesti sedavõrd liikuma, et võttis voodijalutsist päevateki ja ligines, tekk laiali, tüdrukule nagu mingile loomale, kes tuli puuri saada.

«Paneme selle nüüd ümber. Sul hakkab külmgi. Jajah, saad veel palaviku ja kuidas siis . . .»

Tüdruk laskis ennast isegi sisse mässida, istus siis sängiservale ja luksus seal.

Mis siis nüüd on, imestas Julin ja seisis omakorda lambi all. Mida nüüd pidi tegema? Tüdruk ei heitnud siiski pikali. Kuidas teda siis oleks üleski saanud? Vaene laps, tihkus nutta, kuni jälle pea tõstis ja järsku valju häälega hüüdis, aga ukse poole:

«Noh, Tyyne, siin ma nüüd olen! Kas oled rahul?» Ja kiiresti, vaiksemalt Julinile: «Mine vaatama, ta kindlasti passib seal . . .»

«Siin nüüd keegi . . .»

«Või ei! Siin just passitaksegi. Muud ei tehtagi . . . Alati luuramas. Ja kõik on minu süü, absoluutselt kõik.»

«Kuule nüüd!» Julin tuli ettevaatlikult tüdruku kõrvale istuma, kontrollis enne püksiauku, kui pani vana, harjumatu käe tüdruku õlgade ümber. Ta hoidis tüdrukut väga, see oli tõsi. Kui ta oleks pisutki noorem . . . aga see oli nüüd asi, kuhu polnud midagi parata . . . Kuid ta hoidis tüdrukut, ja nimelt sellepärast, et ta oli nii vana ja kuivetanud nagu oli, oli tal ehk viimaks olnud õigus mõelda, et vahest lausa armastaski. Mida see siis ka tähendas. Seda igatahes, et oli tahtmine kaitsta ja hoida ja varjata ja . . . Muidugi, armastus see oli, sest oli määratud luhtuma, muret tooma, aga oli siiski palju väärt, õigupoolest vist kõige väärtuslikum, kui olid maailma muidu küllalt näinud. Ja nägid üha. Kuid ainult talumatult ettevaatlikud või kõiki sulikunste oskavad said talu pidada, pisutki ausad seisid juba, peorõivad seljas, künnistel. «Sind on keegi kimbutand. Vist see Tyyne. See, niisukese asja ma olen selgeks saand, et kui naisterahvad vanaks jäävad ja mingil kombel pettund on, siis on neil mõtteis ainult üks asi. Et teised saavad midagi, millest nemad ise on ilma jäänd. Ja et see on nende vastu nagu ebaõiglane ja et see on neilt ära võetud. On, jah, siia kambrissegi üks ja teine säherdune tikkund, omal ajal. Ja nüüd siis, kui muudki asjad päris hästi pole, ei kannata teenijad miskit välja . . . See Tyynegi, eila küsis mult, et kas toa vaibad pestakse enne oksjonit puhtaks. Nagu oleks praegu mingi vaipade pesemise aeg. Kas see pole alles enne jaani? Aga kui see tal südant kergendab, mingu aga randa ja pesku neid vaipu. Ma pole teenijatega ilmaski tülitsend, aga selle teen ma neile selgeks, et sind enam keegi ei kiusa. Mingu aga ja seisku jäises vees, kui nad ainult sind ei . . .»

Vahel siis rääkimine aitas. Tüdruk pühkis päevateki servaga nina ja hakkas, olgugi laisa ja ükskõikse moega, otsima ehteid, mis ta oli minema heitnud. Lõpuks oli ta need pihku korjanud ja alles siis vaatas Julin kella, mis naela otsas rippus. Tema päevakorra kohaselt oli varsti ülestõusmise aeg, see aeg, mil sai üksinda ringi liikuda ja seisatada ja mõelda asjadele, mis ilma tüdrukutagi nõudsid väiksel viisil otsustamist. Kui nüüd oli põhjust seda teha.

«Vast ma saadan su nüüd oma tuppa . . . Homme ei viitsi enam meelde tuletadagi. Oleme, nagu poleks midagi olnd. See pahandab inimesi alati kõige rohkem. Et ei tee teadmagi. Olgu küll, et seegi on nüüd ükstapuha. Peaasi, et teevad tööd ja ei aja tühja taga . . . Nii palju on tühja . . . Tõuse nüüd ja korja riided kokku. Hoia, hoia aga see riie õlgadel, muidu külmetad päris kindlasti.»

Tuba oli õige soe, aga Julin kartis, et peab järsku uuesti — noh — imetlema.

«Tyyne on vastik!» Tüdrukul olid riided juba käes. Julin kandis väga ettevaatlikult üht sukka, süütas, see pihus, kõik tuled igas toas, millest nad läbi rändasid. Las põlevad, mõtles ta, kokkuhoidlik mees. Ju keegi selle elektriarve kinni maksab. Päevateki servad laapisid põrandat, kui nad aeglaselt, kummalise väljanägemisega paarina läbi maja läksid.

«Kui inimeste üle mõtlema hakata. Ja nende sõnu ja kõike, mida nad välja mõtlevad . . . Siis on see küll mahavisatud aeg.»

«Ta kikitab praegugi kuskil kõrvu.»

«See on tema, mitte meie asi.»

Viimaks olid nad tüdruku kambri uksel.

«Kuna ma niikuinii enam ei maga, siis ma istun su juures ja vaatan, et sa und saad. Kui sa vastu pole.»

Tüdruk lipsas kähku sängi, viskas sealt Julini voodi päevateki põrandale ja tõmbas oma teki all öösärgi nüüd järsku õige hoolikalt selga, et põlvgi ei paljastuks. Millegipärast ulatas Julin talle juukseharja ja tüdruk hakkaski juukseid harjama. Sädemeid lendas, jah, ja Julin istus laua äärde ja ei valvanud enam nii kõvasti seda püksiauku. Ta oli väga kuiv, kuivetanud mees, ta tundis seda ise. Tüdruk poetas harja voodi kõrvale toolile.

Pisut aega oli õige vaikne ja Julin käis selle toa tuld kustutamas. Ukse alt paistis teise toa valgus. Oli kuulda, kuidas Sylvi end pööras, magamisasendit otsis. Vana mees istus ja oli nüüd täiesti virge ja tüdruku pärast väga mures. Talle meenus, et riided oleks pidanud vist puule riputama, kappi panema, aga need olid kõik tühised mõtisklemised, tühised ja jõudehetkede jaoks. Tüdruk hingas juba üsna ühtlaselt ja ta hääleski polnud enam palju jõudu, kui ta küsis:

«Miks Lauri siia ei tule?»

«Küll temagi varsti jälle tuleb,» ütles Julin ja ohkas.

«Kas sulle ei meeldi, et ta tuleb?»

«Muidugi meeldib. Ainult et temalegi tuleb öelda, kuidas kõik on. Kuigi . . .»

«Kas siis kõik läheb?»

«Kuule'nd hullu . . . Teenijad on sulle jälle hirmu nahka ajand . . . Aga sa pead nüüd küll magama. Vaata, rohe taga hakkab juba koitma. Kas su tuju on nüüd parem?»

Tüdruk ei vastanud, liigutas end uneski sedavõrd, et käsi lipsas teki peale. Ta ei teadnud enam ilmaelust, tema rapsatustest, millele vastavalt inimesed visklesid kunas kuhu ja kuidas. Enne kui Julin julges ära minna sinna päris oma tuppa kiiktooli istuma ja tõepoolest liiga hiliseid mõtteid mõlgutama, mõtles ta isegi kalendritele, sellele pikale rivile raamatukapis. Seadusetähe järgi — seegi, et ainult palveraamatud, mingid postillid võis endale jätta, teisi mitte. See oli igatahes valesti. Vanad kalendrid, kus olid tema ja vanaisa ja vanavanaisa kõik märkmed, needki visatakse kuhugi laastukorvi ja müüakse marga või paari eest? Isegi kui see oleks teab kui suur kuritegu — või mida see määrus puudutas? Üleskirjutamist või . . . Mis vahe oli siis üleskirjutamisel ja lausa sundoksjonil? Noh, eks ta teadis. Aga igaks juhuks tahtis ta Lauriga nendest kalendritest rääkida. Või oli see väga lapsik? Olgu siis, ta on lapsik.

Minema hakates vaatas ta magava tüdruku nägu, mida ebamääraselt seletas. Siis ta läks ja kustutas enda järel kõik tuled. Juba jälle päevast ülikonda selga ajamas, noid heledaid rõivaid, millega ta polnud ikka veel harjunud, aga mida jonnakusest ei tahtnud uuesti ka mustade vastu vahetada, märkas ta, et tüdruku padi oli ikka tema voodis. Magas ta nüüd ainult ühe padjaga? Siis läks ta, padi

käes, läbi tubade tagasi, enam ei tarvitsenud vähemalt tulesid süüdata, ja laskis padja ettevaatlikult tüdruku pea kõrvale. Ta ei söandanud kukalt tõsta, kergitada ja patja sinna panna, kuhu see oleks kuulunud. Kaunis inimesekuju pidi saama magada, et ta siis kujuna kaua vastu peaks, ei läheks tükkideks nagu nemad, täiskasvanud.

Ja siis jälle tagasi ja peremehekambri kiiktooli, mis õõtsatas just nõnda, nagu ta alati oli õõtsatanud.

29.

Ühiskaupluse õu nagu poeruumgi oli sel ajal päevast mehitatud just nimelt meestega, kes tulid vabrikuist ja koduteel käisid toiduostudel, mille kohta oli nimekiri peas või taskus. Poes jõlkus üks võõras töötugi, vaatas igasugust kaupa, millega tal pistmist polnud, ja lõi siis rahatüki lauale: «Mida selle eest saab . . .» Kuivanud saia, kuiviku, äärmisel juhul jupi vorsti. Nad ei räusanud peaaegu kunagi, aga ühiskaupluse müüja, närviline mees, kes oli kogenud, mida võlguandmine tähendab, näis neid kartvat. See kõik võeti tema palgast maha, sest võlglasi pärast seda korda enam ei nähtud. «Minge erapoodniku juurde,» ütles ta nüüdki ja selle kuulmine rikkus tuju, ehkki temast võis aru saada.

Vieno tegi oma ostud, toppis kraami kotti tühjade võileivapaberite peale, sest Siiri nõudis, et neidki järgmise hommiku jaoks alal hoitaks. Seebikangi ei suutnud ta ära mahutada, niisiis läks ta seda käes hoides välja nende meeste hulka, kel polnud kuhugi kiiret ja kes andsid kogu väikesele õuele kuidagi tolmuse ilme, nagu oli puulgi, mis püüdis siin juba pungi paisutada ja nägi välja otsekui elutu ese.

«Oota väheke!» Virtanen tuli teed mööda alla ja nägi Vienot alles trepilt, kui oli juba oma asju ajama minemas. «Oota, mul ei lähe kaua.»

Ja Vieno jäi ootama. Ajaviiteks püüdis ta võõraid mehi kõnetada, küsida, kust nad pärit on ja mis tööd nad otsivad. Kuskilt tulid nad kõik, aga ei otsinud enam midagi. Kõik oli juba otsitud, proovitud, nüüd nad ainult rändasid. Rändamine tegi elu talutavamaks, eriti kui ei tarvitsenud enam külmast väriseda ja kusagil mõnes küüninurgas oli ikka vähemalt pisut heinu järel. Ja kui

kõndimine tüütas, võis väikese otsa bussiga sõita, mis omakorda tähendas seda, et sel päeval kerjatud pennide eest ei saanud toitu osta. See, et nende heaks ei olnud võimalik midagi teha, ajas Vieno marru. Siiri püüdis kodus toita iga hulkurit, kes sinna onni juurde eksis. Tänu Vieno pealekäimisele ja pingutustele oli vaestemaja õuel kord või paar tasuta toidujagamist korraldatud, supisabast ei saanud rääkida, kõik oli lõppenud täieliku kaosega, sest polnud taibatud korrapidajaid kohale tuua. Niisiis tuli need tuua, korraldada toitlustamist kas või turul, kuigi sama tülgas oli kõik. Inimväärikusest polnud enam palju järel. Kodanlased kirjutasid ajalehtedes ilusasti, et nüüd tuleb igaühel kehvemate aitamiseks säästa. Kohvi- ja tubakakulutused ja mingi organ, asutus, sinna juhataja ja ametnikke välja selgitama, kus oli suurim häda. Niisiis kolme kohvitassi asemel kaks ja üks tühiteolane saaks jälle kuskil peateeäärsetes ruumides ameti, jooks seal kohvi ja ootaks mõnda aukus silmadega puudusekannatajat, et palga eest selle vastu ehk lausa sõbralik olla. Vienol polnud niisugustesse korraldustesse rohkem usku kui viirastustesse. Ja teda vihastas, kui talle meenus vallavolikogu ja aleviomavalitsuse kalkus. Need näisid suhtuvat vaesusse, nagu oleks see katlatäis leent, mis võib keeda podiseda, kuni järel on sagu, vihuviimane tappev viletsus. Ja selle võib alati kuhugi kallata. Või . . . Kui asjad olid oma aja arenenud, juhtus niisugune ime, et vaestehoolekandekomisjonis vedasid diakoniss ja tema üht köit, nemad, varem volikogu peaaegu alatised riiukuked. Aga diakonissi silmis oli elu üksainus haiguste ja vaesuse ja lootusetuse tohuvabohu, ei, vaid koguni hästi korraldatud kamakas, mida ta püüdis omade vahenditega kergendada. Neil päevil olid need väga napid. Ta võis kellegi tiisikuseravilasse toimetada, nuriseti siis haigla kohtade kalliduse üle kuidas tahes, teise nakkushaiglasse oma difteeriat põdema. Aga mida ta pidi seesuguse uue haigusega peale hakkama, mida lastehalvatuseks kutsuti? Nuhtlus nuhtluse otsa, kuid tõeline nälg, viletsus, mis enamasti oli tumm . . . Diakoniss isegi ei rääkinud enam patu palgast. See oli vist ikka veel surm, aga mis ime läbi sinnani hinges püsida?

«Mõtlesin eile õhtul tulla.» Siin Virtanen juba oligi, rõõmsana, olgu küll, et ega temagi toimetulemine just lustipidu olnud. «Aga pääsesin nii kuradima hilja tulema, sest Hakala kanakuut pidi valmis saama ja siis . . . Hak-

kame minema, lähme. Jah, ma ise nägin, kuidas see Pauli Pettersson Hakala tarre läks.»

«Ma ei tahaks sellest mehest midagi kuulda . . .» Ja see oli tõsi. Vienol läks ikka veel meel mõruks, kui ta oli sunnitud seda meest kohtama või temast ainult kuulmagi.

«Aga kuula nüüd. Ma mõtlesin, et käitun kordki targalt, ei näita ennast. Ega ma muud, kui et tõmbusin pisut kõrvale ja püsisin selle koomitsa taga kogu see aeg, mis ta Hakala köögis viibis. Tagusin kõveraid naelu õigeks ja seina. Väga kaua ta seal küll polnud.»

«Noh?» Vieno astus kodu poole ja Virtanen saatis teda, kuigi elas teisal. «Mis ta nüüd Hakalast tahtis?»

«Tema . . . sa ei arva nagunii ära. Niipea kui ta palitu oli lakanud puhmaste vahel välkumast, läksin ma sisse. Nagu sa tead, Hakala ei kuulu kaugeltki kõige vankumatumate juhatuseliikmete hulka. Nii et ta vääratas kohe jälle, rääkis, kuigi teda oli vannutatud suud pidama. Või ei, ta küsis kõigepealt, kas see on tõsi. Mis asi nimelt, küsisin mina ja ta ütles, et Pettersson oli käinud kurtmas, et sina, Vieno, oled otsustanud ühingu esimehe ameti maha panna ja mina kui sekretär kavatsen ka lahkuda. Vaat, mille peale meie Pettersson nüüd väljas on! Ja Hakala ütles veel kuulnud olevat, et niisugust juttu on Pettersson teistegi juhatuseliikmete hulgas levitanud. Ja kes neid ühingu liikmeid teab, küllap nad on kõik juba kindlad, et me oleme minemas. Ja ta oli kõvasti kurtnud ja kaevanud, aga öelnud ka, et ega vist midagi teha ole, sest viimased aastad pole põrmugi auks olnud ja Grööonroos pole enam volikoguski . . .»

«Võtaks kurat seda meest!»

«Just. Kui tead kogu tema kandidaadinimekirjamängu . . . Just nimelt! Ja nüüd kärsatab ta siis meid välja ja petab esimehe kohta endale. Ja küllap ta hangib endale meelejärgse sekretärigi, kelle arvepidamist poleks tarvis poole aasta pealt kontrollida.»

Vieno kõndis mornina. Kunagi oli ta mütsinoka alla tõmmanud, nii et rõhknööp oli lahti tulnud ja nokk oli tavalisest madalamal. Aga ta astus tuttavat koduteed ja oli vihane.

«Ütle nüüd midagi. Ega see nüüd sihuke asi ka ole, et sellepärast tasub endale hauda kaevata ja sinna sisse kukkuda.»

«Muidugi mitte. Ja see on täpes, mida ma vaestehoolekandekomisjoniski teha suudan. Niisama vähe suudan ma

teha töölisühingu esimehena. Nii et kui härra Pettersson nii arvab. Vististi oskab tema siis paremini. Meil koduski, Siiri söödab näljaseid, kui neid sinna eksib, söödab, nagu näljaseid on alati katsutud sööta kui vähegi võimalik. Aga vaikselt. Mina esimehena ei saa sedagi teha, isegi mitte niipaljukest.»

«Jah, vaikselt. Aga Pettersson jagab teeristil vanu rõivaid, nii et seda teab igaüks. Mul on mitu korda see Reima meelde tulnud.»

Vieno ei öelnud selle peale midagi, tal polnud praegu jututuju. Kui oleks pidanud midagi tegema, siis oleks tahtnud mõnda kraavi oksendada. Aga kõik oleks olnud vaid naiselik, vanaeidelik, petterssonlik.

«Ju sa oled sellest tema jalgrattatöökojast või väikesest poest kuulnud. Kus see Heikkinen viimasel ajal oli, jah. Jajah, lukud ees, aga õhtuti käib Reima seal. Ja ta on hakanud neid vanu jalgrattalokse endistele töölistele andma, ei, mitte päris ilma, aga õige odavalt või ainult mingi paberi vastu. Sealt on teisedki saanud. Jah, kui ma ütlesin, et Pettersson meenutab Reimat, siis ma mõtlen, et nad mõlemad ootavad ainult võimalust. Nad luuravad. Või ei tea. Reimale võib parem aeg tullagi, aga kas ka Petterssonile. Kuule, mees, Vieno, Grööonroosi-poiss! Ära mossita! Me ei lähe kuhugi.»

«Kuidas sa seda takistad, kui Pettersson selle asja nii korraldab. See mees on läbi ja lõhki jälk.»

«Praegu kihutab ta pisut liiga uljalt. Ma usun küll, et ta on siin sellepärast, et piirkonna sotsiaaldemokraate oma käpa alla saada. Ta on otsustanud seda teha. See on talle vist millegi edaspidise pärast väga tähtis. Aga nagu ma ütlesin, nüüd oli ta ülearu innukas. Vaata, kui hakkad intriigitsema, tuleb kõike karvapealt arvestada, aega kah. Nüüd ta hakkas liiga vara pihta. Alles ta ühe võidu oma arvele sai, sind volikogust ära ja ennast asemele. Nüüd oleks ta pidanud oskama veidi oodata. Aga ta ei kärsinud.. Ega osanud arvata, et me nii kähku teada saame.»

«Ja mis me selle teadmisega teeme? Aitäh teatamast . . .»

«Oi-oi. Sinuga on alati nii . . .» Virtanen peatus ja vaatas Vieno silmadesse, mis mütsinoka alt vaevu paistsid. Virtanen naeris, nagu ta mood oli, poisilikult, otsekui häälemurdega kimpus olles. «Kui sust rohkemaks pole . . . Ma viskan ainult toidukoti koju ja lähen sinna. Mulle

tundub, ma ei tea, miks mulle praegu vägagi nõnda tundub, nagu oleks mul, mitte ainult sul, temaga kana kitkuda. Ma lähen ja vaatan. Sa oled vahel nii otsekohene ja aus ja õiglane, et päris vihastab. Aga sinusugust on meil vaja. Just säherdust, põikpäist ja parasjagu tola.»

«Ja mis sa seal enda meelest ära teed. Ta räägib su uimaseks, alustab nii kaugelt, et ei jõua veel poole pealegi, kui sa oled juba unustanud, mispärast sa sinna läksid.»

«Sa ainult arvad nii. Vaata, aega on küllalt kulunud, me tunneme teda juba. Küllalt meie jaoks, liiga vähe tema jaoks. Tal pole olnud aega meid tundma õppida. Ta on härrade koolid läbi käinud, ta arvab kõike teadvat. Ei ta tea. Tal polnud millalgi aega midagi kuulatagi. Lippab ainult ringi oma teadmiste ja palitute-kaabudega. Ja teeb vahepeal jõnglaste seltsis töölismajas sõlmi. Ja mängib skauti. Tal on kole kiire. Jah, ja siis hakkas ta umbropsu rahmima. Seda ei tohi kunagi.»

«Pane siis seniks kõrvad kinni, kuni ta... Kuni ta oma teadmistehulka välja valab.»

«Ma ei anna talle selleks isegi aega. Ma näitan, misuke vihane mees on. Mul tuleb juba ette naer peale...»

«Kui tuleks tagantjärele kah...» Vieno oli vaikselt ja jahedalt tige. Hetk tagasi oli ta mõelnud, et loeb kogu õhtu, olgu või soome keele grammatikat. Nii Virtasel kui temal oli tülikalt pikk mälu, ja kui pahasti taheti mõelda, ka leppimatu meel. Aga neid mõlemat näis tarvis minevat, muud pärandit peaaegu polnud.

«Ma tulen sealt otse sinu poole...»

«Ei,» ütles Vieno järsku, äkki otsustanud. «Kui kord nii on... See olen mina, kes toidukoti koju viskab ja sinna läheb. See on rohkem minu kui sinu asi. See oli see, see oli see, kui mehed hakkasid vabrikus liikmepileteid põletama... Et ma kartsin endagi julgust üles ütlevat. Aga ei öelnud! Ja nüüd ma loodan jumala eest, et see mees on kodus. Ja ma,» — Vieno vaatas Virtast, nagu oleks ta tedagi vihanud — «ja ma ei lase tal isegi alustada!»

Virtanen noogutas.

«Nii ongi parem. Seda ma lootsingi. Kui sind ainult küllalt ässitada ja ärritada jõuab... Noh, ma saangi siis päriselt koju. Ma lähen nüüd tagasi. Kas tuled pärast meilt läbi?»

«Sihuke mees...» Vieno isegi ei kuulanud enam Virtast. «Püüab taevast kuud. Aga kas ta oskab isegi korralikult kätt sirutada? Nad ütlevad, et palgamõrtsukaid leiab alati. Aga palgamõrtsukagi saab maha panna, torkad jala ette ja seal ta lamab. Kuigi see, noh, ainult oma kasu pärast...»

Virtanen jäi seisma ja vaatas, kuidas Vieno nüüd kodu poole pressis, mitte joostes, aga pika sammuga lahmates. Virtanen peaaegu imetles teda. Niisugusena, niisama mustana ja raevukana seisab Vieno hiljemalt tunni aja pärast ka Petterssoni toas. Ja kui ta kodus midagi räägibki, Siiri pärast pole muret. Virtanen oli teda mõned korrad näinud. Ta ei sunni sööma, et toidud jahtuvad. Temagi silmades süttib võitlushimuline välgatus, kui kodus kõige järele otsustades leplik mees võtab väljas mõne asja joonde ajada. Nagu paljudele naistele, nii meeldib vist temalegi, et mees on vägev ja vankumatu.

Oli kulunud napilt üle poole tunni, kui Vieno seisis Petterssoni elutoas vaibal, kus neli- ja kolmnurksed kujundid üksteisega liitusid ja vaheldusid. Siiri oli talle puhtama mütsi pähe torganud, aga muidu ta tolmas ja haises higist ning saapauurdeis oli valget lupja.

«Ole ettevaatlik!»

Petterssonil oli hommikumantel seljas ja ta näppis punutisi ja sõlmi. Ta oli seisma jäänud, justkui kartes, et kui tema istub, seab ka see lehkavas räpas mees end mõnele tema pehmele toolile istuma.

«Jah, mul polnud jälle kord mahti riietele mõelda,» ütles Vieno ja teadis nüüd, et kõik, mida ta siia tulles oli mõelnud öelda, tuleb korralikult järjepanu välja. Ta oli ju võitlema harjunud ja see siin oli tühiasi, ainult armetu vastane, kes kartis mööbli määrdumist. Vieno tundis, kuidas ta oma raevu valitses. See püsis vankumatult kuskil sügaval sees. «Kui ma oleksin riietele mõelnud, oleks asi võinud meelest minna. Ja mul on asja.»

«Ma kuulan!» Pettersson sirutas end, tõmbas keelega korraks üle huulte ja võttis siis abiõpetaja piduliku ilme.

«Aga mis see on?» Ja lahtumatu viha hinges hämmastust tundmas, ei mallanud Vieno jätta astumata aknapoolse seina äärde kirjutuslaua juurde vaatama suurt raamitud aukirja moodi tahvlit. Ta laotas enda ümber

tolmu laiali, see passis hästi. Tahvlil oli siidile kirjutatud keerulisi tähti, kaks paela läks nurgast nurka risti üle ja keskel nende sõlmumiskohas oli puust plaat ja seal pitsat. Allkirju, kulda, purpurit.

«Ära puutu! Sul pidi asja olema. Tule oma jutuga lagedale ja ära...»

«Üks hetk, kuni ma kõigepealt mõikan... Sulaselge ladina keel, ma arvan. Kas säherdusigi jagatakse?»

«See on mu ema isa magistridiplom... Tule eest ära.»

«Ja ema kinkis selle pisipoisile, eks ole? Et poeg alati mäletaks, et ta on midagi enamat, kui ta isegi usub.» Vieno naeratas. «Päris ilmaaegu, ema poeg usub iseendast piisavalt. Ei...» Vieno hoidus häält kõrgendamast, pööras ringi, tuli ära ja lähenes Petterssonile ikka sammu võrra, kui see kavatses rääkima hakata. Selle prillide taga pilkus ja väratas, jutuveski oli valmis jahvatama.

«Minu asi... Ma tulin sind tänama, Pettersson. Jah, ma tänan sind nüüd selle eest, et oled nii hoolsasti õpetanud, lausa käest hoides nõu andnud, kuidas härradesse tuleb suhtuda, missugused mõned härrad võivad olla. Ma oleksin pidanud tulema varemgi, aga kuna ma olen säherdune aeglane, siis ma õieti ei taibanud, et ka oma pesas võib niisuke olla. Aga nüüd ma usun. Ja hea oli seegi, et õppuse sai lähedalt ja nii et tundis. Ja kui on lausa magistridiplom seinal, siis ollakse küll kindla peale härra. Nii et eriti tänan ma selle eest, et sa õpetasid seda, kuidas valimiste jaoks kandidaadinimekirju koostada, kui mõnda omadest tahad kõrvale poetada ja mõnda teist ehk iseennast asemele panna. Ja kuidas selle teise tähelepanu saab kõrvale pöörata. See käis kenasti, seda võibki ainult imetleda, et...»

«See nüüd... Sa oled kindlasti väsinud, pikk raske päev seljataga. Kui istuksid vähemalt...» Petterssonil oli kaastundlik nägu.

«Su peenikestele toolidele... Põrgut ma väsinud olen. Ma tulin jooksujalu tänama.» Ta astus jälle sammu lähemale ja Pettersson nihkus kõrvale, nad hakkasid piki raamaturiiuliseina edasi-tagasi liikuma. «Kui sulle see ei meeldi, siis pole mul sinna jälle miskit parata. Sa õpetasid sedagi, kuidas sepitsetakse ajalehele moonutatud koosolekukirjeldusi, üksteise järel, ja missugune sirge ja selge joon neis peab olema. Säherdune pisuke põlgus, pisuke abitukstegemine viimases kui ühes... Ja neil kõigil oli üks eesmärk. Ma olen meelitatud! Nii palju

vaeva säherduse lihtsameelse töömehe kõrvaletõukamiseks... Aga seda on olnud õpetlik jälgida.»

«Tuli just meelde, et...»

«Suu kinni nüüd, härra. Jah, ja kuigi see siia ei puutu, tänan ma sind ka selle eest, et oled enda ka seal tselluloosi kontoris vihatuks teinud. Oled. Mõelda, et sa oled vist aastaid mingit kohta otsinud, kus alati teiste varjus poleks. Nüüd on sul seal tselluloosis kuuldavasti koguni mingi positsioon. Sa saad kontorirahvast vallandada ja teisi asemele võtta. Ja sa teed seda. Sa võtad sinna ainult sihukesi, kes toda su enesearmastust toidavad, jah. Kui keegi on sinust parem, siis minema. Sulle kõlbavad ainult kõige armetumad inimesed. Aga, Pettersson, anna käsi. Anna, anna, me polegi eales kättpidi teretanud.»

«Mis jant see on? Ma ei pea igale tahtmisele järele andma.» Pettersson torkas käe tasku.

«Ära nüüd häbene,» irvitas Vieno ja Petterssoni näol vilksatas pelg, kadudes sealsamas. «Ega seda keegi ei näe. No nii, jah, sul on mehe käepigistus küll. Aga ma tahtsingi sinult teada saada, kas sul on küllalt tundlik päästikusõrm. Vaata, kuna ma jõudsin punakaardiski olla, siis ma oskan niisuguseid asju hinnata. Sul on jah! Pista aga käpp tagasi taskusse. Nõnda. Ja anna andeks, see pole nüüd õigupoolest tänamine, aga tahtsin ainult ütelda. Sa tahad, et kõik inimesed oleksid sinust sõltuvad. Kui nad pole, on see su meelest nagu mingi reetmine. Sa tahad teisi inimesi valitseda, sa tahad käsutada.»

Niipea kui Vieno niipaljuks katkestas, et jõudis neelatada, kargas Pettersson raamaturiiuli poole, hakkas, sõrm õieli, otsima, kust võiks midagi lugeda ja Vieno suu uhkete sõnadega lukku lüüa.

«Jah, selle eest pidin ka tänama, et sa oled nii palju lugenud mees. Aga mul tuleb samuti öelda, et sõnad on sõnad. Nende taga on vaja seista. Jah, ja siis tuleb mul sind selle eest tänada, et juhatuse koosolekud on nüüd lühemaks muutunud. Sa oled õppinud. Esialgu, kui sa tulid, kestsid need tundide viisi, sest sa seletasid ja pidasid loenguid. Aga selle oled sa lõpetanud. Sa oled asjad kuluaarides klaariks rääkinud ja kõikvõimalike valede abil korraldanud ja laimanud ja kirju kirjutanud. Jah, juhatuseliikmetele. Ja keegi jõudis juba rääkida, et ka volikoguliikmetele. Ma pole rohkem näinud kui ühte, sellest ma palju muud ei mõistnudki kui seda, et kui

nüüd tehakse nii või nii, siis tuleb omal ajal ka palk. Palk? Mis põrguma palk? Kas võiksid seletada!»

Pettersson otsis üha raamatut, ta sõrm langes ühelt riiulilt teisele. Ta võttis prillid teise kätte ja jäi selgasid ilma prillideta vahtima.

«Kuna juhatuseliige olemine ei tähenda meile nii palju, kuigi sinule tähendab. Ega tähenda volikoguski istumine tervet maailma. Ainult seda, et saaks mõnda asja enda meelest heas suunas edasi viia. Noh, aga ma tänan. Koosolekud on lühikesed, ei tarvitse proovidagi seltsis mingit lahendust leida, sest Petterssoni arvamus võidab niikuinii.»

Pettersson pani prillid jälle ette ja pööras ringi.

«Mul pole vajadust kuulata säherdust... Ja kätt anda ja puha. Ma võin su käitumise kohta kaebuse esitada.»

«Ja kuhu?» Vieno liigutas õlgu, et sellesse lakutud poissmehetuppa pisut tolmu paiskuks. «Ei ole vist tunnistajaid. Pead ära kuulama, kuigi ma ei oskagi peenelt rääkida nii nagu su sugulane, see, kes on selle aukirja saanud. Mis mulle hinge peale on jäänud, on see, et ma ei mõistnud õigel ajal, isegi siis mitte, kui sa seda ülemäärast revisjoni nõudsid. Ma ei mõistnud, et sulle on kõik võimalikud liikmeksolemised nii tähtsad. Aga nüüd ma mõistan. Ja et on lausa kuradi tähtis pääseda säherduse töölisühingu esimeheks. Selle koha poole sa nüüd kipud.»

«Kes nii on öelnud?» Mingi pelg käis jälle üle Petterssoni näo, ta muutis selle väärikaks, kannatlikuks muigeks.

«Igaüks... Nii et kuigi ma olen siin pisut nagu tänanud, teatan ma sulle nüüd, et ma ei kavatse tagasi astuda. Ma ei jäta esimehe ametit. Ja ma teatan kõigile juhtkonna liikmetele ka, et sa oled nii minust kui Virtasestki sulaselgeid valesid levitanud. Ei, ma kirjutan pika paberi, kus ma selgitan su tegevust algusest tänase päevani.»

«Seda sa ei saa teha!»

«Ja mis takistaks?»

«Kuna mingeid fakte ei ole!»

Vieno ainult vaatas. Mees seisis siin poole meetri kaugusel, arvestav, mitmetigi käsitamatu isik, kelle sarnast Vieno poleks veel aasta eest uskunud olevatki. Aga enam polnud tal Petterssoni seltsis seda kleepuvat tunnet, sest nüüd ta teadis ja tundis.

«Lõppude lõpuks, kas sust kuskil miskit kasu ongi? Siinne rahvas juba imestab, et mida kogu see kirjade kirjutamine tähendab ja miks peab aastakoosoleku pärast nii varakult sekeldama. Su jalajäljed hakkavad haisema. Ma olen niimoodigi mõelnud, et sina, vaene mees, oled täitsa joodik. Päevagi ei tule sa ilma selle oma viinata toime. Kui keegi sind kogu aeg ei ihale või ei imetle või kas või ei karda, siis pole sul ju midagi. Siin on aga nüüd nii, et rahvas ei pea sinust enam miskit. Neil on kõrini saanud.»

Pettersson pööras selja, õngitses riiulist raamatu, mis just ette juhtus, ja tegi, nagu loeks seda keskendunult. Hommikukuue kortsud seljal hakkasid iseenesest sirguma, see oli kindlasti heast riidest.

«Kas on nii, et loodad ükskord veel eduskunnas istuda?» Kui Pettersson ei vastanud, lisas Vieno: «Võid muide veel istudagi, ei kahtle. Aga ma ütlen ainult, et mine mujale, siit palju hääli ei tule.»

«Jah, siin ollakse harimatud...»

«Jah. Aga inimesed on üldse harimatud. Keeruline küsimus. Aga neil võib mõistust olla. Mul on himu su eduskunnaunistuste üle naerda, aga ma ei naera. Ja kui sa ka lausa eduskunda ei pääse, leiad sa alati kuskilt mõne küna, kust siis sea kombel süüa matsutada. Ja alati usub sind keegi mõnda aega. Aga mida põrgut sul oli vaja meie parteisse tulla?»

«Sest et sissepääs on vaba! Ja õppinud inimesi vajatakse.»

«Jah. Tuleb siis lihtsalt püüda uskuda, et need kõik pole sihukesed. Ega nad olegi, ma olen niipalju rahvasaadikuid näinud küll. Aga suur tänu sulle, et siia sisse astusid. Kui tuleb uus samasugune, siis tunneb teda juba ette. Töölisaatest sa igatahes ei hooli, ei, kui sul sellest kasu ei ole.»

«Ehk lähekşid juba minema. Mul on tegemist.» Ka Pettersson oli häält madaldanud, ta õppis kähku. Aga ta oli otsustanud endiselt seljaga Vieno poole seista.

«Küllap ma varsti lähen. Aga sina võiksid tasapisi hakata pakkimisele mõtlema! Noh, midagi head on alati, ilma sinuta poleks nüüd sotsiaaldemokraadist alevivanemat. Jah, võib-olla see ongi su ainus tõsiselt tänu vääriv tegu siin. Seda ma ei tea, mis sa poistega saarematkadel oled toimetanud. Need peavad sust kuuldavasti lugu,

sest sa õpetad neile, kuidas lõket teha ja nii. Aga midagi tuleb ohverdada.»

«Sa arvad siis tõega, et ma lähen siit minema.»

«No aga mida sa siin enam teed? Mine kuhugi, kus on veel kohtlasemad inimesed, ja vaata, et vähemalt alandlikud. Jah, ma arvan, et sa lähed siit üsna varsti. Ajud sul ju on... Aga niisiis ei kavatse ma ühingu esimehe kohalt tagasi astuda ega Virtanen sekretäri kohalt, see on olnud puha su valejutt. Kas see sai nüüd lõpuks selgeks? Või kui tahad, ma võin sinust muidugi Helsingisse kirjutada, kuigi ma säherdust asja meelsasti ei teeks. Ju sa ilmagi aru saad.»

«Ah siis sinagi mõtled eduskunda jõuda.» Kuigi Pettersson ei pööranud ringi, tõstis ta pilgu raamatult.

«Ei, kurat võtaks. Kas siis inimene ei või... Ei, rohkem ma ei viitsi. Noh, sa lähed... Aga uues kohas, kus see ka on, ära põrgu päralt sihukesi siidplakateid seinale riputa. Sul tuleb õppida ilma toime tulema.»

Toast tuli õue pannkoogilõhna, sest neid keerati pannil ja uks oli lahti jäetud. Siiri oli õige varsti sisse läinud, kui oli esiti ära kuulanud, mida Vieno lühidalt jutustas. Ta oli oma rahulolevat, vaikset naeratust naeratanud ega olnud palju öelnud. Vieno istus kaevukaanel, suvisel kindlal kohal, ja puhkas. Järsku tundusid kõik männiokkad metsas lõhnama puhkevat. Vieno vaatas tüvede vahelt, neid oli üsna harvalt ja ega nad aastast aastasse palju kasvanudki.

«Miks ma olen nii väsinud,» kordas Vieno, kui Siiri tõi talle taldriku ja käskis süüa. «Vist sellepärast, et ma pole nii läbini võltside inimestega harjunud.»

Kui Siiri tuli teise taldrikuga, istus tema kõrvale ja hakkas ise ka sööma, valdas Vienot jõudu nõudnud võitluse järgne rammestus, mida siiski vaikides kanda ei osanud. Ta sõi pisut, vahepeal pikkamisi rääkides:

«Mõnikord, kui nad kõnelevad edasijõudmisest... Nad kõnelevad parteistki nagu mingist võistlusrajast. Siis mõtled, et... Et see edasijõudmine näib nõudvat ainult pead, üldsegi mitte südant. Aga kuidas saab seda pead õigesti kasutada, kui südamega pole kõik korras. Mul on niisugune vanamoeline arusaamine, et just süda tahab ja loodab ja pingutab. Mitte mõistus ja kõik teadmine. Need on head, aga süda peab olema kindel ja, jah, ka puhas.

Aga see võib eksiteele viia ja see võib loota sedagi, mis ei saa millalgi täituda, mitte maamuna pealgi. Nii et mingil kombel tuleb nad saada ühe mütsi alla, pea ja süda. Ja veel kõneldakse ühe ja sama hingetõmbega julgusest ja jonnist. Aga kui see jonn on vahel heast ja vahel kurjast. Jah, järele ei tohi anda, mingu või hing. Aga igasugustel hulludelgi on jonni, kuigi nad ei pruugi kaugeltki julged olla. Niisiis ma tahan öelda, et kui inimene oma vastutust tunneb ja selle kohaselt tegutseb, kuigi oma kasu on ehk ohuski, või inimesest võib saada vääriti mõistetu ja nii, vaat siis on ta minu meelest alles julge.»

«Jah, küllap sul on õigus.»

«Ja kui ma veel... Kui jõuaks niikaugele, et ükskõik kuidas ka läheks, aga ilmaski ei elaks ainult sedamööda, nagu pea või aru ette ütlevad. Et südagi oleks kindel. Ei kardaks midagi. Ja tunneks alati vastutust, iseenda ja teiste ees. Alati...»

«Sina ju tunned vastutust...»

«Aga vahel olen ma valmis järele andma.»

«Noh,» ütles Siiri leebelt, otsekui meest juba selle kõige sinnapaika jätmisele vaigistades. «Kui sind pisut müksata, küllap sa siis... Ja täna sai su jõud igatahes kinnitust, eks ole?»

«Kuidagimoodi... Kõik tundub ainult tarbetu. Aga ju kulus õpetuseks ära. Et kui ma seda meest nagu tänasin, siis oli selles oma tõeteragi. See periood oleks ainult üldse olemata võinud olla. Kuid nüüd on ta möödas.»

30.

Tuli siis sama hästi kui otsast alustada, leiutada ratas ja püssirohi.

Matti Reima oli hetkiti olnud oma surematuses kindel. Nüüd suges ta nokaga laialilaotatud tiiba ja uuris ühe silmaga maailma. Ta tundis endale suunatud tuhandesilmalise pilgu painet. Ta oli teinud kõik, mis ta loomusel iseenda hukutamiseks võimalik oli. Ta oli ka siis lusti löönud, kui oli mõelnud võitlevat, ta oli mänginud õnnemängu, oli lasknud end ninapidi vedada, oli parimadki põhimõtted pea peale keeranud. Oleks olnud ainult õiglane, kui tema ja mitte keegi teine oleks teelt ära vanglasse heidetud, või et talt oleks hing võetud. Aga saatus või miski oli otsustanud talle nähtavasti veel võimaluse anda. Ent ta ei teadnud, mida ta ühest või teisest asjast arvab, miks oodati temalt siis üha otsustamist? Probleemid olid liiga mitmetahulised. Tal polnud mõistust ega jõudu neid lahendada. Aga teisest küljest teadis ta õige hästi, et tal oli mõistust ja jõudu liiga palju, et ponnistamisest loobuda. Tal polnud muud võimalust kui edaspidigi valikuvõimaluste vahel otsustada. Ta oli pääsenud määritud nimest ja häbist, pankrotistki, kuid see mõte masendas teda uskumatult.

Nüüd, kui Matti Reimal oli aega, püüdis ta peaaegu iga päev ja meelsasti õhtutigi minna jalgrattatöökotta, mille ta oli kord juhtumisi ostnud. Üksildane rangepilguline elatanud mees oli seda pidanud, samas hoones toapugerikus elanud ja vähesedki kunded sellega ära peletanud, et tal oli alati õigus ja et ta pidas vajalikuks seda ka teistele teatavaks teha. Ja mis asjus? Tibatillukesis, nendega ei viitsinud pead vaevatagi. Aga kui inimestele öeldakse, et nad ei oska jalgratast isegi õigesti pidurdada, siis on selge, et säherdust asja käiakse kuulamas ainult

üks kord. Maailm haugutas niigi, selle eest ei tasunud maksta. Maailma arved saadeti hiljem, aga kindlasti, alati.

Ajad ei tulnud järjepanu, kõike juhtus ühteaegu ja õnnetuse ning eduhetki oli sinna poetatud näiliselt mõttetus korras. Neid ühendasid siis oma soovi järele, nii nagu neid kõige paremini talusid. Tavatu õnnetuste korjumine johtus viletsast valimisest või ebaharilikust vastupidavusest. Ja vaikuse enne tormi valis hing jõukogumiseks. Või hoiatuseks, nii nagu punetas taevas enne pimeduse saabumist. Kust seda võis teada? Matti ei usaldanud oma mõtteid. Aga kas võib imeks panna, et inimene, keda saatuselöögid nii proovisid, püüdis nendes oma soovi ja valikut leida.

Matti Reima silmitses paarimeetrilist küngast, mis oli põigiti kuuri kõrval, vana kurgipeenart, taipas ta, nagu oleks suure mõistatuse lahendanud. Ja pärast seda läks ta sisse vaatama neid väheseid lokse, mis veel järel olid, astus pükse kergitades ja jäi uurima paari jalgratast, mis parandatult, kordaseatult ootasid ainult, et keegi nad ära koristaks. Neid oleks võinud rohkem olla. Või . . .

Ja küsimus otse näkku. Miks Matti oli Heikkisega nii käitunud, nagu ta oli käitunud? Mis põhjusel ta oli meest niisugusel määral pilganud, häbistanud, miks poleks piisanud ausast asjaolude selgitamisest ja seejärel vallandamisest?

Sest . . . Sest näis, et Heikkinen ajas tee ees püsti, jah. Heikkinen oli toonud kogu aeg meelde möödunud aastaid, neid reipaid aastaid, seda rõõmsat edasirühkimise aega, ka teda ennast mehena, kellel hea õnn alati käest hoidis. Nendele ei suutnud mõelda, need tuli täielikult unustada. Ja Heikkist pilgates pilkas ta, osutas sõrmega lapsemeelset iseennast. Ent kuidas oleks Heikkinen võinud teada, et ta lämmatas vaid esiletikkuvat hüsteeriat. Et ta hinge rõhusid lahendamatutena tunduvad, maadligi vajutavad rahamured, poliitika, töötudki, kuigi mitte keegi poleks seda uskunud, vägivald teedel ja tanumail, koguni viina arutu metsikus — teda, endist piiritusega hangeldajat. Tegevusetuses nägi ta kõikjal kuritegelikkust ja ohte. Tema pidi kogu maailma allakäiku ja riigimeeste ja majandusmeeste patte ja otsustusvõimetust oma viletsatel õlgadel kandma. See oli raske, Heikkinen. Ja seda ei tohtinud kellelegi näidata.

Heikkinen. Matti mõttekujutuses esines ta üha niisugu-

sena, nagu oli olnud nende parimail päevil. Aga ta vähenes kogu aeg. Siiski oli ta seal, kõvakoorelise nukuna. Mõttekujutuses kandis Matti tema eest hoolt ja kannab vist alati. Heikkinen pidi vaid paratamatult pisikeseks kahanema, et mahtuda mõtteisse ja liikuda vabalt mälestustes, mõttevälgatustes ja unes ja ajada siis märkamatult omapäi asju, kui ülejäänud dublikaadid, naine, lapsed ja pangahärrad andsid Mattile nii palju tegevust, et teda ei jõudnud lagedale otsida ja tema seltsis rõõmsalt gaasi andes sõita, kunas kuhugi. Aga Heikkinen oli ta peas tallel. Matti tundis teatavat kurbustki, nõnda polnud ta kavatsenud. Aga õigupoolest oli ta kurb peamiselt iseenda pärast.

Ja Matti loendas asju, mille pärast ta mures oli. Kui saeveski kõrvale jätta, unustada, jäi talle järele naine, pere, eelkõige Olavi. Vahel, kui poiss näis millegi eriti näriva kallal pead vaevavat, tumestas tema hapraid, peeni näojooni sünge masendusvari ja rõhuv hämmeldus muutis ta näo ahistatuks, nagu oleks ta olnud sügavas mures. Ta näis väsinud, nagu otsatult rammetu ja kõikidest tuultest tuuseldatud vana mees.

Matti Reima polnud varem niiviisi mures olnud. Ta oli oma saeveski ja äiaga jonni ajanud, tõsi, kuid nüüd pahandasid teda ka lähedased inimesed, nagu oleks ta neid alles nüüd uutes, aga rüvetatud rõivastes näinud. Ja tema ei saanud sinna midagi parata.

Just sel õhtul oli ta sõitnud töökotta otsekui ainult selleks, et olla jalust ära. Ta polnud ise midagi kõneväärset teinud, kuid tervet alevit oli nagu seesugune õhin vallanud, et tema võimalikel tegemistel poleks seal enam kohtagi olnud. Ja mida see kõik tähendas? Eks piisa ju päevi edaspidigi, olgugi homme Julinil sundoksjon! Ja olgu või nõndagi, et nüüd läheb uppi see talu, mis oli kuuldavasti alati olemas olnud! Kas see pidi nüüd tähendama palju neilegi, keda see poleks tohtinud kuidagi puudutada?

Aga kedagi lihtsalt polnud seal, kus oleks pidanud olema, isegi mitte kingsepanaist tema kingakottasid vastu võtmas. Ja kui ta oli mõelnud minna elektriarvet tasuma, siis pöördus ta sealt tüdinult tulema, sest luugi taga polnud kippu ega kõppu. Eks pangadirektor oli kohal, aga kindlalt uste taga. Seda, et mõnda Passit või Niemit

näha polnud, seda mõistis. Ju nad olid juba põllul, või selle põllul, kelle nimele nad vara õnnelikult ja õigel ajal kanda olid jõudnud. Ja pilgud kaugel taevarannas, nagu poleks neil asjadega mingit pistmist. Reeturid, mõtles Reima märkamatult. Ja ütles seda siis päris teadlikult ja kuuldavalt, sest pettus — jah — oli tema jaoks tõepoolest jahmatav, nii suur, et praegusel südamekatsumise hetkel ta möönis, et võitleb ise kogu aeg aususe ja autuse piirimail, parem jalg siiski alati seal lammaste aediku poolel.

Sundoksjon ei ole seesama mis pankrot, oli ta püüdnud selgitada Inkerile, kes kah pidi nimelt pankrotist leierdama ja ohkima, kõige hirmuäratavamast sõnast, mida vaene naine teadis. Pankroti korral tehti kõik rahaks. Sundoksjonil müüdi ainult niipalju, et võlad said makstud. Sundoksjonist oli mõnikord kasugi, nii nagu pankrotistki, miks mitte, aga siis oli alati pettuse maik juures. Ja ta oli näite toonud. Oli olnud lihtne tuua, sest ta oli juhtunud ise jälle kohal olema. Sest viimaks oli ta taibanud, et erasaeveski omanikuna võis ta osta nii talukohti kui maid, et see seadus, mille tõttu ta oli lasknud Hännisel endal naha üle kõrvade tõmmata, puudutas vaid ühistuid.

Niisiis... Ja Inkeri oli kuulanud, kehalt juba kaunikesti sale ja ka muidu pisut toibunud, ja eks olnud uuel pojalgi käes teine elukuu. Niisiis, kui üks talu eeskätt tasumata maksude tõttu oli läinud haamri alla, oli mingi vangivalvur või veltveebel selle enampakkumisel endale saanud ja tehingut sõlmides kuuendiku sisse maksnud, nagu pidi. Hind oli olnud nelisada tuhat. Naistele tuli rääkida numbritega, neid nad mõistsid, kui arvud vaid liiga suured ei olnud. Aga see vangivalvur või veltu polnudki lõpusumma maksmiseks krediiti saanud. Saamatuse, passiivsuse, oskamatuse tõttu... Nii et mõne aja pärast oli talus uuesti sundoksjon ja siis oli Matti juhtumisi ärganud ja kohale põrutanud ja selle ainult kahesaja tuhande eest endale hõiganud. Jah, nii oli ta teinud, noh, sellest sai juba mõni nädal. Jah, niipalju lahtist raha suutis ta alati organiseerida. Ja kas polnud juba aeg pisut ümber vaadata? Niisiis selge, lõplikult klaaritud asi? Oleks võinud arvata jah, Mattigi oli arvanud ja oma toimetuste kallale asunud, kuna jällegi oli, mida kreposteerida ja millele mõelda. Aga seadusetäht ütles, et sel vangivalvuril või veltul tuli vahesumma oksjonitombule ära maksta,

Ei, mitte temale, vaid oksjonitombule. Ta pidi kuskilt raha nuputama. Ja nii sattus mees eluotsani võlgadesse, saamata mitte midagi, mitte midagi peale nende võlgade. Aga päranditomp tasus riigilõivu ja need teised maksud ja talu endine omanik ostis ülejäänud raha eest siia alevisse kena elamu ja ta käsi käib hästi. Nii et hüsteeritseda ei tasunud, ei iial ega mingil põhjusel. Aga sèekordki oli Matti pidanud järsult ära pöörduma. Nõudis pingutust olla pärast kõike kindel ja usalduslik ja tõesti kõigega otsast alustada.

«Missugune see talu on?» oli Inkeri asjalikult küsinud. Ta nägu oli kevadtalvega muutunud niisuguseks, nagu jäi kindlasti kauaks ajaks. Kitkumata kulmukarvade otsad olid ninajuurel pisut üles pöördunud, suu oli neilgi hetkedel, kui ta ennast ei jälginud, sirge, kõverdumata. Ta oli vankumatu keskealine naine. «Kas seal elada saab?»

«Lähme suvel vaatama. Põllud rentisin ma välja. Pole ilus, kui põllud lepavõssa kasvavad. Ja katused tuleb üle vaadata. Su isa taludes või nendes, mis ta varastas, kukuvad katused sisse, ma olen näinud. See on jõle. Aga kui sa Julini pärast muretsed... mul on oma aimdus. Ja vähemalt selle talu katused peavad vastu, sest on vastupidamiseks tehtud.»

Inkeri oli lõpetanud uudishimutsemise ja ka Julini pärast ohkimise ja läinud uue lapse tuppa ning avanud juba trepil pluusinööpe.

Masendus hakkas Matti hingest tasapisi taanduma, ta võib-olla ei jaksanud seda enam tunda. Ta oli täielikus tegevusetuses kuidagi nimetuks muutunud, kuigi aeg-ajalt torkaski mõnele paberile allkirja. Õnneks oli see lühike. Vahel liialdushetkedel kujutles ta end nagu palgasõdurit kuskil leegionis, mille liikmed olid mööda maad, tervet läänepoolkera laiali saadetud. Mida ka õpetataks, inimene õpib ära ainult poole, kui sedagi. Tuleb õppida hirmu läbi. Muidu inimene ei usu, sest ei taha halbu asju tõeks pidada. Hirmutamise kaudu õppimine oli raske ja igav, aga kindel viis. Ja Matti Reima haaras igal hommikul püssi, viskas selle õlale ja läks lahingusse, ootamise jooksukraavi, kaheldes, kas näeb õhtut.

Liialdamiskirg puha.

Ja kui ta siis õhtut nägi, tuli ta siia töökotta, nii nagu ellujäänud sõdurid vist meelsasti lähevad üksipäini istuma

ja kehalt täisid otsima. Siis polnud jutuajamiseks erilist lusti. Kõrvalt oli mõni jälle viidud. Kui päevalehte vaatasid, oli see üksainus surmakuulutuste veerg. Kokkuvarisemised, sundoksjonid, pankrotid, lootusetud teod. Ja majandusmeeste artiklid nagu segased hauakõned, ainult tavalisi lohutussõnu järelejäänutele polnud lõpus. Vahel võis lausa kahjurõõmu märgata. Need olid väikeametnike vested, praegu oli kõikide kehva leivaga harjunute aeg.

Nüüdki, kui läksid tavapäraselt akna alla seisma, ründas kogu alev silmade eest läbi. Õhtu oli kahtlemata ilus. Aga need suud: meestegi kurgulakke olid nagu libedad naistekeeled istutatud. Kõik jutud oli ta juba sellest päevast alates kuulnud, kui lehes oli sundoksjonikuulutus. Nii et see pidi olema ikka üks ja seesama, seesama salalik hädaldamine, et miks ometi hoiupank, kui laenu- ja hoiuühisusest oleks veel aru saanud. Ja miks just Julinilt, kes alati, ja nõnda edasi. Sest et võlausaldajad nõuavad saadaolevat sellelt, kel on kõige rohkem. Nõnda tehti ühiskäenduse korral. Selle mure oli siis katsuda teistelt saada, kui kellelgi midagi oli. Ja kui ei olnud... Palgad ja maksud ja riigilõivud ja võlad ja vihuviimaks see Mäkise temp, tema tehtud võlad ka, need pika ora otsa aetud.

Nendes asjades poleks tohtinud midagi imekspandavat olla. Ega vist olnudki, aga oli ju veel selle tüdruku, Lauri kasutütre lugu. Siin andis seda- ja teistpidi variante nuputada, sest teatava kaastunde kõrval kasvas ja tundis end suurepäraselt niinimetatud räpane fantaasiagi. See külg ei huvitanud Matti Reimat üldse. See meenutas vaid talviseid käike ühe kehva naise juurde saeveski esimestel seisuaegadel, kui ta polnud veel harjuma hakanud. Aga homme Julini sundoksjonil teda ei nähta. Tõkkeks polnud austustunne ega tagasihoidlikkus, ta lihtsalt ei lähe. Ja siis valdas siin väikeses pugerikus täisid korjates ta meeli arutu kadedus. Kes muretseks niiviisi tema saeveski võimaliku oksjoni pärast? Mitte keegi, mitte ainuski hing, isegi mitte... Ei, tal ei tulnud ühtki nime pähe. Isegi Heikkinen ei tõusnud tupest.

Ei, tema võitlust jälgiti vaid jaheda huviga, kuigi küsimustele hakati vaikselt vastuseid ootama. Küsimused olid lihtsad. Millal? Ja kui odavalt? Ja mis edasi? Püstol? See, võib-olla see. Eks nad püstoliga lõpetasid. Ei mingit kaastunnet, kahetsemist, sest temast kui inimesest ei hoolinud keegi peale selle ühe, kelle ta oli üle parda

visanud kombel, mis talle kaugeltki auks ei olnud. Ja Inkeri ei jääks hätta. Nagu ei jää Anjagi, imestatagu või ei. Kes teine olekski talutanud vana Hännist kevadvärskeis metsades, kui mitte see omapärane naiskommunist, kes noppis küllap vist esimesi sinililli. Ja Hänninen mõne männi all sagimas, äraütlemata õnnetu, sest tüvel juhtus kõverus olema. Kaks Hännise tütart ei jää kunagi puudust tundma. Kui asja peale mõnda mõtlesid, siis see tõsiasi, et Hänninen oli torganud ostukirjad rahakappi ja hoidis neid seal, nagu poleks mingit lepingut kunagi tehtudki... Ja seda kõike teadis alevis iga kümme aastat täis saanud lapski, selle eest oli Matti Reima hoolt kandnud. Nii et võib-olla oli ta üldise ja hariliku metsahimu kõrval mõelnud ka tütardele ja nende tulevikule. Kuna tema, Matti, oli, mis ta oli. Just nii, kõik oli mõistetav, loomulik, õige. Nagu mis tahes asi, kui seda küllalt selgitasid. Selge nagu see, et kõik, mis maailmas sündis, maailmast ka surma läbi lahkus.

Aga keegi ei leinaks niisiis teda, Mattit. Kuid miks siis see möll Julini pärast, kes leiaks vähemalt oma alati igatsetud rahu? Aga kui Lauri lagedale ilmuks ja juristi nõksudega midagi välja nuputaks? «Ei, vana Julin ei luba!» Nõnda oli trillerdanud rääkida Anja, kes oli nüüd ühtelugu neil või kohvikus. «Lauri ei hakkakski midagi niisugust ette võtma.» — «No ega minagi praegu midagi niisugust mõelnud,» oli Matti vastanud, nii vastumeelselt kui ta tolle ülbehingelise nääluga rääkiski. Revolutsioonilisi fraase ta enam suust välja ei ajanud, aga ununenud need siiski ei olnud. Vaist ütles Mattile, et Anja tegi sedasama, mida temagi, ootas. «Muretseks vähemalt raha, ta ju teenib praegu kõvasti...» — «Kes neid teenimisi teab...» — «Küllap teatakse, olen minagi advokaatide tasusid maksnud!» Ja siis Anjat enam polnudki, inimesed kadusid, kui püüdsid nendega rääkida. Aga Julin saab oma rahu, Matti seevastu peab aina jätkama. Suurest ülbusest oli ta omal ajal saeveski muretsenud. Oli olnud uhke küll, sigar oli sel päeval tossanud. Ja ainult selle sigari tuhas siis oligi saanud mullu käsi soojendada. See oli nii pisuke kuhil, et sellest ei piisanud isegi pähe riputamiseks, nagu tegid saatusest löödud raamatute raamatus.

Kuna inimestel oli nüüd nii kurtmise ja keelepeksmise kui ka kopikate kokkulugemise õhtu, ei tulnud Mattit töökotta keegi segama. Ta võis täies rahus oma hinge-

räasukest uurida. Ei saanud uuesti sündida, kui enne ära ei surnud. Ja et ta polnud surnud, pidi ta... Aga kui ta oligi — mingil kombel? Ta lootis seda, ja viivu pärast uskus. Ta oli surnud, ta oli üles tõusnud. Ja ta seisis üksinda. Üksildase meelt naljalt ei kõigutata. Üksildane naljalt risti ette ei löö. Ainult toetuma harjunud kardavad.

Ta vaatas ringi. Kõik vähene oli kohras. Siis läks ta minema.

31.

Kas polnud nii, et lugema õpib peaaegu iga inimene? Loetu mõistmine võib olla sootuks iseasi. Julini peretoaski veeriti ühte ajaleheveergu õhtust õhtusse, sest selle tarvis oli leht vist tellitud, et teda loetaks. Aga kas pidi siis hakkama iga väikest panni ja purki vahtima, ja kui Julin nähtavale juhtus ilmuma, lehte peitma — kui mujale ei jõudnud, siis kähku tagumiku alla? Julin muidugi teadis teksti ja mõistis ka. Katseks või kogemiseks, et ehk nad siiski midagi taipasid, torkas ta:

«Nii et polegi hakand koli korvidesse korjama...»

Ja nad hakkasid, silmapilk, rohkemat ootamata. Niisiis polnud nad mõistnud, mida olid lugenud, ja Julin polnud iial olnud ülearu innukas seletama, parandama, mõistust koju kutsuma. Tema meelest ei saanud seda väevõimuga kellegi pähe kühveldada. Ta laskis neil möllata. Möllaku, löögu vaskkatladki särama, justament, nagu nad soovisid. Tema kõndis oma toas. Aga teenijate sammud mütsusid majas.

Vaevalt oli talu rahvas sõba silmale saanud ja põgusalt suigatanud, kui kogukonnanõunik seisis juba verandal, täiesti riides, ja kuigi ta ei hõiganud, ei käskinud, hakkas üks teenija teise järel undrukuid selga ajama. Tule pidi igatahes üles võtma, olgu pealegi alles kell neli hommikul. Ja sedamaid hakkasid nad kaagutama, et hommik on pilvitu. Ja et kindlasti tuleb palju rahvast. Ja mis oksjon see olekski, kui inimestele vihma kaela ladistaks?

«Kui te nüüd nii virgad olete, siis oleks keegi vast... jah, nii armuline, et aitaks mul kiiktooli siia verandale tuua.»

«Verandale?» Tyyne seisis juba siin, paari meetri kaugusel, nagu ta komme oli, ja sidus rätikut kuklasse sõlme, kaenlaalused paistmas.

«Kui kõik läheb teie usu kohaselt, siis... Kui kord igaüks võib endale ühe tooli jätta, siis mina, kui kellelgi miskit selle vastu pole, võtaksin oma vana kiiktooli.»

«Verandale?»

«Jajah. On see siis miski issanda ime, kus mu tool kiigub?»

«Verandale, et kõik inimesed saaksid priipäralt jõllitada...»

«Ja mina kah. Kui Tyyne nüüd ükskord mõistaks, et minagi näeksin hää meelega midagi. Viimaks. Ja siit siis kähku õue ja välja, kui...»

«Kui talu on läind... Ja Laurist mitte õhkagi... Ja kuidas ma olen seda meest oodand. Et tuleks ja ütleks, et see on ainult uni. Et nii ei lähe miskil juhul.»

«Miks peaks tema tulema siia rumalusi rääkima. Uneski... Aga kas ma toolist midagi ütlesin? Või olen ma jälle eksinud? Ei löö nüüd uuesti sedasama pilli ja töinamist lahti! Need on niisukesed asjad, et üks teenijatüdruk ei taipa ilmaski, arvaku endast mida tahes. Kui ma olen ise supi keetnud, siis pean seda ise helpima kah. Jah, ja need toa vaibad võiks rulli käänata. Kuidas te nüid niisukese asja olete ära unustand? Ja käärige aga kõik teised vaibad ka, kui teil tuju on.»

«Pole sundoksjonil enne olnudki...»

«Kas mina olen? Muidugi mitte. Aga millaski on ikka esimene kord. Ja miskit võiks ütlematagi mõista...»

«Küll ma mõistan!» Aga selle asemel et minna ilusti kiiktooli tooma, kahmas Tyyne kaenlasse verandal oleva kapsataimekasti ja viis selle välja, virutas kummuli vihmaveetoru alla. Kui ta teise järele tuli ja sellegi ära viis, köhatas Julin.

«Nüüd on küll sedasi, et Tyynel oleks targem tänaseks sängi minna. Täna peaks igaüks püüdma mõistuse juures püsida. Ilmsüüta taimedki... Kas siin pole enam ühtegi täiearulist inimest? Ja ei hakata nüüd nutma, vaat nii!»

Ei-ei, vähemalt seda poleks tohtinud öelda. Sest sellest avanes kraan ja virtin tuli, astus üle paarimeetrise piiri, toetas terve oma hülliva kere vastu Julinit, nii et see pidi seinast tuge otsima, ja hakkas töinama, ning veed purskasid. Niipea kui võimalik, nihutas Julin naise seinaveert pidi kaugemale, see toetus siis paljale puule ega märganud vist mingit vahet. Julin läks kärmesti minema, peretuppa, kus siiski juba kohvijoomiseks valmistuti. Noore-

mad teenijad vaatasid tema poole, Tyyne nutt kostis siia hästi.

«Ma palusin ju ainult ühte tooli... Vist oli see siis liiast. Ei, ei,» ütles ta kähku, kui tasse lauale panev teenija hakkas minema tagatuppa tooli tooma, «ootame nüüd natuke. Ta läheb sellest veel pöörasemaks. Aga tulge siis, kui ta on ulgumise järele jätt. Ja ma ütlesin midagi nende toa vaipade kohta, et rulli... See oli ainult niisama jutt. Ja nagu ma ütlesin, ega selle tooliga kiiret ole. Ma joon nüüd esiti omas kambris kohvi. Kui keegi viitsiks tuua. Aga ärge kolistage, laske plikal magada.»

Ja nad ei öelnud midagi, ju neil oli veel ärkamisegagi tegemist. Nad olid hilisõhtul õues seisnud ja mokalaata pidanud. Muidugi, eks nad muretsenud, kust uue teenijakoha saavad.

Kuigi... Mis seal salata, omas tuttavas toas vajus ka oma pea korjule, kaldus viltu, silmad läksid kinni ja ajus algas üksildane vestlus — mälestused, jutt jooksis nagu lint. «Las ma maksan need võlad ära!» Lauri, täiesti sõbralikult, nagu oma poeg vist olema pidigi. «Aga need pole ju sinu omad. Ja neid on ropult palju. Vaatasin pangaraamatust, naerma võttis. Aastakümneid kokku hoidnud, ja pole tundagi.» — «Ma muretsen laenu.» — «Siit hoiupangast igatahes mitte!» — «Pole plaaniski olnud, muretsen mujalt. Ega mul muud varandust pole kui osa advokaadikontorist ja sellest ma ei loobu. Ja korter muidugi ja auto. Aga küll ma laenu saan.» — «Sul pole ju, millega laenu maksta, igatahes mitte nii suurt.» — «Ma olen vähemalt oma abi pakkunud...» — «Jah, ole tänatud.» — «Aga see on siiski pisut imelik juhtum.» Ka Lauri oli muudkui edasi heietanud, ikka lahkesti, polnud sõidelnud ega karjunud nagu teenijad. «Harilikult on nii, et kõigepealt kirjutatakse üles ja müüakse vallasvara ja alles siis, kui neist küllalt ei saa, koht. Sul on erakordselt hea kari ja head hobused.» — «See on imelik, ma olen nõus. Aga ma sain nimismehega kokku leppida... Ega temagi muidugist mõistnud, aga ütles, et olgu siis nii. Müüakse ainult koht ja ma võin kõigi sarvpeade ja sarvitutega minna kuhu tahes. Ja kogu see tubane kolu, riistad... Nii see nüüd on, valepidi. Aga kui niipaljukest sai veel asju otsustada, siis ma otsustasin.» — «Küllap sul oli mingi tõeline põhjus. Kas sa ei saa seda kuidagi öelda?» — «Noh...» See oli väga ränk olnud ja ainult kraaksatades lagedale tulnud. Julinile oli tundunud, et

talle poleks meeldinud, kui lehmi oleks ükshaaval heast laudast välja talutatud, vaadatud ja takseeritud, kui nende eest oleks mõni mark pakutud ja ta poleks saanud oma nina sinna toppida, kuhu nad läksid ja kelle kätesse. Ja hobused... «Ah jah.» Laurile oli kohe koosolekuhobune meenunud, oli pidanud meenuma, sest imestamisest polnud enam juttugi ja ta oli hakanud väga leebelt naeratama. Siin oli üks papa Julini nõrk koht. — «Ja need seadki, kuigi ma pole neist kunagi hoolind!» Julin mäletas, et oli teinud valju näo. «Aga mida sa selle karja ja kogu muu kraamiga lageda taeva all teed?» — «Noh, ma mõtlesin, et mul oleks vähemalt võimalus vaadata, misuke mees seda talu valitsema hakkab. Et kui see pole miski kelm või hangeldaja, siis ma võiks need talle heal juhul mõistliku hinnaga maha müüa. Saavad vähemalt koju jääda. Ja kui on hangeldaja... Siis ma vist muretsen ühe väikese koha, kolin kogu karja ja muu lahtise kraamiga sinna.» — «Kas tõesti? Alustad veel päris otsast?» Mis siin siis nii kummalist oli olnud, et oli pannud päris pead raputama. «Ja sina, sul on ju hea amet või mis ta on. Ja sa oled öelnud, et ei hooli talust. Nii et kõik on klaar, klaar ja korras. Aga ära nüüd siia enam tule, inimesed arvavad, et siin ollakse kuidagi hädas.» — «Kas siis ei olda?» — «Teenijate meelest vististi jah, minu meelest mitte. Küllap ma oma pääle kuskil ikka koha leian. Ja sina hoolitsed plika eest. Ega ma osandki tema hääks miskit teha, ainult kahju oli. Jäta juba, ma ei jäksa ega taha enam!»

Selge ja korras oli kõik. Julin paotas silmi, vaatas, et kalender oli laual valmis, oodates, mida siia täna kirjutatakse. Siis toodigi juba kohvikandik ja taldrikul oli koogitükike, nagu oleks näiteks sünnipäev olnud. Lillekimp puudus, kunagi oli olnud niisugunegi joogiklaasis püsti, kunagi, kui Anja ühe suve talus oli. Ka tema... Ju see minekut tähendas, kui igasugused asjad meelde tulid.

«Noh? Kuidas Tyynega on? Kas ta...?»

«Joob kohvi. Ja kamandab jälle. Tänagi ei kõlba talle miski, tee nii või naa.»

«No siis, siis on kõik hästi. Mine nüüd sina ka kohvi jooma. On veel tublisti aega...»

Kõneldi otsustavatest päevadest inimese elus ja ega kogu see suukulutamine päris alusetu olnudki. Seegi päev

sai õige mitmele otsustavaks, või kui mitte seda, siis ometi päevaks, olukorraks, mille järgi mõõdeti nende niinimetatud lugupidamist teiste silmis kaua, mõnel juhul lausa hauaääreni. Sündis mingi uus jaotus. Kohalik kitsas ring seisis edaspidigi omaette, nii kauge, et mine tea, kas seda olemas oligi. Mujalt tulnud õnnekütte ja spekulante ei võetud eriti arvesse, tehasetöölised ei pääsenud sel päevaajal isegi liikvele. Aga mida öelda nende kohta, keda allee täielt kohale tormas? Mida muud mõelda koolirektorist, kui et ta oli alati pisut kohtlane olnud? Mida uhest õpetajast, kes oli endale vabad tunnid organiseerinud, kauplusemüüjast, kõikidest väikepoodnikest, kes olid oma poed lukustanud, uue abiõpetaja prouast, taevas hoidku tedagi, kellestki väiketalupidajast, kes vist kujutles, et saab aedikusse vasika või paar lisaks, jah, ja igasugu kontoriametnike täies pühadeehtes paterdavatest prouadest ja mõnedest ametnikest? Aastateks jäid nad pisut pilkealuseks. Nii rumalad inimesed, et ei mõistnud, mida lugesid. Talukoht hoonetega, öeldi lehes, ja nemad tõttasid, väike rahakott taskus või käekotis, vana paja eest pakkuma! Nii rumalatelt inimestelt ei võinud edaspidigi muud kui rumalust oodata. Ja rumal ei tohtinud olla.

Aga albilt astusid nad siin kogukonnanõunikust mööda, läksid jalgadega tubadesse pori ja roppa kandma, nii et Helsingi advokaat, võlausaldajate volinik, ütles pärast, et see oli olnud temalegi lausa tülgastav, olgugi ta paljuga harjunud. Neid oleks võinud muidugi sealt seest minema kamandada, aga kes sedagi viitsis, kui mõistus oli täiesti üles öelnud. Peas niisiis mitte midagi peale imestuse ja rõõmuõhina, hingeõhk lehkamas ahnusest, himust. Kuidas nad ei taibanud vana väärikat meest isegi mitte teretada? Kuidas nad said teda ainult vaadata, nagu oleks temagi müüdav? Ja kuidas keegi — kindlasti kõige rumalam — viibutas koguni sõrme sellele tüdrukule, kes pisut noruspäi, kuid teadmata, kuhu mujalegi minna, seisis kogukonnanõuniku tooli taga. See seismine arvati talle muide hiljem suureks auks.

Nimismehele oli juba kohvi pakutud, miks ka mitte, tuttav mees, üks laud oli välja tõstetud, sekretär kohale istuma seatud, kohe võidi alustada. Ja siis vaatas jumal taevast korraks maa peale, kuigi seda kohe ei mõistetud, ja saatis veel kaks meest autoga õue. Kaks seesugust, et tagantjärele ei osanud ühtki nende tundemärki nimetada, ja üks neist küsis algul midagi väljasseisjailt, ja kui ei

saanud vastust, läks trepist üles verandale ja küsis, kas proua Anja Julin on siin. Kuidas ta oleks saanud olla, tema polnud ju rumal? Aga Julin ei olnud ka, õigupoolest oli ta praegu vägagi ärgas, ja kui asi seda nõudis, isegi kärmas.

«Ma arvan, et ta on kohvikus. Jah, õe kohvikus. Sääl ta enamasti on.»

«Palju tänu,» ütles mees ja kavatses kohe minema hakata.

«Aga ... Kas ta siis kodus ei olnd? Ta võib ka saeveskis olla, jah, seal teises ... Aga teed on nii keerulised, et ega seda kohvikutki võõras nii järsku ei leia. Mine, Sylvi, ja näita neile meestele teed!»

«Kohviku leiab üles küll,» oli Sylvi tõrges, aga Julin hoputas teda juba enda tagant liikvele.

«Ole nüüd nii kena ja mine. Ja kui teda saeveskis pole, siis ta võib olla ... Küllap sa ta leiad. Mine nüüd, härradel on vast kiiregi.»

«Kiire muidugi,» möönis mees ja temast ei jäänud ikkagi midagi meelde, ei õieti hääletoonigi. Aga see polnud ime niisugusel päeval, mis pakkus nii mitut masti inimnägusid, mille hulgas polnud kahtki ühesugust.

«Nii et, kulla Sylvi, kebi aga nüüd kähku autosse. Mis sa sihukesel päeval siingi teed. Ja sa jõuad enne mitu korda tagasi, kui need inimesed on kõik jälle väljas ja läinud.»

Mis oli küll õige suur eksitus või ehk hoopis vale vana Julini suust, kes tahtis tüdruku kogu seda häbitust jälgimast ja vaatamast ära saada. Sest niipea kui nimismees oli oksjoni alguse välja kuulutanud ja talule pakkumisi teha palus — põllumaad nii ja metsahektareid naa palju, peale selle ehitused ja küünid ja kuurid, mis hästi korras —, hüppas õige lähedale seisma jäetud autost välja isand, vähemalt isandamoeline mees, ja põrutas öelda niisuguse summa, et selle peale ei paistnud kellelgi midagi öelda olevat. Üks ilmselge hangeldaja pidas pisut aru ja maakler ootas, vasar püsti. Hangeldaja piirdus ainult pearaputamisega. Ei läinud viit minutitki, kolmest, kahestki vist piisas, ja Julini talu oli omanikku vahetanud. Ja siis tõesti viis, kuni mingeid dokumente uuriti, nõutud sissemaks sooritati ja nimismees teatas, et toiming on lõppenud.

«Lõppenud!» Ja nüüd oli muidugi kord kiljatuste käes. Rumalaid inimesi valgus jälle Julinist mööda, ja kuigi

nimismees seisis siin ja rääkis talle müügisummast ja pakkujast, ei saanud keegi millestki aru, sest kõik need alevi kohtlasemad olid viimasegi mõistusekübeme kaotanud. Kes pakkus kroonlühtri, kes rüiuvaiba, kes küünlajalapaari eest, pakkus, kuigi mingit oksjonit enam polnud. Tubades, vist ärkliski, uuris keegi veel himukalt igasugu kremplit, igasugu kolu ja kriiskas ülal trepiotsal, nagu kõri võttis. Nii et Julin tõusis püsti, ta oligi esikus, verandal juba küllalt istunud, ja läks nimismehe kannul kambrisse. Uus omanik või uue omaniku volinik ja võlausaldajate volinik olid seal juba ootel.

Ukselt ütles Julin selja taha teenijatele, kes passisid, käed rippu, või õigupoolest Tyynele, kes ei osanud nüüd ei nutta ega õieti muudki teha.

«Andke neile kas või mõni vana kohvikann. Mõni mõlkis. Neil ju pea terve päev hukka läind.»

Nüüd oli Tyyne käes kord uuesti vihastada, muud temaga ei saanudki kui tõusu ja mõõna jälgida.

«Oleks võinud vähemalt seletada! Aga kui ei, siis ei. No kelle oma see talu siis nüüd on? Ja kuhu meie läheme?»

«Eks see omanik tule ka omal ajal... Ei ole Tyynel vaja... küll ma kohe ütlen, kui midagi tean.»

Aga kõigepealt pidid maakler ja laekahoidja muiduvahtijad talust välja kihutama, ja kui seda kambriaknast vaatasid, ajas isegi pisut naeru peale, kuidas Tyyne rahva hulgas põrkis ja hirmsa häälega rektorit ennast minema peletas. Põõsaid ei tohtinud tallata, oksi ei tohtinud murda, niigi oli juba küllalt määritud ja mustatud, kraamimisega tuli kohe peale hakata. Ja kõikidele nendele häbistatud ja pettunud inimestele tuli mööda puiesteed talu poole vastu Sylvi, kena ja tõsine, sest ka tema vaeseke ei teadnud midagi. Siis võttis Julin soliidselt istet, pani prillid ette ja vaatas uue omaniku volitust. Ta laskis selle aeglaselt tagasi lauale ja asetas prillid selle peale.

«Ja võlausaldajate volinik on nüüd rahul?»

Advokaat noogutas, valitses täielik üksmeel.

«Nii oli mõistlik,» ütles pakkuja, nähtavasti samuti advokaat. «Kui märgatakse, et mõni omastest on pakkumas, hakatakse kergesti nöökima, hinda aina kõrgemaks ajama, sest teatakse, et oma inimene maksab nagunii peaaegu mida tahes. Niimoodi, kui latt kohe kõrgele tõsteti ja pakkujast midagi kindlat teada polnud...»

«Ma mõistan, vähemastki,» ütles Julin.

«Kogukonnanõunik on kindlasti väsinud...» Nimismees ladus pabereid portfelli.

«Kui see väga ebaviisakas ei ole... Sööme ja joome siis teine kord. Või... Aga ma oleksin nüüd küll nati aega päris üksi. Ja kui keegi ütleks peretoas, et see on nüüd advokaat Julin, kellele talu kuulub ja kes otsustab...»

«Küllap ütleme, mingu aga kogukonnanõunik puhkama.»

«Puhkamisest nüüd... kui saaks kübeke aega üksi olla...»

«Siis oli siin ju täis laat.»

Vähemalt juba õhtu ja Lauri siin, nii värske ja rahulik, nagu oleks ujumas käinud ja siis puhtaisse rõivaisse riietunud ja olemisest mõnu tundnud, selle asemel et otsata võlakoorma pärast nutta. Ja Sylvi nagu harilikult, praegu üpris argiseis rõivais, nagu oleks ta pisut aru juurde saanud.

«No teenijad, neid ma oleksin võinud teadagi rahustada. Aga kuna nad selles suures hädas ja mures nii mõnulesid, või vähemalt see Tyyne. Nii ma mõelsin, et kudas ma nii suurt mõnulemist, nii suurt naudingut lähen rikkuma. Vististi on muregi parem kui mitte miski. Selle Tyynega sul tulebki tegemist. On nii isepäiseks läind... Ei, ütleme aga välja, nagu on, ta on mul nii mõnegi asjaga juba aastapäevad tuju rikkund, nii et ma olin ise kurjust täis. Ma mõelsin, et las nutab. Aga et kõik alevi hullud... Noh, need on hullud. Kuigi, või mina selle ütleja olen, mina, kes ma ei suutnud talugi pidada.»

«Ärme seda enam alustame. Ja vähemalt Passile polnud see päev kerge. Nojah, kui siis jätkaksid sealt, kuhu eile jäid. Eks sel aastaajal ole ikka need külvitööd...»

«Kas ma pean? Ma nagu ei hooliks enam.»

«Kui ma sagedamini käiksin, kas see aitaks?»

«Vististi jah. Aga... kui ma olen nüid kord säherdune üleskirjutatud ja sundoksjoonitud mees, siis pääsen nüid vististi kõikidest volikogudest ja juhatustest ja säherdusest.»

Lauri naeris valjult ja vaatas Sylvit, kes seisis jälle Julini tooli taga, nagu oleks see talle määratud koht olnud.

«Ei pääse sa niisama lihtsalt neistki. Praegu käib kõva

lahtiütlemine, Passi olevat päris tõemeeli igalt poolt minema läinud. Ei, sul ei jää muud üle kui edasi lasta. Kuigi vähemalt koos Niemiga on see alguses imelik. Aga niisugused olukorrad sulle ju meeldivad. Tunnista, võiksid ometi tunnistada.»

Vana Julin ei lausunud musta ega valget. Väsimus kippus jälle armutult kallale. Peagi jääb ta vist tukkuma, oli, nagu oleks ühe päevaga läinud aastakümneid. Aga temalegi meenus Sylvi.

«Mis need mehed Anjast tahtsid? Kas nad leidsid ta?»

«Seal kohvikus ta oli. Nad ainult küsisid, kas ta on kedagi naist näinud. Või kas Anja tunneb sellenimelist, ei mina kuulnud, mis ta nimi oli. Ei olnud tema seda naist näinud ega tundnud ka.»

«Kas siis läksid ära?»

«Vist läksid. Või ei mina tea. Nad tellisid kohvi ja Anja hakkas seda serveerima. Ei, see oli päris asjatu sõit. Nad oleksid sinna ilma minutagi tee leidnud. Aga ju must taheti siin lihtsalt lahti saada.»

«Nojah, selleks ajaks, kui... maja tühjaks saadi. Aga minge nüüd teiegi. Ma istun siin natuke aega ja lähen siis magama. Kuhu sina, Lauri, lähed?»

«No ärklikambrisse. Kuhu mujale?»

«Ja hommikul sõidad jälle tagasi. Räägime siis veel pisut.»

Sylvi oli juba mõnda aega kuuldavalt hinganud, temalgi tundus olevat midagi pakilist rääkida. Ta keerutas kiiktooli korjul sõrmi. Lauri nägi ta kipras kulme.

«Mina... Julin, Lauri... Ma hakkan midagi tegema... Halb on... Teised kõik... ole päris üksipäini niimoodi. Teised on juba mitu klassi...»

«Nii et kooli või?» Lauri püüdis kinni Sylvi pisut jonnaka, kuid rohkem mureliku pilgu. Hallid silmad, tõdes temagi nagu kunagi ta isa. «Sul on siis sellepärast halb, et jätsid kooli pooleli.»

Tüdruk noogutas.

«Ei tihka sinna enam minna. Need on juba mitu klassi ees. Ja põngerjate seltsi ei või ma istuma minna. Ärge hakake rääkima, et küll püüti aru pähe panna...»

«Muidugi mitte.» Nüüd algas Lauri peremeheaeg, vana Julin ei sekkunud, vabises ehk endisest pisut rohkem, kui veel mingi süütunne meelde tikkus. «Nii et sinna mitte. Aga taibukas tüdruk, nagu sa oled... Ega see hea pea pole kuhugi kadunud, olgu sa pealegi ratsutanud...

Mis oleks, kui õpiksid need vahelejäänud klassid järele ja teeksid eksternina eksamid. Ja läheksid siis, ütleme aasta pärast, endiste klassikaaslaste hulka. Anja aitaks küll. Kuidas oleks?»

«Ega vist muud ka välja ei mõtle.»

«Kas tahad, et mina räägin Anjaga?»

«Ma oskan selle asja vist ise ka korda ajada...» Hallide silmade pilk oli range ja peaaegu täiskasvanulik.

«Nii ongi parem. Sul on täiesti õigus. Ja,» — Lauril oli ka tüdruku tõttu mõnus ja lahe olla — «sul ei tarvitse kunagi mõelda, et sa olid mõtlematu või nii. Eks igaüks ole vigu teinud või vahepeal ära väsinud, mina vähemalt olen. Aga ka sellest asjast võib teinekord lähemalt rääkida.»

«Ma räägin Anjaga varsti. Terve suvi tuleb õppida.»

«No nii. Kõik on hästi. Kõik on suurepärane. Aga,» — ja Laurile meenus isa — «ainult papa on väsinud.»

«Minge, minge juba. Päev on olnud pikk nagu aastasada.»

Lõpuks ometi üksi jäänud, püüdis vana Julin mõelda, kas tal oli midagi mõelda. Läinud aastaga oli Sylvi saanud aasta vanemaks, see oli õigupoolest kõik. Muidugi olid teisedki vananenud, aga see oli allamägeminek, ainult noorele kõigi käänakutega kokku tõus. Et kui kogu see mäsu ja rähmimine algas, oli tüdruk viisteist ja nüüd kuusteist. Aasta pärast on ta seitseteist ja nende kõigi vastu kindlasti juba kaunis ükskõikne. See oli ainus kindel ja väga hea asi.

Kuna muud mõelda polnud, õõtsutas Julin oma tooli, mille keegi oli taibanud kähku jälle tagakambrisse tuua, ettepoole kaldu ja tõusis, et minna magama. Ta astus põlvede, puusade nõtkudes magamistuppa, võttis kähku riidest lahti ja läks voodisse. Ta arvas, et oli tõesti oma une ära teeninud.

32.

«Võta niipalju aega, et hingamine ühtlaseks muutub! Seisa sirgelt, vaata ühte punkti, ära mõtle millelegi muule kui sellele, kuidas sa hingad. Ei kesta kaua ja sa oledki päris rahulik.»

Just nii, Vilho, nii ma teen. Nii, seisan keset tuba, vaatan ilutaldrikut seinal. Sinna on maalitud määramatu, mitte kusagil kasvav lill. Ma ei mõtle sellele, ainult hingan. Kopsud täituvad ja tühjenevad. «Hinga sügavamalt!» Ma hingan. Õhk läheb sisse, tuleb vihinal välja. «Eks ole, nüüd sa enam ei värise.» See on tõsi. Üks kord veel, nõnda.

Anja käis akent sulgemas ja pidas hingamisrütmist kinni. Rahulikult, häda pole midagi. Päevaga on õhtusse jõutud, kohvikus ei juhtunud midagi erilist, kaks õpilast on saanud viimased õpetused enne viimaseid, otsustavaid eksameid sel kevadel. Nüüd tuli minna Inkeri juurde, homsete ristsete tarvis lauda katma. Või minna lihtsalt niisama, kuna Inkeri nii soovis. Ei, tuli minna seda kristallvaasi viima, mille Anja ja Lauri olid saanud papalt ja mammalt kunagi pärast pulmi ja mida polnud iial muuks kasutatud, kui et sinna Inkeri juures aeg-ajalt leiget ristimisvett valati ja siis tühjaks kallati, kui toimetus oli läbi ja külalised läinud.

Ta võttis koti, vaatas, kas selle suu avaneb küllalt laialt, pani lauale, tõi kapist vaasi ja läks paberit otsima. Ei, nagu oleks ta midagi lõpetanud, millelegi punkti pannud, võttis ta värske, tänase ajalehe ja hakkas sellest tükke rebima, surus need pihus mütsakaks ja toppis kotinurkadesse ja põhja. Väär, argpükslik tegu. Ta võttis ühe mütsaka, tõmbas sirgu, laotas lauale ja luges selle ühe, peaaegu tervet lehekülge katva loo veel kord läbi või laskis vähemalt silmadel sellest üle käia, jälgides

kogu aeg hingamist. Muidugi oli ta seda juba eile oletanud, kui Taimit ehk Valma Rauhalat kohvikus küsimas käidi. Taimit aeti nüüd üle maa taga, võib-olla saadakse ta kätte, aga võib-olla on ta juba teisel pool piiri varjul. Ühtemoodi võimalik oli nii ja teisiti, kuid ära ta koos oma asjadega igatahes oli ja koos temaga ka mingid dokumendid, mingid kaustad, mis tundusid olevat tähtsamad kui ühe laskemoonatehase direktori hing. Kommunistid jälle pead tõstmas. Löök bolševistlikult luurelt. Toatüdruk, kes lühikese ajaga oli võitnud terve perekonna poolehoiu ja täieliku usalduse, kommunistide agendiks osutunud. Ja... Anja sirutas paberit, silus seda sõrmedega. «Majas oli olnud külalisi, ja kui need olid lahkunud ja naine juba magama minemas, oli peremees palunud toatüdrukult klaasi õlut, mille see oli ilmselt ka toonud ja mida direktor oli arvatavasti joonud, kuigi klaas oli kõrvaldatud ja seda ei leitud pärastistel otsimistelgi. Nii et alles lahkamisel selgub, mis mürki õllesse oli segatud. Öösel olid direktorit tabanud ägedad krambid, ja kui arst kohale jõudis, oli ta juba surnud. Siis oli toatüdruk juba läinud ja dokumendid, mille järele taibati vaadata alles keskpäeval, kirjutuslaua lukustatud sahtlist kadunud. Kõiki vastutustundlikke patrioothkke kaaskodanikke kutsutakse üles...» Ja tundemärgid, kuni kõnnakuni...

Olgu, mõtles Anja, et mitte hirmule veel kord voli anda. On asju, mida ei mõista. Kui tahes julmad, on neil siiski oma tähendus. Kunagi on neil kõigil oma tähendus, seda pead uskuma, kui tahad elada ja ülepea millessegi uskuda. Kooli ajalooõpik... Ja kuidas ta oli seda tookord oma naiivsuses armastanud! Kõik selle lehekülgedel oli paistnud sirgjooneline, selge, kogu oma loogilisuses kütkestav. Aga mis lehekülgede vahel peitus? Kuivanud veri, hõõrdunud kannad, rebestatud liha. Polnud mingit sirget inimkonna magistraali, vaid täiesti pimedate sõge sorkimine. Oli vaimuhaigeid sõjaretkedel, põlevaid linnu, uputatud laevu ja võitjate ülbet kauplemist. Ja tuleriidal põletati vanu naisi. Oli ekstaasi ja tõvekrampe. Kuni jälle ehitati, jälle edasi mindi, mine tea, kelle, vahest kõige nõrgemate jõul. Aga siiski edasi. Aeglaselt, sest midagi uut ei juhtunud, enne kui kõik eelnev oli lõplikult paika pandud.

Kui vaid rahulikult hingad... Kes lubas nuuksatada? Ei, niipea kui ta on Inkeri juures oma töö teinud, tuleb

ta tagasi ja jätkab sealt, kus eelmisel ööl oli lõpetanud, kirjutab kõnet, mida juba oodati, et seda paljundada ja levitada kas või jalgsimatkadel, kus samuti püüti töölisnoorsugu koos hoida. Ta ei muuda seda, mille oli eile valmis saanud: «Eesmärk on revolutsioon, mida ei soorita üksikisikud, vaid massid. Individuaalne terror lahutab meid ainult massist ega kõiguta kapitalismi aluseid. Kõrvaldatute asemele leidub fašistlikke lurjuseid, nii et terrorist tuleb loobuda ja arendada massivõitlust kogu kapitalistliku korra hävitamiseks. Lääne majanduselu kriis on märk, et kogu kapitalistlik mõtlemisviis on end hukka mõistnud ja võitleb tegelikult sotsialismi võidu eest. Aga see ei tohi äiutada meid uskuma, et meil pole muud teha kui oodata. Üksikud terroriaktid ainult . . .»

Ei, ta ei muuda midagi ja ometi tuleb tal mõista ka Taimi-suguste tegevust, sest . . . Aga nüüd läks tal selle teise asjaga kiireks. Luksumast lakanud, rutjus ta lehe uuesti parasjagu kohevaks kämbuks ja pani kotti. Ta laotas lauale lehti ja tõstis vaasi nende peale, pööras nurgad sämpude kaitseks üles ja asetas paki ettevaatlikult kotti. Veel paberit, ja ta proovis, kas sangadest sai kinni võtta. Kui see ei õnnestunud, sidus ta sangade vahele nööri, tegi tugeva sõlme ja tõstis siis. Nüüd läks see korda ja sedamaid käis ta mantlit selga ja kübarat pähe panemas. Ta oli valmis ja läks.

Ka talunike saeveski õu oli nüüd tühi ja hakkab peatselt jälle kamarduma. Mõne aasta pärast on sellest järel ainult tühipaljas mälestus, sest hoonedki võivad olla lammutatud. Anja mäletas, et neis paigus oli kunagi kollaseid ülaseid kasvanud. Ta oli seal kunagi ringi karelnud, taimede tarvis ostetud piklik roheliseks värvitud vutlar vastu selga mütsumas. Ta oli taimedestki vaimustuses olnud. Millest ta õigupoolest ei olnud? Ta mõtted katkesid, sest Sylvi ratsutas talle sammu vastu, näis hobust tagasigi hoidvat, kuid ei peatunud, ütles ainult tere ja sõitis alevi poole. Julinil oli olnud õiendamist, jah. Anjat ei riivanud see vähimalgi määral. Muidugi oli omamoodi kurb, et kannatused olid just vana Julinit tabanud. Aga vaevalt jäi see seik isegi ajaloolehtede vahele. Ja tegemist oli selle kaduva ühiskonnaga, mis end ise hävitas. Tal ei olnud mingit põhjust teisiti arvata.

Anja polnud veel teise saeveskini jõudnud, kui kuulis Sylvit juba tagasi ratsutavat. Niisama rahulikult, nagu oleks ta ainult möödaminnes kuskil käinud, vaadanud,

mis elu on, ja naasnud selle teadmisega, mitte ägestunult või heitunult, vaid teades. Võis juhtuda, et ta rahuneb taielikult. Muidugi, temastki kasvab ehk üpris tavaline inimene, sest mingid plaanid polnud tema puhul teoks saanud. Ja Anja mõtles, et kui kõik tema endagagi seotud plaanid oleksid teoks saanud, oleks temast kujunenud keegi, kes igatahes poleks olnud rahulolev. Rahulolev? Kas ta praegu siis on? Igatahes tundis ta, et elab, ja see ei saanud vähe olla.

Kui ta oli juba Reima väravast sisse pööramas, oli Sylvi järsku tema kõrval ja hüppas hobuse seljast maha. Ta soovis Anjaga rääkida, kas või ainult paar sõna, aga kohe. Ja ta tuli oma asjaga algul pisut häbelikult lagedale, pilk ekslev, aga kui Anja ainult noogutas ja jälle noogutas, lõpetas tüdruk kokutamise, haaras tugevamini hobuse suitseist ja ütles ära selle vähese, mis oli veel ütlemata. Ja Anja noogutas endiselt. Asi andis korraldada. Tulgu Sylvi kas või hommepäev. Korratakse pisut vana ja siis muudkui edasi. Ja tüdruk jäi hobuse kõrval kõndima, istus selga alles sillal ja sõitis juuste lehvides koju, Julini poole.

«Kas tita magab juba paremini?» Anja korjas söögitoa kapist tasse ja viis kööki pesta. Ainult tosina jao, sugulasi polnud palju, ja siis vaderid perekondadega. Üks neist oli siinne pangadirektor. Inkeri mühatas. Matti polnud talle võlgu, kuid tahtis nüüd igati kindlustatud olla, lapseristimisestki sai äritehing.

«Magab, jumalale tänu.» Inkeri oli juuksuri juures käinud, ta nägi jälle täiesti hoolitsetud välja. «Tulevad aga luba küsimata kopsti ilmale, ja olgu kõik kui hullusti tahes, nõuavad süüa ja hoolitsust ja und. Ja muidugi saavad. Igaüks neist on otsekui ainuke tähtis olevus maailmas algusest saadik. Muidugi, nii peabki olema, kes siin maailmas üldse hakkama saaks, kui ei usuks ennast selle naba olevat.»

«Jah, kõige elusa suhtes peab see paika. Aga seda vaasigi tuleb pesta. Ajalehest on trükivärvi ja kõiksugu musta külge hakanud.»

Ja Anja saalis võlvjates ruumides, peagi täis kogu seda kraami ja värki, mida paarisrahvale alati tublisti koguneb, vähemalt Inkeri ja Matti taolistele. Olavi ja Liisa olid väljas. Nende hääled kostsid flööthapraina akende-

taguses õhtuõhus, kus iga roheline oraseots ja lehehakatis lõhnas. Mattit polnud näha, ta istus vist oma toas ja keerutas pliiatsit, kalkuleeris lakkamatult. Anja ei tahtnud tema kohta küsida, aga kui ristimislaua lina oli triigitud ja paigale laotatud, küünlajalad läikima hõõrumiseks kööki toodud, hakkas Inkeri ise temast rääkima:

«Ma küsisin Mattilt, kas ta on nüüd rahul, kui on omadega mäele jõudnud. Nii et vähemalt suvi üle elatakse. Ja ta ei mõista või ei söanda enam isegi öelda, et on. Ta ütleb ainult, et kuniks, kuniks. Siis ma küsisin, kas ta peab ennast nüüd selleks erandiks, kes ta on kogu selle neetud aja jooksul tahtnud olla. Või kes teab, nii ei saa ju jätkuda. Saeveski tuleb tööle panna, et oleks mida müüa, kui äri hakkab käima. Ja siis ta vähemalt naeratas. Mõelda! Ja esialgu on ta ehk tõesti see erand, siin igatahes. Aga mida see kõik on maksnud!»

«Sa küsisid?» Anja ei suutnud asja vastu kuigivõrd huvi tunda, ütles ainult, et midagi öelda.

«Küsisin, isegi pinnisin, sest nüüd julgeb temaga juba rääkida. Mis see maksma on läinud, küsisin ma. Raha, ütles ta, raha, mida pole isegi näinud. Saa siis aru... Raha on raha, ütlesin mina, sellega ei maksta midagi. Aga siis ei vastanud ta enam midagi. Ja kui ma veel küsisin, kas see erandiks jäämine või saamine on või oli kogu seda vaeva ja närvitsemist ja karmust väärt, ütles ta, et see oli vist ainult juhus, mõnede kokkulangemiste summa, ja läks minema. Minema ta läheb, aga uksi ta enam ei klõmmi. Ma tean, see Heikkise juhtum vaevab teda, see ka teiste hulgas. Üks kõrvalkannataja ühe kõikvõimsa bilansi pärast...»

«Ju Mattil on siis liiga rängad päevad olnud...» Anja kontrollis, rätik käes, lusikaid. Ta mõtted olid mujal, ka Sylvi juures, kes hakkab siis nüüd õppima, teisi kinni püüdma.

«Nii vist jah. Aga kui endist Mattit mäletad... See on see hind, sellest mehest jäädi ilma. Ja kui ka endised ajad tagasi tulevad, see inimene ei tule enam iialgi. Peab lihtsalt elama.»

«Aga eks ole ju nii...» Anja rääkis õelikult, komme, mis oli tulnud alles nüüd, kui nad mõlemad olid üle kolmekümne ja kumbki omalt poolt juba mingi mõistmisvõime saavutanud, teineteist taluma õppinud, kuigi elu neid teineteisest kaugele oli viinud. «Mees mehe vastu. Kes püsti ei püsi, kukub ja jääb jalgu...»

«Võib-olla. Aga niisugune võitlus ei tule harilikult söögilauda ega magamistuppa, seda peetakse rindel. Eks ole?»

Inkeri vaatas järsku karmilt Anja poole, siis pilk leebus. Mida Anja mõistab, hõljub üksnes pilvedes ja kõik. Inkeri tõi lillevaasi ja asetas lauale. Lilled puudusid, neid jõuab hommikul tuua.

«Aga võib küll nii olla, et hädaajal on inimesed... Nagu alasti, kõik halvad küljed pinnal. Kui see võitlus kunagi lõpebki, siis võtab küll aega, enne kui kõik haavad on noolitud. Ja arme ei saa ikkagi ära. Siis on maa invaliide täis. Üksnes selle vahega, et võitjagi on elulõpuni hädine. Noh, Matti muutub alati, ta ei teegi muud kui muutub. Püsi seal siis kannul. Aga on ka asju, mida ei saa tagasi, mitte iialgi.»

«Keegi on siiski öelnud, et tuleb püüda sellest jõudu saada, mis on seljataha jäänud, mis on välja kannatatud...»

«Noh, see on nüüd...» Inkeri vaatas kõrvale, aga Anja oli läinud uksele vastu, sest oli kuulda, et lapsed tormasid sisse. «See on üks neid sinu...»

Anja viis lapsed kööki. Oli hea, et nad poriste kingadega siia ei tormanud. Olavi hääl kajas. Inkeri istus sohvale, käed mõlemal pool seljatoel laiali. Sohva oli uhke, kuid ta ei tundnud sellest rõõmu. Rõõmu oli olnud ebamäärastes soovides, mitte kraamis, mis oli alati liiga palju maksnud, kuigi poleks maksnud markagi. Aga istuda võis, puhata selle aja, mis lapsed köögis kakaod jõid ja Anja nendega lobises. Anja, õpetaja, siis igasuguste asjadega hakkama saanud, nüüd säherdune. Aga lastega mõistis ta ringi käia. Kas sellepärast, et ta ise neid ei saanud? Ja siis tulid nad kolmekesi tuppa. Liisa lohistas endasuurust nukku, seda kunagi oksjonilt muretsetut. Kuna Anja neid kätest hoidis, ei pääsenud nad midagi puutuma, vaatasid vaid pisut hämmeldunult, sest olid juba unustanud, mis päev homme on.

«Ah see põnn saab nime,» ütles Olavi. «Aga kui see talle ei meeldi?»

«Seda jah.» Inkeri sirutas ennast. «See oht on alati olemas. Aga mingi nimi tuleb ometi anda. Kõikidel inimestel on nimi. Või tead sa mõnda nimetüt?»

Olavi pidi selle üle järele mõtlema ja Inkeri hakkas rääkima Anjaga, kes oli lapsi juba halli ja sealt ehk ülemisele korrusele viimas.

«Eile, ma olin ülemisel korrusel tita toas ja siit läks rahvast mööda, lausa jõena. Ma imestasin ja mul ei tulnud kuidagi pähe, mis lahti on. Neid muudkui läks ja see meie rektor, see pani jooksuga.»

Anja naeratas ja tuli, lapsed käekõrval, tagasi uksele.

«Meie kullakallis rektorikene ja kogu peenem rahvas, kõik. Ja siis olin ma jõudnud ainult poisi ära imetada ja alla tulla ja kohvi keeta, kui rahvast hakkas tagasi voorima. Aga kaugeltki mitte sama õhinaga. Ja alles siis tuli mul meelde! Need olid ju läinud Julini poole midagi noolima. Ja pidid tühjade kätega tagasi tulema, niisama tühjadega nagu minneski. Mul poleks pidanud naeruks mingit põhjust olema, nii paljudel oksjonitel kui Mattigi on kolanud, aga ajas naerma. Jah, ja Lauri siis ei abiellunudki uuesti...»

«Ei, vist jätkus talle ühest abielust.»

«Ta üllatab, temast on niisugune mees saanud. Kõigepealt üllatas ta, kui hakkas uuesti õppima, siis sellega, et katkestas kihluse, sellega, et sai tõesti tubliks advokaadiks, ja siis veel eile. Pentsik see ju on, et pead oma päranduse välja ostma, aga mingit, jah, peaaegu hiilgust selles on. On eemal, vaateväljast kõrval, tuleb siis tagasihoidlikult ja on nagu...»

«Nagu isa. Jah, eks Lauri ole ju kõigest hoolimata oma isa poeg. Või temagi on oma näo leidnud. Niipalju olen ma temaga kokku puutunud...»

«Jessas!» Inkeri sattus nii õhinasse, et tuli samuti uksele, keerutas Liisa juukseid, sipsas Olavile vastu nina. «Võta Lauri tagasi! Võta, seal on teil juba tütargi olemas!»

«Võta!» Nad rääkisid nagu kirikus, iga sõna kajas. Ja siiski mitte kirikus, sest kirikus ei naerdud. «Kedagi ju ei võeta. Ja kui ka võetaks, ikkagi ei võtaks, ei Laurit ega kedagi teist.»

«Narr! Sul oleks elu ees lahti ja korras.»

«Aga seda ta on praegugi — lahti ja korras.»

«Naised, kuss!»

Jalapõrutus ainult puudus, Olavi kamandas nagu ta agar isa oma parimail päevil. Ja sedagi pidi naerma, kuni Anja lõpetas ja ütles, et võiks juba üles minna, ta aitab veel niipalju kui vaja ja läheb siis ära.

«Aga...» Anja nägu muutus järsku kelmikaks. «Lähme lastetuppa ja hakkame möllama!»

«Möllama? Tita magab... Noh, aga ega ta seal toas maga.»

«Homseks on kõik valmis, lähme möllame nendega seltsis. Lähme!»

«Möllama? Möllata ei tohi!» Olavi silmad käisid emalt tädile ja tagasi.

«Mõnikord on see hea,» vaidles Anja vastu. «Ma usun seda. Niisamuti nagu ma usun, et kunagi saavad veel kõik inimesed õnnelikuks. Noh, nii ma usun. Ma ei tea, kuidas, aga... Mitte alistunuks, ei, vaid rahulikuks ja...»

«Mis see nüüd on,» kibrutas Inkeri kulmu. «Jälle mingi uus õpetus?»

«Noh, õnnelikuks. Ütleme nii, kuni leiutatakse uus ja parem sõna.»

«Eks ta ole isevärki,» ütles Olavi emale. «Egas uusi sõnu leiutata.»

«Leiutatakse küll,» ütles Anja ja naeratas poisile, kes oli juba suur, aga ometi liiga noorelt liiga paljut kogenud. «Ja siis ei tarvitse ühelgi süütul enam millegi pärast hirmu tunda. Sest midagi hirmutavat ei ole.»

«Oi püha taevariik,» ohkas Inkeri, kuid läks tema kannul.

«Vaata nüüd, Liisa, kuidas nukk trepist üles läheb, niimoodi ja niimoodi, sinuga ühte sammu.»

«Ütle nüüd see uus sõna,» pinnis Olavi, aga Anja ei teinud kuulma, vaid hakkas Inkerile meelde tuletama, kuidas nemad olid kunagi kodus saalis mässanud, jah, päris saalis. Ja papa ja mamma olid kambas ja vist Mari ka. Nad olid toolid kummuli keeranud ja neist pika vaguniterea teinud ja mingid suured viltvaibad olid olnud ja papa oli nendest telgi ehitanud ja nad olid kolistanud ja kilganud ja kõik oli marudalt segamini olnud.

«Jah, issand hoia, kui kaua sellest on!»

«Vanapapa, Hännise vanapapa või? See, kes isa metsad ära varastas?»

«Noh... Ega ta alati nii vana ole olnud. Ta oli... Aga üks niisugune meeletu õhtu on meelde jäänud. Ja kui siis hiljem kas või sellele mõtled, milleks seda saali tarvitati, kui seal too halvatu oli, kogu see töö ja vaev ja lehk ja mamma ennast surnuks rassimas ja mitte iial ainsatki tänusõna... Ja nüüd siis istub seal papa, peast vist päris segi, ja vahib raudkappi. Ja Maristki pole muud järel kui ime, et see kimp luid ikka koos püsib ja edasi-tagasi vangub. Jah... Aga et tolles majas on isegi mängitud,

lusti peetud! Ja et kui inimesed räägivad mälestustest, siis ei peagi need alati ainult niisugused olema, mille peale nutta. Nende üle saab naerdagi.»

«Jah, päris lapsena oli vahel tore olla. Nüüd siis...»

«Aga kui papa ja mamma tahtsid meid lihtsalt rõõmustada? Mine tea, vahest olid nad kogu aeg väsinud...»

«Ära räägi, ära räägi! Mul läheb tuju sandiks. Mida mina oma laste seltsis teha olen jõudnud? Kui alailma on olnud...»

«Kas võib need kapid tühjaks teha?» Anja kiskus juba tekke ja patju põrandale. Olavi keeras laual jalad püsti ja Liisa ainult vaatas hämmastunult, juukselehv kukkumas, kui ema lükkas toole pärastikku ega hoolinud isegi aknakardinaist.

«Ja kas mäletad?» Anja peitis Olavi vaiba alla ja hakkas teda patjadega pommitama. Poiss kargles kiljudes ja kilgates vaiba sees. Liisa tahtis ometi ainult ema süles istuda ja vaadata. «Kas mäletad, millega see mäng siis lõppes? Mina viskasin papat sussiga ja suss läks vastu nina ja lõi vere lahti, hullusti, mõlemast sõõrmest. Nii et sellega mäng tasapisi lõppes, aga ega sest enam lugu olnudki. Mängul oligi juba aeg lõppeda, me olime juba kõik hingetud. Papa heitis magamistoas selili voodisse ja mamma toppis talle suured topid sõõrmetesse. Kas sa seda ka mäletad? Papa jalad olid voodiotsal ja sõõrmetes suured topid, aga ikkagi ta ainult naeris.»

«Ei, seda ma ei mäleta...»

«Noh, mina muidugi mäletan, sest ise ma selle sussi viskasin. Ja kuna ma olin üsna väike, vaevalt Liisast vanem, käisin ma vahetevahel, kui saali juba korda tehti ja Mari vist sõitles, käisin ikka vaatamas, üle voodiotsa piilumas, et kas papa sureb nüüd ära. Kuigi seda tõsiselt ei kartnudki, papa naeris ja lõõtsutas, see kõik oli ainult mäng.»

«Ja siis mindi magama ja magati ega nähtud tulutuid unenägusid. Ja tõusti üles ja kõik oli korras, jah. Siis oli.»

«Ütle nüüd juba oma uus sõna!» Olavi hoogu sattunud rõõmus pea kerkis tekikuhjast. «Ütle, või ma lasen su maha, tra-ta-ta-taa!»

«Ja saad silmapilk vastu! Oota nüüd. Ma ju ei tea veel seda sõna.»

Udusuled lendasid ja siis tahtis Liisagi kaasa mängida. Inkeri jäi ainsale püsti seisvale toolile istuma, nukk

süles, ja kohendas selle mitmekordseid pits- ja satäänseelikuid, sõrmitses boolero helmeid.

«Sa siis ei tule ristsetele...»

«Keegi peab kohvikuski olema.» Anja tõmbus kõrvale, kui Olavi teda viskas, kuid laskis järgmisel padjal otse vastu nägu potsatada.

«Ju vist. Kui jätkuks jõudu seda veel mõnda aega pidada. Tühja sest saab... Aga sellega ei lähe vähemalt närvid nässu, see pole nii suur ettevõtmine.»

Anja ajas end püsti ja silus juukseid, ta hingeldas ja tema kraevahe oli higine. Üks king oli kadunud.

«Küllap sul on jõudu. Ja seda ei pruugi isegi panka panna, see kannab niigi protsente.»

«Kui kannaks. Ainult jõudu siin vaja ongi.»

Anja võttis järgmise põmaka vastu ja pidi samas ninali lendama, sest Liisa tonksas teda põlveõndlaisse.

«Ah nii, ah nii!» Anja teeskles Liisa tagaajamist, laskus maha, viskas teisegi kinga minema ja mängis mõmisevat karu. Liisa kiljus, suu kõrvuni valla, silmad lustist pärani. Siis hakkas tema käpuli ringi jooksma, oli kaks karu.

Alt kostis, kuidas ustest käidi, mõne aja pärast tulid sammud trepist üles, tundusid hallis kõhklevat ja peatusid ukse taga. Inkeri paistis kuulatavat ja vaatas ukselinki. Natuke aega, ja link vajus alla ning Matti seisis lävel.

«Tuba on õudselt korrast ära,» hakkas Inkeri kohe seletama, kuigi Matti polnud midagi öelnud. «Me teeme selle pärast seltsis korda.»

«Õige! Mängige!» Matti astus isegi sisse, noogutas, naeratas, kuid ta silmad olid tõsised. Mitte sünged, eemalolevad või tigedad, vaid tõsised, nagu ei saaks miski maailmas neisse enam rõõmu tuua, rääkimata sellest, et miski võiks neid tõesti rõõmustada.

«Löö kaasa...»

«Olekski himu...» Ta rääkis aeglaselt. «Olekski himu kõik sinnapaika jätta ja... Vahel on niisugune tunne. Siis... peab ette vaatama.»

Anjagi vaatas Mattit, meest, keda ta pikka aega polnud talunud. Mis temaga nüüd on? Väsimus, juhuslik väsimushoog, mis möödub vist nii kähku, et vahepeal ei jõua näppugi liigutada, ja siis on mees endisest tugevam.

«Löö kaasa,» püüdis Inkeri veel meelitada. «Nüüd pole ju enam mingit ruttu ega muret. Kõik on päris korras.»

oli öelnud, selles küsimus õigupoolest oligi. Jõud oli see käibevahend, sularaha, mida kassasahtlis pidi olema iga päeva tarvis piisavalt. Niisiis vähemalt see ärielu seadus kehtis mujalgi kui pankades või firmakoosolekutel või bilanssi tehes. Küllap see kehtis mahasurutud rahvaliikumiseski, mis pidi andma tröötituile lootust, panema pimedad nägema ja lombakad käima. Aga isegi heal ajal ei suuda ükski maailma pank jõudu võlgu anda. Seda tuli ise muretseda, ise iseendast ammutada ja kasvatada, temal niisamuti nagu teistelgi. Jõudu hea jaoks, aga jõudu ka selleks teiseks, hirmuäratavaks, mida polnud nii kerge heana käsitada, millesse tuli vaid uskuda.

«Kell on juba palju, ma pean minema. Ja lapsed magama heitma.»

Anja otsis üles oma kingad ja korraldas riideid. Tal oli järsku kiire, ilmtingimatu vajadus kähku minema pääseda. Inkeri käskis lastel lahti riietuda ja läks Anjat välisuksele saatma.

«Ma ei heitnud täna titale pilkugi . . .»

«Ta ju magas.»

Väljas tulvasid hooplevalt vastu kõik kevade mahedad lõhnad. Siit me tuleme, olgu talv olnud kui pikk tahes! Maailma elus polnud midagi muutunud, ikka tuli kevad. Anja pani mantlinööpe kinni ja vaatas otse enda ette.

«Tundub, nagu õitseks kuskil juba toomingaski,» ütles Inkeri ja oli lahkesti valmis vastu võtma kogu soojust, mida suvi iganes võiks tuua.

«Ei see veel õitse!» Anja hääl oli kategooriline, võõras, peaaegu vihane ja Inkeri vaatas õde. «Või . . .» Ja Anja hääl oli taas teine: «Võib-olla õitsebki. Miks mitte!»

Inkeri jäi trepilt vaatama, kuidas õde alevi poole läks. Kitsas selg oli juba vaevuaimatavalt kühmus, nagu oleks liiga palju laua kohal kumaras istutud. Habras, ilus, abitumoeline olevus üksi rändamas. Kaastundehoog pani Inkeri ohkama. Nagu üksik, irdunud rohukõrs jões oli ta õde. Keerles paigal, nagu oleks risusse takerdunud, ega pääsenud valla. Vooluvetest eemale eksinud, kuidagi tervest elust lahku läinud. Heki tagant polnud Anjat enam näha. Inkeri tõmbas sisse vähemalt kujutletud toomelõhna, pööras siis ringi, sulges ukse ega mõelnud enam õele.

«Sügis tuleb enne, kui oskad arvatagi. Jälle lehed langevad ja arved kukuvad. Aga teie mängige, mängige isu täis!»

Samasugune tõsiduse pitser peal, pööras too endine nii agar naljahammas ringi ja läks minema, väga vaikselt, aeglaselt tõusis ka ukselink jälle õigesse asendisse.

«Niisugune ta nüüd on.» Inkeri vaatas nukku süles, kuid ei katsunud ega kohendanud seda enam.

«Kas me ei hakkaks seda möllu tasapisi lõpetama, enne kui siingi verevalamiseks läheb? Mis sa ütleksid, Olavi, kui sul on homme ristsetel nina paistes ja silm sinine? Aga me mängime teine kord jälle, kindlasti, hakkame sageli mängima.»

«Kas üheskoos?» Olavi näis järsku väsinud ja Inkeri läks ta laupa katsuma, see oli higine ja kuum. «Aga kui too inimene ei ole ikka veel toda sõna öelnud . . .»

«Ma mõtlen seda. Ma leiutan ta, küllap ma leiutan.» Anja oli alles küürakil. «Sellel on midagi ühist jõuga, ma arvan nii. Aga mitte niisuguse jõuga, mis ainult tükkideks lõhub, vaid säherduse teistsuguse, säherduse jõuga, mis tõstab ja kannab. Jah, aga oota. Inimene jõuab küll oodata. Ja ilmaski ei tohi midagi karta.»

«Tõesti?»

Ees olid Liisa sügavad, tõsised silmad. Anja pidi viivuks oma silmad kinni pigistama, enne kui võis tõusta, saati vastata.

«Ei, karta ei tohi. Ja peab suutma oodata.»

Seesama sügav, tõsine, väratamatu lapsepilk ikka ainiti temal. Ja Anjal tuli sellele vastata. Otsata küsiv, nõudlik pilk. Inkeri kraamis juba tuba, saalis ringi, rääkis homsest, nii nagu ikka räägitakse, külalistest, abiõpetajast, ristimiskleidist, mille rosett tuli helesinisega asendada. Ent Liisa pilk kinni Anja silmades, mis siis ära pöördusid. Olavi otsis mingit vihikut, käratses, kui seda ei leidnud.

Anja seisis, vaarus pisut, enne kui tasakaalu kätte sai. Mis temaga oli? Rahutult maganud, tõsi, sestpeale mures olnud, kui salapolitseinikud olid eile tema juures Taimit küsimas käinud. Täna pärast lehe lugemist terve päeva lainetena tuleva ja mineva hirmu all elanud, kurtes ja taas uskudes, et kõik oli hästi ja nii nagu olema pidi, sest teisi võimalusi kindlasti ei olnud. Taimi kogu aeg mõtteis, Taimi ja tema tingimatu usk ja teraskindel jõud. Jälle jõud . . . Usku Anjal oli, aga jõudu . . . Ja nii nagu ta ise

Mingeid sirgeid inimkonnamagistraale ei ole, kinnitas Anja endale, minnes mööda väikestest aedadest, kus inimesed ikka veel riisusid või püsilillepeenarde vahel küürutasid. Ei mingit magistraali, ainult taudikrambid ja ülekohus. Siiski mindi edasi, aeglaselt, vahel ehk hirmutavategi võtetega. Kuid edasi, alati. Miks oli temal seda vahel nii raske uskuda?

Kuid rahulikult, sest häda pole midagi. Kõnni ainult ja hinga kõndideski hoolikalt, sügavalt ja ühtlaselt. Ära mõtle nüüd millelegi muule kui sellele, kuidas sa hingad.

Joenpelto, E.

J51 Esikutesse ja künnistele. — Tln.: Eesti Raamat, 1987. — 360 lk.

Nimeka soome nüüdiskirjaniku Eeva Joenpelto (s. 1921) romaan, milles jätkatakse eesti keeles varem ilmunud romaanidest «Tõmbab ustest ja akendest» (1981), «Otsekui tulest tõmmatud tukk» (1982) ja «Sajab soolast vihma» (1984) tuntud tegelaste elusaatuse kujutamist 1930-ndate aastate alguse majanduskriisi perioodil.

J $\frac{4703000000—063}{901(15)—87}$ TL—11—14—86 84.34 Soome

Эва Йоэнпелто
В ПЕРЕДНИЕ И ЗА ПОРОГ

На эстонском языке
Перевод с финского: Х.-М. Мяннамаа
Художник-оформитель Х. Полберг
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»

Toimetaja A. Ravel
Kunstiline toimetaja E. Loopere
Tehniline toimetaja A. Merirand
Korrektorid V. Pihel ja T. Tiiman

ИБ № 4737
Laduda antud 14. 10. 86. Trükkida antud 18. 12. 86
Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1
Kiri: žurnalnaja. Kõrgtrükk
Trükipoognaid 11,25 + 0,03 (kleebis)
Tingtrükipoognaid 18,95. Tingvärvitõmmiseid 19,46. Arvestuspoognaid 19,76
Trükiarv 28 000. Tellimus nr. 2422. Hind rbl. 2.20
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10
Trükikoda «Ühiselu», 200001, Tallinn, Pikk 40/42